

Zuzana Profantová

ŽILI SME

V SOCIALIZME II.

Helena

(BIOGRAFICKÝ PRÍSTUP V ETNOLÓGII KAŽDODENNOSTI)

Ústav etnológie
Slovenskej akadémie vied

Bratislava 2015

Recenzenti:
prof. Viera Feglová, CSc.
prof. PhDr. Zuzana Beňušková, CSc.

Publikácia vznikla s finančným príspevím :
SAVOL, Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry
a s podporou Literárneho fondu

© Mgr. Zuzana Profantová, CSc., Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2015
© Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2015

Jazyková korektúra:
Mgr. Katarína Chlpíková

© Grafická úprava obálky, layout a tlač:
Vydavateľstvo ZING PRINT, Bratislava 2015
ISBN 978-80-88997-58-0

OBSAH

ŽILI SME V SOCIALIZME II. Biografický prístup v etnológii každodennosti

Na úvod z histórie problematiky.....	9
Oral history a biografický prístup v etnologickom výskume každodennosti.....	12
Homo narrans, život ako príbeh a autobiografické gesto.....	21
Autobiografická pamäť.....	27
Identita.....	34
Autobiografické skúsenosti formujúce identitu.....	45
O každodennosti.....	48
Socialistická každodennosť.....	57
Záver.....	67
LITERATÚRA.....	68

HELENA. Žila som v socializme

Slová na úvod.....	74
Životné medzírky.....	75
Obec a rodný dom.....	76
Vývoj výstavby obce.....	77
Parcelácia panských pozemkov po roku 1948.....	79
Životné pomery v obci pred a po druhej svetovej vojne.....	79
Sedliacky rodný dom na Podhájskej ulici.....	80
Pomery a zvyklosti rodičov zdedené po predkoch.....	81
Hospodárstvo rodičov.....	82
Výstavba rodného domu v roku 1926 (moje rodisko).....	83
Príprava stavby rodinného domu.....	83
Stavebný materiál.....	84
Svojpomocná výroba stavebného materiálu.....	84
Stavba fajermúru a krytina strechy.....	85
Povala nazývaná „hóra“.....	86
Zradné povalové schody.....	88
Štruktúra stavby sedliackeho domu v I. polovici 20. storočia.....	89
Ustajňovacie priestory.....	89
Paholci a tovarichári.....	90
Hygienické pomery v rodinách na dedine.....	91
Náročné pranie v domácnosti.....	93
Rohatá zákerná krava.....	94
Kukuričná sušiareň.....	95
Včelín a jeho produkty.....	97
Hlboká temná hlinená pivnica.....	99
Útroby veľkej drevenej stodoly.....	101
Moja rodina a môj život s ňou, Otec Jozef.....	102
Mama Terézia.....	106
Pribudla som do rodiny.....	108
Vojnový požiar na pozemku rodiny.....	111
Po druhej svetovej vojne v roku 1945.....	112
Prvý povojnový výlet v roku 1947 – ako 5 ročná.....	112
Druhý výlet do kláštora.....	113
Nástup socializmu po februárovom prevrate v roku 1948.....	114
Grófsky kaštieľ sa stal po znárodnení školou.....	115

Rozhranie dvoch politických systémov	116	Zmena internátneho ubytovania po prázdninách v II. ročníku	167
Prváčka základnej školy v roku 1948	117	Úraz na zotratom schodisku internátu	169
Prvá učiteľka po nástupe do školy	118	Záverečné skúšky na účtovníckej škole	169
Neistá situácia po politickom prevrate	119	Pracovné umiestnenie po ukončení ekonomickej školy	170
Babka Angela – významná osobnosť v mojom živote	120	Prvá materská škola v obci – v čase môjho nástupu do zamestnania	170
Nedostatok v rodine a chudokrvnosť detí	120	Prvé zamestnanie po skončení účtovníckej školy	172
Bieda v rodine pokračovala i po nástupe socializmu	122	Mesačná odmena po nástupe do práce	174
Nesplnený kontingent a jeho dôsledky	122	Mládežnícka organizácia v obci a jej aktivity	175
Zabíjačka načierno	123	Výstup mládeže na Rysy v roku 1960	178
Povojnové roky útleho detstva po znárodnení	124	Druhý výstup mládežníkov vo V. na Rysy v roku 1961	180
Detstvo na P. ulici	126	Obdobie mojej mladosti	183
Kamarátky v detstve	127	Hodová zábava v dospelosti	184
Detské hry v parku – v háji	127	Dva a polročná známosť s Karolom	185
Letné kúpanie v rybníku v háji	128	Príprava mladej devy na vlastnú svadbu	187
Revolučný rok 1948 a nástup choroby otca	129	Zlaté obrúčky a zásnuby	187
Prváčka prvej triedy	130	Civilný sobáš – predchodca cirkevného sobáša	188
Jednopošchodová štvortriedna škola	131	Svadobná kytica	189
Dvojmenná vyučovacia prevádzka	132	Svadobné šaty	190
Ako ďalej s výchovou troch detí – po roku 1948 a nástupe socializmu	132	Svadobný deň – cirkevný sobáš	190
Pobyt v sirotinci v roku 1949	133	Obdobie medzi ohláškami	194
Malá školáčka druhej triedy v sirotinci v T. v roku 1949	135	Obdobie po svadbe	195
Rozpustenie kláštorov rehoľníkov a ich návrat domov	137	Naše deti	197
Vývoj družstevníctva prvého typu v obci – predvoj III. typu JRD	138	Stavba rodinného domu v roku 1967	198
Trpké začiatky agitovania do JRD III. typu	139	Neprijemný incident na stavebnom pozemkom	199
Vznik jednotného roľníckeho družstva III. typu	140	Život v novom dome	200
Sociálny fond JRD za socializmu	143	Sociálne a hospodárske napredovanie JRD v 60. rokoch 20. storočia	202
Nová administratívno-technická budova JRD	144	A život išiel ďalej aj v mojej mladej rodine	204
Zdravotná starostlivosť za socializmu	146	Nazeranie do kapitalistického sveta	206
Vplyv nového politického systému v základných školách a nástup reforiem aj do škôl v roku 1950	146	Emigrácia kolegyne na západ pred Nežnou revolúciou	208
Pieseň práce vystriedala modlitbu Otče náš	147	Nákupy v Tuzexe za socializmu	209
Založenie pionierskej organizácie	147	Slávenie socialistických sviatkov, Oslavy februárového víťazstva	211
Pioniersky sľub	149	Oslavy MDŽ	212
Paradox náboženstva a pioniera	150	Oslavy sviatku pracujúcich – 1. máj	213
Prihlášky na vyučovanie náboženstva v škole	150	Oslavy 9. mája	214
Krutosť spolužiakov, ľahostajnosť niektorých učiteľov	151	Oslavy SNP 29. augusta	214
Kontrola hygieny v základnej škole	152	Oslavy Veľkej októbrovej revolúcie	215
Nedostatočná spolupráca školy a rodiča	152	Slávenie cirkevných sviatkov za socializmu	216
Vplyv novej učiteľky na škole	153	Taký obyčajný deň za socializmu	217
Vyučovanie ruského jazyka na základnej škole	154	Socializmus v mojom živote	224
Telesné tresty, nástroje a spôsoby bitky v škole	154	Môj pohľad na pozitívna socializmu	226
Oblíbení žiaci niektorých učiteľov	156	Nebývalý vzrast životnej úrovne zásluhou socializmu	226
Infekčná choroba – týfus v rodine	157	Socializmus prenikol do všetkých sfér spoločnosti	227
Záverečné skúšky na základnej škole	158	Kontrasty socializmu	228
Kam po ukončení osemročnej strednej školy (OSŠ)	158	Klady a zápory socializmu v mojom ponímaní	229
Poľnohospodárska učňovská škola	159	Nežná revolúcia vystriedala socializmus	230
Prijímacie skúšky na strednú účtovnícku školu	160	Vystriedanie socializmu kapitalizmom	233
Poľnohospodárska účtovnícka škola v S.	160	Čo nám socializmus dal	233
Kombinácia teórie a odbornej praxe	164	Život po prevrate v roku 1989	234
Školské aktivity	165	Čo sa dialo na okresnej stránickej pôde po páde komunizmu v roku 1989	236
Zeleninové polička na strednej účtovníckej škole	166	Rozklad vybudovaného družstva po Nežnej revolúcii	244
Budova školy s internátom v I. ročníku v roku 1957	167	Ako žijem v treťom veku	245

ŽILI SME V SOCIALIZME II. Biografický prístup v etnológii každodennosti

Na úvod z histórie problematiky

Problematike naratívnej každodennosti socializmu sme sa začali venovať v grantovom tíme pri príležitosti 15. výročia Nežnej revolúcie. V roku 2004 zorganizoval Ústav etnológie SAV v spolupráci s Ústavom pamäti národa medzinárodnú interdisciplinárnu konferenciu *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a) Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*, kde sme sa zamerali na aktuálne a mnohé dovtedy tabuizované témy vedeckého výskumu spoločnosti v období totality (dávam prednosť slovu socializmus). Výstupom konferencie bola publikácia s rovnakým názvom *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a) Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I., II.* (Profantová, ed. 2004), a tiež anglicky dopracovaná verzia *Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989* (Profantová, ed. 2006). V publikácii sme prevažne metódou oral history a ďalšími kvalitatívnymi metódami poukázali na mnohé problémy minulosti, ale aj transformujúcej sa spoločnosti.

V rokoch 2006 – 2009 som viedla projekt VEGA 2/ 6059/26 *Naratívna každodennosť v kontexte historických zlomov v Česku a Slovensku po roku 1948, 1968 a 1989 z pohľadu dynamiky vývoja hodnôt*. Personálne zastúpenie kmeňových pracovníkov bolo malé, ale vzhľadom na veľmi zaujímavú problematiku sa mi podarilo zaangażovať aj kolegov z iných vedných disciplín: historikov, literárnych vedcov, filozofov, sociálnych psychológov. V priebehu riešenia projektu som zorganizovala interdisciplinárny seminár, z ktorého príspevky boli publikované v zborníku *Malé dejiny veľkých udalostí III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy* (Profantová a kol., 2007). Venujeme v ňom pozornosť zásadným kľúčovým kategóriám, ktoré sú pre náš výskum najnovších „malých“ dejín dôležité, ako napr. medzníky „éry komunizmu“, význam demokracie v kontexte modernizačného procesu, otázka pravdy, cenzúra a autocenzúra, každodennosť atď.

Od roku 2006 náš ústav spolupracoval na spoločnom projekte s Ústavom pro soudobé dějiny, Centrum orální historie, AV ČR v Prahe pod názvom *Naratívna každodennosť v historicko-empirickej perspektíve*, do ktorého sa zapojili aj kolegovia z iných spoločenskovedných disciplín a pracovísk. Výsledkom bola kolektívna monografia *Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989* (Profantová a kol., 2009). V tejto publikácii sme sa pokúsili porovnať zmenu v hierarchii hodnôt vo vybraných sociálnych skupinách (napr. robotníci, architekti na Slovensku, poľnohospodári) a vo vybraných spoločenských problémoch socializmu a súčasnosti (slovenská literatúra, cestovanie do zahraničia, chalupárska subkultúra v Čechách, sídlisko Petržalka v Bratislave, brigády socialistickej práce, bývanie v období socializmu a dnes atď.).

V rokoch 1998 – 2007 som prednášala na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave na Katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií niekoľko predmetov, medzi nimi aj predmet oral history. V rámci seminárov vzniklo pod mojím vedením mnoho zaujímavých seminárnych, ale aj diplomových prác (mnohé z nich na obzvlášť vysokej úrovni), keďže sme sa venovali výskumu obdobia socialistickej každodennosti, Nežnej revolúcie v roku 1989 a obdobiu transformácie.

Z výsledkov našej práce vyvstala ďalšia požiadavka pravdivo, resp. pravdivejšie, a s odstupom času aj slobodne zmapovať život v socializme. Mnohé výsledky treba prehodnotiť, a aj otvorene reinterpretovať, napr. pohľad generácie združstevňovania a zakladania JRD, industrializácie, výstavby atď. Dnes sa na toto obdobie pozeráme otvorenejšie a bez ideologických doktrín. V našej výskumnej práci sme sa teda usilovali o otvorenejší a pravdivejší obraz nedávnej minulosti a o jeho doplnenie.

Posledný projekt *Naratívna každodennosť obdobia socializmu, VEGA 2/0043/10* bol preto orientovaný na dve najstaršie generácie a autobiografické rozprávania o socialistickej každodennosti cez prizmu tzv. malých dejín, mikrohistórií, biografického rozprávania. Výsledkom vedeckej spolupráce na tomto poli je kniha *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti* (Profantová a kol., 2012), v ktorej sme venovali pozornosť problematike združstevňovania, budovania Dediny mládeže – typickému fenoménu socializmu, vzniku priemyselného mesta Žiar nad Hronom, bytovej výstavbe, ale aj spartakiáde, Medzinárodnému dňu žien, odievaniu v socializme, a tiež anekdotám „o zlatú mrežu“ ako typickému fenoménu tejto éry.

Obdobím socialistickej každodennosti sa zaoberali nielen členovia grantových tímov, ktoré som viedla, a to K. Andrášiová, M. Paríková, Z. Beňušková, M. Vrzgulová, Ľ. Voľanská, I. Bumová a ďalší (pozri vydané publikácie), ale aj pracovníci iných inštitúcií: V. Feglová, M. Leščák, Z. Kusá. Vznikli taktiež štúdie a diplomové práce na Katedre etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave,

ktoré vyškolili Z. Škovierová, H. Hlôšková, M. Botíková. Socialistickú každodennosť prednáša Z. Beňušková na Katedre etnológie a etnomuzikológie UKF v Nitre.

Ľudia sa v každodennom boji so všednými starosťami a neistotami v novom politickom zriadení orientujú najmä vďaka tomu, že mu rozprávaním svojich príbehov a potvrdzovaním vlastnej identity v jej neustálom formovaní a sebatvrdzovaní dávajú tvar a zmysel. Takéto naratívne vyrovnávanie sa so sociálnou realitou dáva človeku do istej miery odpoveď na to, čo sa v jeho spoločnosti deje. Všetky odpovede sú však i tak podmienené, pretože rekonštrukcia a reinterpretácia čerstvej aj vzdialenej minulosti, a taktiež anticipácie do budúcnosti, sú až do „završení prerozu v tekutém, ne-li občasných skupenství“, konštatuje český vedec J. Kabele (1998).

V januári 2011 som v Slovenskom rozhlase referovala o novom projekte a vyzvala som spoluobčanov, aby nám zasielali svoje autobiografie pod heslom „Žili sme v socializme“. Vytvorili sme webovú stránku <http://www.socializmus.webs.com/>, na ktorej sú informácie o projekte, a je tam tiež uvedený orientačný dotazník o reáliách každodenného života. S prosbou o spoluprácu som sa obrátila na *Jednotu dôchodcov Slovenska*, ktorá v časopise *Tretí vek 2011 – 2012* uverejnila výzvu, a aj dotazník a návod, ako napísať svoj životopis, v čom nás inšpirovali americkí kolegovia v období hospodárskej krízy na začiatku 20. storočia. Z materiálov, ktoré sme získali, boli niektoré skutočne obsiahle a kvalitne napísané, no aj tie menej rozsiahle, majú svoj zmysel a sú pre výskum socialistickej každodennosti nesmierne dôležité. Žiaľ, stále ich je nedostatok. Bolo by potrebné v tejto téme pokračovať i naďalej, najmä preto, že ide o mapovanie života a dejinných udalostí už odchádzajúcich generácií. Z toho, čo máme k dispozícii z vlastných výskumov, ako aj z dennej tlače a publikácií o skúmanom období, sme sa pokúsili dokresliť obraz živého sveta, sociálnych svetov, spôsobu života či životného štýlu socialistických generácií v ich každodennosti, historickej aj generačnej pamäti, generačnej identite, ako aj ich nostalgii. Určite však nie nostalgii za „strateným časom“, ako obdobie socializmu pomenovali niektorí autori. Ľudia aj pod vplyvom komunistického ideologického diktátu žili svoj život a museli nájsť svoje mimikry a vlastný modus vivendi. Mali svoje každodenné starosti aj radosti. Budovali hodnoty, či už materiálne alebo duchovné (napr. i tie každodenné), či už vo viere v spoločnosť, v ktorej žili alebo v opozícii voči nej. A to im nemožno vziať, tak ako nemožno zobrať najstaršej generácii jej dôstojnosť.

Na základe obdržaných materiálov, medzi ktorými sa vyskytli aj veľmi zaujímavé obsiahle a biograficky prínosné výpovede, som sa rozhodla vyhľadať jednu z respondentiek, pani Helenu, ktorej autobiografia ma veľmi zaujala najmä z pohľadu každodennosti socializmu. Autobiografické rozprávania bolo

ikonické nielen z toho pohľadu, že socialistická každodennosť postupne upadá do zabudnutia a pamätníci pomaly odchádzajú, ale aj z hľadiska biografickej a naratívnej identity respondentky.

Na základe vzájomnej komunikácie pomocou naratívneho interview, dopĺňovaním a kreovaním biografie, opakovaným stacionárnym výskumom, a tiež naštudovaním monografie o obci V., ktorá obsahuje množstvo relevantných informácií, som sa dozvedela aj širšie sociálne kontexty života obyvateľov tejto obce, ktoré sa objavili aj v rozprávaní našej respondentky. Domnievam sa, že vznikol nielen pozoruhodný, čitateľsky pútavý príbeh, ale najmä výpoveď o dobe. Podotýkam však, že ide len o *jeden uhol pohľadu* na život v období socializmu, napríklad čo sa týka interpretácie politickej situácie tejto epochy. Nebolo mojím zámerom analyzovať politickú situáciu, hoci politický diktát ovplyvňoval a obmedzoval každodenný život obyčajných ľudí. Vznikol tak zároveň dokument o formovaní sa biografickej identity respondentky Heleny (na žiadosť pani Heleny som jej rukopis anonymizovala a všetky mená osôb použité v texte, vrátane jej vlastného, sú zmenené).

Oral history a biografický prístup v etnologickom výskume každodennosti socializmu

Spomienky pamätníkov sú pre tých, ktorí chcú skúmať socialistickú každodennosť, kľúčovým zdrojom. Niet však z čoho vyberať. Pamätníci odchádzajú a obraz socializmu, ešte stále často démonizovaný, šedne a bledne. Aby sme stihli zachytiť nejaké informácie, kľúčom ku kultúre socializmu sú pre nás autobiografické rozprávania. Životopisné rozprávania sú príbehmi o životných pomeroch určených vektormi času aj priestoru. V prípade socializmu to bol aj vektor ideologický, ktorý obyčajní ľudia vnímali ako faktor nemenný a daný „zvonku“, resp. „zhora“. Výpovede pamätníkov nám umožňujú uchopiť a zachytiť mnohotvárnosť ľudskej skúsenosti, ktorú v dokumentoch a archívnych materiáloch jednoducho nenájdeme.

To je tiež dôvod, prečo som použila metódu oral history a biografickú metódu pri výskume socialistickej každodennosti. Rozmanité pramene zachytávajú konkrétne udalosti z rôznych perspektív. Archívne úradné dokumenty, denná tlač, ego-dokumenty a výpovede respondentov v sebe implicitne nesú tieto perspektívy, a ten-ktorý prameň aj viacero perspektív naraz. Dôležité je aj individuálne prežívanie výnimočných udalostí, ako aj každodenných starostí a radostí. Životopisné výpovede zachytávajú historické dianie v danej dobe a s ním aj osobnú skúsenosť jednotlivca, ktorá je so sociálnou realitou prepojená. Hovoríme o skúsenostno-historickej dimenzii. Zameraním na osudy jednotliv-

cov formulovaných v životopisných rozprávaniach som sledovala zachytenie a pokrytie tém – spektra údajov, ktoré v iných prameňoch absentujú. Okrem toho, že zaznamenávajú rôzne perspektívy jednotlivcov, sú tu zachytené aj momenty, ktoré nemohli byť v prostredí totalitného komunistického režimu vypovedané a publikované. Autobiografické rozprávania obsahujú udalosti spojené s osobným životom a osobnou skúsenosťou jednotlivcov, širšie spoločenské a historické udalosti, a taktiež reflexie, hodnotenia a interpretácie odrážajúce osobnosť, skúsenosť, tradíciu i hodnotový systém respondentov.

Perspektíva konkrétneho človeka vo forme životopisného rozprávania – autobiografie – nesie so sebou mnoho otázok. Počnúc otázkami súvisiacimi s aplikovaním metódy cez otázky so zozbieranými údajmi ako prameňom výskumu až po problémy týkajúce sa vedeckej analýzy a interpretácie autobiografií.

Životopisné rozprávania sú predmetom záujmu viacerých disciplín a ideálny je interdisciplinárny prístup. Oral history nie je len vedecká metóda, ktorá analyzuje a interpretuje biografické rozprávania, či už ústne alebo aj napísané, ale ide zároveň aj o samotný text, ktorý sa nám podarí získať narátnym interview alebo ako napísaný prameň. V rámci oral history zaznamenávame celkové biografie alebo časti životopisov tematicky orientované – príbehy, etapy života. Máme k dispozícii celú biografiu pani Heleny, keďže som sa zamerala na výskum každodennosti v období socializmu. Pani Helena nám poskytla svoj pohľad na životné udalosti a každodenný život aj po roku 1989, čím nám umožnila sledovať zmeny v spôsobe života a životnom štýle, a to aj v nových podmienkach ekonomických, politických, ktoré sprevádzali určité zmeny hodnôt.

Príbeh, sužet, fabula, diskurz, life story, life history, mikrohistória, naratív, všetko sú to pojmy, ktoré v spoločenských vedách akceptujeme s difúznymi hranicami vymedzenia, pretože sa v mnohom prekrývajú. Etnológia na Slovensku hovorí o oral history – ústnej histórii – ako o vyrozprávaní životného príbehu, životnej histórie (life history, life story, autobiografia, biografica), individuálnych príbehov určitej skupiny, ktorá môže mať istého spoločného menovateľa, napr. etnického, sociálneho, religiózneho, gendrového a pod., ale v našom prípade najmä generačného. Etnológia sa zameriava na každodennosť, dejiny skupín v kontexte sociálnom, historickom, konfesijnom, politickom, kultúrnom, a to v najširšom slova zmysle, a pochopiteľne aj etnickom. Zaujímajú nás otázky sociálnej pamäte, historickej pamäte skupiny aj jednotlivca, a takisto otázky identity individuálnej, sociálnej, historickej, naratívnej. Životný príbeh je príbehom jednotlivca v dynamicky sa rozvíjajúcej každodennosti sociálneho milieu, ktorá podlieha zmenám vyvolaným historickými milníkmi – udalosťami (events), ktoré určujú a posilňujú dynamiku príbehu.

V prvom rade je potrebné zodpovedať si aspoň rámcovo, čo je biografica.

Biografiu väčšinou chápeme ako písomnou formou alebo orálne vyrozprávanú minulosť konkrétnej osoby. Čiže životný príbeh jednotlivca napísaný/vyrozprávaný buď ním samotným, alebo eventuálne aj inou osobou. Pričom autobiografia je vlastný príbeh svojho života, a zároveň obsahuje aj mnoho informácií o životných peripetiách iných ľudí. Najmä najbližšej rodiny. Rozlišovať medzi autobiografiou a biografiou je irelevantné, pretože sú neoddeliteľne prepojené. Konopásek tvrdí, že autobiografia alebo biografia je vlastne vyrozprávaná identita (1994: 8).

Autobiografie, resp. biografie či už napísané alebo ústne podané, sa skladajú z viacerých čiastkových naratívov. Pod naratívom rozumieme respondentom demonštrovaný (písomný alebo ústny) obraz udalostí jeho života. Ide teda o subjektívnu predstavu respondenta o istom aspekte minulosti, pričom samotným naratívom sa stáva až po jeho vypovedaní, v momente jeho prezentácie.

Je potrebné si uvedomiť dvojaký proces interpretácie životných udalostí respondentom – najskôr je určitým spôsobom udalosť uložená v pamäti, vzápätí je kódovaná do slov a viet. Ďalšiu interpretáciu robí bádateľ, ktorý z naratívov zostavuje príbeh. Ako vidíme, minimálne trikrát došlo k rekódovaniu informácie. Výsledný obraz sa bude nutne od udalostí v minulosti nejakým spôsobom odlišovať (Svoboda, 2007: 37).

„Minulé veci sú teraz. Ústne tradície alebo napísaná (auto)biografia, to sú dokumenty *súčasnosti*, pretože sú realizované v súčasnosti. Ale obsahujú taktiež správu z minulosti, takže sú zároveň aj vyjadreniami *minulosti*. Sú reprezentáciou minulosti v súčasnosti. Nemožno v nich poprieť ani minulosť ani prítomnosť. Prisudzovať ich celý zmysel miznúcej prítomnosti, ako to robia niektorí sociológovia, je znehodnotenie tradície, je to redukcionistické. Ignorovať vplyv súčasnosti, ako to robia niektorí historici, je rovnako redukcionistické. Tradície musia byť vždy chápané ako reflexia obidvoch: minulosti a súčasnosti v jednom dychu“ (Vansina, 1985: xii, cit. podľa Veselská, 2007: 59).

Oral history, alebo tiež life history, sa vyznačujú tým, že dôraz je kladený na poznanie respondenta. Bádateľ by mal poznať prostredie, obdobie, teda faktory determinujúce kontext existencie narátora, vplyvy a okolnosti, ktoré formovali jeho život, a teda aj jeho samotného. V takomto prípade je bádateľ potenciálne schopný rekonštruovať motivácie správania a konania respondenta, čo ho viedlo k tomu, že konal práve tak, a že konkrétnu situáciu videl a interpretuje práve takto. Na druhej strane, biografia má dynamický procesálny charakter, a jeden a ten istý človek interpretuje tú istú udalosť v odlišných časových dimenziách odlišným spôsobom. Mení postoje, a pod vplyvom okolností často aj názory a filozofiu života.

Tzv. žitá história je chápaná ako súbor naratívov vyrozprávaných konkrétnym žijúcim jednotlivcom, ktoré sa dotýkajú jeho života. Life history je príbeh

o živote jednotlivca, resp. o tom, čo on/ona považujú vo svojom živote za dôležité, signifikantné. Je to osobný naratív, príbeh osobnej skúsenosti. Pojem oral history je chápaný v zmysle vlastných spomienok na jednotlivé udalosti, ich príčiny a následky. Oral history je príbehom života jednotlivca, avšak takým príbehom, ktorý je štrukturovaný a formovaný prostredníctvom výskumníkových otázok, podnetov, návodov (v čom sa odlišuje od klasickej autobiografie, ktorú jednotlivec napísal spontánne, tak ako ho to práve napadlo).

František Mihina píše: „Dejiny majú svoje invarianty – práve ony nás spájajú s minulosťou, ony držia pokope striedajúce sa paradigmy, ony sú tunelom kultúrno-civilizačného modelu, v ktorom žijeme. Len vďaka nim môžeme porozumieť tomu, čo sa dialo a udialo za dávnych čias a teda predstavuje zrkadlo, v ktorom – ak sa k tomu odhodláme, môžeme uzrieť samých seba i svoje činy vo svetle dávnych hodnôt“ (Mihina, 1997: 72). Prečo práve hodnôt? Pretože hodnoty, postoje, hodnotové kritériá sú kontextom pre posudzovanie – sociologicky povedané interakčné pole. Tak, ako sa dopĺňajú tzv. „Veľké (oficiálne) dejiny“ s tzv. „Malými dejinami“, čím zainteresovaní nazývajú aj orálnu históriu alebo ústnu históriu, t. j. v mojom osobnom chápaní historické udalosti, ako aj udalosti každodenné, interpretované jednotlivcom v autobiografických rozprávaniach, memoároch, spomienkach, naratívoch, biografiách, ale aj formou kolektívnej pamäti, napr. v prípade folklórnych žánrov ako historická povesť, historická pieseň, memorát, či anekdota o historickej osobnosti, spomienkové rozprávanie s historickou tematikou, ale aj tematikou každodennosti určitého historického obdobia. K prameňom orálnej histórie patrí autorská, umelecká biografická, autobiografická spomienková literatúra, či historický román, novela a pod., ako aj písané dokumenty, ako kroniky, denníky, zápisky, a tiež fotodokumentácia a úradné dokumenty. To všetko sú materiály, ktoré by mala orálna história akceptovať pri pravdivom analyzovaní, verifikácii informácií a interpretácii minulosti.

Pojem orálna história chápem ako strešný termín, pod ktorý zaraďujeme tradíciu „odobrené žánre“, ale aj individuálne výpovede, ktoré obohacujú oficiálne interpretácie historických udalostí „o ľudský rozmer“, (individuálne, emocionálne prežívanie, znovuprežívanie) a interpretáciu historických aj každodenných udalostí o „sebaprežívanie“ v historickom kontexte minulosti, o sebaopätvrdenie, t. j. sebainterpretatívnosť a vlastnú identitu, ktorá pochopiteľne súvisí aj s generačnou, kolektívnou, sociálnou či národnou identitou, ale aj pamäťou.

História a pamäť totiž rozhodne nie sú synonymá. Sú kľúčovými komponentmi pravdivého spoznávania a výkladu minulosti. Podľa Pierra Noraha „Pamäť je život, ktorý vždy nesú skupiny živých, a práve preto je v neustálom vývoji, otvorená dialektike spomienok a zabúdania, nevedomá si svojich postupných deformácií, vydaná napospas každému použitiu a zneužitiu,

schopná dlhých období ukrytosti a náhlych znovuoživení. História je vždy problematickou a neúplnou rekonštrukciou toho, čo už nie je. Pamäť je fenoménom vždy aktuálnym, pritom používaným vo večnej prítomnosti, história je zobrazením minulosti. Pamäť, pretože je emocionálna – citová a imaginatívna, znáša sa iba s tými detailami, ktoré jej vyhovujú, živí sa spomienkami, ktoré sú nejasné, rozporné, všeobecné alebo nestále, konkrétne alebo symbolické, je náchylná ku všetkým prenosom – transformáciám, zastieraniu, škrtaniu alebo projekciám“ (Nora, 1998: 9).

Nie len etnológovia, ale aj historici, sociológovia, sociálni a kultúrni antropológovia pochopili, že sú nútení vypomáhať si ústnym svedectvom jednotlivca. Domnievam sa, že v záujme pravdivosti – čo by malo byť cieľom každej vedeckej práce. Analýzu a interpretácie je potrebné využiť v komplementarite, overení, porovnaní a prehodnotení oboch „právď“ o minulosti, oficiálnej, tzv. „Veľké dejiny“ a individuálnej, tzv. „Malé dejiny“. Ako píše T. Todorov: „adekvatná pravda a pravda odhalenia sa dopĺňujú“ (Todorov, 1998: 45).

Avšak akceptácia pamäte má pochopiteľne množstvo úskalí, pretože napr. individuálna pamäť nikdy nie je oddelená od osobnosti respondenta a individuálna rekonštrukcia minulosti sa stáva základom, a často aj ospravedlnením, súčasného obrazu o sebe samom, čo je už problematikou spomínanej sebaidentity, sebaopotvrdenia či „sebazatratenia“, pretože pamäť ponúka symbolické uspokojenie, ktoré každý človek potrebuje na prežitie. Ak to ohrozíme, ohrozujeme vlastnú totožnosť a integritu.

Toto, a ešte mnoho ďalších eventualít, podmieňuje náročnosť a spôsobuje rôzne úskalia metódy „oral history“ a jej nosného druhu výskumu – *naratívneho interview*.

Ide o zvláštnu formu otvoreného či hĺbkového rozhovoru, kedy je respondent povzbudzovaný výskumníkom, aby v spontánnom rozprávaní sprostredkoval, spolu so svojimi životnými zážitkami, aj kolektívne – historické udalosti s ich konkrétnym situačným priebehom (Schütze, 1987, 1999: 33).

Najdôležitejšími faktormi pri naratívnom interview sú *respondent* – *bádateľ* – *téma* /(*text*) – *kontext* (situačný, historický, sociálny, politický atď.).

Čo všetko je v najvšeobecnejšom slova zmysle **naratív** (o tom tiež nižšie), uvádza N. Hamarová v príspevku *O naratívne a biografickém vyprávění* (Hamarová, 2000: 48) súhlasne s Jeromom Brunerom (1991): „naratívum je správa podaná o udalostiach (events), ktoré sa objavujú v čase“. Východiskami sú teda udalosť a čas (časovosť). Podľa Daniela Bertraux (1997) má autobiografické rozprávanie, o ktorom na tomto mieste hovorím, tri úrovne/ pozadia reality: – historicko-empirickú, – psychicko-sémantickú a – diskurzívnu (t. j. odbočujúcu, odlišujúcu sa od hlavnej témy, kedy sa závery dosahujú postupným objasňovaním pojmov a nie naraz – Z. P.).

Realita historicko-empirická predstavuje naozaj osobnú históriu alebo tzv. biografickú cestu (*parcours biographique*). Realita psychicko-sémantická je konštituovaná retrospektívnym uvedením si a interpretáciou vlastnej biografickej cesty jedinca a realita diskurzívna sa týka rozhovoru samotného, ktorý vzniká medzi sociológom (v našom prípade etnológom) a respondentom, korešponduje s tým, čo jedinec chce o svojom živote a o plnom uvedení si ho prezradiť (Bertraux, 1997, cit. podľa Hamarová, 2000: 48).

Podľa tohto členenia je interpretačno-teoretizujúca časť plnohodnotnou súčasťou biografickej výpovede, ale namiesto toho, aby úplne smerovala, resp. riadila rozprávanie, mala by, či už v sociológii alebo etnológii slúžiť skôr alebo tiež „ako stopa odkazujúca na konkrétne prežité udalosti a skúsenosti“ (Ibidem). Ak sme schopní prepracovať sa až na túto úroveň (závisí to od vôle a rozhodnutia respondenta a šikovnosti bádateľa), môžeme si byť istí, že informácie, ktoré získame, budú vyvážené (Ibidem).

Medzi formy životného rozprávania, resp. rozprávania o svojom živote, patria aj spomienky, pamäti (*memories, memores*), čiže memoáre. V spomienkach je práve rola rozprávajúceho redukovaná iba na pamäťový rozmer a vybavovanie si spomienok, číre využitie pamäte. Ako uvádzajú Vaňek, Mücke, Pelikánová (2007: 76 – 77), termín *životopisné rozprávanie* (biografické interview) je do istej miery diskutabilný, a to preto, že označenie životopis zdanlivo približuje tento pojem písomnému dokumentu obsahujúcemu určité *curriculum vitae*. V angličtine existuje mnoho použiteľných synonym: *life story, oral biography, personal narrative*. Vo francúzštine *histoire de vie*, v taliančine *storia di vita*, čo je vedené snahou pomôcť objasniť určitý historický proces či etapu (v podstate limitovanú doterajším životom narátora) zo zorného uhla narátora, rozprávača, respondenta, či priamo jeho osudy, prežívania a stanoviská.

Iní bádatelia používajú iné rozdelenie, resp. dané kategórie nazývajú inak. Nemeckí špecialisti napríklad rozdeľujú životopisné rozprávanie na:

- *narrative Befragung* (naratívne dotazovanie) – rozvinulo sa najmä po druhej svetovej vojne v súvislosti s potrebou realizovať rozhovory s vojakmi, ale tiež s vysídlenými Nemcami,
- *biographischeforschung* (biografický výskum) – sústredený na získavanie životopisných rozprávání za účelom textovej analýzy a interpretácie,
- *narrative Interview* – existuje viac modelov ako realizovať naratívne interview. Odborníkmi v tejto oblasti sú Franz Schütze a rakúsky historik Reinhard Seider.

Naratívne rozprávanie je možné rozdeliť aj podľa štruktúrovanosti a pohľadu na narátora život cez prizmu historických udalostí alebo subjektívneho postoja k tomu, čo bolo pre narátora dôležité, čomu prikladal význam.

Životný príbeh, ktorý sleduje celoživotný vývoj či dráhu jednotlivca, môže prebiehať dvoma spôsobmi: *chronologicky* alebo *štruktúrované*.

Chronologický postup vyhovuje najmä starším respondentom s intelektuálne menej náročným zamestnaním, pre ktorých by štruktúrovaná forma rozprávania bola zložitejšia.

Chronologický postup sleduje priebeh narátorovho života od detstva v rodinnom kontexte až do rannej dospelosti, pričom počíta so vzdelávaním až po realizáciu v profesionálnom živote. Sleduje jeho osobný, spoločenský aj profesný vývoj, buď po určitý, narátorom stanovený existenčný bod, alebo kontinuuje až do súčasnosti. V narátorovom rozprávaní sa odrážajú jeho postoje, hodnoty, svetonázor. Rozprávač vedome či podvedome určité etapy svojho života zdôrazňuje (úspešné, keď sa mu darilo alebo také, ktoré boli preňho zraniteľné a dodnes sa s nimi nevie vyrovať, pozri Helenino detstvo), iné vynechá alebo marginalizuje alebo vôbec nespomenie (kompromitujúce). Dodržiavanie časovej línie je jednoduchšou pomôckou aj pre bádateľa.

Štruktúrované životné rozprávanie je bližšie tým rozprávačom, ktorí sú vo svojej profesii zvyknutí oddeľovať jednotlivé zložky svojho života. Dôsledkom takto chápaného rozprávania je akoby narátorovo paralelné (a pritom s viacmenej nepriepustnými bariérami medzi jednotlivými zložkami) prežívanie profesionálneho, spoločenského (politického), a zároveň aj súkromného života (rodina, vzťahy, záujmy, voľný čas). Narátor môže inklinovať k tomu, aby niektorú z týchto zložiek čiastočne alebo celkom v rozprávaní potlačil (hlavne tú, v ktorej sa cíti doterajším životom traumatizovaný – Helenino detstvo, nedocenený – dnešná finančná situácia Heleny, malý dôchodok, alebo neúspešný – Helenino ukončené vysokoškolské vzdelanie až popri zamestnaní v strednom veku) a v rozhovore sa obmedzil na popísanie tej situácie, v ktorej sám seba vníma ako človeka úspešného, charakterného (Helenino vystúpenie na stránickej schôdzi v hektickom období po Nežnej revolúcii, ako aj návšteva VPN v Bratislave), schopného a pod. (Vaněk, Mücke, Pelikánová, 2007: 80).

Pre analýzu a interpretáciu štruktúrovaného životného príbehu má pre nás značnú výpovednú hodnotu práve to, ktorým častiam svojho života narátor venoval maximálnu pozornosť, a ktoré prešiel povrchne alebo sa im pokúsil vyhnúť a prečo (Helena nepíše podrobnejšie o svojom členstve v KSS, a ani o svojom zamestnaní personalistky – kádrovníčky).

Najstarší respondenti s obľubou rozprávajú obširne o svojom detstve (to je prípad aj Heleny), ale len torzovite o svojich životných peripetiách a aktivitách, na ktorých participovali v posledných rokoch. Je potom na bádateľovej intuícii a erudovanosti, jeho skúsenostiach, aby vedel odhadnúť, na ktoré veci respondent skutočne zabudol, a ktoré vo svojej „spovedi“ zámerne vynechal.

„Najmä starší respondenti chápu svoje rozprávanie ako bilancovanie svoj-

ho života, a tým pádom pristupujú k životným udalostiam a veciam a ľuďom okolo seba s hodnotiacim aspektom, posudzujú vzťahy, udalosti, správanie ľudí, seba – pozitívne alebo negatívne, hodnotia, charakterizujú, vysvetľujú, ospravedlňujú. Je na bádateľovi, aby narátora, ktorý priebežne uniká od rozprávania k vysvetľovaniu, popisu a demonštrovaní svojich súčasných (autentických či účelových) postojov k minulosti, aby ho vracal k vlastnému rozprávaní veľmi taktne a obozretne. Jeho dôvera stojí a padá aj na tom, do akej miery dostane priestor vypovedať to, čo ho ťaží, potrebuje sa obhájiť sám pred sebou, ale aj prezentovať pred bádateľom“ (Vaněk, Mücke, Pelikánová, 2007: 81).

Naratívne rozprávania, či už napísané alebo vyrozprávané, bývajú štruktúrované okolo tzv. epifanií. Epifania je relevantný moment v ľudskom živote. Je to moment, ktorý jednotlivcova pamäť zaznamenala ako významný a prostredníctvom ktorého udáva vlastnému životu chronológiu. Bezvýznamné udalosti sú zvyčajne zabudnuté a ťažko sa rekonštruje „šedá“ každodennosť, čo sú veci úplne samozrejme a zvyčajne automatické a z pohľadu oral history akoby sa ani nestali. Rozprávanie o živote respondenta tak nesleduje jeho prirodzený priebeh, ale jednotlivé významné momenty (epifaniou môže byť svadba, úmrtie rodiča, narodenie dieťaťa, úmrtie partnera, ale aj vstup do KSS a iné). Naratívnymi (životopisnými) rozprávaniami teda chápeme výpovede, ktoré sú tematicky organizované okolo jedinečných histórií individuálnych životov. Žánrové a iné rozdiely, ktoré je možné medzi jednotlivými prístupmi k (auto)biografickému materiálu identifikovať, nie sú vo všeobecnej rovine podstatné“ (Konopásek, 1994: 13, cit. podľa Svoboda, 2007: 6).

Cieľom skúmania životných príbehov – life stories je okrem iného získať prístup k perspektíve samotného aktéra, jeho hodnotám, postojom, definíciám situácií a jeho vlastnému chápaniu sociálnych procesov a pravidiel, ktoré sú výsledkom jeho socializácie a životných skúseností. Ide teda o presun pozornosti od samotných udalostí v ľudskom živote, ktoré by mohli byť spracované aj štatisticky, k snahe pochopiť, ako samotní ľudia tieto udalosti vnímajú, aké významy im prisudzujú a ako ich prežívali. Tým pádom sa pokúsiť vysvetliť, prečo práve v daný čas ku konkrétnej udalosti došlo, resp. dochádza k prechodu od jednej fázy života k druhej.

Pri interpretácii životopisného rozprávania sa nemusíme bigotne riadiť historickými postupmi. Sme zvyknutí postupovať od analýzy biografickej faktografie cez komparáciu s ďalšími dostupnými prameňmi a následne dôslednou kritikou biografického prameňa ku konečnej syntéze, no nie je vylúčené, že moderná veda, či už história, sociológia alebo etnológia sa nebojí použiť biografiu iba ako „vhľad“ či prostriedok „vhľadu“ do skúmaného obdobia. Funguje ako nástroj predporozumenia, naladenia sa do určitého stavu, kedy je bádateľ pripravený na udalosti, ktoré bude skúmať a interpretovať, aby lepšie

pochopil jemné súvislosti, skrytú kauzalitu, motiváciu jednotlivca, možnosti doby a pod. Pri interpretácii biografie nie je potrebné zakrývať jeho základnú charakteristiku, teda výpovednú subjektivitu, rozhodne nie sme hendikepovaní použitím takéhoto prameňa, hoci je potrebné, aby prešiel pramennou kritikou.

Práve (auto)biografii je potrebné priznať jej špecifickosť a exkluzivitu a vidieť v nej nezastupiteľnosť druhu prameňa pre výklad a pochopenie minulosti. Prináša predovšetkým ilustráciu spôsobu života v minulosti, je to sonda do osobnej histórie a pomáha ju pochopiť. To je na tomto druhu prameňa dominantné, nie jeho faktografickosť, ktorá je samozrejme tiež dôležitá. Každá (auto)biografia, akokoľvek poňatá subjektívne, vypovedá súčasne aj o kultúre, v ktorej vznikla. Tiež však platí, že naratívny imitujú život, a zároveň sú aj jeho súčasťou.

Môže sa samozrejme stať, že (auto)biografia bude naozaj marginálna, unikátna, nezvyčajná, dokonca zavádzajúca. V tom prípade treba mať na pamäti, že ide o individuálny, reálne prežitý osud jedinečného človeka. Že aj konkrétna, vypovedaná udalosť bola možná, aj takýto život prebehol, a aj takáto biografia má svoju výpovednú hodnotu. Môže bádateľovi po porovnaní s inými biografiami či inými prameňmi poslúžiť ako memento komplikovanej uchopiteľnosti minulosti, a aj ako obrana voči tendencii o prílišnú univerzálnosť a „jedine správny“ výklad doby. *Osobná biografia – (auto)biografia musí zostať osobnou biografiou, nie je možné jej podsúvať zovšeobecňujúce tendencie.* Prácu s memoármi by sme mali zahrnúť hlavne do výskumu najnovších dejín. Často bývajú hlavným dostupným prameňom pre určitú udalosť. Značný problém môže spôsobovať aj to, že ľudia, ktorí píšu svoju biografiu, a aj tí, o ktorých sa v nej píše, ešte žijú, žijú ich rodiny, kolegovia aj susedia. Živá história má svoje špecifiká aj úskalí, právne, etické, spoločenské, citové (práve z tohto dôvodu požiadala pani Helena o anonymitu v jej (auto)biografickom rozprávaní). Stávajú sa tiež prípady, keď nielen historiografia, ale aj ostatné disciplíny tak dlho otáľajú s výskumom pamätníkov, až napokon nie je koho vypočuť a získať informácie a výpovede o dobe. Práve v tomto spočíva výnimočnosť orálnej histórie. Archívny prameň neumiera.

Je tiež dôležité spomenúť, že (auto)biografie sú odkázané na spomienky a na ich selektívne vybavovanie si, čo zapríčiňuje, že jej hodnotu nemôžeme hľadať v prísnej referencialite so svetom, resp. „skutočnosťou“. Konštrukcia (auto) biografie podľa kritérií referenciality by podľa viacerých autorov znamenala jej od cudzenia sa ako špecifickej formy príbehu svojej pôvodnej funkcii. Približovať sa ideálu objektívnosti, vyplňať medzery v pamäti, napríklad prostredníctvom archívnych výskumov a vyhľadávaním dokumentov či konfrontovaním viacerých výpovedí a písaných prameňov je síce možné, ale môže znamenať koniec tvorby (auto) biografie (či memoáru). Takto vznikajúca (auto)biografia prestáva byť tvorbou príbehu, ktorý môže rozprávač považovať za vlastný. V tom, ako rozprávač tvorí svoje životné príbehy, a tak aj príbeh doby, v ktorej

žil a žije, sa skrýva úsilie vypovedať niečo osobné alebo aj verejné o minulosti, tak ako to existuje v jeho spomienkach. Preto pre osobnú identitu rozprávača hrajú kľúčovú úlohu skôr internalizované rodinné rozprávania, existujúce v akejsi intertextualite s obsahmi vlastnej pamäti, než cudzie fakty, ktoré koniec-koncov predstavujú tiež iba zlomky minulosti. Znamená to teda, že vierohodnosť (auto) biografie má iné ako referenčné kritériá. Tento rozdiel kritérií sa obvykle vyjadruje prostredníctvom opozície medzi vernosťou/vierohodnosťou faktov a vernosťou/ vierohodnosťou seba samému alebo opozíciou medzi tzv. *historickou a naratívnu pravdou.*

Memoáre, spomienky a životné príbehy pamätníkov, obzvlášť z nižších spoločenských vrstiev, často zásadným spôsobom dopĺňajú historickú faktografiu o rovinnú subjektívneho prežívania, ktoré dokáže vyjadriť dobové nálady a atmosféru na základe početných detailov a emocionálnych zážitkov lepšie a hlbšie ako samotné dokumenty a štatistiky. Je taktiež možné prostredníctvom nich sledovať kultúrne postoje ich subjektov. V textoch tohto druhu nájdeme súhrn miestnych tradícií, rituálov a rozprávání, spoločenských zvykov, ale predovšetkým individuálne osudy jednotlivcov, ich súkromný život aj verejné pôsobenie; inými slovami, prinášajú pohľad na historický proces zdola.

Memoáre a historická antropológia, ako aj etnológia, prostredníctvom dôrazu na jednotlivca a jeho svojbytnosť a výnimočnosť poukazujú na dialektiku objektívnych štruktúr a subjektívneho konania. Tento vzájomný vzťah by sme mohli označiť ako individuálnu aktualizáciu objektívnej skutočnosti, vrátane hodnotových systémov (ako napríklad kultúrne národné tradície alebo rodové konštrukty), ktoré vedú k vzniku subjektívnych príbehov. Zvolená perspektíva umožňuje vidieť skutočného človeka, ktorého súčasťou je aj subjektívizácia aj relativizácia „objektívneho historického procesu“. Takýto spôsob zaznamenávania dejín má často dekonštruktívny charakter, pretože ľudia v skutočnosti nejednajú a nekonajú podľa sociálnych rolí a funkcií určených diskurzom, čo je hmatateľné práve v textoch memoárov, aj (auto) biografii.

Homo narrans, život ako príbeh a autobiografické gesto

Malé dejiny sú dejinami malých skupín, jednotlivcov prislúchajúcich k neelitným skupinám, archaicky či etnologicky povedané – patriacich k „ľudovým“ vrstvám. Preto aj metóda oral history je bazálnou metódou etnológie a bola ňou od vzniku tejto disciplíny. Životné príbehy – life story a životné histórie – life history sa stali stredobodom záujmu aj iných spoločenskovedných disciplín, resp. istých smerovaní, prúdov záujmu v nich. Či už je to mikrohistó-

ria, proposografia, sociálne dejiny, sociológia, sociálna psychológia, naratívna psychológia či teória literatúry alebo naratológia, ale aj etnológia, vždy je epicentrom záujmu *príbeh*, na ktorý je nazerané z iného uhla pohľadu, a ktorý je vykladaný, interpretovaný, či už z hľadiska estetického, sémantického, psychologického, politického alebo najmä v našej disciplíne a histórii z hľadiska hľadania pravdy v každodennosti „Malých dejín“, ako paralela, alternatíva, antropologizácia či poľudštenie „Veľkých dejín“. Hovoríme tiež o Malých a Veľkých naráciách (grand récits podľa Jeana-Francoise Lyotarda).

Naratológia je smer literárnej teórie, ktorá sa zaoberá skúmaním spôsobu vytvárania fabulí, schémami ich usporiadania a ich typológiou. Pojem *naratív* spresňuje Gerald Prince, keď hovorí, že ide o „vyrozprávanie (výsledok i proces, objekt aj akt, štruktúra aj štruktúracia) jednej či viac skutočných či fiktívnych udalostí, rozprávaných jedným či viacerými (viac či menej zreteľnými) rozprávačmi, jednému, dvom alebo viacerým (viac či menej zreteľným) adresátom.“ Definícia naratológie sa začína problematizovať, zahrňuje tak príbeh, ako aj spôsob jeho vyrozprávania. Naratológovia sa snažia systematicky analyzovať zložky rozprávania a ich štruktúrne súvislosti, skúmajú špecificky naratívne dimenzie rozprávačských textov a vytvárajú modely popisujúce štruktúry týchto rozprávání. Štrukturalistická metóda a metodológia zostávajú; výsledky majú byť systematické, explicitné, popisné a overiteľné, majú vytvárať konkrétne štruktúry, bádanie má byť zamerané na dielo a samotný text. Nastáva však posun do abstraktnejšej roviny textu, keďže naratológia nie je povrchovým skúmaním formy, ale zameriava sa hlavne na obsah, na dejové zložky. Posledná etapa naratologického bádania je zvyčajne označovaná ako revizionistická, vzhľadom na fakt, že do istej miery reviduje staršie prúdy a otvára priestor interdisciplinarite. Tú charakterizuje najmä feministická naratológia, ktorá sa orientuje na gendrovú problematiku v literatúre, kognitívna a interdisciplinárna naratológia, stojaca na hranici lingvistiky a literárnej vedy. Ďalej je pre súčasnú etapu charakteristická postštrukturalistická kritika teórie rozprávania a nensenciálna prírodná naratológia. Tieto smery sú typické interdisciplinaritou a likvidáciou obmedzení výlučne na literárne rozprávania. Čoraz väčší priestor dostáva nefiktívny príbeh cez skúmanie žurnalistickej, spravodajskej, mediálnej, ale aj orálnej narácie v prirodzenom prostredí. Význam nadobudli recepcná relevancia, mimetická rovina a overiteľnosť údajov, obsah rozprávania a vzťah ku skutočnosti.

V spoločenských vedách všeobecne – v sociológii, naratívnej psychológii, sociálnej psychológii, histórii (v záujme o mikrohistórie) a v etnológii – sa kvalitatívny výskum opiera o. i. o pojmy *príbeh*, *naratívna identita*, *naratívna pravda*, *naratívny výskum*. Pochopiť ich a porozumieť im znamená *myslieť naratívne*, ako konštatuje český psychológ I. Čermák (2004).

Príbeh je cieľ aj východisko naratívneho výskumu. Ľudia svoje príbehy rozprávajú a príbehy poskytujú koherenciu a kontinuitu skúsenosti človeka, a hrajú tiež centrálnu úlohu v našej komunikácii s inými ľuďmi. Význam našich životov je diktovaný príbehmi – naratívami, ktoré žijeme, a ktoré potom vyrozprávame. Rozprávanie, vyrozprávanie je spôsob, ktorým spojujeme udalosti do zmysluplných sekvencií.

Rozprávanie životného príbehu naplno zachováva aktérsku perspektívu a súčasne mu dodáva určitú mieru štruktúrovanosti, pretože núti rozprávača (event. pisateľa) usporiadať udalosti, skúsenosti a názory do podoby koherentného príbehu. Rozprávanie tak môže udržiavať tematickú väzbu s rozprávačom ako s hlavnou postavou rozprávania, ktorá vstupuje do kontaktu aj s ďalšími významnými postavami v jeho živote. Už spomínanou technikou, ktorá stavia výlučne na generatívnej sile biografického rozprávania, je biografické naratívne interview. Rozprávač príbehu hovorí o tých rysoch udalostí, ktoré sú relevantné voči jeho životnej perspektíve a výskumník tieto relevancie nesmie ovplyvňovať. V dôsledku toho však nie je možné takéto interview použiť na témy, ktoré rozprávač nepovažuje za relevantné, a preto bádateľ musí upozorniť na to, že ide čisto o jeho záujem o skúmanú tému, nie o relevantnú súčasť rozprávačovej biografie, o ktorej by sa sám od seba nezmienil. To je prípad aj „všednej každodennosti za socializmu“, o ktorú mi išlo pri autobiografii Heleny, a aj ostatných respondentov vo výskume našich grantových tímov. Preto sa stretávame s prípadmi, kedy je autobiografia využitá ako akýsi pomocný nosič pre skúmanú tému. Mojmím zámerom bolo, aby dochádzalo k prieniku relevancií bádateľa s relevanciami respondenta. Maximálne k tomu dochádza vtedy, keď je ich interakcia najprenikavejšia v stanovenej téme. Hovoríme potom o *tematicky orientovanej biografii (autobiografii) či tematicky orientovanom biografickom (autobiografickom) interview*.

Ak je snahou výskumníka vytvoriť dočasný prienik medzi systémom relevancií daných špecifickou témou výskumu a systémom relevancií respondenta, mohlo by sa zdať, že najlepším riešením by bolo obmedziť interview – rozprávania alebo písaný text – iba na špecifickú tému výskumu, ktorá by bola rozprávačom spracovaná vo forme rozprávania vlastnej životnej skúsenosti. Každé rozprávania vytvára nejakú zápletku, ktorá tematizuje skutočnosť alebo skutočnosti a prianím a snahou výskumníka je, aby rozprávač prostredníctvom svojho životného príbehu tematizoval skutočnosti, ktoré sú pre výskum relevantné. Tematizácia histórie, biografie a identity je pre konštituovanie orálne – historického biografického interview – zásadná. Vzájomný vzťah týchto troch tematických relevancií a miera ich prítomnosti môžu byť rôzne a rôzne sa môžu meniť a vyvíjať, pretože respondent môže akcentovať iba niektorú z nich. Relevancie môžu byť v interview viacpočetné (ako na strane výskumníka, tak aj

rozprávača), no ich spoločný výskyt nemá podobu konkurencie, ale symbiózy, teda je možné hovoriť súčasne o svojom živote, aj o histórii krajiny, a zároveň vytvárať svoju *naratívnu identitu*.

Hermeneutici, a aj P. Ricoeur (1983) sú presvedčení, že život sa stáva ľudským preto, lebo je artikulovaný naratívny spôsobom. Život má prenaratívnu štruktúru, ktorá je do naratívnej pretvorená dejom príbehu, a ten je vyrozprávaný. Život má teda implicitný význam, ktorý sa explicitne vynára v príbehu. Vzťah medzi životom a príbehom je hermeneutickým kruhom: príbeh je založený na predporozumení života a mení ho do celkom rozvinutého porozumenia (Chrzączka – Čermák, 2011: 421).

Aké atribúty má životný príbeh, čomu pripisujeme význam? Žiadny príbeh nemá abstraktný význam. Neprečítaný román, nevyrozprávaná autobiografia to všetko je iba bezvýznamný text a prečítaný text má zmysel iba do tej miery, do akej sa spája s našou vlastnou skúsenosťou alebo osvetľuje niektoré jej aspekty. Význam príbehu je individualizovaný, idiosynkratický. Ten istý text môže byť zmysluplný pre rôznych ľudí rôznym spôsobom. Takisto v rôznom čase v tom istom texte nachádzame rôzne významy. Význam príbehu je tiež neobmedzený. Príbeh samotný musí skončiť, ale významy, ktoré môže sprostredkovať, nemajú limity. Nie je ani lokalizovaný. Je všadeprítomný, prechádza celým príbehom, aj keď sa nedá vymedziť na konkrétnu stránku či pasáž, takže význam príbehu je zároveň nesúvislý. Má tiež funkciu estetickú. Nemôže byť oddelený od príbehu, od zápletky, celej jeho zložitosti a hĺbky. Nedá sa zhrnúť do jednej vety, pretože význam príbehu je príbeh samotný.

Význam príbehu je taktiež parabolický. Vŕahuje nás do seba a nechá nás zabudnúť, že je iba príbehom, ale zároveň tiež otvára dvere do širšieho sveta možností a významu. Nakoľko sa necháme pozvať do tohto sveta závisí od toho, ako sme schopní akceptovať, že je ešte niečo viac, niečo, čoho je tento príbeh iba symbolom. Príbeh je tiež parabolický v etickom zmysle. Každý príbeh istým spôsobom predstavuje usporiadaný svet, a toto usporiadanie implicitne rozlišuje, čo je žiaduce a nežiaduce, dobré a zlé, správne a nesprávne. Význam príbehu je tiež konzekvenčný. Príbeh dáva udalostiam určitú kauzálnu súvislosť, a tak bez ohľadu na to, v akom poradí v ňom nájdeme začiatok, stred, koniec, každá jednotlivá udalosť je prepojená s ostatnými. Zmysel príbehu je aj konfliktuálny. Aby sa objavil príbeh, je potrebný konflikt, pretože bez neho nie je zápleтка ani príbeh. Vedci hovoria, že zmysel príbehu je spojený s jeho žánrom. V tomto bode napr. oral history ako všeobecné rozprávanie zo života každodennosti zásadne žánrotvorné znaky nevykazuje, avšak ak hovoríme o autobiografii, v nej to akceptujeme. Taktiež slovenská folkloristika definuje žánre ako *spomienkové rozprávanie a rozprávanie zo života*. Žánrový aspekt je potrebné v budúcnosti precizovať. Podľa svojho žánru má každý príbeh iný rozsah významov. Kategó-

ria žánrov však nie je jednoduchá, jeden príbeh sa môže meniť do rôznych žánrov a v Veľkých príbehoch tiež nájdeme ich prelínanie. Veľké narácie, ako vyrozprávanie či prerozprávanie historických udalostí, tiež nemajú žánrotvorný charakter.

Význam príbehu ako takého je zakotvený v kultúre. Žiadny príbeh nie je celkom nový, vždy je vypožičaný z kultúrneho a stále sa meniaceho repertoáru prijateľných príbehov.

Význam je príbehu pripisovaný spätne, pretože sa vzťahuje na jeho koniec. Príbeh, na ktorého konci dôjde k vyvrcholeniu udalostí a k prepojeniu vecí, môže pôsobiť zmyslupnejšie ako príbeh s otvoreným koncom, hoci tento nás núti viac premýšľať o veciach a súvislostiach, a tým sa jeho zmysel prehĺbuje.

Význam príbehu je nakoniec kumulatívny, stále rastie, nadobúda silu a dovršuje sa vo finále, na konci príbehu. Platí to tak pre literárne, ako aj životné príbehy. Scholles, Phelan a Kellog (2006: 321) upozorňujú, že autorovi autobiografie je odopretá najjednoduchšia cesta k rozuzleniu, totiž smrť hlavného hrdinu, musí teda hľadať iný spôsob ako svoje rozprávanie zavŕšiť.

Avšak, pokiaľ je „autobiografia príbehom autorovho vnútorného života, jej prirodzeným vyústením nie je autorova smrť, ale okamžik, kedy autor konfrontuje sám seba, uvedomí si svoje Ja a prijme svoje poslanie“ (Kellog a Scholles, 2002: 210 – 211).

Osobné naratívy („narativity“ podľa I. Čermáka) sú zvláštnym druhom príbehu, ktorý si každý z nás konštruje, aby zostavil a vyskladal rôzne častice svojho Ja do zmyslupného a presvedčivého celku. Neobjavujeme svoje Ja v naratívite, ale skôr sa prostredníctvom nej tvoríme a formujeme (mnohými prerozprávaniami svojho života). Osobné naratívy reprezentujú jeden zo spôsobov, v ktorom sa naratívne štruktúruje a konfiguruje život. Je to akt imaginácie, ktorý je integrovaný modelom nášho zapamätania si minulosti, vnímanej súčasnosti a anticipovanej budúcnosti (Čermák, 2004: 28).

Osobnými naratívami sú o. i. aj autobiografie, ako som o nich už hovorila vyššie.

Čo je autobiografické gesto?

„Autobiografické gesto je koncept, ktorý vyjadruje postoj k sebe samému s cieľom sebazpoznania, ako sebaaprezentácia navonok, i ako pokus o vymedzenie a definovanie vlastnej identity vo vzťahu Ja – Oni“ (Bednárová, 2011: 19). Obraz seba samého utváraný prostredníctvom naratívu, napísaného textu o sebe, autobiografie, jednoducho písaním o sebe samom, nadobúda z vývinového hľadiska rozličné podoby. Ako píše K. Bednárová, „Autobiografické gesto sa dá chápať ako textotvorná modalita konkretizovaná v jednotlivých žánroch personálnej či intímnej literatúry. Ako modalita, ktorú určujú tri faktory: podoba píšúceho subjektu a miera jeho seba projekcie do pozície hermeneutického

objektu, miera referenciality v pomere k fikcionalite (to sa týka literárnej autobiografie), a napokon adresát textu, ktorým je okrem tretej osoby expedient sám. Pamäti, spovede, svedectvá, personálne kroniky, denníky, blogy, listy, dialógy, rozhovory a myšlienky obrátené k sebe, eseje, literárne autoportréty, príbehy seba a o sebe, v ktorých sa vlastný život autora stáva alebo môže stať (v prípade literatúry umeleckým, ale v našom prípade o túto ambíciu nejde) produktom verejne dostupným či verejne nahliadnuteľným“ (Ibidem).

Pri skúmaní autobiografického gesta (v literárnom diskurze K. B.) nevyhnutne narazíme na otázky spojené s kategóriou subjektu, s kategóriou jednotlivca vo vzťahu k sebe samému a k spoločnosti a s kategóriou ontogenézy a poznania.

K. Bednárová uvádza myšlienky M. Foucaulta a B. Stieglera v „*starostlivosti o seba samého* (soin de soi) a *technológie/techniky seba samého* (techniques de soi)“. M. Foucault rozpracúva tieto pojmy okrem iného v súvislosti s pedagogickou, etickou a ontologickou podmienkou konštituovania subjektu a jeho prejavov v súvislosti s mocou. B. Stiegler sa pokúša definovať individuum v situácii telekracia versus demokracia a súčasného stavu industriálnej spoločnosti, pričom rozlišuje tri kvalitatívne stupne ľudského života a bytia: *subsistance* – ako život prejavovaný vo svojej fyziologickej a konzumnej potrebe, *existence* – ako transformáciu jedinca na vyššom kvalitatívnom stupni bytia, keď bio-psychické vnútro reaguje so sociálnym, jazykovým a technickým vonkajškom a napokon *consistance* – keď sa existencia stane individuáciou. Na to je nevyhnutná hypomnéma (záznam, poznámka) ako pamäťová technika. Pamäťové techniky analyzoval Michel Foucault ako techniky „seba-spisby“ (écriture desoi), pri ich označovaní si pomohol práve starogréckym termínom. Už samotný Platón ponímal spisbu (písmo, písanie) ako hypomnésis, čiže ako technickú pamäť (cit. podľa Bednárová, 2011: 20). K. Bednárová ďalej uvádza: „M. Foucault formuluje praxe seba samého, praxe sebautvárania subjektu, ktoré je nevyhnutné pestovať v záujme toho, aby človek „našiel svoju prirodzenosť, znovu nadviazal kontakt so svojim pôvodom a obnovil (...) plný a pozitívny vzťah k sebe samému“, čo je neustále sa opakujúca situácia individua. Sebazdokonalenie sebaopoznaním a potvrdzovanie identity introspektívnym skúmaním spolu s hľadaním identity cez konfrontáciu Ja – Oni. A sebaopoznaním vo verejnom priestore sú situácie, v ktorých sa individuum na jednej strane vyčleňuje z kolektívu (partikularizuje) a na strane druhej hľadá alebo chce potvrdiť svoju jedinečnosť alebo len čiru existenciu. Verbalizácia a textualizácia týchto snáh je prostriedkom a cieľom v jednom“ (Ibidem).

Ph. Lejeune je autorom konceptu *autobiografického paktu* a definuje autobiografiu ako retrospektívne rozprávanie v próze, ktoré vytvára skutočnú osobu o vlastnej existencii, keď zdôrazňuje svoj individuálny život, osobitne

príbeh či históriu vlastnej osoby. Uvedená definícia funguje v rámci štyroch kategórií, ako uvádza Bednárová:

„1. jazyková forma (rozprávanie/récit, próza), 2. sujet (individuálny život, personálna história), 3. situácia autora – identita rozprávača (eventuálne hlavnej postavy) a 4. retrospektívna perspektíva rozprávania. Autobiografiou je podľa Lejeuna každé dielo, ktoré spĺňa zároveň všetky podmienky uvedené vo všetkých štyroch kategóriách“ (Bednárová, 2011: 24).

V našom prípade, teda v etnológii nejde o literárny žáner a netrváme na splnení všetkých štyroch požiadaviek. Autobiografický pakt spočíva v akceptovaní identity autora, a zároveň aj rozprávača, v dôvere medzi respondentom a bádateľom, že respondent o sebe hovorí pravdu a čitateľ, poslucháč či bádateľ ju ako takú prijíma. Základom takéhoto vnímania je referencialita, autenticita, otvorenosť, lojálnosť. Hoci povedať pravdu o svojom živote je skôr hra na pravdu a so *selektívnosťou*, *suicentrizmom*, *prézentizmom* treba v našom prípade počítať.

Autobiografická pamäť

Pamäť ako taká býva definovaná ako sklad informácií a zároveň ako proces, pričom v psychológii je chápaná ako systém, ktorý sa vyznačuje komplexnou, mnohoúrovňovou hierarchickou organizáciou s množstvom vzájomne prepojených väzieb nielen vnútri tohto systému, ale tiež s ďalšími komponentami psychiky.

Autobiografická pamäť býva často definovaná pomocou odlišných pojmov. Tieto pojmy sú často odrazom nejednotného chápania konceptu autobiografickej a epizodickej pamäti, ktoré sa občas stotožňujú. Autobiografická pamäť patrí do dlhodobej, explicitnej (deklaratívnej) pamäti. Uchováva spomienky a fakty. Informácie v explicitnej pamäti sú verbálne vyjadriteľné. Do rámca explicitnej pamäti patrí aj sémantická aj epizodická pamäť. Sémantická pamäť obsahuje všeobecné fakty, bez vzťahu k miestu a času zapamätania. Organizácia informácií do väčších celkov prebieha v postojoch schém a scenárov, ktoré ovplyvňujú vštepovanie nových informácií. Vybavovanie si poznatkov je čiastočne ovplyvnené vonkajším situačným kontextom (prostredie, v ktorom došlo k zapamätaniu si) a vnútorným kontextom (nálada, emócie), zatiaľ čo epizodická pamäť udržiava informácie o udalostiach zahrňujúce časový, priestorový aj citový rozmer. Autobiografická pamäť tiež ako súčasť explicitnej (deklaratívnej) pamäti obsahuje spomienky na vlastný život (osobné zážitky), pričom sú tieto informácie sprevádzané emóciami, ktoré ovplyvňujú schopnosť znovuvyvolania spomienky. Autobiografická pamäť sa do istej miery prekrýva

s epizodickou pamäťou, avšak jej súčasťou sú niektoré autobiografické údaje, ktoré sú kódované verbálne a spadajú do sémantickej pamäti. Predstavuje deklaratívny pamäťový systém, ktorý zahŕňa ako epizodické spomienky, tak aj sémantické fakty. Nie je to však to isté, ako epizodická pamäť.

I. Vlčková (2005) uvádza: „Autobiografická pamäť všeobecne predstavuje súhrn osobne prežívaných udalostí v živote človeka. Tieto informácie a zážitky majú priamy vzťah k prežívaniu vlastného Ja v kontexte celoživotného vývoja. Býva rozdeľovaná na retrospektívnu a prospektívnu pamäť. Zatiaľ čo retrospektívna autobiografická pamäť je vyvolávanie spomienok alebo minulých skúseností v prítomnosti, úlohou prospektívnej autobiografickej pamäti je uchovávanie plánov, očakávaní a anticipácií do budúcnosti“ (Vlčková, 2005: 6). Autobiografická pamäť je tiež definovaná ako pamäť individuálne prežívaných udalostí, ktorá sa spája s vedomým vyvolaním spomienok prežitého v minulosti alebo znovuprežívaním. Okrem týchto obsahov sú tu zahrnuté aj autobiografické fakty. Predstavujú jednotky osobne relevantných informácií a majú skôr popisný charakter, a tiež nemusia byť pri vybavovaní si v pamäti sprevádzané pocitom „znovuprežívania“. Do značnej miery je autobiografická pamäť tvorená epizodickými spomienkami, zatiaľ čo autobiografické fakty reprezentujú skôr pamäť sémantickú.

E. Reeseová (2002) považuje autobiografickú pamäť za komplexnú a multideterminovanú schopnosť, ktorá pozostáva z neurologických, sociálnych, kognitívnych a lingvistických komponentov. Vo všeobecnej miere predstavujú autobiografické spomienky osobne prežité minulé udalosti. Konzervatívnejšie definície vymedzujú ako autobiografické spomienky iba také, ktoré sú verbálne dosiahnuteľné, naratívne formulované, zahŕňajú pocit rozpamätávania sa na prežité v minulosti a tvoria súčasť životného príbehu. Podľa Reeseovej, a aj ďalších autorov, si väčšina autobiografických spomienok vyžaduje verbálnu komunikáciu. Hoci sú ľudia často zaujatí vnútorným spomínaním – obsahom, ktorý je prevažne vizuálneho charakteru – primárny účel takéhoto spomínania je sociálny (Hyman – Faries, 1992, cit. podľa Vlčková, 2005: 7).

Autobiografická pamäť umožňuje reprodukovať také druhy zážitkov a skúseností z individuálneho života jednotlivca, ktoré sú považované za významné pre jeho sebavnímanie, sebaakceptáciu. Utvárajú osobnú históriu jednotlivca, a na základe toho sa odlišujú od iných typov pamäti, ako pôvodom vzniku, tak aj špecifickou funkciou. Mnohé zo štúdií o autobiografickej pamäti nehodnotia presnosť autobiografických spomienok, pretože to nie je považované za najdôležitejšie kritérium pre ich konečný význam, vzhľadom na cieľ – vytváranie životnej histórie. Pre človeka je oveľa významnejšie to, čo má pre neho hodnotu, aby to do svojej životnej histórie zaradil.

Podľa Kaufmana (2003), uvádza I. Vlčková (2005: 12), autobiografická pamäť zahŕňa *spomienky na špecifické udalosti nášho života a pamäť na osobné fakty*. Iní autori uvádzajú, že autobiografická pamäť je tvorená epizodickými spomienkami a popisnými faktami v našom živote. Z tohto hľadiska Kaufman rozdeľuje autobiografické spomienky do nasledujúcich typov:

- 1) *osobná pamäť* (personal memory): ide o mentálne reprezentácie založené na vizuálnej reprodukcii jednotlivých udalostí (napr. spomienky na svadobný deň, čo uvádza aj respondentka Helena),
- 2) *autobiografické fakty* (autobiographical facts): ide o fenomén v podstate identický s osobnou pamäťou, až na to, že spomienky sa nezakladajú na vizuálnych predstavách (napr. schopnosť odpovedať na otázku, či som vydatá),
- 3) *všeobecná osobná pamäť* (generic personal memory): tento fenomén sa opäť podobá na osobnú pamäť, ale odlišuje sa v tom, že určitá udalosť v našom živote sa opakuje alebo sa objavuje séria podobných udalostí a tieto udalosti neskôr nadobúdajú abstraktnú formu (napr. ak sa niekto vo svojom živote ožení päťkrát, môžu byť spomienky na tieto udalosti ťažšie datovateľné, a je pravdepodobné, že nebudú celkom konkrétne).

Iné rozdelenie uvádza McPhersonová (2003). Podľa tejto autorky sú emócie, autobiografické fakty a skúsenosti získavané v priebehu života, obsiahnuté v separovaných doménach autobiografickej pamäti, a sú spracované na základe odlišných procesov. Z tohto hľadiska rozdeľuje obsahy autobiografickej pamäti na:

- 1) *sebavnímanie* (self-description): tieto informácie sú z veľkej časti zdrojom pocitu identity,
- 2) *emocionálna pamäť*: táto oblasť zahŕňa spomienky na emocionálne zážitky,
- 3) *pamäť na udalosti*.

Posledný okruh tvorí jej najväčší komponent, ktorý je možné rozdeliť do troch samostatných, ale i tak súvisiacich domén:

- 1) *životné obdobia* (lifetime periods)
- 2) *pamäť všeobecných (rámcových) udalostí* (general events)
- 3) *pamäť na špecifické udalosti* (event-specific knowledge)

Všeobecne sa predpokladá, že tieto domény sú navzájom prepojené.

Pamäť je všadeprítomnou súčasťou našej každodennosti a považujeme ju za absolútnu samozrejmosť, až kým nás nezradí takou nepríjemnosťou, ako je jej okamžitý výpadok alebo skreslenie. Diery v pamäti sú však rovnako dôležité ako aj fascinujúce. Zabúdanie, pripomínanie si trápnych udalostí, na ktoré by sme najradšej zabudli, vytesňovanie alebo pamäťové bloky. To všetko veľmi

úzko súvisí aj s autobiografickou pamäťou. D. L. Schacter navrhol pre funkčné poruchy pamäti sedem kategórií. Nazval ich *zabúdanie, roztržitosť, pamäťový blok, zámena, sugestibilita, skresľovanie a pretrvávajúce*.

Zabúdanie, roztržitosť a blokovanie sú hriechy, ktoré vyplývajú zo zlyhávania. Nie sme schopní dopraviť do vedomej mysle žiaducu skutočnosť, udalosť alebo myšlienku. Zabúdanie zodpovedá slabnutiu, resp. strate pamäti v toku času. Efemérnosť je základným znakom pamäti, ale aj ťažiskom mnohých pamäťových problémov.

Roztržitosť je porucha na rozhraní pozornosti a pamäti. Typickou príčinou pamäťových omylov plynúcich z roztržitosti je sústredenie pozornosti na skutočnosti, problémy, starosti, ktoré nás rozptyľujú, t. z., že sa nesústredíme na to, čo by sme si mali zapamätať.

Pamäťový blok je zámerné vyhľadávanie informácie v pamäti, ktorú sa pokúšame zrekonštruovať a vybaviť si zabudnuté udalosti, informácie a obrazy.

Zo skresľovania vyplývajú ďalšie štyri chyby pamäti, a to zámena, sugestibilita, skreslenie a pretrvávajúce. Chyba zámeny zodpovedá tomu, že pamäťový obsah prisúdime nesprávnejmu prameňu, zameníme fantáziu za realitu, poprípade si nesprávne spomenieme, že napr. máme nejakú informáciu od priateľa, a pritom sme sa ju dočítali v novinách.

Hriech sugestibilita je o sugesciách v priebehu vybavovania si, resp. rozpomínania sa na minulé skúsenosti. Sme náchylní považovať niečo, čo sme sa dozvedeli napr. z tlače alebo od iných ľudí za vlastnú skúsenosť a spomienku na ňu. Sugestibilita je sklon vkladať do vlastných spomienok niečo, čo sme sa dozvedeli zvonku, z iných zdrojov.

Hriech skreslenia odráža silný vplyv našich súčasných vedomostí a nášho presvedčenia o tom, ako si pamätáme svoju minulosť. Vlastné minulé skúsenosti často „upravujeme“, niekedy aj celkom prepisujeme, podvedome alebo aj zámerné, a vôbec si neuvedomujeme, že to robíme v intenciách toho, čo vieme a čomu práve veríme. Výsledkom je skreslený popis konkrétnej udalosti alebo dokonca dlhšieho obdobia v našom živote, čo vypovedá skôr o tom, čo cítime dnes, než o tom, čo sa odohralo v minulosti.

Perzistencia, čiže pretrvávajúce, sa týka opakovaného vyvolávania znepokojivých informácií alebo udalostí, ktoré by sme najradšej zo svojho vedomia vypudili a zabudli na ne (Schacter, 2003: 16).

V autobiografiách sa vyskytuje najčastejšie skresľovanie a sugestibilita. Skresľovanie môže byť aj cielené so zámerom prezentovať svoju osobu v lepšom svetle. Egocentrické skresľovanie sa odráža v niekoľkých navzájom blízkych manévroch – v selektívnom spomínaní, vybavovaní si z pamäti, hyperbolizovaním svojich minulých ťažkostí, a aj vhodným premenovaním svojho minulého Ja. Pôsobí na ego človeka upokojujúcim dojmom kladných ilúzií. Skresľovanie súvisí aj so stereotypizáciou. Stereotypy sú všeobecné

popisy minulých skúseností, ktoré slúžia ku kategorizácii ľudí a predmetov. Šetria našu energiu a poznávacie snahy zjavne zjednodušujú, ale na druhej strane, môže dôjsť k výslednému skresleniu, ktoré je príčinou nepresného úsudku a nežiaduceho správania. S takýmito generalizáciami sa stretávame bežne, nielen v autobiografiách.

V čom spočíva špecifikum autobiografických spomienok? Podľa Kaufmana (2003) zahŕňajú autobiografické spomienky nasledovné základné charakteristiky: – Informácie o mieste, kde sa určitá udalosť odohrala (často dedukované). – Časová informácia, dátum udalosti (často dedukované). – Primárna interpretácia udalosti; táto interpretácia nezahŕňa všetky dostupné fakty. – Faktická informácia o udalosti zahŕňa zúčastnené osoby, popis diania a miesta udalosti. – Špecifické senzorké podnety a vnemy, ktoré vychádzajú z kontextu, sú vždy súčasťou pamäťovej reprezentácie. – Autobiografické spomienky zahŕňujú veľmi často vizuálne predstavy. – Autobiografické spomienky sú vždy vybavované v pamäti spolu s uvedomením si, že ide o zážitok z minulosti. – Čas trvania autobiografických spomienok môže byť mnoho rokov (cit. podľa Vlčková, 2005: 15).

Ľudia pri rozpamätávaní sa a artikulovaní spomienok ich používajú spôsobom, ktorý reflektuje ich hierarchické usporiadanie v pamäti. Za vytváranie hierarchicky štruktúrovaného modelu zodpovedajú nasledujúce princípy:

- 1) *Hodnotiaci princíp*, kedy k organizácii informácií dochádza na základe hodnoty, ktorá je týmto informáciám prisúdená v rámci hodnotových preferencií jednotlivca. Informácie, ktorým prisudzuje dôležitejší význam, a tým je prisúdená pozícia na vyššej úrovni hierarchie hodnôt.
- 2) *Kategorizačný princíp*. Na najnižších úrovniach organizácie informácií sú udržiavané špecifické udalosti a detaily týchto udalostí. Na vyššej úrovni organizácie je možné identifikovať udalosti považované za typické alebo prototypické, ale žiadna z nich nemôže byť samostatnou kategóriou. Takéto sekvencie sa nazývajú scenáre. Ďalšiu úroveň organizácie informácií reprezentujú tematicky založené znalostné štruktúry. Tieto štruktúry spájajú časovo a fyzicky významné (odlišné) okolnosti prostredníctvom spoločnej témy (Schank, 1982, cit. podľa Vlčková, 2005: 16).
- 3) *Princíp subsidiarie*, ktorý je definovaný ako vzťah medzi potrebami alebo motívmi, kedy jedna z potrieb je podriadená druhej alebo slúži iba na jej podporu (Lindsey – Hall, 1996 cit. podľa Vlčková, 2005: 16). Tento princíp ovplyvňuje nielen organizáciu motívov a potrieb, ale je v dôsledku toho taktiež zodpovedný za časovú štruktúraciu jednotlivých udalostí uložených v pamäti, pretože táto časová organizácia súvisí s vývojom motívov a procesom dosahovania osobných cieľov (Schank, 1982 cit. podľa Vlčková, 2005: 16).

Jedným zo spôsobov reprodukovania autobiografických skúseností sú *naratívne schémy*. Naratívne vzorce sú natoľko jednoducho zmobilizovateľné, že sa môžu zmeniť na všeobecné mentálne modely a predstavovať kľúč k porozumeniu iných procesov, ako je napr. interpretácia reálnych udalostí. Príbehy reprezentujú časovú organizáciu, kde usporiadanie istých kľúčových výrokov je považované za usporiadanie udalostí v reálnom živote. Vďaka tomuto znaku môžu príbehy fungovať ako kauzálne modely udalostí a ľudského správania.

Autobiografická pamäť zahŕňa informácie, ktoré majú vzťah k individuálnemu ľudskému životu. Fenomén *Ja* je významným jednotiacim prvkom týchto udalostí, a z toho dôvodu je nutné v rámci osobnosti uvažovať o vzťahu týchto dvoch fenoménov, teda konceptu *Ja* a autobiografickej pamäti. Obidva termíny sú teoretické konštrukty aplikované na súbor javov. Vždy ide o určitý popis reality, ktorý nie je možné naplno zameniť s existujúcimi fenoménmi. O naratívnom *Ja* uvádza Vlčková: „Ja ako objekt poznávania nie je reprezentáciou alebo šablónou (self-guide, Higgins, 1987), ale je naratívne organizované. Prostredníctvom príbehov, ktoré získavajú v čase svoje typické znaky a opakovaním vo vedomí nadobúdajú na význame, jednotlivci vstupujú do kontaktu s určitým druhom sebaužívania.“ Rovnako Gercen (1994) nahrádza tradičné pojmy (sebaužívanie, sebaschéma, sebahodnotenie) vnímaním self ako „vyrozprávaním (naráciou) alebo príbehom“ (self-naration) zrozumiteľným v rámci trvajúcich vzťahov, v ktorom stanovujeme súvislosti medzi životnými udalosťami. Tieto príbehy sú konštruované v sociálnom kontexte a sú produktami sociálnej výmeny. Alternatívne k metafore príbehu používa Gercen v tejto súvislosti analógiu „textov“ (Gercen 1988, White a Epston, 1990). Metafora je podľa neho užitočnejšia, ako napríklad metafora jednotlivca ako zvieratá, stroja alebo počítača. Človek je čítaný inými ľuďmi v rôznych situáciách, môžeme tiež čítať sami seba a prirodzene aj iných ľudí, je schopný ponúkať rozličné verzie textov a sám ako text je vystavený mnohým interpretáciám, ktorých revízie môžu byť nekonečné. Jednotlivec je v tejto perspektíve autorom vlastných príbehov“ (Čermák In: Macek–Šafářová (ed) 2000a, cit. podľa Vlčková, 2005: 32). S týmto súvisí problematika *teórie osobnosti, motivácie*, ktoré nebudem na tomto mieste podrobnejšie rozvádzať.

Významným faktorom vo fungovaní autobiografickej pamäti sú *emócie*.

Emócie ovplyvňujú kódovanie a rozepamätávanie sa, vybavovanie si autobiografických spomienok. Výskumy potvrdili, že spomienky intenzívne emocionálne si ľudia zapamätávajú hlbšie a silnejšie ako situácie emocionálne prázdne. Je to tak preto, lebo sú v pamäti lepšie zakódované a organizované (Vlčková, 2005; Ruisel, 2005). Často tiež dochádza k ich opakovaniu. Emócie môžu ovplyvňovať kódovanie a rozepamätávanie sa na informácie niekoľký-

mi spôsobmi. Atkinson (Atkinson et al., 1995) rozdeľuje tieto spôsoby do nasledujúcich kategórií:

- 1) *opakovanie* (Rappaport, 1942; Neisser, 1982): v psychológii je často citovaný všeobecný predpoklad, že máme sklon viac premýšľať o pozitívne a negatívne emocionálne nabitých situáciách, než premýšľame o neutrálnych,
- 2) *kontext* (Baddeley, 1989; Bower, 1981, 1983): naše nálady môžu byť zdrojom kontextu pre druh kódovania, ktoré ovplyvňuje neskoršie vybavovanie si sémantických spomienok, čo znamená, že pokiaľ môžeme sémantickú spomienku kódovať v priebehu nejakého druhu nálady alebo stavu vedomia, dokážeme si túto informáciu ľahšie vybaviť, spomenúť si na ňu, ak sa dostaneme opäť do podobného stavu (Baddeley, 1989; Bower, 1983; cit. podľa Sternberg, 2002).
- 3) *emočná intenzita* (Sternberg, 2002; Rappaport, 1942; Neisser, 1982): vyššia intenzita emócií, či už pozitívnych alebo negatívnych, je predpokladom lepšieho kódovania a vybavovania si spomienok v pamäti,
- 4) *interferencia* (Holmes, 1974): negatívne emócie môžu v určitej situácii zabrániť rozepamätaniu sa (cit. podľa Vlčková, 2005: 37).

Emocionálna pamäť je považovaná za súčasť autobiografickej pamäti. Jej funkciou nie je iba uchovávanie emocionálnych zážitkov, prežívaní, ale môže do istej miery modifikovať aktuálne emocionálne stavy (nálady). Vyvolávanie spomienok obsahujúcich protikladné emócie v porovnaní so súčasným rozpolžením (Helenino detstvo v protiklade k radostnému svadobnému dňu) môže túto náladu zmeniť. Špecifickým typom, ktorý súvisí aj s emocionálnou pamäťou, vysokým stupňom prekvapenia, sú tzv. zábleskové spomienky (flashbulb memories). Ide o spomienky na významné a prekvapujúce udalosti, ktoré sú spojené so silným emocionálnym nábojom (pozri Helenin zážitok z detstva v podkapitole Rohatá zákerná krava).

Autobiografická pamäť umožňuje reprodukovanie také druhy zážitkov a skúseností z individuálneho života jednotlivca, ktoré sú považované za významné pre jeho sebaužívanie. Utvára osobnú históriu jednotlivca a na základe toho sa odlišuje od iných typov pamäti, ako pôvodom vzniku, tak aj špecifickou funkciou. Podľa niektorých autorov je definovaná ako *báza ľudského Ja* (v Heleninom príbehu je to najmä detstvo, vzdelanie, práca na JRD, materstvo, opatrovanie na smrť chorého manžela,...).

Fakt, že autobiografická pamäť je základom (self) Ja, má ešte ďalší aspekt v tom, že zaisťuje *pocit kontinuity a stability vedomia Ja*. Autobiografická pamäť spája prítomné Ja (self) s individuálnymi, osobnými zážitkami v minulosti. Nemusí byť základom „psychickej kontinuity“, ako hovoria teórie identity, ale

skôr vytvára sumarizáciu, konštruovanie a interpretovanie a kondenzuje životné skúsenosti. Nemusi ísť o pravdivé a presné vybavenie si udalostí v pamäti, ale pre kontinuitu *Ja* má oveľa väčší význam sieť kauzálnych prepojení a vzťahov medzi skúsenosťami a prítomnými psychologickými stavmi a rozpoložením (Sutton 2003, cit. podľa Vlčková, 2005: 39).

Autobiografická pamäť predstavuje dôležitý aspekt sebaregulácie. Umožňuje človeku rozoznať, o aké ciele je možné sa usilovať, a ktoré sú pre neho dosiahnuteľné. Mnohé psychologické výskumy potvrdili, že rekonštrukcia pamäťových spomienok môže napomáhať k objasneniu osobných motívov jednotlivca, objaviť vlastnú identitu a prehĺbiť pochopenie významných životných udalostí a emocionálnych skúseností (Vlčková, 2005: 42, v Heleninom príbehu je to bilancujúci záver autobiografie). Pamäť a identita sú s koncepciou vlastného *Ja* prepojené.

Identita

Pojem identity nie je v etnológii neznámy, ale do psychológie ho vniesol E. H. Erikson predstavujúci svoju psychospoločenskú/psychokultúrnu teóriu rozvoja ega. Ego v psychológii vystupuje v kontexte vzťahu k sebe samému, ako aj k iným ľuďom, označuje a najvšeobecnejšie vyjadruje všetky relatívne trvalé, stabilné, psychofyzické vlastnosti človeka, ktoré rozhodujú o jeho stabilite a predvídateľnosti. E. Erikson rozpracoval pojem psychosociálnej identity osobnosti. Na rozdiel od „individualizovaných“ teórií sebaobrazu chápal identitu jednotlivca ako neoddeliteľne spojenú s jeho sociálnymi rolami, so širším sociálnym prostredím, s vývojom, etikou a hodnotovými systémami, históriou tzv. Veľkými rozprávami či Veľkými konštrukciami, ktoré majú dopad na Malé rozprávania, Malé konštrukcie, mikrohistórie. Na Eriksona nadväzujú mnohé psychologické prístupy odmietajúce vnímať identitu ako niečo stabilné, dané človeku, ktorá by existovala a priori, a bolo by ju možné objaviť ako svoje „skutočné Ja“. Naopak, jednotlivci konštruujú seba samého, vytvárajú zmysel toho, kým a čím sú a kde patria. „Konštruujú“ seba, a tým zároveň aj prispievajú ku konštruovaniu sociálnej reality, v ktorej sú aktérmi. Konštruktivizmus tvrdí, že konštruovanie a rekonštruovanie seba a svojho sociálneho postavenia, sebadefinovanie a redefinovanie je nepretržitým procesom. Najviac a najvýraznejšie sa prejavuje pri zmenách a v krízových obdobiach. (Helenino chudobné detstvo bez citového naplnenia vynímajúce starú mamu Angelu, s ktorou sa Helena identifikuje ako s autoritou, Helenin vydaj, politický prevrat v roku 1989, a najmä ťažké chvíle choroby manžela pred jeho smrťou atď.).

V literatúre sa vyskytujú aj iné podobné pojmy, ako napr. „postoj k samému sebe“, „konceptia vlastnej osoby“, štruktúra „Ja“, sebazpoznanie alebo obraz samého seba. Napr. identita je nejednoznačne chápaná v kontexte takých otázok ako samouvedomenie, ego, self alebo subjektivita.

Všeobecné použitie pojmu „identity“ ako kategórie analýzy sa vymyká z rámca esencialistického a neesencialistického prístupu. Empirická realita použitia pojmu identita v rozličných vedeckých kontextoch je ďaleko rozmanitejšia a zložitejšia. A. Findor (2005) sa pokúsil na základe publikácie R. Brubakera a F. Coopera *Beyond „Identity“* z roku 2000 (vyšla v časopise *Theory and Society*) priblížiť komplikovanosť a niekoľkonásobnú kategorizáciu tohto pojmu. Aké sú teda koncepcie identity?

1. „Identita“ ako základ sociálneho a politického konania stojaca v protiklade k „záujmu“. Takéto použitie zvyrazňuje a umožňuje konceptualizovanie neinštrumentálnych spôsobov sociálneho a politického konania a vymedzuje identitu ako osobitné, konkrétne chápanie samého seba voči univerzálnemu záujmu každého (individuálneho alebo skupinového) aktéra.
2. „Identita“ ako špecifický kolektívny jav, ktorý označuje fundamentálnu „rovnakosť“ členov skupiny alebo kategórie (napr. národ). Táto rovnakosť môže byť objektívne ponímaná ako „sama o sebe“ alebo subjektívne ako zažitá, vnímaná a pociťovaná členmi skupiny.
3. „Identita“ ako jadro koncepcie (individuálneho a kolektívneho) „Ja“ ako základná, hlboká a trvalá podmienka sociálneho bytia, ktorá si zasluhuje byť cenená, kultivovaná, podporovaná, uznaná a zachovaná.
4. „Identita“ ako produkt sociálneho a politického konania. Takéto použitie zdôrazňuje procesualný a interaktívny charakter takého druhu kolektívneho sebachápania, solidarity alebo „skupinovitosti“, ktorá vlastne umožňuje kolektívne konanie.
5. „Identita“ ako produkt viacerých a navzájom si konkurujúcich diskurzov, zdôrazňujúca nestabilnú, rozmanitú, kolísavú a roztrieštenú povahu „Ja“.

Podľa Brubakera a Coopera sú jednotlivé použitia „identity“ nielen rôznorodé, ale aj protirečivé. Na jednej strane koncepcie 2 a 3 zdôrazňujú identitu ako fundamentálnu rovnakosť v čase alebo osôb a na druhej strane koncepcie 4 a 5 takúto trvalú rovnakosť odmietajú. Podľa týchto autorov možno hovoriť o „tvrdých“ a „mäkkých“ koncepciách identity.

„Tvrde“ („silné“) koncepcie identity:

- a) Identita je niečo, čo majú, mali by mať, alebo hľadajú všetci ľudia.
- b) Identita je niečo, čo majú alebo by mali mať všetky skupiny (napr. etnické, národné, rasové). Identita je niečo, čo ľudia (skupiny) môžu mať bez toho, aby si to uvedomovali. Identita tak môže byť objavená alebo aj pomýlená.

- c) Kolektívna identita je založená na silnej skupinovej príslušnosti a homogenite, ostro odlišná od nečlenov skupiny a jasnej hranici medzi „my“ a „tí druhí“.

„Mäkké“ („slabé“) koncepcie identity:

(A. Findor uvádza, že sa vedome rozchádzajú s bežným použitím termínu „identita“.)

- a) „Klišé konštruktivismu“ – v posledných rokoch sa o identite skoro automaticky píše ako rôznorodnej, nestabilnej, náhodnej, roztrieštenej, konštruovanej a dohodnutej. Tieto prívlastky však skôr reprezentujú gestá určitého postoja než slová nesúce (v analýze použiteľný) význam.
- b) Nie je jasné, či „mäkké“ koncepcie „identity“ sú vôbec koncepciami identity, keďže odmietajú a zavrhnú čo i len minimálnu rovnakosť v čase, pretrvávajú niečoho, čo zostáva identické, rovnaké, zatiaľ čo to ostatné sa mení. Brubaker a Cooper navrhujú pre mäkké (teoreticky nevyužitelné) koncepcie alternatívne termíny. Namiesto identity používajú identifikácia, ktoré nielen nahrádzajú pojem identity, ale umožňujú presnejšie a jemnejšie analyzovať otázky a problémy s týmto termínom spojené.

Kategorizácia, chápanie seba samého, sociálne umiestnenie, skupinovosť“ (Findor, 2005: 48).

E. Erikson vymedzuje identitu ego ako psychologický mechanizmus, ktorý umožňuje jedincovi udržať vnútornú totožnosť a kontinuitu seba a súčasne udržať svoj zmysel pre totožnosť a kontinuitu iných ľudí. Mechanizmus predpokladá, že introspektívnu sebareflexiu (subjektívna identita, sebavnímanie, sebadefinícia) jedinec porovnáva so svojou definíciou zo strany sociálneho prostredia (objektívna identita, vonkajšie definovanie jednotlivca inými). Čo by bolo v prípade Heleny veľmi zaujímavé, keďže dlhý čas pôsobila v zamestnaní personalistky, za socializmu bol tento post nazývaný kádrovníčka, a podliehal istému negatívnemu stereotypu vo vnímaní celej socialistickej pracujúcej populácie. Môžem sa domnievať, že tu dochádzalo k istému rozporu v sebaakceptácii, resp. kríze identity. Prejavuje sa to tak aj v Heleninej autobiografii, pretože vôbec o tomto jej pôsobení nepíše. Nie je to prekvapivé, pretože v autobiografiách jednotlivec môže niektoré časti zdôrazniť, iné potlačiť, reinterpretovať alebo jednoducho zabudnúť (vytesniť), čiže selektovať. To všetko je súčasťou prezentovania a rekonštrukcie identity. S istými komponentami sa človek narodí, sú mu dané a priori, ako pohlavie, farba pokožky, vek a nemôže ich ovplyvniť, iné sú nadobudnuté počas života. K tomu je potrebné, aby človek niečo vykonal či zmenil, a tak dôjde aj k zmene identity (napr. rodičovstvo, dosiahnutie určitého stupňa vzdelania, členstvo v KSS, svadba, politický prevrat v roku 1989 a zmenené spoločenské postavenie, ovdovenie a ďalšie).

V psychológii rezonuje koncept „pocit identity“. Krzyżewski a Kažberuk (2000: 21) tvrdia, že psychológovia dávajú znak rovnosti medzi identitou a jej poznávaciu reprezentáciu (autormi stotožňovanú s pocitom identity). Vo väčšine prác sa tieto termíny zamieňajú. Straš-Romanowska (2002: 39) hovorí, že základ vzťahu identity – *pocit identity* je vôľa, snaha názorne ju predstaviť (z vnútornej alebo vonkajšej) perspektívy, z akej je identita skúmaná. „Pocit identity“ je v tomto prístupe chápaný ako subjektívny pocit individuálnej existencie, pocit vlastného „Ja“, pocit toho „že som“, aj toho „kým som“.

Ak by sme skúšali hľadať pevné stabilné kritériá pocitu identity, bol by to nepochybne pocit odlišnosti, samostatnosti (hranica ja – svet, intencionalnosť), pocit stability/kontinuity v čase a priestore (identita biografická/psychohistorická), pocit spojitosti/integrálnosti (bytia samým sebou mimo účasti v rôznych situáciách) alebo pocit vlastníctva – vo svojej vnútornej podstate.

V. Bačová (1996) na základe literatúry a skúseností vymedzuje identitu jednotlivca v troch oblastiach ako:

- hlboký pocit vlastnej totožnosti založený na prežívaní vlastnej kontinuity,
- stotožnenie sa jedinca so svojimi životnými rolami,
- prežívanie príslušnosti k väčším či menším spoločenským celkom.

V prvej sfére si jedinec hľadaním identity odpovedá na otázku „akým človekom som a čím sa líšim od iných?“ a sebadefinuje sa „do vnútra“, *intrapersonálne*. (Helena v detstve ako chudobná školáčka, ktorá sa nemala s kým hrať, nemala veľakrát ani desiatu, ani raňajky, ani teplé oblečenie v zime.). V druhej sfére si vyjasňuje a prípadne vyberá „kto, resp. čo som alebo budem vo vzťahu k iným“ (Helena ako vnučka, dcéra, matka, manželka, nevesta, spolužiačka, vdova, stará žena.) – viac tu dominuje rovina *interpersonálna*. V tretej sfére sa jedinec zaujíma o to, kam, do ktorých skupín a ku ktorým kategóriám ľudí patrí, či už svojím narodením alebo voľbou, a ako je táto príslušnosť pre neho dôležitá – čiže vymedzuje sa vo vzťahu k skupinám a inštitúciám, ktoré tvoria *sociálny rámec osobnej sebadefinície* (Helena ako žena, dcéra z chudobnej rodiny, školáčka, spolupracovníčka v JRD, členka KSS, šéfka klubu dôchodcov v rodnej obci, dôchodkyňa – aktivistka.).

Bačová konštatuje, že „pre potreby vymedzenia identity je vhodné v každej z troch uvedených sfér oddeliť (aspoň teoreticky):

- vnútorné psychické prežívanie procesov formovania identity, t. j. **procesov** sebahľadania, sebapoznávania a sebadefinovania,
- obsah** identity, ktorý je výsledkom týchto procesov a tvorí ho väčšinou verbálne pomenovanie sebadefinovaním svojich vnútorných charakteristík, rolí alebo skupinového členstva“ (Bačová, 1996: 322).

Mnohoznačnosť pojmu identita je dôvodom toho, že každý psychologický prístup narába s týmto pojmom spôsobom seba vlastným. Ontológovia aj psychológovia chápu identitu ako druh sebapoznania, ktoré sa formovalo na báze predchádzajúcich skúseností jednotlivca, a je zakódované v pamäti. Veľký význam pripisujú analýze skúseností, udalostí, ich kategorizovaniu, formulovaniu záverov týkajúcich sa dotýčajúcej osoby. Prameňom pocitu identity je v takomto prípade pozorovanie vlastných prežitkov, emócií, správania sa a ich efektov, a zároveň informácie o sebe získané v interpersonálnej komunikácii od iných.

Na to, ako si všimame seba samých, vplývajú tiež spoločensko-kultúrne aspekty života. Socializácia priniesla osvojenie si špecifických významov a vzorcov správania sa v danom historickom čase, cez prizmu ktorých sa jednotlivec vzťahuje sám k sebe (Jarymowicz, 2000: 109). Klasická ontologická (poznávací) psychológia kladie tiež dôraz na štruktúru identity, menšiu váhu kladie na jej obsahovú podstatu či vývinový aspekt, ktoré sú dôležité pre definíciu identity skôr pre bádateľov psychoanalytického smeru. Zdôrazňujú vývinový charakter identity vedci z oblasti psychodynamiky tvrdia, že schopnosť odlišenia *Ja – Nie Ja* sa v kontinuite života najviac formuje v pocite odlišnosti.

V zmysle fyzickom ide o určenie hraníc vlastného tela, v zmysle psychikom o schopnosť uvedomenia si vlastných emócií, túžob, potrieb či názorov pochádzajúcich od iných ľudí, ako aj schopnosť odlišenia fantázií od reality (Sokolik, 2000: 96). Pociť kontinuity potom vznikne vďaka zažívaniu – prežívaniu seba samého ako osoby podobnej alebo identickej a zakladá sa na fyzických znakoch, ako aj správaní, ktoré sú podstatou pojmu *Ja*. Vďaka presvedčeniu o vlastnej existencii – bytí samým sebou – rozvíja sa pociť spokojnosti. Súčasne koncepcie identity, odvolávajú sa hlavne na kultúrnu antropológiu, vykresľujú zmeny identity späť najmä so spoločensko-kultúrnymi premenami, ktoré dali jednotlivcovi voľnosť výberu, ale vzali mu akúkoľvek istotu. Človek je tlačný do samostatného konštruovania/výberu vlastnej identity opieraním sa o akési motivujúce kritériá, ale za všetko preberá zodpovednosť sám. Existujú „hotové vzory identity“ prezentované médiami. Otázky individuálnej identity sú otázkami novodobými. V minulosti nebola potreba pozastavovať sa nad nimi – boli čímsi nespochybniteľným, daným, pripisovaným jednotlivcovi na základe jeho pôvodu či bydliska.

Vedci čoraz častejšie rozoberajú súčasnú identitu ako nestabilnú, fragmentárnu, meniacu sa v závislosti od módy a tradovanú cez ponúkané hotové vzorce populárnej kultúry. Ide o tzv. pop-identitu, ako ju nazývajú niektorí bádatelia. Takáto forma identity sa vyberá z už hotových, pripravených vzorov tu a teraz a mení sa podľa toho, či sa objaví nejaká konkrétna požiadavka (Bauman, 2001, cit. podľa Jawlowska, A. red.: Wokól problemow tożsamości, 2001:

14). Obracia pozornosť na obnovenú súčasnú verziu identity popri možnosti výberu z kultúrnej ponuky – prináša tiež nevyhnutnosť nájdenia sa v „dovtedy nepoznanej voľnosti samodefinovania“ a jej akceptovania. Najdôležitejším aspektom súčasnej identity je jej kontinuálna redefinícia: formovanie identity sa stáva dynamickým procesom, ktorý môžeme odhaliť, keď sa zahlbíme do autonarácií jednotlivca, do biografického cyklu preformovania postupných samoobrazov. Takéto narácie sú verifikované a jednotlivec vyzdvihuje a vyberá neustále nové snažiac sa o udržanie kontinuity svojho rozprávania.

Prístup naračného charakteru identity ju implikuje ako niečo dané, čo si vyžaduje dotvorenie obrazu popri iných úvahách z množstva ďalších možných spôsobov vylúčenia vlastnej osoby. Konštruovanie *naratívnej identity* sa realizuje prostredníctvom vlastnej sebareflexie a pochopením seba samého a narácia je spôsob, pomocou ktorého ju tvoríme. Vývoj takto chápanej identity je založený na formovaní osobného rozprávania, pričom je neustále obohacovaná o nové nite rozprávania zmenou tém pomocou rôznych interpretácií či pohľadov na veci. Naračné chápanie identity ju umiestňuje do širšieho kontextu historicity a časovosti, vykresľuje jej kontinuitu zdôrazňujú jej komunikatívnosť a plasticitu interpretácie či ľahkosť zmien. McAdams napríklad prezentuje prístup k identite ako príbehu o živote a odkazuje na jej jazykový a spoločenský charakter. Každá individuálna história spĺňa integračnú funkciu – je spätá s minulosťou človeka aj s jeho minulosťou, a tiež budúcnosťou a súčasnosťou a dáva životu jednotu a cieľ. Každá niť rozprávania o živote sa stáva prizmou, prostredníctvom ktorej sa konštruovanie osobnej narácie prejavuje v neskoršej adolescencii, kedy človek začína hľadať odpovede na otázky, kým je a aký je zmysel jeho existencie. Vtedy pomáha vyrozprávaná história, ktorá sa stáva „skladom samopochopenia a spôsobom, akým sa subjektívny zmysel a význam rôznych rolí a udalostí v živote jednotlivca zobrazuje. Jedná sa o nájdenie svojho miesta v živote“ (Pawlak, 2000: 131). Naratívna identita sa pretvára, formuje. Vytvára jedinu, neopakovateľnú, individuálnu históriu spolu so zmytologizovanými elementmi individuálnej histórie (rozprávanie sa stáva tvorbou vlastného mýtu). Osobná história života je tak výsledkom spolupôsobenia jednotlivca a sveta mýtov, symbolov, rozprávání a legiend. Odhaľovanie vlastnej identity je zároveň i nachádzaním dejín života, dáva mu jednotu a cieľ vo vnútri sociohistorického kontextu. Tak spoločenstvo dodáva jednotlivcovi pociť vlastnej identity, ktorej integrujúci charakter môžeme spoznať iba na základe narácie (Ibidem: 147).

Pri opise *naratívnej identity*, obzvlášť jej tvorenia, si pomôžem najmä autobiografickými zážitkami, ktoré sú najpodstatnejšie, pretože sú svedectvom o človeku samotnom. Sú teda konštrukčným elementom autobiografie,

a tiež kontextom na tvorbu rozprávania. Stávajú sa prizmou, cez ktorú jednotlivec interpretuje vlastnú identitu. Na vyznačenie hraníc identity je dôležitá autobiografická pamäť, o ktorej hovoríme ako o neidentitickej s našou autobiografickou identitou a ako nezhodnej s našou identitou a autobiografickou skúsenosťou: domnievame sa, „to som nebol ja, ja by som sa tak nesprával“ (Sokolik, 2000: 124).

Individuálne skúsenosti sú podmienené charakteristickými vlastnosťami, vrozenými povahovými rysmi a okolnosťami života, ktoré vyznačujú podmienky, aktivity, konštituuju biografiu jednotlivca. Je preto dôležité skúmať v pamäti autobiografický prúd udalostí, ktoré utvárajú individuálny beh života. Skúsenosti majú aj aspekt deskriptívny (danosti chladné), ale aj afektívny (danosti teplé). Chápeme to v zmysle vonkajšieho sveta (materiálneho i spoločenského), vlastnej osoby (dejov a vlastností), ako aj vzájomných vzťahov osoba – spoločnosť. Existuje stabilná časť skúseností spätých s vlastnou osobou, ktoré tvoria podstatu rozprávania / rozpamätávania sa. Okolo týchto skúseností sa vytvárajú ďalšie v nadväznosti na iné. Tak sa buduje vlastná identita spojená s mnohými prežitkami dávajúca skúsenostiam zmysel a jednotlivec vyberá niektoré skúsenosti ako viac významné, pričom iné zbežvýznamňuje. Preto je pre bádateľa, ktorý sa zaoberá identitou, dôležité autobiografické udalosti zhromažďovať a nielen si ich pamätať, ale aj rekonštruovať a vytvárať z nich aktuálny obraz o sebe. Jednou zo základných vlastností autobiografickej pamäte je vytváranie identity a pamätanie si vlastnej biografie, vlastného sebaobrazu. V tomto kontexte Trzebinsky (2002: 19) hovorí o „naračnom prežívaní“. Fakty, skúsenosti, vlastné osobné emócie a správanie sú dôkazmi o histórii života. Obsah narácie vplýva na to, čo jednotlivec vidí, cíti, myslí, teda tie isté fakty by mali iný zmysel v histórii iného človeka. Dáva tieto veci do súvislosti vo vzťahu s naračne vzťahovou biografiou jednotlivca a navrhuje kategóriu „*biografická skúsenosť*“. Takáto skúsenosť tvorí autobiografiu tým, že sa stáva jej konštruktívnym elementom, a v tomto zmysle môžeme jednotlivé narácie analyzovať.

Všetku svoju skúsenosť čerpáme zo životného sveta, ktorý nás obklopuje, a ktorého sme súčasťou, a teda je aj zdrojom našej identity. Poskytuje jej možné a aktuálne horizonty, na pozadí ktorých sa utvára. Fenomenologické chápanie identity vychádza z toho, že na jednej strane je existencia človeka sprostredkovaná životným svetom. Životný svet je svetom časopriestorového a významového celku, kde človek nachádza sám seba a iba prostredníctvom tohto sveta sa môže realizovať.

Pre náš výskum bola dôležitá aj biografická metóda, ktorá poslúžila k exploračii najvýznamnejších udalostí formujúcich identitu človeka. Pomohlo

nám to lepšie pochopiť, že ak respondent prežíva niečo ako zmenu, naozaj ide o zmenu. Premeny sa neodvíjajú od vonkajších okolností, ale sú stimulované prežívaním, ktoré jednotlivcovi vytvárajú problém, pretože človek svoje problémy predovšetkým prežíva. „Prežívanie príbehu vlastného života je proces kontinuálnej revízie významov. Neustáleho hľadania zmyslu vlastného života, ktorý sa nachádza v unikátnej biografii. Plynulosť tohto procesu implikujú zmeny v systéme významov, v spôsobe chápania samého seba a vlastnej existenciálnej situácii“ (Bartos, 2002: 79). „Premena je viac spätá so zmenami spôsobu chápania, ponímania, vnímania samého seba. Je to zmena vo významoch, ktorá sa prejaví v zmene spôsobu života. Otázka premien nám pokúša zodpovedať problém: čo je tým najsilnejším, najvýznamnejším pre človeka, a čo mení jeho štruktúru, afirmuje alebo neguje jej atribúty ako samého seba“ (Ibidem: 20).

Všeobecnú úlohu v procese premien odкрývajú krízy, krízové udalosti v žití. Spoznanie subjektívne najdôležitejších udalostí umožňuje viac vidieť „svet významov“ jednotlivca a poznať pravidlá, pomocou ktorých vytvára svoju biografiu.

Jedným z východísk biografickej kompetencie je *biografické myslenie*, ktorého predmetom je životná cesta subjektu a jeho rozvoj. Môže brať do úvahy reflexiu minulosti (analýzu toho, čo formovalo jeho identitu), hodnotenia súčasnosti pod vplyvom minulosti aj predvídanie budúcnosti (kým sa stanem, kým sa môžem stať, ak budem žiť ako budem žiť) alebo projektovanie budúcnosti – „práca na sebe“, angažovanosť v činnostiach, ktoré obohatia môj rozvoj.

Človek hľadá niekoho blízkeho, komu cez výmenu názorov, pohľadov dôveruje a vidí sa v ňom ako v zrkadle. Tento pohľad do zrkadla odráža našu identitu. Identita je vo svetových koncepciách niečím, čo sa tvorí v interakcii so skupinou a na základe vzťahov k nej. V koncepcii „iných, druhých“ je dôležité, že jednotlivec je s nimi spätý emocionálne, prežíva skutočnosti prostredníctvom ich noriem a hodnôt. Hranica stability/premenlivosti vlastnej osoby je už otázkou, ktorá sa bezprostredne odvoláva na definíciu identity, a teda hovoríme o *identite biografickej*, ktorá je spätá s kontinuitou (stabilitou) vlastnej osoby.

Otázku osobnej identity je potrebné chápať práve v bezprostrednej súvislosti s pluralitným spoločenstvom. Identita nie je súborom statických vlastností, ani nie je vytváraná stabilnými identifikáciami. Osobná identita môže existovať iba tak, že sa človek prejavuje správaním a rečou. Charakteristickým rysom správania je slobodná iniciatíva prijímať zodpovednosť za ľudský svet, ktorý tu bol už pred našim narodením, a slobodná iniciatíva znamená začať niečo nové. Naša identita sa utvára správaním a súčasne sa v správaní aj prejavuje. Slobodná iniciatíva prijímať zodpovednosť za minulosť a vzťahovať sa k budúcnosti správaním sa zakladá na dejinnosti sveta a dejinnosti človeka. Človek tak musí vytvárať svoju osobnú identitu vlastným správaním. Súčasne však platí, že nikto

nemôže formovať osobnú identitu bez spolupráce s inými ľuďmi, presnejšie povedané bez slobodnej spolupráce s inými. Svet je priestor, v ktorom môžeme, a aj musíme komunikovať s inými ľuďmi. V situácii, kedy by neexistovalo pluralitné spoločenstvo iných, na ktoré sa svojim správaním obraciam, nebolo by možné vybudovať osobnú identitu. Dejiny vznikajú tak, že ľudia tvoria v spoločnosti verejný priestor pre konanie, komunikáciu s inými. Ak priestor pre komunikáciu a správanie ustupuje, redukuje sa (napr. v dôchodku), nutne vyvstávajú pocity straty identity a jej kľčovitité hľadanie, ktoré sa môže prejavíť primknutím sa k mase (Kubátová, 2008: 39). Jediná identita, ktorá existuje, je teda tá, ktorá sa utvára v našich vzťahoch k ľudskému spoločenstvu a my ju nemáme nikdy vo svojej moci.

Ľudia sa často identifikujú s verejným, prevažne akceptovaným svetonázorom a jeho výkladmi fungovania sveta. Takáto identifikácia im však bráni vytvárať si vlastnú identitu. Utváranie identity totiž predpokladá, že človek má so svetom nesprostredkovanú, ale osobnú skúsenosť, a je s ním dôverne oboznámený, že si sám seba rozumie. Môže si rozumieť iba prostredníctvom prirodzeného sveta a nie prostredníctvom jeho jednotiacich obrazov.

„Identita je spôsob bytia, existencie. Identita je jedinečnosť aj jedinnosť (teda koherentný celok). Identita je sebarozvrhnutie, je to bytie v možnostiach. Identita je súčasne slobodou aj nutnosťou rozhodovať sa, zvoliť si. A ako taká je ľudskou úlohou, doslova ľudskou starosťou.

Identita je kľúčovým prvkom subjektívnej reality. Je objektívne definovaná umiestnením nositeľa v určitom svete a je subjektívne osvojená iba súčasne s týmto svetom (Berger, Luckman 1999: 171). Identita je kľúčovým prvkom subjektívnej reality. Je objektívne definovaná umiestnením nositeľa v určitom svete a subjektívne osvojená iba v súčinnosti s týmto svetom. Identita je produktom dialektiky vzťahu jednotlivca a spoločnosti. Typy identity sú však výhradne sociálnymi produktami, teda produktami historicko-sociálnej štruktúry“ (Ibidem). Hovoríme tiež o *subjektívnej identite* a neosobnej, teda *sociálnej identite*. Ako subjektívna identita môžem vystupovať doma, vo vzťahoch orientovaných na mojich blízkych, priestorovo umiestnených vo svete môjho bezprostredného okolia, v ktorom prebiehajú konkrétne komunikácie, teda v konkrétnej životnej situácii. Konkrétne komunikácie v konkrétnej životnej situácii aktualizujú možné typizácie z možného horizontu skúseností a vytvárajú aktuálny, vnímaný horizont mojich skúseností. V týchto blízkych kontaktoch sú ostatní ľudia pre mňa reálne bytosti, ktoré chápem v ich subjektivite. Komunikujeme spolu síce na základe typizovaných skúseností a možností, ale tie sú neustále subjektívne aktualizované.

Ako sociálna identita (typ identity) vystupujem v typizovanej životnej situácii. Časť osobnosti je totiž objektivizovaná v zmysle sociálne dostupných

typizácií (to je preukázateľné v sociálnom správaní ľudí za totality – socializmu, kedy fungovali isté „sociálne mimikry“). Táto časť osobnosti je typom identity, teda sociálnych osobností, ktorá však nezahŕňa celú osobnosť. Typy identít ponúka zásoba poznania, vedomostí ako sociálne dostupné a očakávané. Ako typ identity *Ja* vystupuje vo vzťahoch so svojimi anonymnými súčasníkmi, ktorí vedľa mňa žijú vo svete mojej prítomnosti, vo vzťahoch ako možnom horizonte typických skúseností (Kubátová, 2008: 41).

Problém subjektivity poukazuje na problém napätia medzi typom identity a identitou. Napätím je určitý vzťah medzi subjektívnym a sociálnym v človeku. Napätie medzi typom identity a identitou je možné analyzovať a vysvetliť na kontinuu medzi totálnou identifikáciou subjektívneho a sociálneho v človeku a identitou, ktorá je neustále vytváraná aktívnym vzťahom človeka k sebe samému a k spoločnosti. Človek je spoločenskou bytosťou. Keby nevystupoval ako typ identity, nebola by možná ani spoločnosť, a ani on sám. Otázkou zostáva, do akej miery človek splynie so svojou sociálne prisúdenou identitou, a do akej miery sa stane „verejným anonymom“. Identifikácia jednotlivca s typom identity neumožňuje autentické bytie a konštituovanie identity, ktorá je jedinečná (v zmysle individuálnej autonómie) a je koherentným celkom.

Vzťah medzi typom identity a identitou je daný mierou subjektivity, s ktorou človek zaobchádza a správa sa v životnom svete. Možnosť subjektivity však pramení v prirodzenom svete, prostredníctvom ktorého je človek „naladený“ na to, aby sa „sebarozvrhoval“, zvažoval možnosti, do ktorých bol uvrhnutý, do ktorých „spadol“, a tieto možnosti aktualizoval a naplňal svojim správaním.

Ľudia sa všeobecne od seba odlišujú mierou oboznámenosti so svetom (zásobou vedomostí), ktorá súvisí s odlišnými systémami relevancie, ktorými odomkávajú prirodzený svet (Kubátová, 2008: 44). Rovnako sa ľudia líšia od seba mierou subjektivity, ktorou vytvárajú svoju identitu. Miera subjektivity poukazuje na problém jedinečnosti zasadenia človeka do spoločného životného sveta. Tento problém je fenomenologicky interpretovaný ako *determinácia životnej situácie človeka jeho biografiou*.

Aj keď je prirodzený svet univerzálny a spoločný, je v ňom vopred daný základ ľudského správania, každý človek je v tejto realite zasadený jedinečne a neopakovateľne na základe svojej zásoby vedomostí a identity. Zásoba vedomostí má svoju históriu, pretože je vytvorená predchádzajúcou skúsenosťou človeka so svetom, či už ide o skúsenosť priamu (osobnú) alebo sprostredkovanú cez typizácie v životnom svete. Typy a typizácie uložené v zásobe vedomostí sú aktualizované a modifikované na základe nášho správania sa vo svete, majú teda svoju dejinnosť. Rovnako ako zásoba vedomostí má svoju históriu, má ju aj identita. Medzi zásobou vedomostí a identitou je dialektický vzťah. Identita má tiež svoju dejinnosť.

Aj človek je dejinný – má svoju biografiju, autobiografiu, ktorá je vyjadrením kontinuity s jeho identitou. Biografia je usadenina našej osobnej minulosti, je to výklad dejinnosti človeka. Biografická determinácia situácie je vyjadrením skutočnosti, že naše súčasné správanie a plán (projekt) našej budúcnosti sú ovplyvnené minulosťou. Podľa A. Schützeho biografická situácia determinuje naše možnosti, teda naše možné úmysly a ciele. Prostredníctvom týchto cieľov potom vyberáme zo všetkých elementov situácie, v ktorých sa nachádzame tie elementy, ktoré sú pre naše ciele relevantné. Tento systém relevancie určuje rozhodnutia, ktoré elementy majú byť podkladom všeobecnej typizácie, ktoré z týchto elementov majú byť vybrané ako charakteristické typizácie, a ktoré ďalšie ako jedinečné a individuálne, tzn. ako ďaleko máme preniknúť do otvoreného horizontu typizácie (Schütz, 1962: 9).

Biografia, autobiografia človeka tak odráža vzťah (napätie) medzi subjektívnou a sociálnou zložkou osobnosti. Poukazuje na konkrétneho človeka, na jeho postavenie na kontinuu medzi totálnou identifikáciou subjektívneho a sociálneho v človeku a identitou, ktorá je neustále vytváraná aktívnym vzťahom človeka k sebe samému a ku spoločnosti. To znamená, že poukazuje na mieru subjektivity a jedinečnosti človeka.

V biografickej podmienosti životnej situácie sa prejavuje *časová štruktúra životného sveta*, ktorá je založená na súbahu minulosti, prítomnosti a budúcnosti, a tak poukazuje na významy, ktoré presahujú prítomný okamžik. Biografia človeka je vyjadrením kontinuity jeho identity. Podľa Bergera je to tak, že keď spomíname na minulosť, rekonštruujeme ju v súlade s prítomnosťou, s tým, čo si myslíme dnes, a tak určujeme, čo je dôležité a čo nie je. Naša minulosť teda nie je nemenná, ale tvárna. Človek svoju biografiju utvára tým, že stále pracuje so svojou minulosťou (Berger, 1991: 55). Jednotlivec pociťuje potrebu vidieť svoj život ako kontinuum, ako sled udalostí zoradený spojkami „pretože“ a „aby“.

Tiež J. Kabele usudzuje, že biografia je v neustálom zrode a premene. Každý človek svoj životopis neustále upravuje, opravuje a rozvrhuje do budúcnosti. Biografia či autobiografia nie je iba čírou sedimentáciou našej minulosti, ale sprostredkúva prerod našej identity. Ľudia si vytvárajú svoju biografiju asi od obdobia adolescencie, vytvárajú ju primárne pre seba, aby udržovali kontinuitu svojej identity v čase. Až druhotne vytvárajú svoju biografiju pre vysvetľovanie vlastných činov a predstáv pre druhých. Biografia je vytváraním určitého poriadku v človeku, pretože buduje a obnovuje spojitosť životnej cesty jednotlivca (Kabele, 1998: 183 – 186).

V biografickej podmienosti životnej situácie sa prejavuje aj *priestorová štruktúra životného sveta*, ktorá je založená na tom, že priestor je nositeľom významu. Kladieme si otázky typu čo sa ma dotýka, čo má pre mňa osobne význam, ktorá udalosť môjho života je natoľko dôležitá, aby som ju zaradil do

svojej autobiografie. Podľa Bergera môže človek vybrať udalosti zo svojho života vhodné pre autobiografiu iba vtedy, keď pochopí, aký bol zmysel jeho života. Znamená to, že pre zostavenie vlastnej (auto)biografie musí chápať svet, a tiež pochopiť svoje miesto v ňom, musí byť s chodom sveta dôkladne oboznámený.

Naše individuálne životy sa odohrávajú v sociálno-historickom čase, ktorý ich tvaruje. Sociálne historické udalosti štruktúrujú biografie jednotlivcov a tvoria rámec ich života. O miere, akou história determinuje biografiju, rozhoduje vzťah medzi človekom a históriou. Človek nemusí byť vždy závislý od histórie, ale môže mať k nej autonómny vzťah, pretože sa sám podieľa na utváraní sveta v sebe, a vie, že dejiny robia aj interpretujú ľudia. Každý jednotlivec, hoci malou mierou, ale prispieva k priebehu dejín, pričom sám je formovaný spoločnosťou a jej historickým pôsobením. Každý človek si je vedomý svojho miesta v sociálno-historickom kontexte, a preto je schopný chápať životy a biografie iných ľudí. Akceptujeme a uvedomujeme si, že historický kontext, v ktorom sa odohrávajú naše životy, významným spôsobom formuje náš pohľad na svet, náš svetonázor, a zároveň aj našu autobiografiu.

Autobiografické skúsenosti formujúce identitu

Nami analyzovaný materiál mal objasniť, čo je pre ľudí, ženy aj mužov, spoločné a významné v ich živote.

Významné osoby.

Dôležité osoby majú predovšetkým vplyv na psychiku skúmaných osôb, pocit ich vlastnej hodnoty, pocit bezpečnosti, emocionálnej stability, a taktiež na ich interpersonálne vzťahy (dôvera v iných, stupeň sebauvedomenia, ľahkosť ale i ťažkosť v nadväzovaní vzťahov).

Vo všetkých biografických naráciách získaných z výzvy v Slovenskom rozhlase a časopise *Tretí vek* to bola rodina a jej jednotliví členovia, rodičia aj starí rodičia. Všetky ženy nezávisle od veku uvádzajú rozdiely medzi vplyvmi rodičov, takéto vplyvy bývali výsledkom odlišných charakteristík, napr. introverzia matky verus extrovertný otec alebo problémový otec (viď Helena – otec, mama, stará mama Angela).

Transmisia tradície a zásad správania je tiež doménou rodiny – respondenti vykresľujú, že z detstva si odniesli hodnoty aj normy, ktoré dodnes považujú za dôležité (neklamať, počúvať, ctiť si starších a pod.).

Ďalším kontextom, ktorý sa javí ako dôležitý, je napr. pomoc v ťažkých životných situáciách. Je chápaná ako materiálna, ale aj emocionálna. Ukázalo sa tiež, aké dôležité je pracovné zabezpečenie a realizácia. Významné rozhodnutia majú tiež svoju dôležitosť.

V analyzovaných biografiách, aj v prítomnej Heleninej autobiografii, sú významnými rozhodnutiami také, ktoré menia „životnú situáciu“ (smer a štýl života, organizácia času), a to sú výber a miesto vzdelania, zmena zamestnania, odchod do dôchodku (pozri Helena na záver v bilancovaní svojho života).

Najčastejšie sa vyskytovalo rozhodnutie pre výber školy, ktoré ovplyvňuje celý život.

Výber školy určuje a ohraničuje možnosti a ich dospelý život (práca, zamestnanie je všeobecne základnou aktivitou života). Dôležitosť tohto rozhodnutia ovplyvňuje neskôr aj rodinu a je prvým a rozhodujúcim výberom v živote človeka.

Zaujímavým aspektom je aj rozhodovanie pod vplyvom rodičov a pranie iných. (pozri Helena).

Neobyčajne dôležité pre všetkých narátorov je rozhodnutie týkajúce sa výberu životného partnera. Respondenti uvádzajú, aký vplyv na toto rozhodnutie mali objektívne, vonkajšie okolnosti a svoju voľbu umiestňujú viac do širšieho spoločenského aj rodinného kontextu.

Opisujúc vážne rozhodnutie pertraktujú v súvislosti s tým aj pocit zodpovednosti. Dôležitými okolnosťami vyvolávajúcimi zmeny v postojoch alebo spôsobe života sú životné krízy. Vo všetkých analyzovaných rozprávaniach sa spájajú so stratou kontroly nad vlastným životom, neschopnosťou rozhodovať o sebe. Je to tiež späté s udržiavanými zásadami, ale aj s inými ľuďmi, ako aj vonkajšími okolnosťami, ktoré si vynútili zmeny v spôsobe života.

Jednou z veľmi silných kríz je najmä pre staršie narátorky smrť blízkej osoby (rodičov, starých rodičov, manžela; pozri Helena – smrť starej matky, ale aj manžela). Vo vzťahu k smrti ide o vlastnú nemohúcnosť vyrovnania sa s takouto situáciou. Strata rodiny je v rozprávaniach aj stratou domova. Krízy často vyvolajú vonkajšie činitele (finančné ťažkosti, strata zamestnania, situácia sociálno-politická a pod.). V takýchto situáciách respondenti opisujú svoje negatívne emocionálne prežívanie a vplyv na ich psychiku.

Kedy dochádza k pocitom naplnenia?

Momenty naplnenia profilované bádateľmi sa týkajú dvoch kategórií. Prvá umocňuje pocit vlastnej hodnoty, druhá je spätá s uvedomením si a „odstrihnutím“ sa od vlastných problémov. Umocňujúce pocity vlastnej hodnoty vedci definujú cez „motív sily/vlády, resp. „motív prežitku“. Pociť naplnenia dáva pocit docenenosti inými (za vlastnú prácu, vedomosti, kontrolou nad vlastným životom). Osoby, ktoré majú deti, hľadajú svoje naplnenie v materstve či otcovstve – deti sú neraz traktované ako niekto, kto môže potvrdiť narátorov obraz o sebe. V mnohých prípadoch je hodnotou, resp. podmienkou

pocitu naplnenia šanca sebarozvoja, a to najmä v zmene pohľadu na svet a v oblasti stability/zmeny vlastnej osoby.

Status stability vlastnej identity pripisujú respondenti najčastejšie svojim vlastnostiam spojeným s emocionálnosťou a temperamentom (nesmelosť, netrpezlivosť, precitlivosť, dobrosrdečnosť a pod.). Osoby so silnou intencionálnosťou výrazne akcentujú vernosť zásadám.

Status zmeny respondenti pripisujú hlavne svojim medziľudským vzťahom, najčastejšie uvádzajú zmenu vo vzťahu k iným ľuďom. V analyzovaných textoch dominuje zmena k vlastnej osobe. Ide o akúsi späťnosť s pozitívnym hodnotením týchto zmien (starší muži spomínajú nástup na dôchodok a zmenenú angažovanosť, resp. jej stratu čo sa vždy spája so životom v období socializmu – sociálne a ekonomické podmienky a životné istoty vtedy vs. (ne)istoty a sociálne podmienky života dnes). Pre proces formovania a uvedomovania si vlastnej identity sa ako najvýznamnejšie ukazujú životné krízy. V zmene spôsobu života či angažovanosti musia jednotlivci predefinovať vlastný obraz o sebe. Nemohúcnosť rozhodovania o svojom živote (imanentne v krízach) je práve tým momentom, v ktorom jednotlivec silne formuje potrebu vybudovania si vlastnej stabilnej identity. Chvíle potreby zmocniť sa vlastnej hodnoty a napokon aj samotná identita stávajú sa dôležitou súčasťou obrazu seba samého. Slúžia na umocnenie sebaobrazu. Podobnú úlohu spĺňajú aj dôležité rozhodnutia. V naráciách sa zobrazujú ako dôležité momenty obrazu vlastnej osoby. Veľmi významnú úlohu v procesoch konštruovania identity plnia „iní, tí druhí“. Vlastná identita sa buduje v procesoch a vzťahoch s inými ľuďmi (najčastejšie v opozícii voči nim). Dôležitá osoba v živote človeka je tým, na kom môže jednotlivec zdôrazniť vlastnú jedinečnosť/individuálnosť a naplno vyjadriť vlastné *Ja*.

Identitu človeka nemožno chápať staticky, ako raz a navždy danú a stabilizovanú, a tiež nie vždy jednoznačne uvedenú si jednotlivcom. Vďaka tomuto dynamickému aspektu môžeme hovoriť o tzv. *biografickej identite*. Ide o koncepciu založenú na spojení rôznych „identifikačných momentov“ (situácií), ktoré sa objavujú v priebehu života, vytvoria jeden zmysluplný proces poznania, ktorého výsledkom je vedomie spolupatričnosti či stotožnenia sa s určitým sociálnym celkom, hodnotou, ideou alebo so samým sebou. Neustále prelínanie sa biografie a identity spočíva v tom, že beh života prináša stále novú aktualizáciu vzťahu medzi identitou a spoločnosťou. Dôsledkom toho dochádza aj k malým zmenám identity. V rámci životného príbehu (popríp. jeho rozprávania či prepísania) človek prepracúva minulosť, súčasnosť, aj predstavu o budúcnosti a z týchto časových zorných uhlov pohľadu sa snaží vytvoriť zmysluplný celok samého seba a svojej pozície v spoločnosti. Identitu osobnosti môžeme koniec-koncov odčítať práve na základe životného kurzu jednotlivca, z jeho činov a ich pomenovaní, tak ako sú prezentované v životnom príbehu.

Identita človeka sa vzťahuje nielen k rôznym časovým udalostiam, ale tiež k rôznym objektom. Má tak komplexný, pluralitný charakter. Obsahovo je významná napr. generačná identita a jej kultúrna dimenzia, v našom prípade generácií, ktoré žili v socializme. Je založená na určitom historickom vedomí a existencii systému hodnôt a noriem, ktoré sú nielen osvojené individuálne, ale ktorými sa jednotlivci riadi, a tvoria identitu skupiny, v našom prípade celej generácie. Obdobie socializmu „ponúklo“ jednotlivcovi mnoho kríz, pri ktorých sa „lámali“ charaktery a dochádzalo k redefinovaniu individuálnych biografických identít. Režim, ktorý spôsoboval, že si ľudia nasadzovali „jánusovskú“ dvojitvornosť, rozhodne sproblematizoval pocit stability individuálnej identity. Hoci z priloženého materiálu to nie je zjavné, máme aj také zdroje, v ktorých sa respondenti k tomu otvorene priznávajú.

O každodennosti

Dejiny každodennosti sú pomerne mladé. Tomuto fenoménu venuje pozornosť predovšetkým sociológia, ale aj kultúrna antropológia, archeológia, história, politická veda, a tiež etnológia. Etnografia zažívala svoj výskum pôvodne témami, ktoré boli akoby protipólom ku každodennosti – sviatkovanie, rituály, výnimočné udalosti, ktoré stoja na opačnej strane všednosti. Postupovala od všeobecného k jednotlivému, od kmeňov, sociálnych skupín k jednotlivcovi. Zaznamenávanie naratívov o „významných udalostiach“, ktoré prežívali „nevýznamní jednotlivci“ je postmoderným obratom od všeobecného k jednotlivému, od poriadku k viditeľnému chaosu. Je to opozitum „mikrohistórie“ k „veľkým dejinám“, „prežívanie“ oproti „faktografii“, „situácia“ oproti Lévi-Straussovej „štruktúrálnej typológii“. Pretože iba jednotlivec môže „vlastniť“ svoj každodenný život.

Teórií každodennosti je veľa a dali by sa analyzovať veľmi podrobne, preto ich na tomto nebudem rozoberať všetky. Pokúsim sa skôr o exkurz do problematiky *historicity* každodennosti, ktorá je dôležitejšia pre náš výskum, keďže sa zaoberám orálnymi naratívami – mikrohistóriami, resp. vplyvom historických zlomov na každodennosť jednotlivcov a vybraných sociálnych skupín, ako sa reflektujú v orálnej histórii. Tiež budem venovať krátku pozornosť praktickej stránke každodennosti a konkretizovať skôr etnologický pohľad (podrobne pozri Profantová, 2007: 51 – 68).

Stručne uvediem tento dôležitý smer prelomových koncepcií v historiografii, keďže ide o spoločný výskumný terén sociológie, histórie a etnológie. Podľa Norberta Elias a Michaela Foucaulta sa každodenný život ako fenomén spoločenskej skúsenosti človeka neodvolateľne zaraďuje do historického

rámca. Obaja autori považujú historicitu skúsenosti za prirodzenú a príznakovú. U oboch pozorujeme, že každodenný život nie je niečo, čo vzniká samozrejme samo od seba. Tiež to *nie je niečo* „bez času“, čo môžeme nájsť v určitej forme *bez ohľadu na historické dianie*, a ani niečo, čo disponuje vlastnou autonómnou podstatou, ktorá sa môže vyselektovať jednoduchou analytickou operáciou z celkového kontextu tam, kde sa práve nachádza. Taktiež rozhovor o každodennosti, či už vo vedeckom diskurze alebo v laickej komunikácii, je časovo determinovaný, čiže odlišný. Etnologicky či etnolingvisticky tomu hovoríme aj „*obraz sveta v jazyku*“/„*jazykový obraz sveta*“, ktorý sa mení nielen vo význame tých istých slov, v štruktúre vety, ale aj v obsahu a konotáciách, teda nielen vnútrotextovo, ale aj kontextovo aj konsituácie.

Inšpiratívne dielo Norberta Elias má svojich početných nasledovníkov v historickej vede, v sociológii, antropológii, a teraz už aj v etnológii. Je hlásateľom názoru, že každodenný život musí byť začlenený do štruktúralného rámca, v ktorom sa nachádza. *Je to väzba mikro- s makroúrovňou medzi premenou a stabilitou, medzi každodennosťou a históriou*. Ďalší významný aspekt Eliasovho diela je obhajoba skorých konštruktivistických ideí. Podľa neho *psychologické kategórie, ktorými ľudia opisujú svoje vlastné duševné stavy a emócie, prežívania*, následne kultúrne kategórie od najvšeobecnejších, ako sú „*kultúra a civilizácia*“ až po *zdanlivo automatické, rutinizované formy správania v ľudskej každodennosti, nie sú predurčené prírodou ako náhodný odraz skutočnosti, ale vznikajú historicky v procese spoločenského konštruovania*. Hoci jeho jazyk na prvý pohľad nie je, ale v podstate je konštruktivistický a nadobúda v spôsobe myslenia črty symbolického interakcionizmu a sociologickej fenomenológie (ako *Sociálna konštrukcia reality* podľa Bergera a Luckmana). *Východiskom je preňho historická zmena a predmetom sú väzby medzi premenou v štruktúre spoločnosti a premenou v štruktúre správania a psychického stavu*. Presne v tomto bode sa s ním ako etnológ stotožňujem. Takýmto smerom by sa mali uberať aj etnologické analýzy sociálnych reprezentácií a ich interpretácie všetkých rovín identity.

Pojmy „štruktúra osobnosti“, „sociálna štruktúra“ nechápe staticky, ale ako dynamické, navzájom závislé aspekty dlhodobého vývoja. S týmto súvisí, a je neoddeliteľný etnologický pojem identity a jej štruktúrovania v každodennosti pod zorným uhlom historickej zmeny! Je to prebiehajúci proces na pozadí historickej zmeny, ktorý sa prejavuje premenou v štruktúre spoločnosti a premenou v štruktúre správania sa a psychického stavu jednotlivca.

Sám N. Elias tvrdí, že jeho chápanie každodennosti (v prácach *Šľachtická spoločnosť a Proces civilizácie*, 1997) je odlišné od iných autorov. Píše, že „*terminus technicus – ako je dnes pojem každodennosti akceptovaný, zahrňuje nevyjadriteľný stav vzniku autonómnej špecifickosti každodennosti, ktorý je*

celkom odlišný od segmentov spoločenského života, dokonca možno predstavuje jeho protiklad...“ (Elias, 1978: 24).

Pokúsila som sa konkretizovať vektory, segmenty, príznaky aj znaky, procesualnosť aj dynamiku naplnenia pojmu každodennosť z pohľadu etnológa, ktorý vníma každodennosť ako súčasť sociálnej, duchovnej, materiálnej aj umeleckej kultúry spoločnosti: v minulosti v tradičnom prostredí rurálnom, ako aj v dnešnom urbánnom v kontexte toho, v akej konotácii akceptujeme „oral history v jej naratívite“.

Každý z nás sa narodí do sveta každodennosti, žije v ňom, aj umiera. Prežívame šťastné okamihy, ako aj tragické kolízie. Vzduch, ktorý vdychujeme, je vzduchom všednosti, a všedná je aj láska, radosť, ale aj nenávisť a bolesť. *Každodennosť je klietka reality show.*

Ten, kto sa pozerá, sme my sami. Pozeráme sa na seba v zrkadle a pozeráme sa na nám podobných či trochu odlišných, ale našich súputníkov v sivej obyčajnosti existencie. Míňame sa na ulici prežívania času (Profantová, 2007: 57).

Texty každodennosti sú nekonečné, narušuje ich iba história, ktorá ich transformuje. Je to diktát meniacej sa historickej situácie a *vektor času* diktuje nové plány skúmania tohto problému, t. j. jedinečnosť a neopakovateľnosť kultúry, ktorá sa realizuje v každodenných praktikách. Hľadáme sami seba v chaose modifikácií kultúry, novotvarov, meniacich sa ideológií, deformujúcej sa morálky a mravnosti, v chaose dneška. Neustále si kladieme otázku kto sme a kam kráčame. Vieme, že už nie sme to, čo sme boli pred pár rokmi. Je to prirodzený poriadok sveta. Jednotu univerza kultúry každodennosti neoznačuje jeho substancionalnosť, ale celistvosť sveta každodennosti je určená objektívnou podstatou hodnôt a významov, ktoré sú založené na prejavoch a javoch každodennosti.

Preto etnológ musí skúmať a definovať:

- to, čo zostáva nezmenené pri všetkých prebiehajúcich zmenách, invariant
- to, na základe čoho sú tieto zmeny spôsobené a možné
- to, čo sa zmenám podrobuje
- to, čo sú fermenty (faktory kvasenia), ktoré spôsobujú následné zmeny.

Dôvodov, prečo by mala etnológia venovať pozornosť skúmaniu každodennosti, je ešte veľmi veľa.

Každodennosť je svet nezvratnej skutočnosti. On diktuje človeku pravidlá hry. Formotvornými faktormi každodennosti sú: svet vecí, hodnôt, tovarov, ale tiež modely správania sa, formy myslenia, ktoré sú charakteristické pre tú alebo inú epochu. Každodennosť ako bazálna realita dáva východisko k pochopeniu, resp. vysvetleniu či interpretácii „Ja“, ktorá sa potom potvrdzuje, transformuje, prípadne vyvracia – dementuje v iných životných svetoch.

V charakteristike každodennosti je potrebné brať do úvahy aj tri jej pozitívne stránky:

- a) je to z bezprostrednej a tesnej blízkosti videný praktický obraz života človeka vo svete,
- b) je to aj emocionálne sfarbený obraz myslenia, myšlienok človeka,
- c) je to zároveň aj funkcionálny obraz myslenia.

Každodenný obraz života a každodenný obraz myslenia sa navzájom doplňujú. Zároveň každodennosť existuje ako protirečivá jednota svojich statických a dynamických častí.

- a) *statika každodennosti* zabezpečuje stabilné existovanie danej sféry sociálnej reality, jej spôsobilosť vydržať otrasy,
- b) *dynamika každodennosti* naproti tomu odpovedá na zmeny, ktoré vyzreli ako výsledok vnútorných procesov, ale aj stimuláciou, resp. vplyvom zo strany iných sfér.

Statika každodenného obrazu života je zvyčajne časopriestorové milieum, ktoré človek obýva, praktická životná činnosť, tradície aj obyčaje, normy upravujúce sociálny systém. Statika každodenného života predpokladá princíp empirického poznania sveta, ohodnotenie javov z pohľadu ich konkrétneho významu.

Ako príklad *vnútornej dynamiky* každodennosti môže slúžiť sviatkovanie, sviatky, ktoré vystupujú zo všedného života alebo napr. aj nové myšlienky, ktoré sa rodia v priebehu riešenia praktických činností a úloh. *Vonkajšia dynamika* je akceptácia napr. vedeckých objavov, politických zmien, vplyvov iných kultúr.

Každodennosť má aj svoju *sociálne* podmienenú *stratifikáciu*. V jednej spoločnosti existujú rôzne každodenné svety – každodennosť elit alebo každodennosť mas. Svoju každodennosť má umelec aj robotník, vedecký pracovník či prezident. Každodennosti jednotlivcov v rámci sociálnych skupín sú si v istých aktivitách blízke a v rámci profesií oveľa bližšie, a domnievam sa, že to platí aj pre generáciu ako celok. Môže sa traktovať ako život „masy“, spodiny, marginalizovaných skupín v protiklade k elite alebo len k strednej vrstve ako súkromný, izolovaný život v opozícii k verejnému, profesionálnemu atď. Každodenný pohľad je nasmerovaný na konkrétny svet, *priestor* určený hranicami, *čas* meraný prácou a oddychom. Každá vec má svoju merateľnú *hodnotu*, teda úžitok, a to, čo človek vyznáva, to ho *priraduje k určitej skupine*.

Každodennosť, to je model nevyhnutný ako *antitéza* k inému životu, k inému svetu. (Profantová, 2007)

Dnes sa prinavracia hodnota každodennému, aj všednému, čo v histórii odjakživa predstavovalo životný svet ľudí. Každodennosť stráca príznak „nižšej

reality“, niečoho dehonestovaného na nižšiu kvalitu, vystupuje ako hodnota „sama osebe“. Môže byť v protiklade k *neobyčajným* udalostiam a sféram ľudskej existencie – vtedy ju chápeme ako všednosť, šedivosť, jednotvárnosť.

My však hľadáme univerzálne črty, obrazne povedané takú každodennosť ako štrukturálny komponent ľudskej skúsenosti, ako proces, ako životné pole pôsobnosti jednotlivca.

Každodennosť spája a sprostredkúva prírodu a kultúru v ľudskom živote. Každodennosť je osobitnou sférou reality, založenou na vzájomnom dopĺňovaní sa každodenného obrazu myslenia a každodenného obrazu života, ktorý predpokladá špecifickú priestorovo-časovú organizáciu zodpovedajúceho charakteru reality. Týmto sa podmieňuje osobitná racionalita každodennosti. Každodenný obraz myslenia, jeho nasmerovanie na riešenie praktických úloh spôsobuje vypracovanie organizácie života, ku ktorého základným charakteristikám sa v prvom rade vzťahuje na uspokojovanie jednotlivých záujmov a potrieb.

Na analytickú interpretáciu každodennosti sa používa termín „štruktúry každodennosti“ (F. Braudel). Vysvetľujem si ich takto:

- a) spôsoby organizácie a sformovania priestoru ľudského života (architektúra, poľnohospodárstvo, organizácia interiéru, urbanizmus),
- b) spôsoby správania a spoločenského styku (morálka, obrady, obyčaje, tradície, aj novodobé rituály, etiketa),
- c) systém predmetného sveta („systém vecí“ – J. Bodriar); dodávam, že všetkých vecí v každodennosti, s ktorými sa stretávame a sú pre nás existenčne nevyhnutné, napr. jedlo, ale ako uvádza Bodriar aj móda a reklama.

Ďalej dopĺňam:

- d) systém spirituálneho a telesného sveta (máme na mysli konzumáciu alebo produkciu umenia, televíziu, rozhlas, ale aj voľný čas, šport, záľuby, či napr. aj sexuálnu kultúru (Profantová, 2007: 61).

Keď skúmame každodennosť ako nejakú štruktúru alebo *typ štruktúry*, spájame ju:

- a) s objektmi dostupnými vo všednom, každodennom poznaní s dominujúcimi predmetmi záujmu v podobe domu či bytu, rodiny, práce, transportu,
- b) so sociosemiotikou a formami zápisu sociálnej informácie, ktoré sa javia ako podmienka fungovania spoločnosti a kultúry (napr. takýmito formami sociálneho priestoru by mohla byť usadlosť, resp. osídlenie (mesto), bývanie (dom), príroda (les, záhrada), ustanovizne vzdelania (škola), spôsob života, priemysel, šport atď.),
- c) s každodenným praktickým poznaním, vyčleňujúcim každodennosť ako jeden zo spôsobov osvojenia si sveta alebo spôsobov ľudskej aktivity.

Určenie štruktúry každodennosti v takom prípade predpokladá súhrn univerzálnych vzťahov v rozličných produktoch každodennej aktivity.

Otázka každodennosti vo vedeckej polemike nie je, pochopiteľne, uzatvorená. Uviedla som niekoľko definícií, a je ešte veľa tých, ktoré som neuviedla, resp. nemám o nich potrebné informácie.

Každodennosť nie je sformovaný vedecký pojem, ale sociálny vzťah, ktorý ešte nenadobudol kategoriálny status, a ktorý stojí v protiklade s pojmami existujúcimi v sociálnej vede.

N. L. Novikova uvádza, že mnohí autori po A. Schützovi definujú každodennosť menovite ako „sféru ľudskej skúsenosti, charakterizujúcu sa osobitnou formou vnímania a vysvetlenia – interpelácie sveta, a tiež osobnou účasťou vo svete, ktorá predstavuje súhrn viditeľných foriem, bezpochyby objektívnych vo svojej existencii, priestore, čase a sociálnych účinkoch a dianí. Všetky tieto formy sú sociálne organizované, nie iba svojím pôvodom vzájomného vplyvu človek – človek, ale aj pôvodom priestorových štruktúr každodennosti človek – kultúra“ (Novikova 2004: 33).

Štruktúru sociokultúrneho priestoru každodennosti formujeme ako: – priestor spôsobu života, predmetného sveta; – priestor reflexie každodennosti; a – priestor prežívania.

Poukážem na to, že všetky tri úrovne predpokladajú včlenenie – ponorenie sa do nich jednotlivcom, ktorý sa nachádza v situácii postupného výberu.

Svet každodenného života je nám daný ako realita, ako skúsenosť predchodcov (predskúsenosť), ako nám interpretovaná skutočnosť, ako naša skúsenosť a skúsenosť predchodcov vo forme „hotového poznania“ – súbor istých typizácií skutočnosti. Proces ľudského chápania sa neohraničuje sférou osobného poznania, ale realizuje sa v oveľa širšej oblasti životného sveta, sveta prirodzenej orientácie existencie iných ľudí s ich vlastným psychickým životom, rovnako ako fyzických vecí prijímaných ako fundamentálny predpoklad.

Ruský autor V. G. Vinogradský vo svojej práci *Sociálna organizácia priestoru* (1998: 17) konštatuje: „Vďaka prítomnosti spoločnej štruktúry sveta, každodenného života, osobná biografía človeka vystupuje ako súbor typizovaných životných situácií a schém skúseností, kde „typické“ je zrazenina historického, stuhnutého v invariantoch a udržujúceho sa pri všetkých odchýlkach ako podklad, ktorý určuje perspektívu videnia novej skúsenosti.“ V samozrejmosti každodenného života sme to my, kto riadi a určuje typizácie, ktoré sú výsledkom vylučovacej činnosti nášho rozumu. Sú to akési recepty každodenného života, ktoré môžeme sledovať. Typizácie rôznych sociálnych skupín nezodpovedajú jedna druhej. Koreňom rozdielov systému typizácií rôznych sociálnych skupín je biografický kontext histórie. Každý človek žije uprostred iných ľudí v jednom priestorovo-

časovom poli. Tento intersubjektívny svet kultúry, ako svet každodenného života, je svojou podstatou univerzom významov, ktoré sú interpretované každým z nás, s úmyslom dosiahnuť svoj „hotový – definitívny“ cieľ.

Sociálnosť sa konštituuje ako výsledok komunikatívnych aktov, v ktorých *Ja* sa obracia na „druhého“, pričom ho vníma ako osobnosť, ktorá je obrátená na neho samotného a obidvaja sú o tom uzrovaní. Úrovni organizácie sociálneho priestoru je vlastná rekurzívnosť, čo sa prejavuje v priestorových metaforách myslenia i v normách a konaní, ktoré im zodpovedajú, a zároveň upravujú fyzické okolie. Takýmto spôsobom *myslenie, sociálne konanie (činnosti) a vytvorené okolie* tvoria jediný systém, v ktorom všetky elementy udržiujú jednotu kultúrneho kontextu a stávajú sa tým priestorom, v ktorom môže subjekt existovať. Okolie sa stáva nositeľom sociálnych významov, identifikáciou aktualizujúcou sa v subjekte, ktorý ho vníma, má svoje špecifické prežívanie, emocionálne stavy a určité každodenné stratégie.

Socializácia a kultúrna identifikácia subjektu sa uskutočňujú v procese jeho nepretržitého ovplyvňovania prostredím. Pritom prostredie je ako časť sociálneho bytia voči nemu postavené priestorovo a reprezentuje socio-kultúrne normy a hodnoty spoločnosti. Kultúrny priestor každodennosti formuje určité obrazy správania, vzájomných vzťahov ľudí medzi sebou, a aj so svetom. Takýmto spôsobom sa konštruuje predstava subjektu o kultúrnom priestore, jeho štruktúre a vlastnom mieste subjektu v tejto štruktúre. Subjekt sa začleňuje do priestoru každodennosti a osvojuje si ho na doreflexívnej, podvedomej a telesnej úrovni. Materiálne spĺňa úlohu kultúrneho systému, ktorý zabezpečuje v podmienkach meniaceho sa sveta adekvátnosť individuálnej a sociálnej reality.

Faktorom, ktorý zabezpečuje efektívnosť internalizácie priestorových fenoménov kultúrnej reality je kompetentnosť subjektu, ktorú definujeme ako adekvátne správanie individua. V konkrétnej sociálnej situácii je celkom problematické pochopiť jej sociokultúrny kontext. Kultúrna kompetencia umožňuje ekologicky štruktúrovať priestor životnej činnosti individua, t. j. vytvárať/formovať prostredie. Dáva do vzájomného vzťahu prírodný zdroj (prírodu – vonkajšiu realitu) a sociokultúrne normy spoločenského prežívania ľudí (sociálnu realitu), v ktorej jednotlivci existujú a prežívajú svoju každodennosť (Profantová, 2007: 64).

M. Petrussek uvádza, že bolo rozumne navrhnuté rozlíšenie medzi tzv. *everyday* a *anyday phenomena*: zatiaľ čo každodenné javy sú tie, čo sa nevyznačujú nijakou výnimočnosťou, sú bežné, všedné a banálne, opakujúce sa javy „anyday“ síce neprebiehajú každodenne, ale možno sa s nimi stretnúť „v rámci normálne očakávaných udalostí každodenného života“. Napr. denne nechodíme k svojmu obvodnému lekárovi, a ani nemáme dovolenku, nejdeme na koncert, ale predsa cítime, že aj toto patrí ku každodennosti, že to patrí k predvídateľnému rámcu životného cyklu a procesu (Petrussek, 1990: 91).

Voči téze, podľa ktorej „je každodennosť zvrchovanou realitou“ a inej niet, mnohí namietajú, pretože je hyperbolická a nepravdivá. Jej pravdivosť sa v podstate zakladá iba na tom, že iné ako každodenné životy ani nežijeme, a iný ako každodenný sociálny svet z bezprostrednej skúsenosti nepoznáme. Pochybnosť o pravdivosti vyplýva z toho, že do značnej miery abstrahuje z celého radu sociálnych faktorov, ktoré každodennosť spoluvytvárajú, ale samy ňou nie sú (dejiny, tradície, veľká politika, inštitúcie atď.).

Stretli sa tak dva rozdielne pohľady na každodennosť: jeden, ktorý prejavuje tendenciu k nobilitácii, adorácii, glorifikácii každodennosti, a ten druhý, ktorý je voči každodennosti odmietavý, kritický alebo aspoň zdržanlivý – nie, že by azda popieral jej bytie, ale preto, že do svojho pohľadu vkladá nezanedbateľný hodnotový súd. Konflikt týchto pohľadov nie je náhodný, pretože odráža vnútornú dvojznačnosť každodennosti. Mali by sme si uvedomiť, že sám pojem každodennosti predpokladá niekoľko ďalších (a vôbec nie jednoznačných) pojmov. Ako uvádza M. Petrussek, každodennosť je „normálny život obyčajného, priemerného človeka“ (1990: 93), ktorý sa riadi „zdravým rozumom“ alebo „bežným vedomím“ či „prírodným postojom“ a vyjadruje sa „hovorovým jazykom“. Čo pojem, to problém rozhodne nie nový“ (Ibidem). Isteže si môžeme položiť otázku, čo je to normálny život a obyčajný človek. K tomu Petrussek uvádza niekoľko „nevyčerpávajúcich“ charakteristík P. Fayerabenda, H. Brocha, G. Flauberta, H. Berliozu, B. Russela, napr. „priemerný človek, ktorého život sa odohráva medzi korytom a posteľou, nemá nijakú ideológiu, a preto ho možno ľahko získať pre ideológiu nenávisť, ktorá je rozhodne najjednoduchšia, či už hlása nenávisť národnú alebo triednu“ (Z. P – napr. fašizmus, alebo komunizmus).

Ako konštatujú niektorí autori, v každodennosti nejde predsa ani tak o pravdu, ako o užitočnosť, nejde o poznávanie, ale o prax, nejde o interpretáciu sveta, ale o manipuláciu situáciami a v situáciách: dichotómia pravdy a nepravdy sa otupuje v dichotómii vhodnosti či nevhodnosti, použiteľnosti či nepoužiteľnosti, užitočnosti či neužitočnosti. Technokraticko-pragmatické uvažovanie je preto také zrozumiteľné, lebo je bytostne zakotvené v každodennosti, je s ňou spriaznené, je jej legitímnym dieťaťom. Ale rovnako každodennosť má svoje vnútorné limity, ktoré nie je schopná transcendentovať, a aj pragmaticko-technokratické myslenie je odkázané na krátkodychosť svojich utilitárnych rozhodnutí.

„Rozbiť okovy každodennosti“ – to je sľub každej veľkej ideológie a každého veľkého hnutia“ (Petrussek, 1990: 97).

Môžem len súhlasiť, že práve ono všedné bytie s opakujúcimi sa činnosťami, činnosťami prevažne rutinnými, dôverne známymi, je vlastne bytie z väčšej časti vynútené potrebami, ktoré uspokojujeme alebo ich neuspokojením sa trápime, vynútené pomerne iným sociálnym rámcem, ktorý si volíme iba čiastočne

a ktorý chciac-nechtiac musíme rešpektovať, ak chceme normálne žiť (bez konfliktov), vyžiť a prežiť. Normálny život je rekurentný a repetitívny, bytostne reproduktívny, a preto aj výsostne predvídateľný: riadi sa fixnými pravidlami, a na každé vybočenie z normálu si musí vytvárať nové pravidlá alebo aspoň nové vysvetlenia. V takom normálnom svete a takým normálnym životom žijeme (Petrušek, 1990: 94). Samozrejme, pokiaľ nenastane nejaký prevrat, nevypukne vojna, nepríde zemetrasenie či iná zlomová dejinná udalosť, ktorá monotónnosť naruší, no aj po takýchto zmenách nasleduje každodennosť kvalitatívne modifikovaná.

Podľa Petruska je normálny život, všedný, každodenný, rutinný a predvídateľný vždy implicitnou kritikou „veľkých ideológií“, najmä v tej vývojovej fáze, keď prechádzajú od „revolučného rozmachu“ k „bežnému dennému poriadku“ (napr. po Nežnej revolúcii v roku 1989 – poz. Z. P.). V každodennosti sa ukazuje napätie, ba často aj rozpor medzi „slovami a činmi“, medzi „ideou a realitou“, medzi „snom a skutočnosťou“. *Každodennosť je zdrvujúcim kritikom falošného vedomia*, píše M. Petrušek. Čo znie síce odvážne, ale je to len polopravda, ako konštatuje ďalej a zrejme má na mysli aj obdobie socializmu, ale aj transformácie, pretože normálny život si vytvára svoje falošné vedomie, svoje racionalizácie, svoje zdôvodnenia aktov niekedy mravne pochybných, ale v danej konštelácii „vysoko normálnych“. Utvára sa akási paraetika každodennosti, ktorá je nezriedka v rozpore s proklamovanými kánonmi „veľkej morálky“ (Petrušek 1990: 94).

Zisťujeme, že každodennosť má znečitlivujúce účinky. Robí nás – práve v dôsledku svojej repetitívnej povahy – postupne otupenými a imúnnymi voči mnohým veciam, faktorom a udalostiam, ktoré v nás predtým vyvolávali frenetické nadšenie (napr. Pražská jar 1968) alebo bezmedznú zúrivosť (invázia vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 a následná normalizácia, ktorá ľudí doviedla na dlhý čas k úplnej apatii). Zvykli sme si na mnohé, o čom sme predpokladali, že si zvyknúť nikdy nemôžeme, v minulosti i v súčasnosti. M. Petrušek píše, že v tom je psychoterapeutická sila každodennosti, súčasne aj nebezpečenstvo mravnej a estetickéj anestézy a historickej amnézie (Ibidem).

Tento jav je ľahko zneužiteľný napríklad v politickej moci.

Chápanie pojmu každodennosť nie je vždy jednoznačné. Každodennosť môže byť vnímaná ako denná rutina v zmysle pracovnej zaangažovanosti alebo aj privátny, súkromný život po práci. Prevažná väčšina autorov venuje v tejto súvislosti pozornosť stredným a nižším vrstvám obyvateľstva, „obyčajným ľuďom“. V mojom chápaní každodennosti sa prikláňam k širšiemu ponímaniu tohto pojmu – t. z. každodennú rutinu verejný (pracovný, spolkový inštitucionálny a pod.) život, ako aj privátny (rodinný a osobný život). Zaraďujem sem aj

problematiku bývania, stravy, odevu, rodinný život, individuálny aj spoločenský život, ale aj pravidelné sviatky, rodinné aj kalendárne obyčaje, náboženský život, čo sú všetko predmety výskumu etnológie. Duchovnú, sociálnu, materiálnu aj umeleckú kultúru. Pod tento pojem tiež radím každodenné problémy a ich riešenie, tie, s ktorými je jednotlivец konfrontovaný – jeho sociálnu prax, životný svet, ako aj „osobné“ dejiny.

Existuje tu však nebezpečenstvo, že použitie autobiografických výpovedí, ústnych alebo písaných, môže podporiť ilúziu minulej každodennosti, v ktorej je opomenutý dobový politický diskurz a neviditeľné tlaky ekonomických a štrukturálnych zmien. Tie často nebývajú explicitne formulované, ale materiál ich implicitne obsahuje. Preto je dôležité riešiť otázky každodennosti v širšom kontexte. Makrorovina a mikrorovina, teda Veľké aj Malé dejiny – dejiny každodennosti aj dejiny politické, hospodárske atď., sú navzájom prepojené a ovplyvňujúce sa (Veselská, 2007: 52).

Socialistická každodennosť

Každodennosť v epoche socializmu má všetky teoretické atribúty a východiská, ktoré uvádzam vyššie. Všetko platí! Je však odlišná od každodennosti predchádzajúceho režimu, ako aj od každodennosti postsocialistickej, transformačnej a dnešnej. Zmenilo sa veľmi veľa vecí, ktoré vyplynuli práve zo zmeny politického zriadenia a ideologického diktátu.

O *Každodennosti ako objekte sociologického skúmania* začala písať a uvažovať ešte v čase socializmu Dilbar Alijevová, ktorá uvádza: „...čoraz častejšie apelovanie na každodenný život a bežný, zdravý rozum obyčajného človeka je v intenciách toho *realistického myslenia*, ktoré zavládlo v našej spoločnosti v poslednom období, osobitne po XXVII. zjazde KSS. Zodpovedá teda potrebám hlbšieho a všestrannejšieho spoznávania dnešnej sociálnej reality, ktorému má napomáhať naša spoločenská veda. Táto však ešte značne zostáva za politickou praxou. Medzitým, čo vysoká politika pomaly rehabilituje „každodenný život“ ako úctyhodnú sociálnu realiu, spoločenská veda, žiaľ, zachováva voči nemu ešte ostrážitý a vyčkávajúci postoj. V pozadí tohto postoja je nechota vzdať sa vžitých schém doterajšieho scholastizujúceho a dogmatického prístupu k skutočnosti a obrátiť sa „tvárou v tvár rozmanitosti samotného života“, ako k tomu vyzýva spoločenských vedcov komunistická strana“ (Alijevová, 1987: 393).

Ďalej uvádza: „Spoločenská prax doslova žiada dnešnú vedu, aby ju vytrhla zo zajatia abstraktných a globalizujúcich schém a viac prihliadala ku konkrétnemu človeku s jeho individualizovanými potrebami, záujmami, cieľmi, hod-

notami. Záujem o každého člena spoločnosti sa stáva doslova imperatívom praktickej politiky. Tým zákonitejšie sa má stať zásadou spoločenskovedného výskumu, ktorého centrom by mal byť človek už nie ako filozofická *abstrakcia* alebo priemerná štatistická jednotka, ale ako reálna, konkrétne určená bytosť, ktorá sa formuje a pohybuje nie vo vzduchoprázdne, ale v presne vytýčenom prostredí. Už z tohto hľadiska kategória „každodenného života“ ako najprirodzenejšieho životného priestoru, v ktorom sa odohrávajú základné životné prejavy a aktivity človeka, mala by sa stať predmetom sústreďeného interdisciplinárneho výskumu, pri ktorom svoje rozhodné slovo by mala povedať nakoniec i marxistická sociológia“ (Alijevová 1987: 394). Píše tiež, že každodennosť prestáva byť rýdzo „privátnou“ sférou života indivíduí, do ktorej sa nemá čo starať „veľká“ veda, ale stáva sa súborom faktorov a situácií, ktoré majú *celospoločenský* dopad. D. Alijevová tiež konštatuje, že po etnografii a psycholingvistiky je na rade sociológia, a to marxistická, pretože západná sociológia sa fenoménu každodennosť venuje už dlhú dobu, a je potrebné rozmotáť spleť najnevyhnutnejších ľudských úkonov, udalostí, podmienok a vzťahov, ktoré prebiehajú v určitom časovom slede a vo vymedzenom priestore. Sociológia sa musí venovať základným životným – pracovným aj mimopracovným aktivitám, rodinnému životu, tráveniu voľného času, bývaniu, vybaveniu domácností, starostlivosti o deti, záujmovej činnosti, stravovaní, obliekaniu, kultúrnemu vyžitíu, ale napr. aj sviatkom, ktoré sú súčasťou tak tradičnej ľudskej kultúry ako i socialistického sviatkovania, čo je tiež prvkom obyčajovej kultúry, aj keď nie každodennej, ale pravidelnej a očakávanej. Súvisí to s opakovaním – repetíciou, ktorá je súčasťou a atribútom každodennej kultúry, resp. kultúry bežného, hoc aj sviatočného pravidelne sa opakujúceho očakávaného dňa, ako napr. každoročné narodeniny, meniny, MDŽ, ale aj pravidelné schôdze KSS, plenárne zasadnutia, zjazdy a pod., kedy ide o osobitnú sociálnu totalitu, ktorá sa vyznačuje svojou vlastnou skladbou a niektorými typickými procesmi.

Už v 80. rokoch 20. storočia sa slovenskí sociológovia pokúšali o teoretické definície každodennosti, ktoré absentovali, a tak si vypomáhali, čo je podobné i v súčasnosti, s čiastočne paralelnými, resp. v niektorých kategóriách sa prelínajúcimi definíciami s termínmi životný štýl, spôsob života, každodenný svet („Alltagswelt“), „Lebenswelt“, alebo ruský „byt“, poľská „codzenność“, či „Everydaylife“.

Pojem *životný spôsob* (spôsob života) je považovaný za všeobecnejší pojem, ako je pojem životný štýl. Napr. podľa českej sociologičky J. Duffkovej je životný spôsob „systém významných činností a vzťahov, životných prejavov a zvyklostí typických, charakteristických pre určitý subjekt (jednotlivca či skupinu, eventuálne aj spoločnosť, či spoločnosť čoby konkrétneho nosi-

teľa životného spôsobu (Duffková, 2005: 80, cit. podľa Kubátová, 2010: 13).

Pojem *životný štýl* je konkrétnejší. J. Duffková rozlišuje životný štýl jednotlivca a životný štýl skupiny. „Životným štýlom jednotlivca je možné chápať v značnej miere konzistentný životný spôsob jednotlivca, ktorého jednotlivé časti sú si navzájom zodpovedajúce, sú vo vzájomnom vzťahu, vychádzajú z jednotného základu, majú spoločné jadro, resp. jednotiacu líniu, t. j. jednotný „štýl“, ktorý sa ako červená niť prelína všetkými podstatnými činnosťami, vzťahmi, zvyklosťami a pod. nositeľov životného štýlu.“ (Duffková, 2005: 81, cit. podľa Kubátová, 2010: 13).

Životný štýl skupiny potom predstavuje do určitej miery vyabstrahované, typické spoločné rysy životného spôsobu, resp. jeho hlavných, určujúcich momentov, ktoré sú príznačné pre prevažnú väčšinu členov nejakej skupiny (častejšie ide o väčšie či menšie skupiny, ktorých členovia sa navzájom zväčša nepoznajú, ale majú niečo spoločné, čo je dôležité pre vytváranie životného spôsobu (štýlu – napr. profesijné skupiny alebo všeobecnejšie skupiny, ktoré sa vytvárajú v súvislosti s povoláním, napr. životný štýl lekárov, profesionálnych športovcov, vysokoškolských študentov a pod.).

Domnievam sa, že by sme mohli uvažovať aj o životnom štýle, spôsobe života generácií, ktoré obdobie socializmu zažili, resp. v ňom žili. Boli to napríklad i moji starí rodičia – tí zažili niekoľko režimov a neskorú starobu a smrť v socializme, hoci reliktovo. Taktiež rodičia – v plnej miere, bola to generácia budovateľov, naša generácia, ktorí sme sa do socializmu narodili, ale zažili sme aj politický prevrat v roku 1989 a máme skúsenosti s transformáciou až podnes, a napokon generácia našich detí, ktoré zažili socializmus tiež reliktovo, ešte v čase navštevovania základnej školy, no nepamätajú si toho veľa (absolvovali však aj materské škôlky, družiny, a aj pionierske tábory a pamätajú si, čo sme jedávali, a ako skromne, ale zato kreatívne sme sa obliekali, aby sme išli s módou, ako sme spolu trávievali voľný čas v prírode chalupárčením, a aj dovolenky raz za niekoľko rokov pri mori v Juhoslávii, kde sme v kempingu jedli zavárané mäso, konzervy a spali v stane s plynovou bombou atď.). Toto všetko spadá pod taxón „socialistický spôsob života“ – každodennosť v čase socializmu.

Od roku 1987 D. Alijevová dopracovala koncept každodennosti, ale už v marxisticky pretlmočenej predstave o „každodennom živote“ a postavila základ vnímania tohto fenoménu v slovenskej sociológii, ktorý samozrejme môže a mohla akceptovať aj etnológia. O každodennom živote hovorí ako o povrchovej vrstve sociálnej reality, v ktorej sa hromadia rozmanité prejavy jej ústredného jadra, má v sebe najviac predpokladov stať sa východiskovým bodom pre kryštalizáciu sociologického konceptu tejto ťažko identifikovateľnej sociálnej realie. Aby sa takýto koncept dobudoval, treba zdôrazniť, že tvorí *celistvú* a *súvislú vrstvu* sociálneho života jednotlivcov, ktorá doslova

prerezáva všetky jeho sféry dotýkajúc sa skoro všetkých jeho stránok, vrátane práce, výchovy, vzdelávania, verejnej aktivity, rodinného života, súkromia a pod.

V tomto určení každodennosti D. Alijevová tiež zohľadnila tie prvky racionálneho prístupu k tejto kategórii, ktoré našla v prístupoch už existujúcich. Riadila sa pritom potrebou zdôrazniť *totalitu* a *špecifickosť* „každodennosti“ bez toho, aby sa napokon zmenila na osobitnú, izolovanú sociálnu sféru. Aby sa predišlo tejto chybe, zdôraznila autorka bytostnú prierezovosť každodenného života, ktorá je daná jeho osobitnými časovými charakteristikami. Hlavným faktorom, vďaka ktorému sa „každodennosť“ vôbec konštituuje do *špecifickej totality*, sa stáva zvláštna modalita *sociálneho času* odvodená od prírodných biorytmov, ktorá umožňuje subjektívne vnímanie okolitého života „*deň čo deň*“. Táto časová matrica rámcuje „každodennosť“ tak, že zjednocuje podľa *chronologického* kľúča (o tom som už zmienila vyššie) životné udalosti, ktoré na prvý pohľad medzi sebou nesúvisia z priestorového, funkčného alebo významového hľadiska. Takto vzniká možnosť zoskupiť pozdĺž zvolenej časovej dimenzie rôznorodé fenomény jednotlivých ľudských životov, aby sa nám napokon vytvoril súvislý tok udalostí, v rámci ktorého vzniká *zliatina* z prvkov pochádzajúcich z pomerne separovaných a vyhradených oblastí sociálneho života. Každý z nich si nachádza primerané miesto a úlohu pod „stechou“ „každodenného života“. „Každodennosť“ teda nielenže neoddeľuje od seba jednotlivé sféry sociálneho života, ale naopak, svojrázne ich integruje. V tejto skutočnosti možno spočíva jej *špecifická* funkcia v kontexte spoločenského cyklu, čo však nie je dôvod, aby sa sama vyhranila ako jeho osobitá sféra, pôsobiaca oddelene od ostatných. Vystupuje v jeho kontexte ako relatívne usporiadaný, *integrováný* celok, významne pôsobiaci na konštituovanie ľudského sveta v jeho individuálnom a svetodejinnom meradle. Alijevová ďalej ešte dodáva, že „v určitom zmysle by sa dalo povedať, že „každodennosť“ väčšmi vplýva na formovanie osobnosti toho-ktorého človeka než inštitúcie a hodnoty globálnej spoločnosti, v ktorej žije“ (Alijevová, 1987: 404). Domnievam sa, že práve cez každodenné aktivity sa inštitúcie, a aj hodnoty infiltrovali do sveta každodennosti. A práve takýmto spôsobom boli masy v socialistickom zriadení manipulované zhora, ideológiou jednej strany a preferovanými nadoktrínovanými hodnotami, ktoré však nie vždy boli osvojené a praktizované.

Je potrebné si uvedomiť, že každá artikulovaná minulosť predstavuje iba jednu z rôznych verzií toho, čo sa „skutočne“ udialo, bez hodnotových konotácií a nároku na všeobecnú platnosť či pravdivosť. Tak ako my, etnológovia, vidíme v rôznych odlišných kultúrach rôzne „verzie sveta“, adekvátne artikulácii životného štýlu, je možné v rôznych natívnych interpretáciách minulého vidieť rôzne verzie dejinnosti. Tie samozrejme nie sú ľubovoľné, majú intersubjektívny charakter a skrývajú špecifickú vnútornú logiku, o odkrytie ktorej by sa

etnológovia mali usilovať, a je zrejmé, že obrazy „toho, čo sa udialo“ vykazujú často diverznú povahu. Ambivalentné narábanie s minulosťou nás odkazuje na poznatok, že spoločenská realita nie je konštruovaná a akceptovaná všetkými členmi určitého spoločenstva jednotne. Ako píše P. Lozoviuk: „Z etického hľadiska možno reálny socializmus považovať za spoločenský systém, v ktorom „socialistická ideológia presiakla do všetkých oblastí spoločenského života“, teda za „etablovaný socializmus“, ktorý – na rozdiel od socializmu ako čistej idealistickej doktríny – mal bezprostredný vzťah ku každodennosti. Mal taktiež aspirácie sformovať „nového socialistického človeka“ (www.antropologie.zcu.cz – Antropoweb).

Uvedomujem si, že socializmus bol iný v 50. rokoch – v čase „stalinizmu“, iný v čase tzv. Pražskej jari, iná každodennosť nastala v auguste 1968 inváziou vojsk Varšavskej zmluvy, a dlhodobou okupáciou nasledovala iná kvalita života v období tzv. normalizácie, iný charakter slobodnejšieho „dýchania“ a nádeje priniesla perestrojka. Všetky politické varianty totalitného režimu mali svoje časovo vymedzené etapy, národné varianty socializmu vo východnej a strednej Európe, s rozličnou mierou „totalitarizmu“. Som si vedomá toho, aký toto všetko malo vplyv na každodennosť, ktorá mala tiež isté modifikácie a kvalitatívne rozdiely v spomínaných obdobiach. M. Pullman (2008): hovorí o vytvorení skupín ľudí: 1) hrdinskí bojovníci proti „režimu“, 2) obeť vystavené represii (tzv. šedá zóna) a 3) oportunisti (pomáhači a päťolizáči režimu).

Režim pritom nepredstavoval iba súbor inštitúcií, ktoré podliehali štátnemu a stranickému aparátu, ale sa spravidla stával komunikačným subjektom dejín – mal vplyv („režim“ sledoval, vykonával tlak atď.), tiež svoje záujmy („režim“ chcel obmedzovať, brzdiť, potierať atď.) a dokonca mal aj špecifickú psychológiu („režim“ si bol vedomý, že niektoré aktivity mu boli neprijemné alebo bol nimi dokonca zaskočený atď.). Do podobných naratívnych súvislostí bolo zaradené aj slovo „moc“ – moc mohla získať nadvládu, prejavovať ochotu k ústupkom alebo byť bezradná a podobne (Pullmann, 2008: 705).

Hlavným znakom totalitného systému je neúmerň a abnormálny tlak na jednotlivca, skupinu a spoločnosť v snahe vybudovať a udržať si moc. Z hľadiska sociálno-psychologických mechanizmov je hlavnou zásadou budovanie moci, strach, najrôznejšie formy tyranie alebo snaha vyvolať osobnú lojalitu, poslušnosť, prípadne predstieranú alebo skutočnú servilnosť a konformitu. Tak sa potvrdzuje téza, že praktikovaný komunizmus v jeho socialistickej forme nie je v praxi výrazom ideológie, ale zmenou charakteru jednotlivca a charakteru kultúry spoločnosti. Strach bol v dejinách, a aj stále je, dôležitým nástrojom na ovládanie druhých. Strach je charakteristickou črtou politiky a spoločnosti komunistického totalitného režimu v ČSSR po roku 1948. Etnologička N. Veselská upozorňuje, že v publikovanej literatúre chýba práve

mikrorovina – pohľad na prežívanie jednotlivcov, pohľad na to, ako sa strach prejavoval v každodennej sociálnej interakcii na mikroúrovni bežného života, ako formoval, ovplyvňoval a deformoval konanie, správanie, a aj myslenie ľudí. Tento jav sa jej podarilo zdokumentovať na skupine politických väzňov. Všetci bez rozdielu podliehali strachu. Prítomná v spoločnosti bola opozícia „my“ a „oni“, ale aj „my“ sa báli, a báli sa aj „oni“, lebo triedny nepriateľ nebol jasný, nemal tvár. Podoba nepriateľa spoločnosti a propagandou vykreslený charakter sa menili podľa potreby a aktuálnych požiadaviek moci. Bol zahmlený v zbierke ideologických fráz, a mohol to byť ktokoľvek. Nielen vonkajší kapitalisti, USA, Vatikán, či NATO, ale boli to všetci, ktorí stáli v opozícii k režimu, reakčné živly, sionisti, buržoázni nacionalisti, nábožensky zameraní ľudia, cirkev, bývalí kulaci, živnostníci, ale aj samotní komunistickí funkcionári. Na zúctovanie s vnútornými nepriateľmi slúžili politické perzekúcie, procesy, čistky, previerky, ktoré v spoločnosti vytvárali a udržiavali atmosféru strachu. Zastrážovanie a rôzne formy strachu boli implicitnou alebo explicitnou formou imanentne prítomné v dobovej propagande prezentovanej a podsúvanej širokej verejnosti – v tlači, filme, rozhlase, ale tiež v rozsudkoch politických väzňov komunistického režimu, ktoré sú ukázkou a predstavením dobovej propagandistickej terminológie, rétoriky a notoriety. J. Werich svojho času povedal: „Malí sa vo všeobecnosti boja veľkých, ale tí najväčší sa najviac boja malých“ (Veselská, 2007: 251, 254).

Strach bol všadeprítomný, v každom detaile každodennosti. Boli to automatické obavy pri kontakte s úradmi, u lekára, pri otváraní neznámeho listu, pri stretnutí so susedom, pri kontrole dopravným policajtom, pri legálnom prechode cez hranice do susedného povoleného štátu (a to nehovoríme o Juhoslávii, či západných krajinách), pri schôdzi závodnej skupiny KSS, ale aj pri čakaní na mäso, keď prišiel tovar, či sa vôbec ujde, rovnako aj pri výchove detí a predstave o ich budúcnosti. Úzkosť, bázeň, neistota, obavy, s tým sa museli vyrovnávať občania ČSSR. Ľudia sa sťahli do rodín, úzkych kruhov najbližších priateľov, a tenziu z každodenných tlakov kompenzovali na chatách, chalupách, vo voľnom čase budovaním, stavaním, rekonštruovaním, záhradkárčením či športom. Jánusovská tvár občana bola jednou stranou obrátená k oficiálnej sociálnej komunikácii a prezentovaniu názorov, ktoré boli očakávané a politicky akceptovateľné, a tá druhá sa prezentovala v súkromí, medzi najbližšími, skutočnými názormi na politický režim a spoločenskú situáciu a oficiálne bola neakceptovateľná. Človek si vytvoril určité intuitívne pravidlá správania, aby bol akceptovaný a sociálne uspel. Fungovali nepísané pravidlá správania sa ku kolegom – členom KSS aj nečlenom (potenciálnym spolupracovníkom ŠtB), ako sa správať k susedom, ako nevzbudiť závisť, ako sa vyhnúť vyjadreniu pravdy, nepovedať svoj skutočný názor a radšej vychádzať so všetkými dobre.

Dávať si pozor, čo poviem a predbežne radšej vyvolávať súcit, lebo ten utužuje fiktívne priateľstvo, ku komu byť servilný, koho sa báť, čo rešpektovať, aké hodnoty a správanie predstierať. „Pravidlá spoločných dovolení s neznámymi ľuďmi. Pravidlá osláv, literatúry, novín, úradov, medziľudského stretávania sa na verejnosti, prípustného správania kňazov, povolená viera, obchod a plán, priemysel, armáda, strana“ (Kabát, 2011: 16). V podstate pravidlá *autocenzúry*. Tie sa stali časom zautomatizovanými stereotypmi správania sa. Takýto systém pravidiel a hodnôt sa stával logicky aj eticky zmäteným až zvráteným. Boli to pravidlá intuitívne, nejasné, ale manifestovala sa oddanosť a subjektívne vyjadrovanie lojality k režimu. Najvyšším nepísaným pravidlom bolo: byť poslušný!

Keďže človek nevedel, kedy a kde na neho číha „zrada“, podliehal permanentnému stresu, často panike, a bránil sa rozličnými mechanizmami. Vytesňoval, racionalizoval alebo bagatelizoval príčiny strachu a realitu. Chaos, neistota, mikrotraumy narobili veľmi veľa škodlivého v psychike socialistických generácií. Bola to nielen únava a vyčerpanie z permanentného stresu, žalúdočné vredy, vysoký krvný tlak, depresie, ale nastúpil aj útlm, apatia, ľahostajnosť, znečitlivenie, strata v orientácii, čo je dobré a čo nesprávne, zmanipulovaná hierarchia hodnôt, falošný, vnútený obraz sveta a vnucovaný svetonázor. Toto všetko atakovalo socialistického človeka zo všetkých strán a kontinuálne, bez prestávky.

Kde potom zostal zdravý rozum, a čo môžeme považovať za skutočnú realitu a za pravdu v autobiografiách našich respondentov?

Proti tzv. totálnemu útlaku zo strany „režimu“ stáli „ostrovčeky slobody“, proti klamstvu pravda, proti pretvárke na verejnosti stála úprimnosť v súkromí, proti korupcii morálka atď. V takto chápanom binárnom výklade sa predpokladá, že demonizovaný „socializmus“ (teda „totalita“) bol vo svojej podstate nemorálny a odsúdeniahodný. A tiež, že ho tak ľudia v tej dobe aj vnímali.

Ako však ukazujú početné výskumy a názory vedcov (Pullmann, 2011; Kalinová, 2007 a iní), nielen etnologické, nebolo to tak bezvýhradne! Režim bol vykreslený ako démon – teda prichádzal odniekadiaľ zvonku (ZSSR – Moskva) a stelesňoval všetko neblahé, čo sa medzi ľuďmi kedy mohlo vyskytnúť – pričom nikto z nich za to nebral zodpovednosť a všetka vina padala len na mýtický „komunistický režim“. Na pozadí temných výjavov o strachu a všadeprítomnej kontrole žiarili ako hviezdy „trh“ a „demokracia“ – ako jedině správne hodnoty. Takejto šablóny o „totálnom útlaku“ odporuje veľké množstvo prameňov. Hlavné dejiny všedného dňa dokumentujú, že ľudia pred rokom 1989 nežili vyprázdnené životy v tieni všemocného „režimu“, ale že sa aj väčšina o tento režim napríklad vôbec nezaujímala a rozvíjali vo svojich každodenných životoch pre nich oveľa dôležitejšie hodnoty, ako napr. proklamovaný internacio-

nalizmus či kolektivismus, hodnotu lásky, intimity, nezištnej pomoci, rodinnej pohody, priateľstva, vzdelania práce či kreativity. Ako píše M. Pullmann (2011: 16), pokiaľ na „režim“ a jeho obmedzenia narazili – v intrigách a mocenských tlakoch na pracovisku, v škole či uličnom výbore, nemožnosti obliekať sa ako sa im páčilo, nutnosti s ťažkosťami zháňať nedostatkový tovar a doslova „žobrať“ a prosiť o čokoľvek nedostupné (v situáciách – zlý kádrový posudok, nevhodný pôvod a následné neprijatie dieťaťa na vysokú školu, nepridelenie cestovnej doložky a devízového prísľubu do západnej krajiny a mnohých iných vecí, ktoré ideologicky obmedzovali každodenný život obyčajného občana), posudzovali tieto situácie podľa vlastných imanentných presvedčení. Konfliktné, problémové situácie obyčajný človek posudzoval podľa svojej hierarchie hodnôt, ktoré žil, a o ktoré sa usiloval vo svojom obyčajnom, malom, „normálnom“ živote naplnenom tak strasťami a starosťami, ako aj všednodennými radosťami. Aj s malými podvodmi a ekvilibristickými výkonmi ako obísť to, čo sa nezhodovalo s ich myslením, cítením a skutočným svetonázorom a hodnotami, keď chceli dosiahnuť to, čo považovali za dôležité, a takto podľa „svojich“ hodnôt posudzovali aj stav „socializmu“. A práve v biografických rozprávaniach môžeme sledovať životné sekvencie o socialistickej každodennosti, ako aj „odčítať“ vyznávané hodnoty jednotlivcov.

Štúdium a rekonštrukcie socialistickej každodennosti majú mnoho úskalí, ale medzi najhlavnejšie patrí, že 1.) dnes ide v Európe už iba o jeho rekonštrukciu a môžeme ho popisovať iba z ex – post perspektívy, keďže už neexistuje. 2.) Že spôsob prerozprávania minulosti je vždy ovplyvňovaný aktuálnym uhlom pohľadu, teda súčasným pohľadom na minulosť – t. j. *prezentizmus*, a to ovplyvňuje nielen tzv. *spomienkový optimizmus* a *nostalgia*, ktorú nemeckí historici premenovali na *ostalgia* (nostalgia východu, NDR), ale aj vek respondentov, teda generačná príslušnosť, už spomínaná *selektivita*, *sucentrizmus*. 3.) Ako úsilie zamerať pozornosť na seba a svoju perspektívu videnia sveta, a ako aj tzv. *ticho* v autobiografických rozprávaniach (Kusá, 1996: 38 – 48).

Selektivita sa a prejavuje v rozprávaniach a písaných autobiografiách práve vynechávaním osobných zážitkov ako „historicky nepodstatných“. Napriek môjmu zdôrazňovaniu osobných zážitkov a prežívaniu historických udalostí, aj každodenného života, nie v rovnakej miere respondenti napísali svoje autobiografie v tomto zmysle. Ako kladie otázku Z. Kusá (1995: 17): „Ako osobná je história a do akej miery je historický súkromný život? Čo je verejné z osobnej skúsenosti, a preto hodné spomínania a skúmania?“

Pre etnológa každodennosti sú všetko relevantné informácie. S týmto súvisí už vyššie spomínaný Polyanin princíp selekcie pamäti, kedy ide o potlačenie negatívnych spomienok na zážitky, ktoré rozprávačom príbehu spôsobili straty, chcú ich vymazať zo svojho života a často takýmto spôsobom bojujú o zachovanie

svojej sebaúcty a identity. Významnou okolnosťou je aj to, na aký účel má autobiografia slúžiť, a komu je určená (Tappan, 1989: 304, cit. podľa Kusá, 1995: 19). Dobrá a presvedčivá autobiografia nemôže obsahovať informácie o konaní, ktoré sú v rozpore s finálnym obrazom „seba“, a ktoré znižujú vierohodnosť cesty k nemu. Presvedčivý a dôveryhodný príbeh by mal obsahovať nasledujúce zložky: a) musí sa v ňom dať rozpoznať cieľ, ku ktorému príbeh smeruje, b) udalosti, o ktorých sa rozpráva, musia byť vybrané tak, aby sa cieľový stav javil ako viac-menej pravdepodobný. Presvedčivý životný príbeh musí byť súčasne aj príbehom charakterov. Práve spoľahlivosť charakterov aktérov príbehu, t. j. ustálenosť a predvídateľnosť konania postáv príbehu, sa považuje za kľúčovú podmienku jeho presvedčivosti a prijateľnosti. Toto všetko je však veľmi delikátna a veľmi ťažko overiteľná, resp. verifikovateľná charakteristika ako príbehu, tak aj respondenta, ktorý svoj príbeh prezentuje. Je to „kameň úrazu“ akejkolvek autobiografie, pretože je subjektívna, pokiaľ ide o informácie o sebe samom. Nikto verejne neprizná, že sa nesprával „charakterne“. Pokiaľ sú popisované všeobecné fakty z každodennosti, je ju možné do istej miery rekonštruovať, ale zároveň si urobiť obraz charakteru respondenta (avšak iba podľa vlastných kritérií). Čo je opäť veľmi zložitá pri interpretácii a publikovaní našich poznatkov, ktoré takisto môžu mať charakter subjektívneho hodnotenia a my by sme sa tomu radi vyhli. Preto je potrebné všetky informácie overovať a verifikovať z viacerých prameňov.

V hre je aj spomínaný spomienkový optimizmus, nostalgia a idealizácia minulosti. Človek veľmi rád zabúda na negatívne, traumatizujúce zážitky vo svojom živote, v minulosti. Často racionalizuje, ospravedlňuje alebo jednoducho vytesňuje svoje „nelichotivé“ činy a správanie zo svojej pamäti. V celkovo proporcionálnom rozložení tém a udalostí zahrnutých do autobiografie boli ťažké témy kompenzované príjemnejšími spomienkami, ktoré v toku a dramaturgii rozprávania pôsobia odľahčene. V napísanej autobiografii nepostrehneme tak často tzv. „ticho“, ale v otvorenom naratívnom interview je to časté. V písanom príbehu sa autor jednoducho vyhýba spomínaniu takých bolestivých či nelichotivých pasáží vo svojom živote. V kontakte zoči-voči sa niekedy objaví aj humor a nadľahčenie situácie alebo len rozpačitý násilný smiech, keď spomínajúci nevie zaujať okamžite stanovisko a nájsť optimálnu interpretáciu nelichotivej situácie a zamotal sa do siete nechceného. Preto sú aj časté úseky, kde respondent hovorí o svojich pozitívnych činoch, rozhodnutiach (kúpeľňa, hygiena, kultúra bývania v novom dome, ktorý si Helena postavila s manželom, Helenino rozhodnutie vyštudovať vysokú školu popri zamestnaní, návšteva VPN a rozhovor s F. Gálom v Bratislave po prevrate v 1989, opatrovanie chorého manžela, pomoc druhým atď.). Napriek svojim mnohým „malým víťazstvám“ v živote Helena ho sumarizuje lakonicky, že „nikdy nepocíťovala v živote

dostatok“, čo mňa osobne prekvapilo, odhliadnuc od chudobného detstva a školských rokov, ako zamestnaná a vydatá s manželom postavili dom (hoci za podmienok veľkého odriekania), kúpili auto, chodili na dovolenky, ktoré „socializmus umožňoval“, urobila z môjho pohľadu „kariéru“ a vypracovala sa svojou usilovnosťou, ktorú umocnila stranícka príslušnosť, z biednych, chudobných pomerov. Je to však viac-menej môj pohľad, ona to vidí inak. Tak ako Helena žilo v ČSSR tisícky iných vidieckych ľudí svoje „malé“ životy „sedej zóny“.

Z početných životných príbehov, ktoré som obdržala, vyplynulo, že je to nielen spomienkový optimizmus a nostalgia za časom mladosti, keď boli všetci zamestnaní a liter mlieka stál 2 koruny, keď mladomanželia dostali mladomanželské pôžičky, či obyčajní ľudia bezúročné pôžičky z ROH (revolučné odborové hnutie – odbory), podniky prideliť štátne byty, ale na stala tiež situácia, že na to, aby bol občanovi pridelený byt, bol nútený vstúpiť do KSS. Všetky materiály však zdôrazňujú, že bola iná sociálna politika, ako je v dnešnom zriadení, ale aj iné medziľudské vzťahy. Sťažností na malé dôchodky, neúctu a nedocenenie starých ľudí, ktorí budovali ČSSR, nezamestnanosť, boj o existenciu a zamestnanie mladých ľudí, tým pádom únik „mozgov“ do zahraničia, totálna zmena hierarchie hodnôt – pachtenie za mamonou, konzumný život spoločnosti dnes, egoizmus, byrokracia, korupcia, strach o holý život, opäť cenzúra, ako aj autocenzúra, a opäť strach. Len z iných dôvodov. Takýchto informácií a postojov nájdeme v životných príbehoch, keď sa prehupneme zo socializmu do postsocializmu a tzv. demokracie dneška, viac ako dost’.

Osobné rozprávania sa nedajú vo svojich informáciách „spriemerniť“ (Kusá, 1995). A iba jedna verzia vlastnej biografie je tá pravá. Jednoliatosť a presvedčivosť prezentovaného životného príbehu si nesmieme zamieňať s jeho pravdivosťou. Je preto potrebné mať k dispozícii čo najširší materiál, aby sme to mohli porovnávať. Iný uhol pohľadu na socialistickú každodennosť má „kariérny člen KSS“ a iný uhol pohľadu zaujme prenasledovaný kňaz či človek, ktorého príbuzní emigrovali do západnej krajiny a jeho na to konto poslali do výroby. Koľko ľudí, toľko osudov a toľko právd.

Poznanie pravdy, „toho, ako sa veci majú“, je nesporne jeden z najťažších teoretických, empirických, praktických a etických problémov. Veľmi dôležitý je tu práve psychologický moment, t. j. fakt, nakoľko dokážeme pravdu uniesť, najmä pravdu o sebe samom. Často pred pravdou utekáme, pretože môže byť nepríjemná, kompromitujúca alebo bolestná.

Z. Kusá vidí pravdu ako „zložený obraz“ početných variantov, ktoré treba porovnať. Navrhuje trianguláciu, čo znamená poznať tri prvky trojuholníka. Nielen rozprávajúceho a počúvajúceho, ale aj nezávislé informačné zdroje (napr. viac respondentov z jednej rodiny). Treba konfrontovať nielen viac uhlov

pohľadu na tú istú situáciu, ale aj rôzne metódy zberu informácií (Kusá, 1995: 20). Je to v podstate princíp oral history doplnený o biografickú metódu, etnografické pozorovanie, komparatívnu metódu, sociálno-psychologické metódy, ako aj metódy analýzy textu, a vôbec kvalitatívne metódy všeobecne. Práve niekoľko metód a multidisciplinarita umožňuje prehĺbenejšiu možnosť poznania.

Záver

Cieľom tejto práce nebolo podať politickú analýzu socializmu a komunistickej diktatúry, ani napísať sociálne dejiny, a ani analýzu ekonomických postulátov obdobia socializmu. Usilovala som sa priblížiť teoretické východiská a koncepty pre štúdium každodennosti prostredníctvom autobiografií a podať prostredníctvom jedného vybraného svedectva obraz o spôsobe života obyčajného človeka v socializme, v jeho socialistickej každodennosti.

Historická veda, sociológia, sociálna psychológia, politológia, kulturológia, antropológia a v neposlednom rade bezpochyby etnológia sú dnes disciplíny, ktoré sa spolu dokážu priblížiť pravde o svete. Zaujímať sa o históriu, vzťahovať svoju existenciu k jej pozadiu znamená nachádzať sám seba v kontextoch a súvislostiach, hľadať a nachádzať svoju identitu. História nie je pohľad, ale zodpovednosť, zodpovednosť jednotlivca k jeho polis, zodpovednosť polis k jednotlivcovi. Iba v reflexii sme schopní akceptovať inakosť druhého a pokúšať sa vytvárať nad svojím súčasným polis širší spoločný priestor, nový polis ako spoločný horizont zmyslu – spoločný svet, za ktorý budeme a sme všetci spoločne zodpovední.

Narativita, narácia je v súčasnosti termín, ktorý sa skloňuje vo všetkých spoločenskovedných disciplínach, hoci vyšiel z folkloristiky a literárnej vedy. Predovšetkým chcem pripomenúť, že v našom chápaní narácia ako filozofická kategória nie je vo svojom primárnom význame štruktúrou kultúrneho textu (napr. folklórnej prózy, mýtu, literárnej fikcie, autobiografie), ale je štruktúrou ľudského poznania alebo chápania. Jej základnou funkciou nie je tvorba kultúrnych narácií, ale uchopenie nášho vlastného života a rozvíjajúcich sa procesov a udalostí v čase, ktoré vstupujú do celkových štruktúr zmyslu a vecí sveta. *Narácia je primárne štruktúrou pochopenia, až potom štruktúrou textu.* Pri skúmaní každodennosti ide práve o spomínaný jav. Všetnosti života alebo životného štýlu vrátane *sacrum* aj *profanum*, ktorý odráža zmeny v nadradených štruktúrach, napr. zmeny v politickom smerovaní spoločnosti, v polis. Avšak na to, aby sme mohli sledovať dynamiku a kontinuitu spoločenskej zmeny, je potrebné sledovať mikrohistórie, autobiografie, životné príbehy, ktoré sú opäť len naratívnu konštrukciu každodennosti, a tá je determinovaná historickými

zmenami. Metódou oral history, biografickou metódou, etnografickými metódami sa nám darí zhromažďovať potrebný materiál na analýzu odlišenia, inakosti v mikrohistóriách na pozadí Veľkej narácie oficiálnych dejín, ktorým takýmto spôsobom dodávame „dušu“, ľudský rozmer prežívania aj emócie. Verím, že prostredníctvom kľúčových konceptov, ktoré otvárajú priestory spoločného a odlišného, inakšieho, sa nám podarí uchopiť dynamiku každodennosti v skúmanom období. Uvádzam jeden z mnohých životných príbehov, ktorý má čo povedať dnešnému človeku, a najmä tým, ktorí v období socializmu nežili a nevedia o ňom takmer nič.

Nasledujúca autobiografia je tak trochu aj etnografickou sondou do života jednej malej lokality na Slovensku, a iba jedného „malého“, ale jedinečného osudu ženy v čase „budovania socializmu“ po súčasnosť. Nie je reprezentatívnym textom o socialistickej každodennosti, ale zdôrazňujem, že *reprezentuje iba jeden z možných pohľadov* na túto zložitú etapu našej histórie.

Prítomná kapitola vznikla v rámci projektu Kontinuita a diskontinuita v etnologickom bádani s ohľadom na nehmotné kultúrne dedičstvo, VEGA 2/0086/11 SAV.

LITERATÚRA:

- ALIJEVOVÁ, D. (1987): Každodennosť ako objekt sociologického skúmania. In: *Sociológia*, 19, 4, 393 – 411.
- ALIJEVOVÁ, D. (1989): Štruktúra každodennosti v sociologickej reflexii. In: *Sociológia*, 21, 2, 155 – 173.
- ALIJEVOVÁ, D. (1993): Súčasná sociológia každodennosti: post-fenomenologický syndróm. In: *Sociológia*, 25, 1-2, 67 – 84.
- ARENDTOVÁ, H. (2002): *Mezi minulostí a budoucností. Osm cvičení v politickém myšlení*, 1954. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno.
- BAČOVÁ, V. (1996): Spoločenská a kultúrna podmienenosť osobnej identity. In: *Československá psychologie*, XXXXI, 4, 321 – 336.
- BAUMAN, Z. (2001): Tożsamość – jaka była, jest i po co? In: Jawlowska A. (red.) *Wokół problemów tożsamości*, Warszawa, LTW, 8 – 25.
- BARTOSZ, B. (2002): *Doświadczenie macierzyństwa: analiza narracji autobiograficznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- BEDNÁROVÁ, K. (2011): Ku genéze autobiografického gesta v literárnom diskurze. In: *World literature studies*, 20, 2 – 3, 19 – 27.
- BERGER, P. L. (1991): *Pozvání do sociologie*. Praha, Federální ministerstvo obrany.

- BERGER, P. L., Luckmann, T. (1999): *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii věděni*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury.
- ČERMÁK, I. (2005): Narativní paměť. In: P. Macek, J. Dalajka (Eds.), *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech*. Brno: Masarykova Univerzita, 25 – 37.
- CHRZ, V., ČERMÁK, I. (2011): Interpretace v narativním přístupu [Interpretation in narrative approach]. In: *Teorie vědy/Theory of science: časopis pro mezioborová zkoumání vědy*, 33,3, 415 – 443.
- ČERMÁK, I. (2004): Narativní myšlení a skutečnost. In: *Československá psychologie*, 58,1, 17 – 26.
- ČERMÁK, I. (2006): Narativně orientovaná analýza. In: Marek Blatný (editor): *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti*. Praha, Academia, 85 – 109.
- ELIAS, N. (1997) (1939): *The Civilizing Process*. Trans. By E. Jephcott, Oxford, Blackwell. (Srpski prevod: *Proces civilizacije: sociogenetička i psihogenetička istreživanja*. Sremski Karlovci, 2001)
- ETNOLOGICKÉ ROZPRÁVY (1996): Bratislava, Etnografické múzeum SNM, Ústav etnológie SAV, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV, 1. Tu príspevky M. Leščáka, B. Beneša, Z. Beňuškovéj, E. Mannovej, Z. Kusej, Z. Konopásk, M. Dismana, E. Krekovičovej, H. Hlôškovej, G. Kiliánovej.
- FILIPOWICZ, M., ZACHOVÁ, A. (2009): *Rod v memoárech*. Případ Hradec Králové. Pavel Mervart.
- FINDOR, A. (2005): Čo je „identita“? In: J. Marušiak a M. Ferenczová, (eds.): *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava, Veda, 43 – 50.
- HAMAROVÁ, N. (2000): O narativitě v biografickém vyprávění. In: *Biograf*, 22, 2000, 15 – 52.
- JARYMOWICZ, M. (2000): Psychologia tożsamości. In: Strelau, J. (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, 107 – 125. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- KABELE, J. (1998): *Přerody. Principy sociálního konstrování*. Praha, Karolinum.
- KALINOVÁ, L. (2007): *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945 – 1969*. Praha, Academia.
- KONOPÁSEK, Z. (1994): *Auto/biografie a sociologie*. Druhá verze. Praha. Institut sociologických studií FSV UK.
- KRZYŻEWSKI, K., KAZBERUK, J. : (2000). Specyfika psychologicznego ujmowania tożsamości. In: A. Galdowa (red.), *Tożsamość człowieka*, 17 – 34. Krakow, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- KUBÁTOVÁ, H. (2010): *Sociologie životního způsobu*. Praha, Grada.
- KUBÁTOVÁ, H. (2008): *Životní svět a sociální světy*. Olomouc, FF UP.
- KUSÁ, Z. (1992): Životné histórie vo výskume. XX. Storočie v rodinách predprevratovej slovenskej inteligencie. In: *Sociológia* 24, 1, 571 – 578.
- KUSÁ, Z. (1996): Dilemy nad tichom v autobiografických rozprávaniach. In: *Etnologické rozpravy*, 1, 38 – 48.
- KUSÁ, Z. (1995): Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. In: *Genealogicko-heraldický hlas*, V. 2, 17 – 20.
- KUČERÁK, PETRUSEK, POTŮČEK (1990): *Lesk a bieda každodennosti*. Bratislava, Smena, 89 – 101.
- LOZOVIUK, P. (2005): Možnosti a limity etnologického studia reálneho socializmu. Dostupné z : http://antropologie.zcu.cz/media/webzin/webzin_03_2005/01_lozoviuk.pdf, cit.15. 5. 2015.
- MIHINA, F. (1997): *Racionalita. K náčrtu genealogie rozdielov a problémov*. Prešov.
- NEISSER, U. (1982): Snapshots or Benchmarks? In: U. Neisser (ed.): *Memory observed. Remembering in Natural Context*. San Francisco, Freeman.
- NORA, P. (1998): Mezi pamětí a historií. Problematika míst. In: *Politika paměti*. Antologie francouzských společenských věd, CEFRES, 7 – 31.
- NOVIKOVA, A. (2004): *Kulturní povsednevnosti*. Saransk.
- OTEVŘENÁ MINULOST. AUTOBIOGRAFICKÁ SOCIOLOGIE STÁTNÍHO SOCIALISMU.** Editor Zdeněk Konopásek (1999): Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- PAWLAK, J. (2000): Paula Ricoeura koncepcja tożsamości narracyjnej. In: Galdowa, A. (red.) *Tożsamość człowieka*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 127 – 138.
- PETRUSEK (1990) In: Áč, Bútora, Gál, Kučerák, Petrusek, Potůček: *Lesk a bieda každodennosti*. Bratislava, Smena.
- PROFANTOVÁ, Z. (2005): Oral history. K problematike naratívneho interviu. In: *Empirický výskum v etnomuzikológii, etnológii a folkloristike*. Editor: Oskár Elsček. Etnomusicologicum. Revue pre etnomusikológiu a etnochoreológiu IV.; ASCO Art and Science, 93 – 101.
- PROFANTOVÁ, Z. (2006): The Small History of Great Events from the Ethnological Point of View. In: *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava, VEDA, vydavateľstvo SAV, 22 – 30.
- PROFANTOVÁ, Z. (2007): Iba málo slov na úvod. In: *Malé dejiny veľkých udalostí III. Naratívna každodennosť v kontexte historicko-sociálnej retrospektívy*. Ed. Zuzana Profantová. Etnologické štúdie 14, Ústav etnológie, Bratislava, Zing Print, 7 – 10.
- PROFANTOVÁ, Z. (2007): Úvahy o každodennosti. In: *Malé dejiny veľkých udalostí III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. Ed. Zuzana Profantová, Etnologické rozpravy 14, Ústav etnológie, Bratislava, Zing Print, 51 – 68.
- PROFANTOVÁ, Z. (2009): Slovo na úvod. In: Profantová, Zuzana a kolektív: *Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, Národopisná spoločnosť pri SAV, Zing Print, 5 – 11.
- PROFANTOVÁ, Z. (2009): Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Slovo na záver. In: Profantová, Z. a kolektív: *Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Národopisná spoločnosť pri SAV, Zing Print, 379 – 384.
- PROFANTOVÁ, Z. (2012): Pamäť a oral history z pohľadu etnológie. In: *Tradycja dla Współczesności. Ciągłość i zmiana. Redaktorzy serii Jan Adamowski, Józef Styk*. Tom 6. *Pamięć jako kategoria rzeciwosci społeczno-kulturowej*. Organizátor konferencji: Zakład kultury Polskiej UMC, Zakład sociologii Wsi i Miasta, UMCS, Lublin, Polsko, Baranów Sandomierski 6. – 9. 6. 2011, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, Lublin, 145 – 153.
- PULLMAN, M. (2008): Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé dějiny* XV, 3 – 4, 703 – 717.
- PULLMANN, M. (2011): *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium.
- REES, E. (2002): Social Factors in the Development of Autobiographical Memory. The State of Art (Electronic version). In: *Social Development*, 11, 1, 124 – 142.
- REIMAN, M. (2000): *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- RUISEL, I. (2005): O konštruktívnosti dlhodobej pamäti. In: Zuzana Profantová (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I*. Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, Ústav pamäti národa, ARM 333, Bratislava, 20 – 30.
- SEDLÁK, P. (2013): Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. In: *Soudobé dějiny*, XX, 4, 120 – 157.
- SCHANK, R. C., Abelson, R. P. (1977): *Scripts, plans, goals and understanding*. Hillsdale, NJ: Eiri-baum.
- SCHACTER, D. L. (2003): *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. Praha – Litomyšl, Paseka.

- SCHOLES, R., Kellog, R. (2002): *Povaha vyprávění*. Brno, Horst.
- SCHOLES, R., Phelan, J., Kellog, R. (2006): *The Nature of Narrative*. Oxford University Press.
- SINGER, J., Salovey, P. (1993): *The remembered self: Emotion and memory in personality*. New York: Free Press.
- SCHÜTZ, A. (1962): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. Haag, Martinus Nijhoff.
- SCHÜTZE, F. (1999): Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, 20, 33 – 51.
- SOKOLIK, M. (2000): *Psychoanaliza i ja: kliniczna problematyka poczucia tożsamości*. Warszawa, Agencja Wydawnicza Jacek Santorski and Comp.
- STERNBERG, R. J. (2002): *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál.
- STRAŠ-ROMANOWSKA (2002): Kultura individualistyczna a problém tożsamości jednostki. In: Ledzińska M., Rudkowska G., Wrona L. (red.): *Osoba, edukacja, dialog*, Kraków, Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej, 36 – 45.
- SVOBODA, M. (2007): Biografická metoda v antropologii. In: *Antropowebzin*, 2 – 3. antropologia.zcu.cz/biograficka – metoda – v antropologii
- SVOBODA, M. (2007): Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie 07/12*, Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu (CAAT), Katedra antropologických a historických věd FF ZČU, 2 – 11.
- TODOROV, T. (1998): Paměť před historií. In: *Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd*, CEFRES, 31 – 46.
- TRZEBINSKY, J. (2002): Narracyjne konstruowanie rzeczywistości. In: Trebinski, J.: (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 17 – 24.
- TURANSKÝ, M. a kolektiv (2014): *Voderady*. Kniha o obci. Bratislava, DAJAMA.
- VANĚK, M., MÜCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. (2007): *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Ústav pro soudobé dějiny AVČR.
- VANSINA, J. (1985): *Oral Tradition as History*. London: James Currey Ltd.
- VESELSKÁ, N. (2007): *Politické perzekúcie – nástroj sociálnej kontroly v komunistickom totalitnom režime na Slovensku*. Dizertačná práca. Ústav etnológie SAV.
- VLČKOVÁ, I. (2005): Aktuální přístupy k autobiografické paměti v psychologii. In: *Zprávy*, 11, č. 2. Akademie věd České republiky, Psychologický ústav, Brno.

HELENA

Žila som v socializme

Slová na úvod

Prežila som obdobie po druhej svetovej vojne a nástup nového politického zriadenia – socializmu. Chcem sa preto podeliť o svoje dojmy a zážitky a predstaviť významné medzníky, v ktorých sa môj život odvíjal, naplňal, dozrieval, až dospel do fázy tretieho veku. Sú v ňom mnohé dôležité faktory, ktoré život so sebou prinášal, a ktoré ma zreteľne, ba významne ovplyvňovali a paralelne naplňali historický vývin spoločnosti.

Bolo to obdobie v rozmedzí striedania troch spoločenských a politických systémov. Narodila som sa v kapitalistickom politickom zriadení vo vojnovom stave Slovenskej republiky, ktorá vznikla začiatkom druhej svetovej vojny v roku 1939 a zanikla v roku 1945. Košickým vládnym programom bola obnovená prvá Československá republika a v roku 1948 kapitalistický politický systém vystriedal socializmus. Od novembra 1989 som sa opäť ocitla v kapitalistickom politickom systéme a od roku 1993 v samostatnej Slovenskej republike, ale už vo vyspelej kapitalistickej spoločnosti vybudovanej na základoch predchádzajúceho režimu socializmu.

Útle detstvo som prežila v kapitalizme, školské roky, mladosť a stredný vek v socializme a tretí vek opäť v kapitalizme. Najdlhšie obdobie môjho života som však prežila v socializme, t. j. od jeho vzniku až po jeho pád. Celý sled vývoja a naplňania mojej životnej dráhy ovplyvňovali striedajúce sa politické sústavy, moji predkovia, rodičia, príbuzní, priatelia, prostredie, okolie, škola, ulica, dedina, v ktorej som vyrastala, žila, vydala sa, vychovávala deti, starala sa o vlastnú rodinu, pracovala, dochovala aj pochovala rodičov, spoločensky a politicky sa angažovala. Prežila som tu svoje radosti, starosti, biedu, svoje úspechy i neúspechy, vzostup i pád, a napokon prišla i jeseň života. Vo svojich spomienkach sa budem o nich postupne zmieňovať.

V mladosti na mňa dramaticky zapôsobil rok 1968 a invázia vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. V rodine, ale aj v obci, to boli chvíle nepokoja

a strachu, kedy sa občania obávali vypuknutia nového vojnového konfliktu. Ľudia boli zmätení, nechápali, na ktorú stranu sa postaviť. Informácie o dianí v politických kruhoch sa šírili krížom-krážom všetkými možnými médiami. Denne sa zo všetkých strán do obce dostávali mimoriadne vydania niekoľkých novín, najmä opozičných, dezorientačných i aktuálnych. Z rádia a televízora prichádzalo množstvo správ o politickom dianí, v ktorých sa obyčajný človek na dedine len ťažko vyznal a orientoval.

Životné medzníky

Za svoje životné i politické medzníky považujem rok 1945 – koniec II. svetovej vojny a rok 1948 – politický prevrat, znárodnenie súkromného vlastníctva, nastolenie vlády ľudu, nástup socializmu a začiatok prvého školského roku základnej školy. Pokračovali školské roky, žiacke aktivity až po ukončenie základného vzdelania na Osemročnej strednej škole (OSS) vo V. Od roku 1956 som absolvovala jednoročné štúdium na Poľnohospodárskej učňovskej škole vo V., v rokoch 1957–1959 štúdium na dvojročnej strednej Poľnohospodárskej účtovníckej škole v S. Súčasťou boli stredoškolské aktivity v speváckom súbore, v športovej činnosti a v záujmových krúžkoch školy. Po záverečných skúškach v roku 1959 som prvýkrát nastúpila do zamestnania ako mzdová účtovníčka JRD. V rámci obce som bola činná v dedinskej mládežníckej organizácii ČSM (Československý zväz mládeže), kde som sa angažovala v rôznych kultúrnych, spoločenských a športových podujatiach.

V roku 1963 som sa vydala a v roku 1964 sa nám narodilo prvé dieťa, dcéra. V roku 1967 som si na SPTS (Stredná poľnohospodárska technická škola) v T. doplnila maturitu trojročným technickým štúdiom. V roku 1972 prišlo druhé dieťa, opäť dcéra. Od roku 1973 som bola tri volebné obdobia poslankyňou MNV (Miestneho národného výboru) a členkou Rady MNV. Od roku 1975 som bola členkou KSS a zároveň poverená funkciou vedúcej Kádrového a personálneho oddelenia JRD (Jednotného roľníckeho družstva). V spoločenskej organizácii v rámci JRD som zastávala funkciu predsedníčky ZO SZŽ (Základnej organizácii Slovenského zväzu žien) a tajomníčkou Sociálnej komisie JRD.

V období nástupu nového predsedu JRD Ing. Š. nastal zvrät v mojom živote. Predseda videl vo mne ambicióznou ženu s predpokladmi ďalšieho odborného rastu. Trval na mojom ďalšom odbornom vzdelaní, ku ktorému mi v JRD vytvoril priaznivé podmienky. Zároveň presadil môj pracovný postup do funkcie vedúcej kádrového a personálneho útvaru so zvýšením platu, ale s tým bol spojený aj vstup do komunistickej strany. Tak som sa stala členkou KSS a mala som otvorený priestor pre ďalšie štúdium, verejný i politický rast. Moju angažova-

nosť a pracovitosť si všimli aj na nadriadenom orgáne Okresného výboru Zväzu družstevných roľníkov v T., a navrhli ma do členstva ÚV ZDR ČSSR v P.

V rokoch 1976 – 1989 som bola zvolená do ÚV ZDR ČSSR (Ústredný výbor Zväzu družstevných roľníkov Československej socialistickej republiky) v P. ako členka Sociálno-ekonomickej komisie. V rokoch 1978–1983 som absolvovala štúdium na VŠE FERVO (Vysoké škole ekonomickej Fakulta ekonomiky riadenia výrobných odvetví) v Bratislave, kde som získala titul inžinier. V rokoch 1985–1988 som absolvovala trojročné štúdium na VUML (Večernej univerzite marxizmu-leninizmu), v rokoch 1987 – 1989 trojročnú stáž na OV KSS (Okresnom výbore Komunistickej strany) v T. V roku 1990 som sa po stáži na OV KSS v T. vrátila do JRD V. (Jednotného roľníckeho družstva), kde som bola poverená pracovnou funkciou transformácie poľnohospodárskych pozemkov a majetku oprávnených osôb, ako aj personálnou prácou družstva.

V roku 1997 som odišla do starobného dôchodku a v rokoch 2008 – 2011 som absolvovala štúdium práva na Univerzite tretieho veku v T. V starobnom dôchodku som stále aktívna ako členka ZO JDS (Základnej organizácie Jednoty dôchodcov Slovenska), kde sa ako seniorská funkcionárka angažujem v okresnej spoločenskej a kultúrnej činnosti dôchodcov. Som členkou Predsedníctva Okresnej organizácie Jednoty dôchodcov Slovenska, kde sa zaoberám fotodokumentáciou a písaním do časopisu Tretí vek. K desiatemu výročiu založenia seniorskej organizácie v obci V. som napísala brožúru o jej činnosti pod názvom *10. výročie založenia ZO JDS 2002 – 2012*, ktorá bola vydaná v roku 2013. K dvadsiemu výročiu založenia Okresnej organizácie JDS v T. som spracovala bulletin o jej dvadsaťročnej činnosti, ktorý bol vydaný v roku 2014.

Obec a rodný dom Vzhľad rodnej obce pred nástupom socializmu

I keď sa moja rodná obec V. svojou rozlohou rozprestierala na bohatej úrodnej trnavskej sprašovej tabuli južne od T., väčšia časť poľnohospodárskych pozemkov v katastri jej nepatrila. Najväčšiu výmeru zaberala pôda panská, potom veľkostatkárska a napokon pôda veľkých roľníkov. Menšiu výmeru pozemkov vlastnili a obhospodarovali strední roľníci a maloroľníci. Panská pôda grófov zaberala väčšiu výmeru pôdy, než bola výmera všetkých pozemkov ostatných roľníkov v dedine. Na panskom pracovali miestni poľnohospodárski robotníci, bezzemkovia i drobní roľníci. Za prácu boli odmeňovaní sčasti naturálnou, sčasti peňažnou odmenou.

Väčšia časť robotníkov a bezzemkov, zamestnancov panského majetku žila, bývala a pracovala na majeri Jozefovho dvora ako hoferi a bireši. Majer

dostal pomenovanie po grófskom synovi Jozefovi Zichy, ktorý zomrel krátko po I. svetovej vojne. Grófske panstvo na Jóži dvore, ako ho nazývali, v ňom sústreďovalo živočíšnu výrobu, rastlinnú výrobu, zásoby krmovín, sýpky s obilninami, kôlne s hospodárskymi strojmi a nástrojmi, stohy slamy a d'ateliny. Po roku 1945, po skončení II. svetovej vojny, bol celý grófsky majetok skonfiškovaný a prešiel do vlastníctva štátu ako Štátny majetok V.

Na majeri bývali rodiny bírešov, ale aj rodina adjunkta, správcu panského majera, ktorý mal k dispozícii rozsiahly, patrične vybavený byt s preddomovou oddychovou záhradou s okrasnými drevinami a altánom. Byt adjunkta, správcu Jozefovho majera, sa nachádzal uprostred priečelnej strany majera od hlavnej hradskej smerom do T. Správcom a hospodárom celého panského majetku bol Július L., ktorý býval v rozsiahlom 10 izbovom dome v strede obce oproti kaštielu. Spolu s gazdami grófskeho majetku riadil a organizoval jeho chod a hospodárenie.

Živočíšnu výrobu grófi vlastnili aj na Klára majeri, ktorý bol pre veľkú vzdialenosť od kaštiela a Jozefovho dvora nepohodlný. Majer v podstate predstavoval jednu dlhú maštal' pre hovädzi dobytok s príslušnými menšími hospodárskymi budovami. Jeho súčasťou bol bírešský byt, ktorý obývala rodina poľnohospodárskych robotníkov v ňom pracujúcich. Majer niesol pomenovanie po grófskej dcére Kláre Zichy Keglevich, ktorá bola poslednou majiteľkou grófskeho panstva.

Panský majetok Klára majer bol už pred druhou svetovou vojnou pre jeho vzdialenosť zanedbávaný a schátralý. Po znárodnení v roku 1948 bol majer aj so 17 ha pridelený dvom deputátnikom, ktorí v jeho rozsiahlej a chátrajúcej maštali chovali hovädzi dobytok. Po založení JRD V. Klára majer prevzalo do užívania družstvo. Po nepatrnej oprave v ňom chovalo výkrmné býky. Chov býkov na majeri JRD ukončilo v 60. rokoch, kedy ho premiestnilo do novovybudovaných maštali na dvore družstva.

Klára majer bol následne asanovaný. Keďže bol postavený z pálenej tehly vyrobenej v panskej tehelni, občania, ktorí sa zúčastňovali jeho búrania, mohli si materiál zbúraniska odvieť na výstavbu svojich rodinných domov. Lokalita zbúraniska bola vyčistená a následne bola premenená na poľnohospodársku pôdu v užívaní JRD.

Vývoj výstavby obce medzi vojnami a v počiatkoch socializmu

Pred prvou svetovou vojnou a ani tesne po nej nebolo v obci dovolené zaberat' ornú pôdu na účely výstavby rodinných domov. Stalo sa tak až po roku 1918, kedy došlo k rozparcelovaniu grófmí darovanej pôdy na účely bytovej

výstavby. Stavali sa prevažne domy s jednou izbou do ulice. Sedliackych a robotníckych domov s dvomi izbami a štyrmi dvojdielnymi oknami do ulice bolo v obci postavených menej. Väčšie domy si stavali majetnejšie rodiny.

Pred rozparcelovaním panského pasienka rozrastajúce sa rodiny využívali na stavbu príbytkov plochu pozemku, ktorá sa nachádzala od ulice smerom do vnútra pozemku (za pôvodný dom sa tak pristavovali ďalšie príbytky, pozn. Z. P.). Pristavené obydlia sa dedili z generácie na generáciu alebo sa aj predávali. Po vystriedaní niekoľkých generácií v dlhých domových príbytkoch už nebývala len spribruznená rodina, ale v jednom dvore nažívali nezávisle od seba cudzie rodiny.

Dlhé domy uprostred obce sa delili na domové príbytky podľa toho, ako sa rodina rozrastala. Keď nebolo kde bývať, tak sa k prednej časti domu pristavovali ďalšie domové príbytky. Každý pristavený príbytok v spoločnom dvore sa niečím líšil od toho prvého alebo druhého. Pristavené príbytky chudobnejších roľníkov a robotníkov sa skladali prevažne z dvoch miestností na bývanie, z ktorých jedna tvorila obývaciu kuchyňu a druhá spáľňu. Keď bolo v domácnosti viac detí, spalo sa všade. Každá jednoduchá bytová jednotka domu mala vstupný vchod hneď z dvora alebo z pitvora. Nebolo v dedine zriedkavosťou, že na domoch boli od ulice aj štyri popisné čísla.

S pristavovaním jednoduchých príbytkov k dlhým domom sa prestalo v 50. rokoch. Nástupom socializmu a založením miestneho JRD sa pomerne rýchlo začala zvyšovať životná úroveň v obci. Z pravidelného príjmu v družstve vznikali nové možnosti našetriť si prostriedky na výstavbu rodinných domov alebo na modernizáciu starých.

Väčšie rodinné domy do 50. rokov boli vybavené stavanou pecou na pečenie chleba a iného domáceho pečiva. Komín v peci býval rozmernejší a preto sa využíval na údenie bravčového mäsa z domácej zakáľačky. Domáca pec sa vykurovala dlhšími polenami, haluzami, kôrovím a inými zvyškami po zbere úrody.

Vykúrenú domácu pec využívali i viaceré rodiny z ulice, v čom sa striedali. Pec sa najskôr vykúrila do požadovanej teploty, potom sa z nej vybral zvyšok po horení, poriadne sa vymietla, a až potom sa do vyčistenej a rozpálenej vsádzali pečene vykysnutého chleba vyklopeného zo slamených podlhovastých alebo okrúhlych košíkov. Rovnako na plechoch sa vsádzali koláče, osúchy, mrváne alebo iné surové pečivo.

V 60. rokoch už domáce pečenie chleba a pečiva nebolo zvykom. Nahradili ho dve súkromné pekárne v obci s centrálnym predajom alebo dovozom chleba a pečiva z okresného mesta T. Tým domáce stavané pece s komínom na údenie stratili svoj význam. Nástupom socializmu si ich rodiny rýchlo prestavovali na úžitkový priestor. Na účely konzervovania, čiže údenia mäsa bola rodina vo dvore vybavená jednoduchou udiarňou.

Parcelácia panských pozemkov po roku 1948

V povojnovom roku 1945 bol v obci skonfiškovaný a zoštátnený panský majetok grófov aj s pozemkami. V revolučnom roku 1948 bol skonfiškovaný majetok veľkopodnikateľov, fabrikantov, veľkostatkárov, farský majetok, ako aj majetok veľkých roľníkov v obci.

Do vlastníctva štátnych majetkov sa dostal Jozefov dvor (majer pomenovaný po grófovi Jozefovi Zichy) a Julov dvor (majer pomenovaný po grófovi Júliusovi, synovi grófa Jozefa) s hospodárskymi budovami a pôdou. Hospodárstvo Julovho dvora i s pôdou bolo štátom pridelené Stredisku pracujúceho dorastu vo V. (SPD), ktoré ho po založení JRD odovzdalo do jeho užívania. Julov dvor oproti kaštieľu bol najstarším majerom grófskeho panstva vo V.

Parceláciou zvyškovej panskej pôdy na Klára majeri v roku 1948 sa pôda dostala do vlastníctva malých a stredných roľníkov. V lokalite Klára majera bolo rozparcelovaných cca 28 ha veľkostatkárskej kvalitnej ornej pôdy. Pôda bola pridelená tým roľníkom, ktorí o ňu prejavili záujem a písomne o ňu požiadali MNV (Miestny národný výbor).

Po roku 1948 noví vlastníci pôdy obrábali rozparcelované pozemky až do ich odovzdania do novozaloženého JRD, čiže iba tri roky. Dňa 16. 8. 1952 bolo v obci zriadené JRD 3. typu, do ktorého vstúpila prevažná väčšina dedinských roľníkov. So vstupom do JRD roľníci v zmysle Stanov JRD sústredili svoje pozemky, živý i mŕtvý inventár. Menšia časť vlastníkov pôdy v obci pokračovala ako súkromne hospodáriaci roľníci. Väčšia časť už družstevníkov sa pustila do tvrdého a nepoznaného boja v spoločnom hospodárení novozaloženého JRD. Počiatky boli veľmi ťažké, ale po prekonaní prvotných ťažkostí sa družstvo stabilizovalo a začalo napredovať. V roku 1958 doň tak vstúpili aj ostatní súkromne hospodáriaci roľníci a začali spoločne hospodáriť už so skúsenými členmi mladého družstva. JRD sa tak stalo celoobecným družstvom, dynamicky sa rozvíjajúcim a prosperujúcim pre všetkých jeho členov. Životná úroveň začala rásť.

Životné pomery v obci pred a po druhej svetovej vojne

Po prvej svetovej vojne dedina predstavovala len hlavnú ulicu, ktorá sa tiahla od kostola vrátane Hliníkov a Kandií. Predstaviteľmi, čiže autoritami obce boli obecný richtár, popri ňom notár, farár, organista, učiteľ školy. Službu zriadenca obce vykonával bubeník.

Obec V. bola od 16. storočia vybavená farou a farským kostolom zasväteným svätému Ondrejovi. Dali ho postaviť Zichyovci. Obec ďalej dotváral kaštieľ,

Julov dvor, chudobinec, stará dvojtriedna škola, Hlavná ulica, cintorín, Kandie a Hliníky (pomenovanie dvoch ulíc). Obyvateľstvo obce bolo rímsko-katolíckeho vyznania s veľkou návštevnosťou kostola. Typické pre obec bolo obliekanie sa do krojov, z ktorých všedné nosili cez pracovný deň a sviatočné, pestrejšie počas nedeľ, sviatkov i obecných slávností.

Školská dochádzka detí bola zabezpečovaná v jednoduchých a veľmi primitívnych a skromných podmienkach v prízemnej dvojtriednej ľudovej škole, postavenej v roku 1780 v lokalite ľavej strany fary za kostolom. V nej sa vyučovalo po šiestu triedu ľudovú až do roku 1930, kedy obecné zastupiteľstvo na čele s richtárom Štefanom B. dalo postaviť a odovzdalo do prevádzky novú jednoposchodovú štvortriednu školu s dvoma kabinetmi. V nej sa už povinne vyučovalo 8 tried ľudovej školy.

Nová jednoposchodová štvortriedna ľudová škola bola postavená na pozemku bývalého cintorína zo 16. storočia a primitívnej stavby chudobinca. Uprostred školského nádvorja štvortriednej školy pri vonkajšej ohrade stojí dodnes kamenný cintorínsky kríž, dávny svedok existencie cintorína. Po vybudovaní novej štvortriednej školy bol v starej dvojtriednej prízemnej škole zriadený kultúrny dom, po ňom kino, následne poštový a telegrafný úrad a v súčasnom období je budova nefunkčná, pripravená buď k asanácii alebo k rekonštrukcii ako historická pamiatka.

Vyššie ročníky tzv. meštianky sa vyučovali v C. alebo v T. Vyššie vzdelanie svojim deťom umožňovali rodiny, ktoré mali dostatočné finančné prostriedky. Nebolo ich veľa. Deťom, ktorým rodičia štúdium umožnili, museli v mieste meštianky zabezpečiť buď ubytovanie v súkromí alebo ich denne do meštianky dopravovať. Vozili ich na voze s kónským záprahom a v zime na dopravných saniach. V priaznivom čase bola využívaná aj doprava na bicykli. Autobusová doprava začala fungovať až v 50. rokoch 20. storočia, čiže až po nástupe socializmu.

Sedliacky rodný dom na Podhájskej ulici

Dom, v ktorom som sa narodila, bol postavený starými rodičmi z matkinej strany – Tomášom a Angelou B. (pozn. Z. P. – ako už bolo spomenuté, všetky mená v tomto texte sú zmenené a podobnosť s reálnymi postavami je čisto náhodná). Stávali ho v 30. rokoch dvadsiateho storočia prevažne zo surovej tehly a z lacných stavebných materiálov. Po smrti babky Angely dom zdedila jej dcéra a moja matka Terézia, ktorá sa zaviazala babku dohovať i pochovať. V sedliackom dome, v jeho prístavbe som so svojou rodinou bývala ešte

8 rokov až do roku 1971, kedy sme sa presťahovali do nového svojpomocne postaveného domu na ulici Kanada I.

Sedliacky dom mojej babky (môj rodný dom), aj keď bol na tú dobu dosť rozsiahly a postavený do písmena L, bol jednoduchý a chudobný. Za dramaticky ťažkých podmienok ho postavil môj dedko Tomáš, mamin otec, ktorý si dom ani neužil, pretože v roku 1936 predčasne zomrel na vyčerpanie a tuberkulózu.

Otec matky a môj dedo Tomáš zanechal po sebe veľkú dlžobu za stavbu rodinného domu. Zo zadlženosti mohol rodinu vytrhnúť len nádejný bohatý ženich pre ich dcéru (neskôr moju matku).

Do úvahy prišiel mamin vydaj za „pošikovaného“ (vopred dohodnutého, pozn. Z. P.) ženicha z majetnej rodiny J. zo Z. Láska medzi partnermi v tom čase nebola dôležitá a ani rozhodujúca. Dôležitý bol majetok a gazdovstvo. Majetný ženich sa našiel. Bol ním mládenec Jozef J. zo Z. (môj budúci otec).

Pomery a zvyklosti rodičov zdedené po predkoch

Pre lepšie pochopenie „zákonitostí“ dedenia biedy a chorôb chudobných rodín poukážem na pomery, ktoré ich spôsobovali. Zdedené zvyklosti si pokolenia rokmi podávali ako horúci zemiak, a to bez pokroku v jednoduchej reprodukcii, ako by to inak ani nešlo. Veľa zaostalosti pochádzalo aj z tvrdohlavosti roľníkov, gazdov, ktorí sa držali prežitých, neefektívnych zvyklostí predkov.

Na vykreslenie deja preto siahnem hlbšie do jedného z rodov, z ktorého pochádzam, jeho zvyklosti a tradície, ktoré sa v rodine od nepamäti, ale aj s rešpektom a úctou prechovávali a rodiny si ich odovzdávali ako štafetový kolík. Pretrvávajúce neproduktívne pomery a zvyklosti sa na seba podobali s malým rozdielom, či to bolo už pred druhou svetovou vojnou alebo krátko po nej.

Chudobný človek obyčajne prestupoval z nohy na nohu na jednom mieste, z ktorého sa nevedel a nemohol vymotať. Bol neustále okliešťovaný zadlženosťou, hypotékami, exekútormi, nízkou cenou za svoje produkty, ktoré nutne, rýchlo a lacno musel predať pre obživu a materiálne vybavenie svojej mnohokrát početnej rodiny.

Existujúci stav v rodine závisel aj od zdedeného majetku po predkoch, fyzickej a duševnej sily hlavy rodiny, jeho bystrosti a šikovnosti, čiže od umu a zdravotného stavu. Závisel aj od súhry a pomoci rodinných príslušníkov. Životnú úroveň rodiny ovplyvňovalo množstvo faktorov. Niektoré z nich sa pokúsím priblížiť.

Hospodárstvo rodičov

V prvých rokoch 20. storočia rodina B., mojich starých rodičov zo strany matky, a po jej vydati v roku 1939 následne rodina J. hospodárila na výmere 6 ha na úrodnej ornej pôde v katastri obce V. a Z. Poľnohospodárske pozemky mali poriadne vzdialené od domu, niekedy aj tri-štyri kilometre. Polia obrábali za pomoci konskej a kravskej ťažnej sily, dreveného voza, rebriniaka. V zime sa na prevoz a dopravu využívali veľké drevené sane.

V domácom gazdovstve sa ďalej používalo jednoduché hospodárske náradie, ako boli jednoradličné pluhy, brány, ťažný valec, sejačka, hrabačka, ručná plečka, obyčajná kosa s drevenou rúčkou a oslou, cepy, lajtar s jeho riečicami na čistenie obilia, strukovín, maku, moržovník, sitá na osievanie, motyky, motyčky, hrable, vidly, lopaty, rýle a ďalšie drobné náradie. Hospodárske nástroje a náradie sa dedili z generácie na generáciu alebo si ich gazda podľa potreby dával zhotoviť kováčovi alebo si ich kupoval na jarmoku v okresnom meste.

Na svojom hospodárstve pozemkov sa zaoberali pestovaním obilnín, kukurice, d'ateliny, zemiakov, cukrovej repy, kýmnej repy, strukovín, maku i pestovaním ďalších potrebných plodín, ktoré živili rodinu. Do prác na poliach sa zapájala celá rodina, teda i deti a najaté, vypomáhajúce cudzie i príbuzné pracovné sily. Pri zvládaní sezónnych poľnohospodárskych prác bola domácnosť takmer vždy odkázaná na pomoc širšej rodiny, známych, ako aj vzájomnej výpomoci medzi roľníkmi i susedmi. Vykonanú prácu na hospodárstve si jeden druhému odrábali a naturálnym i peňažným spôsobom vyrovnávali.

Dopestovanú úrodu z vlastných polí v prevažnej väčšine odpredávali obchodníkom, živnostníkom, ktorí sa týmto druhom činnosti živili. Boli to predovšetkým obchodníci, veľakrát prefikani, ktorí si stanovovali ceny produktov podľa ponuky a dopytu na trhu. Málo informovaný roľník takmer vždy doplatil na odpredaj svojej úrody. V prvom rade mu išlo o odpredaj tovaru a získanie tržby (hoci akejkoľvek), len aby uživil a aspoň čiastočne uspokojil svoju rodinu.

Obchodní a prefikani priekupníci vedeli vystihnúť vhodnú situáciu a navýšiť ceny produktov najmä vtedy, keď videli, že roľník potrebuje peniaze rýchlo a nutne. Dokonale využívali mäkkú, slabú a ovplyvniteľnú povahu predávajúceho najmä vtedy, keď nevyvíjal dostatočnú iniciatívu na zjednávanie cien odpredávaných produktov. V takých prípadoch priekupníci roľníkovi zaplatili podstatne menej, než bola samotná hodnota produktov. Roľník sa neraz uspokojil s tým, že má svoju úrodu speňaženú, a to aj za cenu, že nedosiahol očakávaný a predpokladaný zisk. Iné riešenie nebol schopný nájsť. Jeho hospodárenie zväčša dosahovalo iba jednoduchú reprodukciu, čo mu spôsobovalo, že sa v gazdovaní nepohol ani o krok vpred. Neustálym ustupovaním ziskuchtivým obchodníkom spôsoboval svojej rodine časté živorenie.

Získané peňažné prostriedky z odpredaja úrody išli najmä na splácanie „nekonečných“ dlhov, v ktorých sa rodina B. topila od započatia výstavby nového i keď lacného rodinného domu. Dlhy sa splácali za nákup stavebného materiálu potrebného k stavbe, nákupu potrebných jednoduchých hospodárskych strojov, opotrebovaných nástrojov, hospodárskych zvierat, ako aj na nákup nutných životných potrieb a obživy rodiny. Len menšia časť úrody išla k priamemu konzumu domácnosti. Väčšiu časť bolo treba rezervovať do zásob pre založenie budúcej úrody, na kŕmne účely domácich hospodárskych zvierat a na naturálne vyplatenie tovarichárov a cudzej pracovnej sily.

Svoje finančné nedostatky si rodina čiastočne nahrádzala odpredajom živočíšnych produktov, ako bolo mlieko, tvaroh, puter (vymútené domáce maslo, pozn. Z. P.), vajcia, mladá hydina, vykŕmená hydina, niekedy aj teliatko alebo malé prasiatka, aj keď by ich bolo treba pre vlastný konzum rodiny.

Výstavba rodného domu v roku 1926 (moje rodisko)

Rodina Tomáša a Angely B., mojich starých rodičov, rozrastaním rodiny bola nútená riešiť vlastnú bytovú otázku svojpomocne, nezávisle od svokrovcov, s ktorými spočiatku bývali. I keď finančných prostriedkov na tento účel v dome nebolo, nedostatok ich prinútil zobrať si pôžičku od spolku Roľníckej vzájomnej pokladnice v T. na stavbu rodinného domu.

Úverová banka požadovala pravidelné splácanie úveru, a to bez odkladu. Neraz splácanie dlhov privádzalo rodinu do zúfalstva, pretože úroky na požičané peniaze boli neúnosne vysoké. Starí rodičia spomínali, že ako splácali tak splácali, stále boli na rovnakej úrovni dlhu a takmer celý život boli zadlžení. Úroky úveru rástli rýchlejšie, než boli schopní dávať dohromady peniaze k pravidelným splátkam. Pritom mali neustále za päťami exekútora, ktorý sa im vyhráжал.

Rodina starých rodičov B. začala s výstavbou rodinného domu v roku 1926. Rok pred výstavbou, t. j. v roku 1925, sa im podarilo získať pozemok z parcelácie grófskeho pasienku. Pasienok sa nachádzal za kostolom pod hájom na takzvanej Podhájskej ulici. Starým rodičom bol pridelený druhý pozemok z kraja od pravotočivej zákruty hlavnej cesty do T., oproti pomníku Silvester.

Príprava stavby rodinného domu

Stavba nového rodinného domu starých rodičov Tomáša a Angely B. v rokoch 1927 – 30 pracovne, ale najmä finančne zaťažila celú rodinu. Vzhľadom na to, že sa rodina rozrastala, bolo nevyhnutné riešiť vlastnú bytovú otázku. V starom

pôvodnom dome uprostred Hlavnej ulice obce, kde rodina pred stavbou domu bývala, sa rozrastajúca rodina v malom priestore neúnosne tiesnila.

Keďže sa mladej rodine Tomáša B. naskytla možnosť stavebného pozemku na grófskom pasienku, neváhali a pustili sa do stavby domu. Už samotná príprava a zháňanie stavebného materiálu i jeho jednoduchá výroba doma, predstavovali nemalé úsilie najmä pre otca rodiny Tomáša B., ale aj jeho ženu Angelu.

I keď rodina žila v chudobe a nedostatku, musela nájsť odvahu na stavbu vlastnej strechy nad hlavou, a to aj za cenu ujmy na zdraví Tomáša, i za cenu veľkého zadlženia rodiny. Bola to drina v chudobe, ktorú museli podstúpiť, vydržať, aby sa mohli posunúť aspoň o malý krok dopredu.

Stavebný materiál

Výstavba sa začala budovaním základov domu, ktoré museli byť dostatočne pevné, a preto do nich zabudovávali tvrdý materiál. V tom čase bola vhodným materiálom vypálená tehla z trnavskej alebo pezinskej tehelne, z ktorej sa robili nielen základy, ale aj všetky rohové múry domu, ako hlavné nosníky pre pevnú a stabilnú konštrukciu domu.

Iný tvrdý materiál, ako bol štrk, kameň z kameňolomu, cement, chudobným rodinám dostupný nebol, a preto používali len materiály, ktoré boli finančne únosné. V prípade nevyhnutnej potreby si piesok a štrk priviezli svojpomocne na vlastnom konskom alebo kravskom záprahu z najbližších možných ložiskových zdrojov od rieky Váh, čo bolo od obce poriadne ďaleko.

Svojpomocná výroba stavebného materiálu

Jednoduchá technológia výroby surovej tehly, používanej na stavbu rodinných domov, resp. výplne priečok v dome, sa používala až do polovice minulého storočia, zhruba do roku 1960. Výplň stien, priečok medzi rohovými múrmi predstavovala surová tehla, ktorú si stavebník – môj starý otec vyrábala podomácky, svojpomocne.

Na jej výrobu sa používala ílovitá hlina z miestneho hliníka, ktorá sa miešala s ražnými a pšeničnými plevami. Bolo si treba zostrojiť nádobu, zvanú garbovňa, čo bola asi 50 cm vysoká nádoba zhotovená z drevených dosiek. V nej osvedčenou jednoduchou technológiou stavebníci s rodinnými príslušníkmi vlastnými silami miesili zmes na výrobu tehál.

Dôležité bolo zmes dostatočne premiešať, dokonca poriadne vymiesiť. Keďže žiadna mechanizácia tejto práce v tom čase ešte neexistovala, miesiť

museli vlastnými nohami, buď bosými alebo v gumených čižmách. V čižmách bolo miesenie oveľa ťažšie, pretože sa v hustej zmesi vyzúvali a miesička poriadne fyzicky vyčerpávali. Do miesenia hlinenej hmoty bola neraz zapojená celá rodina i s deťmi.

Miesilo sa dovtedy, pokiaľ miesená masa nedosahovala potrebnú elasticitu a nezodpovedala vlastnej domácej norme. Dobře vymiesená hmota sa naberala naberačkou a ňou sa naplňali pripravené drevené formičky, vopred zhotovené z obvodových doštičiek do tvaru pálenej tehly.

Formičky mali rozmery asi 20 x 40 cm. Stavebník ich porozkladal na vyrovnannej, vyčistenej a spevnenej ploche stavebného pozemku alebo humna. Naberačka vymiesenej hmoty pozostávala z cca 2 m dlhjej drevenej rúčky, ktorá bola na konci zakončená pevnou miskovitou plechovou nádobkou s obsahom cca 2 litre.

Drevených obvodových formičiek bez dna bolo pripravených a rozložených toľko, koľko mal stavebník k dispozícii. Plochu pod naplnenými formičkami vopred pripravil urovnaním a utlačením pôdy alebo ich kládol na vybetónovanú suchú plochu. Formičky naplnené zmesou utlačili, zarovnali a zmes v nich nechali chvíľu stuhnúť a sformovať.

Stuhnutú zmes z formičiek vyklopili a nechali potrebný čas sušiť. Najvhodnejšie bolo prirodzené sušenie na slnku alebo v prievane, a to aj niekoľko dní, čo stavebníkovi znižovalo náklady. Ak tehla dosiahla požadovanú tvrdosť, čiže do polosucha, potom ju šachovnicovo ukladali do radov nad seba k ďalšiemu dostatočnému vysušeniu. Len takto vysušená hlinená tehla bola vhodná na stavbu.

Miesenie masy na výrobu surovej tehly sa niekoľkokrát opakovalo a formovalo v rámkoch až dovtedy, kým ich nebolo vyrobených v dostatočnom množstve na celú stavbu. Rámiky si stavebníci medzi sebou požičiavali alebo si ich zhotovovali individuálne. Vyrobená surová tehla sa až do použitia na stavbe chránila pred zmoknutím, prikrývala sa snopmi kôrovia alebo otepni slamy, alebo iným krycím materiálom. Pri murovaní sa vysušená tehla viazala s maltou, pozostávajúcou s haseného vápna, hliny, hlinitého piesku, pliev a vody (Turanský a kol. 2014:399 – 410).

Stavba fajermúru a krytina strechy

Keď už boli vystavané všetky obvodové múry, teda steny domu, urobil sa veniec, čiže stavba domu sa vo vrchnej časti zviazala a nasledovala stavba vrchnej časti domu – fajermúru, čiže bočnej strešnej časti domu. Na fajermúr sa používal zdravý drevený materiál pozostávajúci zo štvorhranných hrano-

lov, trámov opracovaného dreva s hrúbkou cca 20 x 20 cm tak, ako sa používal do nedávnej minulosti.

Ako strešnú krytinu rodinného domu použili vypálenú škridlu z trnavských súkromných tehelní, ktorá bola povestná svojou kvalitou a dlhou životnosťou. Na povalu (hóru) nad úkolom boli použité drevené hranoly (hrady) podbité doskami a dreveným prekladaným stropom. Podlaha povaly bola vyplnená a vymazaná cca 20 cm vrstvou hlinenej výplne, ktorá pozostávala z ílovej hliny zmiesenej s plevami, aby bola dostatočne tvrdá. Svojou pevnosťou mala slúžiť na každoročné uskladňovanie a sušenie dorobenej úrody, najmä obilnín, ako boli pšenica, jačmeň, proso, kukurica.

Do obdobia I. svetovej vojny, ale aj po jej skončení, až do 40. rokov 20. storočia sa v chudobných rodinách stavebníkov ako strešná krytina používala ražná slama, osobitne sformovaná a zhotovená do oteпов, ktoré si stavebník urobil sám. Otep sa viazal do veľkosti s priemerom cca 20 cm a „províslami“ sa fixoval k latám fajermúru postaveného domu.

Slamená strešná krytina sa po druhej svetovej vojne už nepoužívala. Na domoch, ktoré ju ešte mali, museli každý rok kontrolovať premokanie striech, čo bolo veľmi pracné. Poškodené alebo zhnité slamené otepy bolo potrebné nahradzovať novými. Posledné domy v obci pokryté slamovou krytinou zmizli do roku 1955.

Omietka postaveného rodinného domu bola robená z hliny, tupého piesku a vápna. Masa sa opäť zarábala v drevenej garbovni. Na vysušené steny domu sa nanášala murárskou lyžicou a hneď sa do hladka roztierala po stenách. Líčenie, čiže bielenie omietky postaveného domu vápnovým roztokom, sa konalo až po dôkladnom vysušení vnútorných i vonkajších obvodových stien stavby (Ibidem: 399 – 410).

Povala nazývaná „hóra“

Na hóre (povale) sa skladovala vysušená omoržovaná kukurica alebo ošúpaná kukurica v klasoch, zviazaná šúpolím do zväzkov a prehodená cez hrady povale. Skladovala sa tu i raž, jačmeň, pšenica, ovos pre kone i pšeno, strukoviny, ako fazuľa, šošovica, cícer, bôb, hrach, ale aj mak a boli uskladnené v osobitných truhliciach v samostatných priečinkoch, ktoré nazývali „strovne truhly“, čiže truhlice na potravinové produkty určené na konzum.

V niektorých domoch sa takéto truhlice umiestňovali aj v komorách, aby ich gazdiná pri varení mala po ruke. Na povalách však boli viac prevzdušnené a v suchom prostredí. Na povale alebo aj v komore bola umiestnená ďalšia truhlica s priečinkami na jednotlivé druhy múky, ako bola múka hladká, hrubá, polohrubá a krupica. Nazývali ju „štricha“.

Múku na povalu vynášali vo vreciach hneď po zomletí pšenice alebo raži v mlyne ako zásobu rodiny na celý nasledujúci rok. V mlyne sa mlel na šrot aj krmny jačmeň, ktorý používali na krmne účely pre domáce hospodárske zvieratá a hydinu. Gazdovia si ho šrotovali aj v domácich šrotovníkoch, pretože jačmeň na krmenie mohol obsahovať aj hrubšiu štruktúru.

Sladovnícky jačmeň pre spracovanie sladu na výrobu piva pre spracovateľov si vyžadoval vyššie nároky na pestovanie, ošetrovanie a včasný zber v zrelom stave. Podmienky jeho kvality záležali najmä od poveternostných podmienok, dodržania agrotechnických termínov a ďalších prísnych kvalitatívnych kritérií. Premoknutý sladovnícky jačmeň s oneskoreným zberom bol vhodný už len na krmne účely, pretože stratil vyžadované parametre, a tým klesla aj jeho spracovateľská hodnota.

V niektorých veľmi úrodných rokoch na obilniny bývala povala rodinných domov preťažená, až sa mierne prehla stredná drevená hrada nad niektorou z izieb. V takom prípade bolo nutné hradu v obytnej izbe podprieť dreveným stĺpom, aby nedošlo k prevaleniu stropu.

Podoprenú hradu v obytnej izbe pre preťažený strop rodina trpela až do vysušenia obilia na povale, postupného navrecovania pre odpredaj alebo spotrebovaniu pre krmne účely. Bol to neestetický prvok obývacej miestnosti. Z drevenej podpory v izbe sa tešili iba deti, ktoré ju mali ako hracu atrakciu. Okolo nej sa točili, vyliezali na ňu a vystrájali neplechu. Časť obilnín bola použitá na skrmovanie, na odvoz do mlyna, mletie múky, na šrotovanie a časť sa ponechala ako zásoba osív pre jesenný i jarný výsev, a pre zakladanie novej úrody budúceho roku.

V zime sa povala využívala i na sušenie prádla. Ukladali sa tu úžitkové, momentálne nepotrebné veci a drobné hospodárske náradie. Odkladali sem sklenené poháre od zaváranín, nepotrebné staré a obnosené šatstvo, staré periny, strožochy. V jutových vreciach sa vysušalo ošklbané husacie a kačacie perie, ktoré sa počas dlhých zimných večerov driapalo na páperie. Povala mala mnohoraké využitie.

Slúžila tiež na skladovanie hlinených džbánov, pekární na pečenie husí, kačíc ale aj pôstneho kalkíšu, hlinených krčahov, v ktorých sa na pole nosila voda, dvojnačiek na nosenie obedov. Skladovali tu tiež prebytočné hrnce, momentálne nepotrebný nábytok, ako boli posteľe, kolíska, starý detský kočiar s okienkami, detský stojan, kolovrat na tkanie ľanu, gbelík na mútenie masla (putru), ručný moržovník na kukuricu, tunky, súdky, mažiar, drevené lavičky, plechové vane na kúpanie, drevené korytá na pranie a rôsolovanie mäsa, starý bicykel a ďalšie momentálne nepoužívané úžitkové veci bežnej potreby a spotreby. Nebolo zvykom v predvojnovom i povojnovom čase niečo z domu vyhadzovať. Vždy sa odložené veci v príhodný čas dali opäť využiť alebo skvalitniť ich úžitkovú hodnotu.

Aj keď sa často využívala povala a denne sa na ňu chodilo i niekoľkokrát, jej drevené schody sa zodierali a boli potom dosť zradné a nebezpečné. Schody boli pomerne strmé a bez ochranného zábradlia. Najmä jednotlivé schodíky boli už opotrebované, vydraté od podrážok tvrdých čižiem roľníka alebo gazdinej, kde hrozilo nebezpečenstvo šmyku a úrazu. (Ibidem:403)

Zradné povalové schody

V domácnosti akosi nebolo času venovať sa oprave schodov a starať sa o ich bezpečnosť. Používali sa dovtedy, kým sa nezodrali alebo niektorý schodík nepolámal. Jedného dňa v nedeľu doobeda pred omšou, bolo to v roku 1948, išla babka Angela na povalu pre cibuľu. Pri spiatočnom schádzaní, hneď na druhom schodíku starých schodov z povale, sa jej na zodratých stupňoch pošmykla noha a celou svojou váhou aj s cibuľou sa zrútila na betónovú podlahu pod schodmi. Schody sa nachádzali v priestore „úkola“ (krytý vchod do dvora, pozn. Z. P.) za veľkými vchodovými drevenými vrátami od ulice.

Babka spadla na bok, takže si to odniesli narazené rebrá a jej pravé zápästie, kde mala dvojité zlomeniny. Utrpela aj ďalšie poranenia a odreniny menšieho charakteru na tvári i po tele. Keďže bolo pred omšou, dospelé osadenstvo zostalo doma a ratovalo babku Angelu ako vedelo. Odniesli ju do izby, kde sa práve na starom stavanom sporáku varil nedeľný obed. Nevedeli, čo všetko má poranené okrem viditeľne otvorenej zlomeniny ruky a poudieraného zakrvaveného tela, najmä tváre.

Jej dcéra Terézia matku poumývala od krvi, prezliekla ju a vychystávala k „šondorovi“ (ľudovému liečiteľovi) do M. Zatiaľ zat' Jozef zapriahol konský pot'ah do dreveného voza, vystlal ho kôrovím a slamou, prikryl starými dekami a prevoz babky Angely bol pripravený na poľnú cestu za liečiteľom.

Prípravy na odvoz sa diali práve po nedeľnej omši. Zvesť o babkinom páde z povale sa rozšírila rýchlosťou blesku a všetko zvedavé, okoloidúce z kostola sa hrnulo do domu, aby im neušiel vzruch babkinho atraktívneho pádu bez padáka z povaly, a následného úrazu. Nik z domácich nemohol namietat' voči nepozvanej návšteve, lebo tak to bolo na dedinách zvykom. Každý zalamoval rukami, horekoval nad nešťastím a kvílil, až kým babku nenaložili na pripravený voz a poprikryvanú dekami odviezli do M. k ľudovému lekárovi. Babka kvílila od bolesti.

Zlomené kosti na ruke jej bez umŕtvenia ponaprávali, čo bolo veľmi bolestivé. Ruku zasadrovali, ošetrili odreniny, a keďže ďalších fraktúr nebolo, otec Jozef priviezol babku domov. Prešiel dlhý čas, až sa jej ruka dostatočne zahojila a mohla zase v prinavrátenej sile vykonávať domáce i hospodárske

práce v rodine. Následky úrazu však cítila po celý život a cítila ju aj rodina tým, že jej pracovná výkonnosť bola oveľa nižšia.

Štruktúra stavby sedliackeho domu v I. polovici 20. storočia

Stavaný sedliacky dom do tvaru L bol situovaný podľa možnosti od ulice na južnú, slnečnú stranu. Pozostával z dvoch predných izieb, vchodového zastrešeného úkola s veľkou drevenou bránou do ulice. Pod úkolom, vpredu vpravo od vchodovej brány, viedli drevené schody na povalu. Vľavo, pod zastrešeným otvoreným násypom, sa nachádzal klenbový vchod s jedným schodkom, postavený pozdĺž dvorovej časti celého domu. Pozdĺžny násyp, aj keď bol ako súčasť domu krytý, nemal spevnenú podlahu, a tak v suchravom a vlhkom období nosili obyvatelia domu do obytných miestností blato, ktoré sa vonku priliepovalo na obuv.

V rohovej časti domu, za prednými izbami smerujúcimi do dvora, sa nachádzala kuchyňa, ktorá mala vchod cez dvoje drevených dverí, a to priamo z násypu od dvora. Vnútorne dvere kuchyne boli v jej vrchnej polovici osadené deleným oknom a vonkajšie boli plné.

Za kuchyňou sa smerom k maštaliach nachádzala priestranná komora s veľkým komínom s pecou. Slúžila ako udiareň na mäso z domácich zabíjačiek. Za ňou stála maštaľ, ako posledná miestnosť pod strechou domu, do ktorej sa zmestili 3 kravy, 1 teľa a 1 pár koní so žriebätom. Za maštaloú a zastrešeným otvoreným násypom sa dom končil, opäť klenbovým východom do strednej časti dvora smerom k chlievom a hnojisku.

Ustajňovacie priestory

V priestrannej maštali býval ustajnený hovädzí dobytok i ťažné kone. Maštaľ bola drevenou doskovou stenou rozdelená na dve časti: pre hovädzí dobytok s teliatkom a pre kone so žriebätkom alebo žrebcom. V záhlavnej časti nad válovom boli zabudované veľké drevené jasle, asi jeden meter vysoké. Vidlami sa do nich vhadzovalo suché alebo zelené objemové krmivo, ktoré si dobytok sťahoval a krmil sa ním. Štruktúra objemového krmiva v jaslách pozostávala z krmnej pšeničnej slamy, d'atelinu vysušenej zo stohu alebo v zelenom stave, vysušeného alebo zeleného sena, repných skrajkov, kukuričných vyschnutých listov s byl'ou a iného objemového krmiva.

Pod veľkými drevenými jaslami bol vymurovaný a betónom vyhladený dlhý hrant – kŕmny žľab s hĺbkou asi pol metra. Slúžil na nasýpanie sečky nareza-

ného krmiva, zmiešaného s repnými rezkami, slamou, kôrovia, repným listom, ďateľinou, melasou, kŕmnou repou a ďalšími príležitostnými objemovými krmivami v zelenom i v suchom stave. Za maštalnými dverami bývala umiestnená veľká drevená truhlica, v ktorej bolo nasýpané jadrové krmivo v podobe zrna i vo forme kukuričného alebo jačmenného šrotu, alebo ovsené zrno pre kone. Šrot sa miešal spolu s prísadami kuchynských pomyjí s vreľou vodou a používal sa na kŕmenie ošípaných, prasiatok, vodnej i hrabavej hydiny, poprípade kôz, kozliatok alebo domácich králikov (Turanský a kol. 2014: 404 – 405).

Maštalo sa končil sedliacky dom. Za jeho múrmi, vo vrchnej časti s kurínom, stáli priestranné drevené chlievy pre hrabavú hydinu. V čase dostatku, ešte pred znárodnením, v nich rodičia chovali šesť až osem ošípaných a niekoľko prasiatok, z ktorých po doplnení vlastného stáda zvyšok odpredávali. V priebehu roka zabili dve aj tri ošípané pre vlastnú spotrebu, ale aj na odpredaj. Doba rozmachu v rodine trvala iba krátko. Po nástupe socializmu, a následne ochorení otca Jozefa v roku 1948 sa v rodine opäť rozmohla bieda a nedostatok.

Paholci a tovarichári

Paholok do gazdovského domu babky Angely prišiel až po roku 1940, kde sa rok predtým priženil a začal hospodáriť jej zať Jozef. Po vojne si na rozrastajúce hospodárstvo na výpomoc najímal jedného alebo dvoch mládencov, sluhov – paholkov. Vopred si s nimi dojednal odmenu naturálnu, peňažnú alebo kombinovanú. Obyčajne to boli mladí chlapci z jeho rodného Z., alebo tiež potulný drotár Jano z Oravy, z chudobnej dediny K. Jano sa pri svojej vandrovke ponúkol gazdovi Jozefovi do služby, a keďže sa gazdovi pozdávala jeho šikovnosť, do služby ho vzal. Paholci vypomáhali najmä v sezónnych jarých, letných a jesenných poľnohospodárskych prácach na poli, ale aj na hospodárskom dvore svojho gazdu pri kŕmení a ošetrovaní ustajnených zvierat.

Najatý paholok bol zvyčajne ubytovaný v maštali nad dobytkom, kde mal pod stropom na drevených hradách a hákoch zavesenú drevenú posteľ so strožochom a dekami. Tu spával a mal odložené šaty na prezlečenie, ako aj osobné veci. Do visiacej posteľe sa dostal len pomocou rebríka. Posteľ visela na reťaziach asi meter od stropu a prístup do nej bol iba z maštalného okienka, kam sa paholok vyškríbal a rovno do nej skočil. Bol to trochu nebezpečný úkon, ale mladí chlapci to zvládali.

Stravu paholok dostával od gazdinej. Jedával tam, kde mu jedlo priniesli: v maštali, na dvore, v stodole. V letných mesiacoch prespával na spomínanej

visiacej posteli v stodole vystlanej senom nad mláťačkou a elevátorom, v zime si gazda obyčajne paholkov nenajímal. V čase vegetačného pokoja si vystačil na hospodárstve sám aj s pomocou manželky Terezy a svokry Angely. (Ibidem: 411-412)

Hygienické pomery v rodinách na dedine

Novopostavené rodinné domy sa až takmer do polovice dvadsiateho storočia stavali bez kúpeľne, záchodov a bez akýchkoľvek sociálnych zariadení. Biologickú potrebu obyvateľa sedliackeho domu vykonávali priamo na hnojisku alebo do starého vedra, odkiaľ ju vyliievali na hnoj. Iba bohatšie a vyspelejšie rodiny si stavali drevené suché záchody za chlievmi, hnojiskami alebo až na konci dvora.

V päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia boli už vonkajšie drevené záchody stavané vo dvore takmer každého domu. V noci a počas ochorenia, sa najmä pre deti používali nočníky alebo staré vedro, ktoré ráno vyliievali na hnojisko. Dospelí aj v noci chodievali von, len v čase choroby používali staré vedro.

V šesťdesiatych rokoch si dedinčania v novostavbách zriaďovali už jednoduché sociálne zariadenia kúpeľní, ako bolo umývadlo a cínová vaňa napojená na ohrievanú objemnú valcovitú nádobu s vodou, asi jeden a pol metra vysoká, s polomerom približne 40 cm. Valcovitá nádoba na ohrev vody bola v spodnej časti napojená a vykurovaná malou pieckou, pod ktorou sa kúrilo drevom, uhlím alebo šúľkami od kukurice, čím sa zároveň kúpeľňa vyhrievala.

Postupne v období po druhej svetovej vojne, a najmä v rozbiehajúcim sa budovaní socializmu bývalo v kúpeľni zabudované aj splachovacie WC. Predpokladom však bola vybudovaná vlastná žumpa s kanalizáciou a vlastným vodovodom. Steny kúpeľne na bielo vylíčené vápnom bývali do polovice vykladané dostupnými bielymi obkladačkami. Podlaha v kúpeľni bola vydláždená pálenými tehľami alebo dostupnou lacnou dlažbou. Uprostred podlahy kúpeľne bola zabudovaná odtoková guľička, t. j. mriežka, napojená na kanalizáciu, kam otekala „vyšpliechaná“ voda z vane alebo prania.

Kúpeľňa bola až do 50. rokov 20. storočia nahrádzaná hranatým dreveným alebo vydlabaným korytom, ktoré slúžilo aj na namáčanie a pranie bielizne a v čase zabíjačiek na odkladanie mäsa a jeho rôsolenie. Vydlabané drevené koryto tak malo mnohoraké využitie. V chudobných rodinách sa ľudia kúpali aj v plechovom koryte alebo plechovej vani položenej na drevenej dlážke, na ktorú pri kúpaní vždy našpliechalo veľa vody. V zime sa kúpali v miestnosti,

ktorá bola najviac vykúrená. Zvyčajne to bola kuchyňa alebo obývacia miestnosť a zároveň spáľňa. V chudobných rodinách sa tak kúpanie častokrát ani nevykonávalo. V obývacích priestoroch starých rodinných domov na to vyhovujúce miesto ani nebolo k dispozícii. V týchto starých sedliackych domoch bola navyše len hlinou vymazaná nespevnená podlaha, kúpanie rodiny tak bola hotová pohroma. Takáto podlaha sa rýchlo rozmočila a blato bolo nielen po celej miestnosti, ale po celom dome. Počas letných mesiacov bola situácia iná. Ľudia sa okúpali na dvore v sude alebo v potoku, kde tiekla čistá a mäkká voda, vyhovujúca najmä na umývanie vlasov.

V drevenom koryte alebo v plechovej vani sa obyčajne vykúpala celá rodina, jeden po druhom. Najprv išli deti, potom dospelí. V niektorých domácnostiach používali vyšší drevený, dobre zapučaný sud, ktorý nepretekalo. Výhodnejší bol v tom, že sa v miestnosti menej narozlievalo a voda v sude tak rýchlo nevychladla. Postup pri kúpaní bol tiež zaujímavý. Najskôr vo vedrách nanosili dostatok vody, ktorú čerpali ručne buď zo zrubovej studne alebo zo studne s kľukovou kovovou konštrukciou opatrenou nasávacou stojanovou pumpou. Vo veľkých hrncoch ju zohrievali na kuchynskom sporáku alebo v kotle na dvore. Zohriatou vodou naplnili pripravený kúpeľ a kúpanie rodinných príslušníkov sa mohlo začať. Kúpanie bol v rodinách skôr zložitý, prácny a nepríjemný proces, ktorý sa tak často ani neopakoval. Zvlášť v tých chudobnejších sa hygienickým návykom veľký význam neprikladal, ani im nebol vytváraný priestor. Rodina nemala po predkoch zdedené takéto návyky, a preto sa kúpanie ani tak často nekonalo. Kúpalo sa hlavne pred väčšími sviatkami alebo významnými rodinnými udalosťami.

K podstatným zmenám v oblasti hygieny došlo až po druhej svetovej vojne, keď s nástupom socializmu začali výdobytky civilizácie ráznejšie prenikať aj do chudobnejších rodín. Postupne dochádzalo k pokroku myslenia aj v oblasti hygienických návykov.

Po skončení domáceho rodinného kúpania sa použitá voda vo vedrách povynášala a povylievala po dvore, koryto vyniesli a uskladnili na povale alebo v komore, v šope, proste tam, kde nezavadzalo. V mnohých rodinách sa kúpanie niekedy nahrádzalo iba umývaním do pol tela, čo sa robievalo v klasických plechových stojanových umývadlách alebo v lavóroch na stoličke. Aj v takomto prípade bolo v miestnosti porozlievanej veľa vody. Pohotovostným zdrojom vody v domácnostiach bol naplnený plechový krčah, postavený v dolnej časti umývadla.

Veľké pranie v malom rodinnom sedliackom alebo gazdovskom dome s viacčlennou rodinou predstavovalo samostatný a nepríjemne dlhý rituál. Právalo sa dva až tri dni. Bola to namáhavá, dlhá a nepríjemná práca, najmä v zimných mesiacoch. Vo všetkých miestnostiach bolo plno pary, nepríjemných pachov z domáceho luhového mydla.

V zimných mesiacoch, keď vonku poriadne mrzlo, para v obytných priestoroch starých vlhkých domov sa na stenách zrážala a vytvárala srieň a lesklú pleseň. Primitívne pranie v izbe, kde sa aj spávalo, nebolo zdraviu prospešné, najmä nie pre malé deti. Hromadili sa choroby horných i dolných dýchacích ciest, ktorými deti často trpeli. Výpary podporovali vznik astmy a tuberkulózy.

Veľkému praniu v domácnosti predchádzalo sťahovanie konopných plachiet zo strožochov vypchatých slamou a návlečiek z veľkých ťažkých páperových perín. Rezerva náhradných návlečiek a plachiet do posteli v chudobných rodinách nebola. Počas prania a sušenia sa museli domáci v noci prikrývať perinou bez návlečky, iba s angínovým povrchom. Spať mohli iba na drsnom jutovom holom strožochu alebo na slame prikrýtej konopnou plachtou. Takto často spávali aj týždeň, kým sa návlečky a plachty vyprali, usušili, ožehlili a opäť navliekli.

Pred práním sa prádlo namáčalo do koryta s čistou vlažnou vodou podľa jeho farby a druhu. Voda sa najskôr musela v dostatočnom množstve, ba aj do zásoby, naťahať zo zrubovej studne. Na namáčanie prádla pre rozpúšťanie nečistoty sa väčšinou používalo nastrúhané domáce mydlo. Po odmočení nečistôt sa prádlo mydliho na veľkom kuchynskom stole. Opäť sa používalo po domácky vyrobené luhové mydlo. Hrubšie a drsnejšie prádlo, ako boli montérky alebo iné viac znečistené mužské pracovné obleky, gazdiné po namydlení najskôr nechali odmočiť, a potom ich s cirokovou kefou drhli. Napokon ich vyprali tak, ako aj ostatné prádlo.

Na druhý deň, keď už bolo prádlo odmočené, prali ho v koryte s teplou vodou pomocou rumply. Bola to pomôcka na pranie vmontovaná v drevenom ráme s plechovým vlnovitým povrchom. Vkladala sa na bočnú stenu do koryta a prádlo sa o ňu ručne trela a šúchalo, až kým nebolo zbavené nečistoty. Vyprané prádlo gazdiné pláchali v čistej studenej vode dvakrát, potom ho ručne žmýkali a odkladali na zavesenie a sušenie. Bola to veľmi namáhavá práca, pretože návlečky i konopné plachty boli veľmi ťažké. Najťažšie bolo ich žmýkanie a pre slabšiu ženu často i nad jej sily. Veľké kusy prádla museli žmýkať aspoň dve osoby.

S bielym prádlom bolo ešte viac roboty. Po namydlení a odmočení ho vyprali, vyvárali vo veľkom hrnci na domácom sporáku alebo na v kotle na dvore. Bolo potrebné v ňom pravidelne prikladať tuhým palivom, k čomu sa využívali naj-

mä olúpané šúlky z kukuričných kláskov. Niektoré biele prádlo, ak bolo zájdené po vypraní, ihneď odfarbovali, a následne pláchali v čistej studenej vode. Ďalšíkrát ho máčali vo svetličke alebo vo šplave na dosiahnutie čírosti bielej farby. Nakoniec prádlo naškrobili škrobom vyrobeným doma. Niekoľkonásobné žmýkanie prádla bolo pre ženy v domácnosti vyčerpávajúce. Náročným bielym prádlom boli napríklad jednotlivé časti sviatočného kroja, ako škrobnice, rukávce, spodnice, ale aj záclony, vyšívané obrusy a dečky, biele blúzky, vyšívané návlečky perín a podobne.

Neúnavná drina s dlhým ručným práním na dedine skončila až začiatkom 60. rokov, v období rozvíjajúceho sa socializmu, kedy prišli do predaja prvé jednoduché práčky a žmýkačky. Fungujúce JRD zabezpečovalo občanom prácu a z pravidelnej pracovnej odmeny si moderné „vychytávky“ postupne kúpovali. V domácnosti im už v určitej miere uľahčovali a skultúrňovali život.

Rohatá zákerná krava

Kuriózna situácia, takmer tragická, sa jedného dňa stala pri podvečernom napájaní dobytky, keď už kravy boli podojené a zákazníci si prichádzali kupovať do domu gazdinej čerstvo nadojené mlieko. Keďže ich bolo viac, babke Angele pomáhala s predávaním aj jej dcéra Terézia, moja mama. Staršia sestra Jana a ja sme behali a hrali sa na dvore až do samého večera, kedy nadišiel čas napájania dobytky.

Večerné napájanie kráv ma vždy fascinovalo a zaujímalo. Keď otec videl môj záujem o napájanie, a nikoho ďalšieho na dvore nebolo, využil aj moju pomoc. Dal mi do ruky steblo suchého kôrovía a prikázal mi postaviť sa medzi maštalné dvojkrídlové dvere, oháňať sa kôrovím a tak zaháňať dobytok, aby sa predčasne nevracal od napájadla do maštale.

Usilovala som sa byť všemožne nápomocná, čo však čoskoro spozorovala jedna z kráv, ktorá začala klatť rohami. Keďže rohatá dojnica pred vchodovými dverami do maštale nevidela žiadnu dospelú osobu, pred ktorou by mala rešpekt, zvrtila sa od hranta s vodou a namierila si to tými rohami rovno na mňa, malú pomocníčku. I keď som sa z celej sily oháňala kôrovím, rohatú kravu to ešte viac dráždilo ako odháňalo. Prudko sa na mňa vyrútila a nabrala ma rovno cez pás na rohy.

Rohami ma vliekla až po zadnú stenu maštale. Cez brucho ma silno pritlačila na stenu a šúchala mnou raz k stropu, raz dole k podlahe a zase hore a znovu dole, a toto sa opakovalo niekoľkokrát, až do môjho vysilenia. Silno pritlačená kravskými rohami o stenu som od bolesti i strachu revala, čo mi sily stačili, až som sa zachádzala.

Volala som o pomoc z celej svojej sily. Nejakú dobu ma nik nepočul a nik neprichádzal na pomoc. Až po chvíli sa otcovi zazdalo, že z maštale počuje vzlykanie a desivý detský nárek. Hneď dobehol a vidlami sa snažil rohatú kravu zahnať a zachrániť, čo sa ešte dalo. Krava ma mala práve pritlačenú a vyzdvihnutú takmer pri strope maštale. Keď na zadnej časti tela pocítila úder vidlami, ihneď ma pustila a ja som spadla z výšky na betónovú podlahu s podstielkou pod teliatka.

K bolestne pritlačenému detskému teličku, takmer do prepučenia, sa pridala ešte úder pádu z výšky. Bola som na smrť vystrašená, preľaknutá, ubolená a takmer bez duše. Ostala som bezvládne ležať na betónovej podlahe. Otec ma zoberal na ruky a odniesol do kuchyne, kde sa večer predávalo zákazníkom mlieko.

Medzi domácimi dospelými členmi rodiny nastala ostrá výmena názorov. Navzájom sa obviňovali, že nevedeli dať pozor na päťročné dieťa, ktoré takmer prišlo o život. Stačila možno ešte chvíľka a zápas s rohatou kravou by som nebola prežila. Vysilenej mi pomasírovali ubolené bruško, dali napiť čerstvého mlieka a uložili ma spať. Našťastie, ostalo to len pri ubolenom brušku a bez následkov. K nešťastiu však chýbalo len málo, a tento skutočný príbeh by sa už nik nedozvedel.

Tak to chodilo v chudobných rodinách. Deti, aj keď ešte malé, boli často pracovne využívané. Vždy sa uprednostňovala robota, ktorá rodinu živila. Poučeniu z nešťastia sa veľká pozornosť nevenovala. Deti aj tak zostávali často celý deň doma bez dozoru, odkázané samy na seba a rodičia do úmoru pracovali na poli až do večera. Bola to krutá daň biedy.

Kukuričná sušiareň

Za drevenou zrubovou studňou v prednej časti dvora bola postavená sušiareň na sušenie ošúpaných kukuričných klasov. Kukuricu do nej ihneď po ošúpaní nosili v košoch. Sušiareň bola postavená na betónových blokoch – nízkych stĺpoch. Pevná konštrukcia celej sušiarne bola zhotovená z drevených hranolov, ktoré vyčnievali po vonkajších stranách sušiarne. Slúžili na stabilné zakotvenie v betónových blokoch.

Stála asi pol metra nad zemou, do šírky meter a pol, do dĺžky osem metrov a do výšky asi štyri metre. Vo vrchnej časti bola zastrešená škridlovou krytinou. Postranné steny boli vertikálne obložené asi 5 cm širokými latkami s 2 cm medzierkami slúžiacimi na vetranie.

Predná časť sušiarne bola do dvoch tretín opatrená veľkými drevenými latkovými dverami, nad ktorými boli vo vrchnej časti druhé menšie latkové dvere, už iba tretinovej veľkosti. Používali sa pri navŕšení sušiarne kukuricou

až nad spodné veľké dvere. Na navršovanie sušiarne sa prikladal rebrík a vynešený kôš s kukuricou sa nasýpal cez vrchné dvere až do naplnenia.

Naplnená sušiareň sa po určitej dobe sušenia kukurice opäť vyberala a zase v košoch vynášala na povalu, kde sa moržovala na ručnom moržovníku. Moržovanie znamenalo oddeľovanie zrna od šúľkov (gombov). Moržovník sa ťahal ručným krúživým pohybom pomocou veľkej kovovej kľuky.

Moržovací stroj pracoval na princípe prevodov ozubených koliesok a zotrvačníka. Kukurica oddelená od šúľka sa sypala pod moržovník a šúľok vychádzal bočným zariadením na jeho oddeľovanie. Po vysušení kukuričné šúľky slúžili ako vykurovací materiál v sporákoch domácností alebo aj v peciach a kachliach.

Omoržovaná kukurica sa potom zhromažďovala a kopila na jednom mieste na povale na presušenie, odkiaľ sa naberala plechovými naberákmi a nasýpala do pripravených jutových vriec. Okrem moržovníka sa kukurica na menšie množstvo spotreby moržovala aj na malej moržovacej stoličke, ktorá mala na bočnej strane sedadla kovový tupý nôž.

Kukurica sa na nej lúpala pritlačením kláska o kovovú časť noža a ťahom k sebe sa oddelila od šúľku. Tento spôsob sa používal na úpravu kukurice, aby sa mohla použiť ako krmivo pre husi alebo kačice.

Preosiada sa na riečici s väčšími okami, cez ktoré prepadli menšie zrnká a mohli by pri ručnom kŕmení vodnej hydiny zabehnúť a hus udusiť. Hovorilo sa tomu: „kačici alebo husi zabehlo zrno“. Zabehnuté zrno nepotešilo žiadnu gazdinku, lebo mala potom starosť zohnať ženu s pevnými prstami na vytlačenie zrnka z pažeráka.

Vymoržovaná kukurica sa z povaly znášala na šrotovanie ako krmovina pre hospodárske zvieratá alebo na odpredaj. Zabareným kukuričným šrotom kuchynskými pomyjami, postrúhanou kŕmnom repou a uvarenými zemiakmi boli kŕmené predovšetkým ošípané a prasiatka. Z tejto kombinácie krmiva rýchlo rástli a naberali na hmotnosti, aby boli dobre vykŕmené na zimnú alebo jarnú zabíjačku.

Časť omoržovanej a vysušenej kukurice sa ponechávala ako osivo na zakladanie novej úrody pre nasledujúci rok. Získané šúľky z omoržovanej kukurice, nazývané gombly, sa po vysušení používali ako kurivo do murovanej pece so sporákom v obývacej izbe alebo v samostatnej kuchyni.

Kukuričné vysušené šúľky mali dobrú výhrevnosť, a preto boli vhodným kurivom v domácnosti, hlavne v kuchyni. Kombinovali ich s drevom, uhlím, nasekaným raždím a so stebami kôrovia. Kôrovie sa po vylámaní kukuričných klasov a následnom vyťatí, nasnopovaní, poviazaní, pozvážaní a vysušení najskôr skrmovalo hovädzím dobytkom. Dobytok skŕmil iba jeho šúpolie, čiže vysušené kukuričné listy. Holé pevné steblo sa nasekalo na rovnaké dielce, ktoré

slúžilo na kúrenie v kuchynských sporákoch alebo na vykúrenie domácej pece.

Gombly – šúľky sa skladovali na povale, kde sa po vymoržovaní vysušili a v sýpacích košoch znášali na vykurovanie domácnosti. Kúrilo sa nimi pri každodennom varení najmä v kuchynských sporákoch. Bolo z nich veľa nečistoty a prachu, ale nahradili veľa vykurovacieho materiálu. Poslúžili aj deťom, ktoré sa s nimi pred spálením dobre zabavili a pohrali. Stavali si z nich veže, domčeky alebo poslúžili aj ako bábiky, ktoré si malé dievčatá poobliekali do handričiek.

Včelín a jeho produkty

Bezprostredne za sušiarňou kukurice sa nachádzal včelín s ôsmymi až desiatimi úlmi. Pred včelínom bola malá záhradka s medonosnými rastlinami. Včelín na pozemku sedliackeho domu vybudoval už zať Jozef (môj otec). I keď celoročná práca so včelami bola náročná a prácna, zaniel pre včelárstvo si vždy našiel priestor pre tento koníček. Otec mal veľký zmysel pre včelárstvo a jeho chov, ošetrovanie, rozmnožovanie rojov, zimné prikrmovanie včelstva a konečnú produkciu medu, ktorým kŕmil rodinu a časť odpredal.

Včelín tvoril jednoduchú stavbu pod prístreškom so škridlou krytinou, stenami obalenými a vystlatými slamenými otepami. Z vonkajších strán boli úle zateplené starými handrami, slamou a snopmi kôrovia. Včelín bol vybavený skrinkou na včelárske pomôcky a potreby. Boli to typizované rámiky, medzistienky, spojovacie drôtičky rámkov, voskové plasty, klieštiky, ochranná kukla, dymovnica, ochranná sieťka, metlička, krídlo na striasanie včiel, práchno do dymovnice a ďalšie potrebné veci pre včelára a včelárenie. Ako deti sme si doma všetko vyskúšali, aj keď sme riskovali nejaké to bodnutie. Boli sme na to zvyknutí.

Ďalšie včelárske vybavenie bolo uskladnené na povale rodinného domu. Tu sa nachádzal stroj na vytáčanie medu – medomet, hliníkové 25 litrové mliečne kanvy na vytočený med, náhradné drevené rámiky do úľov, cukor na dokrmovanie včiel v čase vegetačného pokoja, rôzne lopatky a klieštiky na vyberanie naplnených rámov medu a na vkladanie rámkov do medometu. Včelárske náradie dopĺňala vidlica na odviečkovanie plných rámkov medu, špeciálny slamený kôš na zberanie vyrojeného roju včiel, náhradné úle a ďalšie predmety včelárskeho vybavenia.

Otec každoročne vytáčal med dvakrát. Jeho ročná produkcia predstavovala naplnenie dvoch až troch mliečnych asi 25 litrových kanví medu. Dve kanvy medu odovzdal za odplatu okresnému včelárskemu spolku a jednu kanvu ponechal pre konzum rodiny alebo na drobný odpredaj.

Každým rokom sa včelstvo rozširovalo o novo vyrojené včelie rodiny

s kráľovnou, ktorým bolo treba už v predstihu pripraviť nové úle. Naplnené úle sa buď ustajnali do včelína alebo boli určené na odpredaj.

Vyrojenie včiel bola v dome hotová udalosť. Predstavoval ho veľký stravec včiel, ktorý vyletel spolu s kráľovnou. Stravec včiel sa obyčajne tvoril na vysokej vetve blízkeho stromu pri včelíne, kde sa okolo vetvy so včelou kráľovnou nabaľoval včelami, teda rojil. V jednom roji bolo niekoľko tisíc včiel s kráľovnou. Roj bolo treba neustále sledovať. Stávalo sa, že po nejakom čase roj aj s matkou uletel na neznáme miesto, a tak niektorý cudzí včelár ľahko získal včeliu rodinu alebo uletený roj v prírode zdíval.

S vyrojením včiel sa spájala aj kuriózna úsmevná historka. Keď sa včely vyrojili, každý, kto bol nablízku, chopil sa hocikakého kovového predmetu a tĺkol po ňom tak hlasno, aby to včely počuli a držali sa na jednom mieste. Malo to znamenať, že roj za takéhoto rachotu svoje miesto vyrojenia neopustí a majiteľ včelstva si ho bude môcť striasť do slameného koša a založiť tak novú rodinu včiel.

Či to tak naozaj bolo, to sme netušili, ale ako deti sme mali o zábavu postarané, keď sme pri vyrojení včiel mohli robiť rámus tlčením do starých hrncov, a to niekedy od rána do večera, čo nám len sily stačili. Keď roj vyletel už ráno, po odchode rodičov na pole, kde ostali až do večera, veru mali sme dosť tlčenia do kovových predmetov. Našou snahou bolo otcovi udržať a zachrániť roj. Dobrému včelárovi vyletený roj nikdy neušiel, vždy ho vedel predvídať, a preto sa naň dostatočne pripravil.

So včelárením môjho otca sa spája jedna skutočne neprijemná príhoda. Stala sa v čase, keď som už bola dospelá. Bolo to uprostred leta, keď roj včiel vyletel na konár morušovej maliny, ktorá stála na dvore pri veľkom hnojisku za maštaľou. Keďže bol roj namotaný na dosť vysokom konári stromu, otec si musel priniesť dlhý rebrík, aby naň dočiahol a mohol si ho celý striasť do slameného košíka. Niekedy sa včelárovi stalo, že sa mu podarilo do koša striasť iba časť strapca roja a druhá časť aj s kráľovnou ostala na strome. V takomto prípade musel striasanie roja zopakovať, lebo roj musel byť s matkou.

Otec pripravil a priniesol všetko, čo potreboval na strasenie roja, len na svoju ochranu v rýchlosti zabudol, nezobral si kuklu, rukavice a sieťku. Roj striasol tak nešťastne, že na miesto do slameného koša, sa mu zosypal na hlavu. Riskoval, a hoci mal dostatočné včelárske skúsenosti, tentokrát sa mu to nevyplatilo.

Situácia bola takmer katastrofálna. Aspoň sedemdesiat žihadiel ho dobodalo po celom tele, až chytil otravu. Kvíľil od bolesti a nepomáhali ani octové zábaly. Zachránil ho môj rýchly prevoz autom Wartburg na pohotovosť, kde ho po dlhom čakaní a kvílení konečne ošetrili injekciou proti jedu. Uľavilo sa mu, opuchy sa zmiernili a časom zmizli. Až po tomto incidente sa poučil o opatrnosti, a na ďalšie striasanie roja sa dostatočne pripravil a patrične vybavil.

Hlboká tmná hlinená pivnica

Tesne pri včelíne, pred jeho vchodom, v pravej časti hospodárskeho dvora sa nachádzala 5 m hlboká, ručne vykopaná hlinená pivnica. Vykopal ju už môj otec. Po vykopaní vstupnej šachty do hĺbky asi 5 m boli po stranách vydlabané dve pivničné miestnosti s rozmermi 3 x 3 metre so stropovým vetracím otvorom s priemerom cca 20 cm. V strede pivnice, oproti dreveným širokým schodom, bol vo výške jedného metra do steny vydlabaný asi pol metra hlboký výklenok, na odkladanie potravín, aby vychladli. Pivničné steny neboli ničím spevnené ani vystlané. Pivnica bola iba núdzovým riešením.

Do pivničného výklenku sa odkladalo nadojené mlieko, ktoré zostalo po odpredaji. Tu sa dostatočne vychladilo a smotana vyplávala na povrch. Pod ňou zostalo mlieko už len bez smotany. Smotánka sa z povrchu mlieka zberala naberačkou a odlievala do pripravených hlinených hrncov, aby sa mohla použiť na prípravu domáceho masla – puteru.

Maslo z nazberanej smotany sa pripravovalo mútením v drevenom gbelíku. Pivnica slúžila aj na chladenie ostatných potravín. Bola niečo ako v súčasnosti chladnička, s tým rozdielom, že nedosahovala požadovaný stupeň chladenia.

Na pravej strane vydlabanej pivnice uskladňovali kŕmnu repu a tekvice, ktoré používali na skrmovanie buď hovädzieho dobytku alebo ošípaných, ďalej kŕmnu mrkvu, kŕmne zemiaky a iné kŕmne plodiny pre domáce hospodárske zvieratá. Do ľavej strany pivnice uskladňovali zemiaky na konzum, ktorou bola rodina zásobená na celé budúce obdobie, až do budúcej úrody. Zemiaky na konzum si dopestovala každá rodina v dedine individuálne. V prípade potreby sa zemiaky odkupovali z prebytkov miestnych roľníkov. Predajne so zeleninou sa v tej dobe ešte nepraktizovali.

Obe vydlabané strany pivnice boli v strope vypodložené doskami, ktoré podopierali drevené koly a slúžili ako ochrana pred prípadným prevalením. Vrchná časť pivnice bola ohraničená dreveným zábradlím, zhotoveným z tyčovej guľatiny do tvaru strechy, ktorá sa v zimných mesiacoch tesnejšie zateplovala snopmi zviazaného kôrovia. Snopy sa poopierali na drevenú konštrukciu okolo obvodu pivnice ako opatrenie proti mrazom, snehu a dažďu.

Na jar a v lete šupy a šúpolie stebiel v snopoch postupne skrmoval dobytok a ponechala sa len jedna vrstva snopov ako prikrývka pivnice. Aj túto bolo potrebné v priebehu roka postupne minúť, skŕmiť, aby sa pivnica na jeseň mohla opäť obložiť novými čerstvými snopmi. V lete bolo v pivnici príjemne chladno a v zime sa zase držala priemerná teplota, ktorá neklesla pod bod mrazu. Uskladnené produkty tak nezmrzli a ani tak rýchlo nepodliehali skaze. Vydžrali čerstvé až do ich spotreby a nasledujúcej úrody.

Do pivnice sa vchádzalo pomerne zložito, nebezpečne, podobne ako na povalu. Najskôr sa odložili dva snopy kôrovia a s rozsvietenou sviečkou sa

zišlo na široké drevené schody. Elektrina v pivnici zavedená nebola. Vlhké a práchnivejúce pivničné schody boli položené len na šikmej bočnej hlinenej stene, ktorá sa každým rokom zosypala a zasypávala schody. Jedného dňa pri ich schádzaní niesla babka Angela so sebou koše na zemiaky, a opäť sa jej stala podobná príhoda ako na schodoch na povalu. Tentokrát sa jej však nič strašné nestalo. Nohy sa jej na schodoch pošmykli, v tme stratila orientáciu a skotúlala sa až na dno pivnice. Bola iba poudieraná, ale bez väčšieho zranenia a následkov.

Do pivnice sa chodilo denne niekoľkokrát, či už s mliekom alebo pre mlieko, s potravinami, po zemiaky na varenie do kuchyne alebo po krmoviny. Vždy bolo treba pri vchode odkladať a prikladať snopy kôrovia, čo bolo dosť nepohodlné a prácne.

Vykopaná hlinená pivnica nemala trvalý charakter. No i tak v roku 1945 poslúžila rodine ako vojnový úkryt pred príchodom nemeckého frontu do obce. Vtedy bolo potrebné uvoľniť a vyprázdniť pre vojsko obývací priestor domu, pretože nik netušil ani nevedel, ako by sa nemeckí vojaci mohli zachovať pri kladení odporu. Bolo treba zachovať rozvahu a opatrnosť, chrániť sa a konať to, čo Nemci od domácich požadovali.

Rodičia pozberali z postelí plachty a periny, zo skriň povyberali šatstvo, prádlo a potrebné osobné veci, ktoré pozväzovali do konopných noší a poznášali do hlbkej hlinenej pivnice na prechodný pobyt. Na posteliach zostala len holá slama, na ktorej spávali frontoví vojaci.

Dočasné bývanie a spanie bolo vytvorené na uskladnených zemiakoch v pivnici. Z otepov slamy, kôrovia, starých pokrovcov, kabátov a prenesených perín ustlali lôžko. Tu sme nocovali niekoľko nocí, kým prešiel nemecký i ruský vojnový front.

Pre malé, nič nechápajúce deti to bol dobrodružný zážitok, veď „spat“ v hlbkej hlinenej pivnici, to nebolo hocikedy. Pritom otrasy pôdy od zhodených bômb mohli zapríčiniť zosypanie pivnice. Keď v obci vystriedalo ruské vojsko nemecké a opustilo obec, rodina sa z pivnice opäť presťahovala do obývacích priestorov domu.

V čase končiacej sa II. svetovej vojny rodinné domy boli najskôr plné Nemcov a potom Rusov. I napriek obavám z fronty prechádzajúcej dedinou nebolo fyzicky ublížené nikomu z rodiny. Otcovi zobrali pol metra cukru, ktorý mal pripravený na kŕmenie včiel. Rusi ho využili na pálenie destilátu – „samohonky“. Zobrali mu tiež jedného ťažného koňa. Kôň pri majeri Jóži dvor ruského vojaka zo sedla vyhodil a vrátil sa domov ku gazdovi (k môjmu otcovi). Vojak už nemal čas vracat' sa po koňa, pretože jeho rota rýchle postupovala smerom na T.

Po vojne sa pivnica využívala ešte aspoň desať rokov. Po nástupe nového politického režimu a združstevňovania roľníckeho majetku po roku 1952

pivnica strácala svoj účel. Už nebolo treba skladovať v nej väčšie množstvo krmovín, pretože založením družstva sa v domácom hospodárstve vo väčšom množstve nepestovali. Krmoviny pre hospodárske zvieratá potom už produkovalo i skladovalo družstvo.

Do novozaloženého jednotného roľníckeho družstva bol sústredený takmer všetok živý i neživý inventár. Boli to kone, kravy, mladý dobytok a ošípané, ako aj mláťačka na elektrický pohon s elevátorom, sejačka, hrabačka a ťažké poľné valce. Doma sa skladovalo už len drobné hospodárske náradie, krmoviny pre vlastnú spotrebu hrabavej i vodnej hydiny, pre ošípané a kravu na vlastný úžitok a niekoľko domácich králikov.

Stará hlinená pivnica sa asi v 60. rokoch začala zosypať, a už sa jej nevenovala pozornosť. Napokon sa zosypala, až sa zrútila a zrovnala so zemou. Získaná plocha pivnice spolu s uvoľnenými priestormi po stohoch slamy a d'ateliny bola potom využívaná na pestovanie plodín pre domácnosť, prevažne na zemiaky.

Útroby veľkej drevenej stodoly

Stodola bola jednou z najdôležitejších hospodárskych budov, v ktorej sa uskladňovalo predovšetkým objemové krmivo pre domáce zvieratá. Bola postavená uprostred pozemku na ľavej strane ako súčasť vybavenia gazdovského dvora.

Tesne pred stodolou, za hnojiskom na ľavej strane, sa nachádzala drevená, primitívna, pohotovostná šopa s uskladneným starým vozom, v ktorom sa vyvážal hnoj. Zväžala sa na ňom i hrubá a drobná úroda, vyvážalo sa pracovné náradie, vozil sa obed, nápoje a všetko, čo bolo treba na pole vyviezť i doviezť. Dlhý drevený rebriniak – voz na zväžanie snopov z poľa bol uskladnený v priestoroch stodoly. Počas vegetačného pokoja, t. j. v zime, bol rebriniak rozobraný, opravený a uložený na budúcu sezónu.

Rohové nosné steny stodoly boli postavené na pevnom základe z pálenej kvalitnej tehly z t-ej tehelne, ktoré držali konštrukciu dreveného fajermúru. Strop bol postavený z drevených trámov vo výške asi päť metrov, kde sa po rebríku na zimu ukladalo seno, d'atelina alebo kŕmna slama určená na kŕmenie hovädzieho dobytky a koňov. Do výšky, t. j. na patrá v strope sa slama a d'atelina ukladali preto, aby sa pod ňu zmestila vysoká mláťačka s elevátorom.

Bočné steny stodoly, ako aj veľká dvojkridlová brána vpredu i menšia v zadnej časti, boli po celom obvode vyplnené drevenými doskami. Obe vchodové brány boli zavesené na bočných kovových pántoch. V stodole slúžili na pohotovostný obojstranný výjazd, prejazd, dovoz a vývoz poľnohospodárskych strojov, na ich účelové využitie a napokon uskladnenie.

Moja rodina a môj život s ňou Otec Jozef

Otec Jozef sa narodil 21. 1. 1909 v Z. Pochádzal z pomerne bohatej rodiny. Keď mal 6 rokov, zomrela mu matka a po dovŕšení 12 rokov navždy odišiel aj otec. Po osirení bol vychovávaný najstarším bratom Ladislavom, v ktorého starostlivosti boli aj ďalší dvaja mladší súrodenci, Mikuláš a Mária. V čase úmrtia ich matky bol Ladislav už ženatý. S manželkou Annou mal štyri deti, s ktorými býval v spoločnom rodičovskom dome v Z. Dve deti mu v útlom veku zomreli a dve sa dožili dospelosti.

Základnú školu otec Jozef absolvoval v období Rakúsko-Uhorska v roku 1915 v Z. Keďže bola postavená v susedstve jeho rodného domu, do školy to nemal ďaleko. V období silnej maďarizácie prenikala maďarčina aj do základných škôl. Najskôr sa museli naučiť po maďarsky modliť „Otče náš“, ktorým každý deň začínalo vyučovanie. Otec spomínal, ako mal „Otče náš“ v maďarčine dokonale zvládnutý, a aj po rokoch ho nám – dcéram často interpretoval, i keď jeho slovám nerozumel. Bolo pre nás veľmi zaujímavé počuť maďarskú reč.

Po ukončení základnej školy, t. j. 6 tried ľudových, otec Jozef vypomáhal na gazdovstve po rodičoch svojmu bratovi Ladislavovi ako nástupcovi gazdovstva. Bol driečny mládenec z bohatého rodu, po ktorom sa obzrelo nejedno mladé dievča. Vo voľnom alebo sviatočnom čase si rád vyšiel medzi mladých na futbal alebo do krčmy. V jedno nedeľné popoludnie sa istý mládenec v miestnej krčme nevedel vpratať do svojej kože a hľadal objekt, na ktorom by si vybil zlosť. Tým objektom sa stal práve mladý Jozef. Podišiel k nemu a počas krátkej hádky ho udrel pohárom od piva po hlavu. Bol to ťažký otras mozgu, z ktorého sa otec dlhšie liečil. Po čase sa zdalo, že poúrazová liečba bola úspešná a stabilizovaná bez následkov, čo však nebola celkom pravda.

V jarnom období roku 1928 Jozefa ako mladého schopného regrúta odvedli k vojenskej prezenčnej službe, na ktorú nastúpil na jeseň toho roku. Tak ako všetci mládenci v Z., aj on sa pýšil regrútskymi stužkami, ktoré si odvedení mladíci pripínali na sako alebo kabát. Pestré sabačáky, ako nazývali meter dlhé farebné stužky, si mládenci až do nástupu vojny pripínali na odev hlavne v nedeľu a vo sviatok. Pýšili sa nimi po ceste do kostola i z kostola domov, ale nosili ich aj na nedeľnej popoludňajšej i večernej prechádzke po dedine, keď spoločne spievali regrútske, ľudové, vojenské i pochodové piesne.

Mládenci mali svoje stabilné miesto v kostole na mužskom chóre, kde si každý po príchode svoje stužky pyšne prehodil cez zábradlie. Pestré stužky viseli z chóru dovnútra kostola a tvorili rôznofarebnú dekoráciu. Pohľad od oltára na vyzdobený chór bol znamenitý. Takto to bolo od pradávna zvykom takmer na každej dedine v okolí.

Na jeseň 1. októbra 1928 Jozef spolu s ostatnými regrúti narukoval na dvojročnú vojenskú prezenčnú službu. Už v druhej polovici vojenskej služby sa mu začali prejavovať následky zranenia spôsobeného v krčme. Krátko pred ukončením dvojročnej vojenčiny bol predčasne prepustený domov.

Jeho zdravotný stav sa po návrate podstatne zlepšil, ale následky sa občas objavovali. Rozhodol sa preto, že sa neožení a vstúpil do jezuitského kláštora, kde zasvätil svoj život cirkvi. Nebola to však správna voľba, a ani vhodné prostredie pre jeho predchádzajúci ťažký úraz hlavy. Dlhé modlitby, odriekanie, meditácie, samotrestanie za hriechy, mlčanlivosť, to všetko nepriaznivo pôsobilo na jeho zdravotný stav, ba ho zhoršovalo.

Po zvážení okolností ďalšieho zotrvania v kláštore a riešenia vzniknutej situácie z kláštora odišiel a začal pracovať na rodinnom gazdovstve svojho brata Ladislava v Z. Riešenie vzniknutého stavu bolo po zdravotnej stránke pre Jozefa priaznivejšie, vyhovujúcejšie, dokonca s predpokladom stabilizácie zdravia.

Brat Ladislav s manželkou Annou, ktorí sa o Jozefa od jeho 12. rokov starali, usúdili, že po stabilizovanom zdravotnom stave by sa Jozef mohol oženiť. Ladislavova rodina sa postupne rozrastala, a preto bolo aj v ich záujme, aby sa Jozef osamostatnil. Vyhliadli mu vhodnú nevestu, ktorá vyhovovala a spĺňala podmienky pre založenie vlastného gazdovstva. Dôležité bolo, aby budúca nevesta pochádzala zo sedliackeho domu, v ktorom budú dostatočné podmienky pre rozvíjanie a zveľádovanie súkromného hospodárenia.

Po zasadaní rodinnej rady usúdili, že vhodnou nevestou by mohla byť Terézia z V. (moja mama), hoci je vzdialenou príbuznou. Jej babka zo strany B. sa volala Katarína a bola najstaršou sestrou Jozefovho i Ladislavovho otca Víta (opäť pripomínam, že všetky mená sú fiktívne – Z. P.). Vekový rozdiel medzi mojou prababkou (maminou babkou) a jej bratom Vítom predstavoval jednu generáciu, t. j. 20 rokov. Ženich, vtedy už dvadsaťosemročný Jozef, bol pre dvadsaťpäťročnú Teréziu dostatočne bohatý, navyše bol driečny a páčil sa jej. Netrvalo dlho a ohlášky boli v roku 1939 spečatené sobášom. Svadba však musela nejaký čas počkať, pretože v júni roku 1939 zomrel na tuberkulózu Teréziin sedemnášťročný brat Ľudovít. Svadba sa konala 4 mesiace po pohrebe, t. j. v novembri 1939, práve na hody vo V. Svadobná hostina bola teda zároveň aj hodová a niesla sa v duchu skromnosti, čiastočne poznačená nevestiným smútkom, i jej chudobou. Svadobnému krojovanému oblečeniu Terézia venovala starostlivú pozornosť a pripravovala sa na ňu už vtedy, keď ešte nevedela, za koho a kedy sa vydá.

Nevestin odev pozostával z krojových sukien. Na vrchnej časti bola odzadu dopredu opásaná ľahkou, tenkou a bielou krajkovou zásterou, vpredu otvorenou a lemovanou polmesiačkovým zakončením po oboch stranách. Naspodku bola zásterka oválovito zakončená do strán. Na hlavu mala bohatú zelenú partu

s cinglrátkovými retiazkami a aplikáciami. Rukávce boli biele, čipkované, cez ne mala navlečené striebrom vyšívané tacle a pruclek. Obuvou nevesty boli čierne sárové čižmy.

V roku 1939 sa teda Jozef priženil do V. Vo svete už v tom čase zúrila druhá svetová vojna. Rok 1939 bol tak pre novomanželov rokom udalostí smutných i veselých. Najskôr úmrtie brata Ľudovíta, potom vypuknutie vojny, a napokon svadba. Rodičia sa usadili v pomerne chudobnom, ale dostatočne veľkom sedliackom dome Teréziiných rodičov Tomáša a Angely B., kde si otec mohol ihneď založiť gazdovstvo. O tri roky neskôr som sa v tom istom dome narodila aj ja. Bola som prostredná medzi mojimi sestrami.

Usudzujem, že môj otec Jozef zdedil húževnatosť, pracovitosť a tvrdosť po svojom otcovi Vítovi, ktorý bol vo Z. veľkým gazdom. V období I. svetovej vojny bol prísny vojenský oficier rakúsko-uhorskej armády v B. a prísne zaobchádzal aj so svojou rodinou. Otcova matka Anna bola skromná, dobrá, starostlivá žena. Obaja rodičia môjho otca veľmi skoro zomreli, nedožili sa ani päťdesiat rokov. Ako som už spomínala, môj otec ako 12 ročný osirel. V detstve sa mu teda od rodičov neušlo dostatočnej a primeranej lásky, a preto ju mal problém darovať aj svojim trom dcéram. V gazdovstve bolo vždy na prvom mieste nadobúdanie majetku. Mala som iba sedem rokov, keď u otca prepukla nervová choroba a ja, ako malé dieťa, som nechápala, čo sa s ním deje. Nepamätám si, že by ma bol otec v útlom detstve pobozkal alebo pohladil. Nevedel takto prejavovať city, lebo to sám nikdy nezažil. Všetky tri nás bral skôr ako svoju otcovskú povinnosť. Nebol rodinne založený typ. Bol síce kresťansky vychovaný, čo presadzoval i v rodine, ale nie vždy podľa toho aj žil. Otec bol vo výchove svojich troch dcér aktívny najmä vtedy, keď bolo treba počastovať remeňom za neposlušnosť, alebo keď sme náhodou v nedel' u po obede nešli na litánie. Občas sme sa ho báli. Bol rázny, a preto aj mama s babkou Angelou mali pred ním veľký rešpekt. Babka bola smelšia ako mama a bola nám väčšou oporou. Neraz sa mu postavila a bránila nás.

Vo zveľaďovaní majetku sa mu však darilo veľmi dobre, ako som už spomínala. Po prižnení otca do V. si z časti zdedeného majetku a úveru čoskoro nakúpil hospodárske nástroje a stroje, ako boli sejačka, hrabačka, plečky, pluhy, vozy, rebriniak, zimmé sane, a napokon mláťačku tisícovku s adaptérom na mlátenie d'atelinového semena, elevátor a ďalšie potrebné náradie na pozdvihnutie a zveľaďenie hospodárstva. Matka po svojom otcovi Tomášovi zdedila necelé dva hektáre pôdy, a toľko si ako dedičstvo priniesol aj otec zo Z. Ďalších 5 až 6 ha, ba i viac, si prenajal. Jeho hospodárstvo úspešne rástlo a napredovalo. Doplnil ho koňmi a kravami, zvýšil chov ošípaných a hydiny. Jeho rázna a tvrdá povaha poznala najmä prácu na gazdovstve, a to od skorého rána až do večera. Bol šikov-

ný a veľmi pracovitý hospodár. Mal cenné praktické skúsenosti z hospodárenia ešte zo svojho rodičovského sedliackeho domu. Vedel sa teda operatívne obracať aj na svojom novom gazdovstve, mal cit pre obchodné záležitosti a vedel správne odhadnúť situáciu na trhu.

Pre pružnejšie vybavovanie hospodárskych záležitostí si otec kúpil motorku päťstovku so sanitkou. Využíval ju na osobnú dopravu do okresného mesta a jeho okolia, kde chodil dojednávať nákup, predávať a vymieňať hospodárske produkty, a tiež vybavovať administratívne záležitosti svojho hospodárstva. Za odplatu vykonával osobnú dopravu aj iným osobám z obce. I keď to bolo obdobie materiálneho dostatku v rodine, vždy v nej absentovala citová stránka.

Na gazdovskom dvore pristavil potrebné hospodárske budovy – veľkú stodolu, sušiareň kukurice a zväčšil chlievy. Postavil tiež včelín, ktorý vybavil úlmi so včelstvom a náležitým včelárskym inventárom. S drevenou guľatinou ohradil hnojisko, vybetonoval predný dvor k dosúšaniu strukovín a sena. Mláťačku s elevátorom využíval nielen na mlátenie obilia, ale aj na mlátenie d'atelinového semena pre seba i na požičiavanie iným gazdom – roľníkom, čím si zabezpečoval príjmy na ďalšie investície a nákup spotrebného materiálu pre hospodárstvo i pre rodinu.

Ušlo sa aj nám, trom dcéram, keď nám kúpil jednu trojkolku a kolobežku, o ktoré sme sa však neustále hašterili. Mať trojkolku v dome, kde boli deti, bolo v tých časoch zriedkavosťou. Radi sme sa na nej vozili po dvore, ale najmä po ulici, aby ju videli aj ostatné deti. Lenže, my sme sa chceli na nej voziť aj dve naraz. Jedna bicyklík ťahala a druhá sa zavesila na jeho zadnú osku. Oska bicyklíka záťaž d'alšej osoby dlho nevydržala, prehla sa a zakrátko sa odlomila.

Trojkolka nám dlho nevydržala a d'alšiu nám už nekúpili. Musela nám postačiť aj jednoduchá drevená kolobežka, ktorú sme však za krátky čas tiež zničili, keďže sme boli na ňu tri. Toto boli jediné a krátkodobé hračky, ktoré sme od otca dostali. Okrem toho nás už čakalo ťažké obdobie otcovej choroby, chudoby, biedy a stresov.

Otec zomrel 5. septembra 1985 na rakovinu pľúc vo veku 75 rokov. Bolo to 10 rokov po smrti babky Angely. Pred úmrtím sa tri roky liečil na pľúcnom oddelení nemocnice v S. nad P., ale rakovina rýchlo postupovala. Krátko pred smrťou ho na jeho požiadanie odviezli domov, kde si želel zomrieť. Zomrel v tej istej miestnosti a na tej istej posteli ako babka Angela. Posledné minúty jeho života boli veľmi dramatické. Akoby zo všetkých síl bojoval so smrťou. Po poslednom skone sme ho dali oholiť, umyť, obliekli sme ho do sviatočného obleku, uložili do rakvy a dali odvieť na cintorín do domu smútku. Pochovaný je na cintoríne vo V.

V roku 1988, tri roky po otcovej smrti, sa matka presťahovala do nášho nového rodinného domu a zostala v našej starostlivosti až do konca svojho života, t. j. do 23. 6. 1996. Zomrela na zlyhanie vnútorných žľazových ciest v nemocnici v T. Pochovaná je v spoločnom hrobe s otcom na cintoríne vo V.

Mama Terézia

Mama Terézia bola najstarším dieťaťom mojich starých rodičov Angely a Tomáša. Narodila sa v rušnom a revolučnom roku 21. decembra 1914, v roku, kedy v Sarajeve zabili nasledovníka trónu Františka Ferdinanda aj s manželkou, a následne vypukla I. svetová vojna. Rok plný utrpenia, biedy, smútku a mobilizácie. Napriek tomu sa v mladom manželstve mojich starých rodičov, po odchode starého otca Tomáša B. na front, narodilo pred Vianocami dievčatko. Bola to Terézia, moja mama. Babka Angela svojho muža Tomáša (dedka) vypevďala na vojnu už tehotná.

Prvá svetová vojna nemala konca. Tomáša (môjho dedka) zverbovali spolu so svojim bratom Gustávom hneď po mobilizácii v roku 1914. Odvelili ich na front až kdesi do Poľska. Mladšieho Gustáva, mocnejšieho a zdravšieho, zaradili hneď do prvých bojových línií. Starší Tomáš mal v živote prvýkrát výhodu v tom, že bol slabší, útlejší a podvyživený, s mierne vydutým chrbtom.

Do vojny brali všetkých, mocných i slabých. Slabších na vojne zaradili medzi pucerov alebo sluhov k dôstojníkom. Aj Tomáš sa tak dostal za pucera – posluhovača, čo mu zachránilo život. Jeho brat Gustáv také šťastie nemal. V ostrých bojových líniách ho čoskoro zastrelili. Rodina sa o jeho smrti dozvedela až v roku 1918, kedy sa Tomáš vracal z vojny. Štyri roky ani o jednom doma nič nevedeli, a ani Tomáš nevedel o svojej rodine. Netušil, že sa mu narodila dcéra Terézia, a že jeho brat Gustáv tak skoro padol vo vojne.

Z vojny sa prví vojaci vracali už v roku 1918, ale tí, čo boli v ruskom zajatí, prichádzali oveľa neskôr. Mladý Tomáš sa našťastie vrátil medzi prvými. Bol unavený, zarastený, špinavý, otrhaný, špinavý a smrdel, a takto sa hneď prišiel zvítať s rodinou. Dcéra Terézia mala už skoro 4 roky. Keď ho zbadala, vydesila sa a od hrôzy sa rozplakala. Ihneď sa schovala za zásteru svojej matky s komentárom, že sa bojí toho starého deda, čo k ním prišiel.

Starý otec sa musel dať najskôr do poriadku, oholiť sa, v sude okúpať a ostrihať dlhé vlasy, prezliecť staré vojenské šaty, a len tak si mohol začať získavať svoju dcéru. Rodina sa postupne rozrastala. Zakrátko sa narodila malá Jozefína, potom František a napokon Ľudovít.

Terézia prežila detstvo a mladosť podobne ako veľa iných chudobných detí v tej dobe. Do školy chodila 6 ľudových tried v primitívne zariadenej dvojtriednej škole vo V. Od detského veku musela pomáhať na drobnom hospodárstve

svojich rodičov. Postavou bola po otcovi – útla, nízka a slabého vzrastu s malou fyzickou silou. Bola utiahnutá, nepriebojná i dosť podráždená, čo dokazovalo aj jej stále obhrýzanie nechťov, precitlivosť a plachosť.

Od svojej matky Angely sa Terézia naučila vyšívať rôzne dierkové i plné techniky, ktorým venovala všetok svoj voľný čas. Ornamentové vzory si predkresľovala sama na rôzne druhy látok. Vypisovala ich aj ženám a dievčatám, ktoré ju o to požiadali. Mala slušnú zbierku predkreslených ornamentov, ktorú ja zachovávam až podnes. Boli to ornamenty na lemky listerových, brokátových, saténových, barchanových, plátenných a iných látok na zástery, vankúše, veľké i malé obrusy, na blúzky, rukávce a všetky diely ženského i mužského t-ého kroja, predkreslené výšivky na návlečky periniek do detských kočiarikov, golieriky a lemky blúzok, lemky regálov do skriň, kredencov i komôr a podobne.

Mama si vyšívaním privyrábala, čím prispievala na obživu rodine, ale najmä na prípravu svojej dievčenskej výbavy. Robota to bola veľmi prácná, náročná na zručnosť i zrak, a pritom veľmi slabo platená. No i napriek svojmu útlemu a nízkemu vzrastu sa snažila využiť príležitostnú prácu a zarobiť si peniaze. Keď už netieklo, tak aspoň kvapkalo. Iné pracovné možnosti neboli, preto robila to, na čo jej stačili fyzické sily, len aby do rodiny pribudla nejaká tá koruna.

Počas sezónnych poľných prác už od skorých ranných hodín chodievala každý deň pešo 9 km po prašnej ceste k vzdialenému veľkostatkárskemu majeru, spolu s partiou ďalších mladých robotníkov a robotníčok. Majer patrila grófom Zichyovcom. Až do večera pracovala na poli, kde spolu s ostatnými mladými pretrhávala, a potom okopávala cukrovú repu, a na jeseň ju vytriasala a orezávala až po jej zber.

Poživeň, čiže stravu na celý deň, si Terézia brávala do nošky so sebou. Býval to suchý alebo masťou či lekvárom natretý chlieb, uvarené vajíčka, kúsok slaniny alebo údených rebier. Do fľašky si nabrala vody alebo z melty čiernej kávy alebo čaj. Po príchode domov ju ako najstaršiu dcéru čakali domáce práce okolo hospodárskych zvierat svojho otca.

V detstve zažila veľmi smutnú udalosť, keď jej mladšia trojročná sestra Jozefína v roku 1922 zomrela. Príčinou bol pravdepodobne šarlach, no v tom období rodičia pri úmrtí dieťaťa presne nevedeli, na akú chorobu zomrelo. Lekárovi sa s chorým dieťaťom nechodilo, lebo na to neboli peniaze. Dieťa po ochorení buď prežilo alebo zomrelo. V časoch vysokej úmrtnosti v niektorých chudobných rodinách využívali cestu na konskom záprahu do okresného mesta aj na prípadný nákup rakvy, či už pre dieťa alebo pre dospelého.

Na dedinách zomieralo pomerne veľa malých detí, čo bolo v niektorých chudobných rodinách takmer normálne. Keď zomrelo jedno dieťa, za krátky čas sa narodilo ďalšie, a tak život v chudobe bežal ďalej. O chorobe

malej Jozefíny (sestry Terézie) vedeli iba toľko, že mala plnú hlavičku chrást a nejaké vyrážky. Pre zaneprázdnenosť rodičov nebola malej Jozefíne venovaná veľká pozornosť. Liečili ju len tak po domácky odvarom z bylín alebo tým, čo poradili babky zelinkárky. Tak sa stalo, že keď bola malá Jozefína počas zimy sama v izbe, bez dozoru svojej babky Kataríny (svatky mojej babky Angely), vyliezla z postele a vybehla bosá na dvor, kde bolo plno snehu, a to chorobu a smrť urýchlilo.

Keď mala Terézia 25 rokov, vypravovala na cintorín aj svojho najmladšieho, 17-ročného brata Ľudovíta, ktorý v júni 1939 zomrel na tuberkulózu. O polroka sa vydala za môjho otca Jozefa, s ktorým potom mali nás, tri dcéry.

Rodičia Terézia a Jozef spolu s nami prežili ťažký život. Mama v strednom veku i v dôsledku svojho genetického pôvodu trpela artrózou, následkom čoho sa jej vzrast na starosť rapídne zmenšoval. Bola najnižšou osobou v obci, merala len 135 cm.

Okrem artrózy matka trpela silnou astmou. Zdedila ju po svojej matke Angele a starej matke Kataríne. Štafetu tejto choroby som v rodine prebrala aj ja. Mama zomrela ako 81-ročná v roku 1996 na nepriechodnosť žilových ciest i na starobu, čiže postupné zlyhávanie telesných orgánov, ako som už spomenula.

Pribudla som do rodiny

Narodila som sa uprostred druhej svetovej vojny v sedliackej rodine otca roľníka v obci V. pri T. Dali mi meno Helena. Bola som druhé dieťa mojich rodičov – otca Jozefa a matky Terézie. Všetci sme boli kresťania rímsko-katolíckeho vyznania. Od krstu v rímsko-katolíckom kostole sa výchova nás detí – dievčat niesla v duchu kresťanskej viery. Odmalička nás rodičia učili modliť sa, chodiť do kostola a v škole sme absolvovali vyučovanie náboženstva. Všetky tri sme prijali sviatosť zmierenia, prvé sväté prijímanie, birmovku a sviatosť manželstva.

Do rodiny som pribudla hneď do roka po narodení staršej sestry Jany narodenej v roku 1941. V rodine zaznel ďalší detský plač a kolíska sa rozkolísala po druhýkrát. Nebolo treba oprášiť ani starý detský kočiar, v ktorom sme sa neraz tiesnili vedno so staršou sestrou Janou. Najmladšiu sestru museli dlho voziť, pretože po narodení mala vyklbené nôžky, ktoré mala v sadre, a potom v ortopedických remenoch.

Náš hranatý detský kočiar, v ktorom sme sa vyvozili všetky tri, už nebol nový. Pred nami určite slúžil viacerým batol'atám. Dnes by si ho nik nevedel ani predstaviť, také to bolo čudo. Bol vyblednutej špinavomodrej farby, priestran-

ný a dosť hlboký na malých kolieskach. Na bokoch mal okienka v drevených rámkoch vyplnených doškriabaným, ale ešte priehľadným žltým kaučukom s malými záclonkami. Okienka v rámkoch sa sťahovali „ako v osobnom aute“, vertikálne.

Kočik bol dosť priestraný, tak nás v ňom vozili dve naraz, jednu vpredu a druhú vzadu. Vyvozili v ňom i našu najmladšiu sestru Vieru, odo mňa o tri a pol roka mladšiu. Bol to príznak na pohľadanie. Ešte dlho po tom, ako nás v ňom vozili, sme ho mali na povale, kde sme sa v ňom hrávali a vozili sa jedna druhú a neskôr aj tretiu po povale. Občas sme si ho dali z povaly zložiť a vozili sme sa v ňom po dvore aj po ulici, a to naraz aj všetky tri, keď nás mal kto tlačiť. Dokonca sme sa v ňom ako na saniach, spúšťali z malého vršku pod hájom. Tak sme ho zdemolovali, že pre ďalšie bábo bol už nepoužiteľný. Už sa nepamätám, kedy z povaly zmizol. Pravdepodobne ho rodičia niekomu dali ako káru alebo vyhodili. Mať v rodine detský kočiar bolo zriedkavosťou. Až do 40. rokov minulého storočia kočiare pre malé deti na dedinách nebývali. Deti vozili na drevených štvorkolesových vozíkoch, ktoré si ľudia sami zhotovili v domácnostiach.

Bola som teda druhá dcéra v rodine. Keďže som bola prostredná, bolo to dosť nevýhodné, lebo som medzi nimi lietala ako pingpongová loptička.

Najstaršia sestra Jana sa rodila nôžkami dopredu, ktoré jej pôrodná baba pod kolenami veľmi poškodila a vykĺbila. Musela jej byť venovaná väčšia pozornosť. Nôžky pod kolenami jej v nemocnici v B. operovali, pretože ich mala úplne do X. Z tohto dôvodu bola v sadre od podpazušia až po členky viac ako tri mesiace. Pre mamu, otca i babku Angelu to bolo veľmi ťažké životné obdobie, lebo takmer presne do roka som sa pýtala na svet i ja.

Najmladšia sestra Viera prišla na svet tri a pol roka po mne. Bola miláčikom rodiny. A tak ja ako prostredná som nemala na ružiach ustlané, a aj sa mi ušlo najviac bitky za nezbedy i žiarlivosť.

Od narodenia som bola živé a pomerne zdravé dieťa, zvedavá ako myška a všetko som si musela vyskúšať a ohmatať. Nebolo priestoru v dome, ktorý by som nebola mala preskúmať. Veľký priestor povaly nad sedliackym domom, v kuríne pre hrabavú hydinu, nad ošípanými, ale aj tesne pod chlievmi som mala prepátraný a zmapovaný ako vlastnú dľaň. Na povalu, kurín i do pivnice viedli prudké schody, s ktorými som problém nemala, hoci boli dosť nebezpečné (zodrané i spráchnivené).

Keďže mi doma moje dobrodružstvá nik nezakazoval, robila som detské prieskumy, kde sa len dalo. Na okolí nebol strom, na ktorého vrchol by som nebola vyliezla a preskúmala. Ešte aj horný priestor krovu vysokej stodoly som mala po trámoch prelezený. Vo výške nad betónovou plochou stodoly bolo čo skúmať a obdivovať.

Otcova mláča, v jej útrobach nemala miesta, cez ktoré by som sa nebola preklzla a ohmatala si ho. Neraz som sa v tých jej útrobach zasekla a ocitla tak, že som nemohla preklznúť ani hore ani dole. Ale vždy som sa z toho nejako dostala, aj keď s odretými ušami.

Rodičia nevedeli o mojich nezbedách. Nás deti nechali voľne sa pohybovať v celom priestore dvora domu, predného i stredného hospodárskeho dvora a aj rozsiahlej záhrady. Hoci na dvore bolo veľa nebezpečenstva, ako deti sme bývali ponechané bez obáv rodičov náhode. Nebolo času sa deťom venovať. Prvoradá bola robota na hospodárstve, na poli, ktorá sa pre dosiahnutie dobrej úrody musela vykonať v určitých termínoch. Pôda rodinu živila, a preto deti boli až druhoradá. Inak to ani nebolo možné zvládnuť.

Pri mojich detských „výskumoch“ ma najviac lákal vysoký stoh slamy postavený do tvaru kríža, čím bol zakotvený a mal stabilitu. Býval pri ňom často pristavený vysoký drevený rebrík z agátového dreva a mne nebolo viac treba. Denne som bola na jeho „vršaku“ a spúšťala som sa po zadku na slamu nakopenú dolu alebo som na ňu z vrchu skákala.

Najviac ma lákalo prevítať stoh slamy v jeho kútoch, kde bol najredší a urobiť si pod neho tunel. V rohoch sa stoh viazal s ďalšími ramenami, takže nebol stlačený až tak, aby ho dieťa nevedelo prevítať. Tak sa mi tunel pod stohom podaril pretlačiť, resp. prevítať. Bola to taká moja tajná skrýša, kde som sa mohla ukryť pred bitkou za nezbedy.

Rodičia boli popri svojom pracovnom nasadení presvedčení, že deti sú v intraviláne pozemku sedliackeho domu, kde ich vždy nájdu a nemôžu sa stratiť. Ak sa aj niečo stalo, považovali to za osud. O niektorých mojich huncútstvách vedeli a často mi vravievali, že som pokazený chlapec a šinter. Bitky remeňom som schytala viac ako moje dve sestry. V rodine som nebola práve stredobodom pozornosti, lebo som bola v rodine už druhá dcéra a ešte k tomu nezbednička. To ešte rodičia nevedeli, že o 3 a pol roka neskôr do rodiny pribudne ešte tretia dcéra Viera.

Mamu tieto tri, krátko po sebe nasledujúce, tehotenstvá telesne oslabovali a vyčerpávali. Nestíhala robiť všetko naraz, nemala dostatok fyzickej sily, ani psychickej trpezlivosti. Nebyť babky Angely, jej všestrannej pomoci, bolo by sa mame žilo ešte oveľa ťažšie, pretože okrem babky jej nemal kto pomôcť.

Sestre Jane po narodení operovali obe vykĺbené nohy pod kolenami, kde jej zostali zošívané stehy dlhé cca 12 cm. Jazvy po stehoch jej bolo výrazne vidieť a deti v škole sa jej dlho vysmievali. Veľmi tým trpela a zakrývala si ich, ako sa len dalo. Jazvy jej nikdy nezmizli, ani nezbledli a sú jej výrazne vidieť i teraz v starobe.

Dosť, čo mali moji rodičia i babka Angela starosti s Janou, do roka a do mesiaca som pribudla do rodiny ešte aj ja, našťastie však zdravá. Aj Janino

zdravie sa časom dostalo ako tak do poriadku, a už po dvoch rokoch sama bežkala. Starostlivosť sa sústreďovala predovšetkým na ňu. Boli sme ako dvojčičky. Doma sa prali dvoje plienky, ktoré sa nekupovali v obchode, ale natrhali ich zo starých plachiet alebo už nepoužiteľných obliečok do postele a to v rôznych farbách. Plienky nebolo kedy vyvárať, iba sa preprali a dali na plot vysušiť.

Gumené nohavičky sa ešte nepoužívali. Bábätko zamotali do handrovej plienky, omotali gumenou štvorcovou plienkou a s vyšponovanými nožičkami ho zavinuli do perinky s dekoračným krézlom (čipkou). Perinku tuho previazali ozdobným 4 cm širokým povijakom (trakom), takže dieťa v nej nemohlo nožičkami ani pohnúť. Len čo sa dieťa naučilo bežkať, už ho, najmä v lete, nechávali bez nohavičiek iba v dlhších šatočkách. Nemuselo sa prať toľko plienok. Na hygienu sa neprihliadalo.

Mama s babkou nevedeli čo skôr, či sa postarať o deti alebo ísť do poľa, alebo obriadiť domáce hospodárske zvieratá. Občas im bolo do zúfania. Otec, ako stredný roľník, mal veľa starostí s obrobením polí a chovom hospodárskych zvierat. O výchovu detí sa muži veľa nestarali, to považovali za ženskú záležitosť.

Vojnový požiar na pozemku rodiny

Na sklonku II. svetovej vojny, 1. marca 1945 pri oslavách končiacej sa vojny, ešte stále prítomní ruskí vojaci od radosti vystreľovali do éteru prskavky, petardy a rachétle. Z ohňostroja jedna petarda vletela do stohu slamy z minuloročnej úrody môjho otca. Stoh bol postavený v krátkej vzdialenosti od stodoly s hospodárskymi strojmi a krmovinami. Po dopade petardy stoh vzbĺkol ako zápalka a zhorel.

Zo stohom horela aj drevená latová bránka do záhrady a s ňou drevená ohrada, ktorá oddeľovala hospodársky dvor od záhrady – humna. Horiaca ohrada siahala až tesne po stodolu, v ktorej bola odstavená mláča s elevátorom a iné veľké hospodárske stroje. Plamene ohňa už siahali a šľahali na stodolu. Požiar ratovalo veľa ľudí z obce aj miestni hasiči, ktorí oheň hasili vodnou striekačkou a ľudia vedrami vody ťahanej zo zrubovej studne.

Naťahané plné vedrá vody si ľudia od studne podávali z ruky do ruky až k požiaru, čo však stále nestačilo. Keď už plamene oblizovali stodolu, otec holými rukami uchopil horiacu drevenú bránku a vyhodil ju z pántov na zem. Tým zabránil prenos ohňa na stodolu. Stoh slamy sa zachrániť nedalo. Po požiaru mal otec starosti so zháňaním krmnej i stelivovej slamy pre svoje hospodárstvo. Ľudia z obce pomohli, koľko len vládali. Otec mal značné popáleniny na oboch rukách.

Po druhej svetovej vojne v roku 1945

Krátko po vojne môj otec zohnal a odkúpil už použité, ale funkčné menšie nemecké rádio „Telefunken“, ktoré pri odchode nemeckí vojaci u niekoho nechali. Zo starého rádia sa rodičia denne dozvedali správy o povojnovom vývoji v Československej republike, o udalostiach februára 1948, o znárodnení majetku a jeho konfiškácii boháčom a veľkostatkárom, o páde starej vlády a nástupe komunizmu s jeho vládnym programom a veľa ďalších správ. Celé dni sa rozprávali o tom, čo počuli v správach, čo sme si časom všimli aj ja so staršou sestrou.

V správach sa rodičia dozvedali, aké reformy a sociálny program pripravuje nová vláda pre rodiny pracujúcich. V pamäti mi utkvela najmä správa o zriaďovaní materských škôl a jaslí, o čom som nemala ani potuchy. Jasle som si predstavovala ako jasličky na Vianoce v kostole, veľké a drevené do tvaru V, kde nás, malé deti, nahádzu a budú kŕmiť.

Rodičia nám to zreteľne nevysvetlili, lebo ani oni dostatočne nechápali, čo to budú za jasle, nikdy o tom nepočuli, preto som mala tie najdivnejšie predstavy. Keď sme rodičov a babku neposlúchali, tak nás strašili, že nás dajú do jasieľ. My so sestrou sme sa od strachu už aj schovávali pod posteľ, a potom sme boli chvíľu poslušné ako baránky.

Keď už nám prischlo to rádio, otca nabádalo naladiť ho aj na zahraničné frekvencie slovenského vysielania, ako bola Slobodná Európa, čo bolo prísne zakázané. Vysielali relácie zasa opačného, protisocialistického smeru, a tak doma nevedeli, ktorý smer je správny. Ľudia, ktorí si vypočuli informácie aj z jednej, aj z druhej strany, boli dezorientovaní a žili v strachu z ďalšej svetovej vojny i v neistote, čo im asi nové zriadenie prinesie. Zahraničné správy z rádia, ale najmä domáce spravodajstvo, sa medzi obyvateľstvom rýchlo šírili. Ľudia im dlho nerozumeli, a preto nevedeli, na ktorú stranu sa je lepšie postaviť.

Prvý povojnový výlet v roku 1947 – ako 5 ročná

Otec všetku starostlivosť o svoje malé deti prenechal mame a babke. Málokedy sa nám venoval alebo nás popestoval. Bola to príliš tvrdá výchova (keď sa to dá tak nazvať) pre tri dievčatá. Občas nás brával so sebou previesť sa na voze s konským záprahom, buď do okresného mesta alebo do jeho rodného Z., alebo na notariát do M., kde potreboval povybavovať úradné záležitosti.

Ako 5 ročnú, v roku 1947, nás otec spolu so staršou sestrou Janou zobral na ďalekú cestu konským povozom až do D. za H. Pravidelne vozieval do kláštora rehoľných sestier časť úrody z jeho hospodárstva. Na výlet sme sa veľmi tešili,

lebo to bol náš prvý veľký zážitok, o ktorom sme nemali ani predstavu. Netušili sme, ako kláštor vyzerá a kto v ňom býva. Keďže otec s paholkom odchádzali do D. už veľmi skoro, o tretej hodine rannej, so sestrou nám ustlali na voze a pripravili priestor na spanie.

Uložili nás už na naložené vrecia s obilninami, a po hrkotavej ceste sme čoskoro zaspali. Do kláštora v D. sme prišli v dopoludňajších hodinách, kde sa nás ujali rehoľné sestričky, naklmili nás a poukazovali nám, ako vyzerá ich kláštor zvnútra i zvonku. Veľmi sa nám tam páčilo, nikdy pred tým sme nevideli nič podobné, pre nás až prepychové, a preto plné dojmov sme mali doma o čom rozprávať.

Otec s paholkom poskladali naložené vrecia s obilninami a privezenými produktmi. Rehoľné sestry oboch pohostili, podebatovali s nimi a po chvíľke oddychu sme sa vydali na spiatočnú dlhú cestu hrkotavým vozom domov.

Druhý výlet do kláštora

V nasledujúcom roku 1948, vo februári, ma mama zobrala do kláštora v D. na dva týždne. Vyšivala tam dekoračné prikrývky do kláštornej kaplnky. Staršia sestra Jana už ísť nemohla, pretože chodila do prvého ročníka základnej školy a mladšia sestra Viera bola sotva trojročná. Obe zostali doma s babkou Angelou. Mama teda zobrala do kláštora iba mňa.

V kláštore sme spávali v hosťovskej izbe, čo bolo pre mňa čosi nezvyčajné, čo som si dotedy nevedela ani predstaviť. V izbe na strope visel luster, v jednom kúte bol vodovod s umývadlom, kde sme sa ráno umývali. Bol to prvý vodovod, aký som v živote videla. Na parketách ležal plyšový koberec a vo vrchnej časti izby biely štukatér bez drevených trámov, iný ako u nás doma. Nevedela som pochopiť, ako po otočení kohútikom môže z neho tiecť voda. Ešte viac som sa divila splachovaciemu záchodu. Cítila som sa ako v panskom prepychovom dome. Nechápala som ten veľký rozdiel, ktorý bol u nás doma a tu v kláštore.

Mama celý deň vyšivala a ja som pobehovala po kláštore alebo po dvore. Občas sa mi venovala niektorá kláštorná slúžka, ale najmä kuchárka Mara, ktorá pochádzala z východného Slovenska. Rada sa smiala a bola vždy v dobrej nálade. Keďže bola zima a vonku veľa snehu, sánkovala ma po dvore kláštora alebo sme sa spúšťali po zasneženej cestičke z kopca kláštorného vinohradu. Cestička bola úzka a my sme pri každej jazde narazili do viničného koreňa. Bolo že to smiechu a radosti, keď sme sa kotúľali dolu kopcom.

Obec D. pri H. bola kopcovitá podhorská obec, kde boli aj väčšie svahy na sánkovanie a dalo sa z nich pohodlnejšie spúšťať. Inokedy ma zase na saniach brávala jedna z rehoľných sestier do dedinskej starej základnej školy, kde učila

prvákov i druhákov. Presedela som na vyučovacích hodinách celé doobedie, kde som sa nudila alebo som si kreslila a prezerala rozprávkové knižočky. Až cez prestávky sa mohli deti so mnou chvíľku hrať.

Pamätám si, ako ma mama každý rok ako malé dieťa dávala takmer dohola ostriať, lebo som mala vždy tenké, slabé a riedke vlasy. Vraj, že mi vlasy zhustnú a budú pevnejšie, čo sa nikdy nepotvrdilo, a vlasy som mala slabé po celý život. Ibaže do kláštora v D. ma mama vzala práve vtedy, keď som bola takto ostrihaná. Vlasy som mala síce už asi trojcentimetrové, ale strašne som sa hanbila, lebo som vyzerala ako chlapec. Kto ma uvidel, takto na mňa aj pokrikoval a mňa sa to nepríjemne dotýkalo.

Keďže v D. sme boli v zimnom období, mama mi ušila veľmi teplý čepiec, olemovaný zajačou kožušinkou s vrchným pipúchom. Čepiec som si doniesla aj do kláštora. V budove bolo všade teplo vďaka ústrednému kúreniu, a tak som po chodbách behala bez čepca. Keď ma však sestrička učiteľka zobrala na celé dopoludnie do školy, ani za svet som si nechcela dať čiapku dolu z hlavy, i keď trieda bola dobre vykúrená starými kachľami na tuhé palivo.

Veľmi som sa hanbila odhaliť svoju na chlapca ostrihanú hlavu. Bála som sa, že sa mi budú posmievať a budú na mňa pokrikovať, že som chlapec. Počúvala som to denne od sestričiek v kláštore, čo mi nebolo príjemné. Čiapku som si v škole z hlavy dolu nedala ani na naliehanie sestričky učiteľky, úplne som sa spotila a potom cestou zo školy do kláštora som poriadne prechladla.

V noci som mala vysokú teplotu a kašeľ ako hrom. Tak som musela nejaký čas pobudnúť v posteli, a aby mi nebolo dlho, sestričky mi priniesli viac obrázkových rozprávkových knižiek, z ktorých mi občas čítali. Boli to prvé rozprávkové knižky, ktoré som v živote videla. Knižky sa mi veľmi páčili, a tak mi z nich niektoré darovali aj domov. Mali sme pekný darček pod vianočný stromček. Už viac som sa bez nich ani nepohla, všade som ich nosila so sebou a každému ukazovala.

Ako malá prváčka som si malé farebné obrázkové knižky nosila v kabele aj do školy. Raz mi ich nejaký spolužiak v triede ukradol a viac ich nebolo. Nenašli sa ani vyšetovaním. Bolo mi za nimi veľmi, veľmi smutno a dlho som na ne nevedela zabudnúť. Tak pekné a pestro ilustrované knižky zo zimného a vianočného obdobia s anjelikmi mi nikto viac už nedaroval, a ani som nikdy viac podobné nevidela.

Nástup socializmu po februárovom prevrate v roku 1948

V tomto búrlivom a revolučnom období som nastupovala ako prváčka do ľudovej školy. Počiatočná fáza socializmu bola poznačená hrubým násilím neskúseného režimu, čo u mnohých ľudí a rodín i na dedine napáchalo veľa

utrpenia, neistôt a zmätku. No nie každý na dedine žil v biede a nedostatku.

Vhodnejšie sociálnejšie životné istoty mali robotnícke rodiny železničiarov, robotníkov v Coburkovej továrni, a aj v cukrovare, ktoré mali síce nízky, ale trvalý a pravidelný príjem. To sa však nedalo povedať o roľníckych rodinách, ktoré boli hospodárením odkázané na klimatické podmienky jednotlivých ročných období.

Roľník mal peňažný príjem až po zbere úrody, s ktorým musel vystačiť až do ďalšieho zberu. Až do odpredaja hlavnej úrody si svoje drobné výdavky musel kryť predajom produktov drobných hospodárskych zvierat, ako boli hydina, vajička, pečienky a podobne.

Keď však bol rok neúrodný, nebolo dostatočného príjmu ani v jesennom období. Rodiny živorili, žili iba z rastlinných produktov a produktov domácich zvierat. Z produktov rastlinnej výroby však bolo potrebné nakŕmiť aj zvieratá. Keď bol rok suchý alebo príliš daždivý a neurodilo sa, nebol dostatok krmovín ani pre zvieratá, nebolo čo speňažiť, a tak trpela nedostatkom celá rodina.

Roľník vždy žil v neistote, ako v lotérii, pretože bol odkázaný na poveternostné, klimatické podmienky. Či bola alebo nebola úroda, roľník bol zaťažený kontingentom povinnej predpísanej štátnej dodávky rastlinných i živočíšnych produktov pre zásobovanie mesta.

Neraz z úrody nezostalo na dostatočné živobytie rodiny ani v stodole, ani na povale, ani v komore či v pivnici. Štát neriešil, koľko hladných krkov sa musí nasýtiť z biednej úrody v roľníckej rodine. Sociálne dávky, ako bola podpora v starobe, invalidite, rodinné prídavky a i. sa v socializme začali vyplácať až okolo roku 1960. Predtým boli vyplácané iba vdovské, veľmi nízke dôchodky po vojakoch padlých v prvej alebo druhej svetovej vojne.

Grófsky kaštieľ sa stal po znárodnení školou

Po znárodnení štát zriadil v kaštieli Stredisko pracujúceho dorastu (SPD) s internátom a celodenným stravovaním. Učili sa v ňom žiaci – učni zo všetkých kútov Slovenska. Zriadené boli i odborné triedy s maďarským vyučovacím jazykom. V SPD vo V. sa mládež učila pokrokovému, modernejšiemu a odbornému hospodáreniu v poľnohospodárskom odvetví rastlinnej i živočíšnej výroby.

Povojnová aktivita a budovateľské nadšenie učňovskej mládeže bolo veľké. V Stredisku pracujúceho dorastu sa začalo s výchovou v duchu pokrokových metód, predností a v aktivite pri budovaní socializmu. Každodenný život v internáte sa začínal rozcvičkami, pravidelným stravovaním 5 x denne, štúdiom v učebniach, praktickým vyučovaním na cvičných pracoviskách a inými záujmovými a športovými aktivitami.

Na hromadné brigády a športoviská sa nastupovalo pochodovaním v zástupoch, pričom sa spievali revolučné a „pokrokové“ piesne. Učňovská mládež bývala počas celého dňa oblečená zväčša vo zväzáckych košeliach a v monterkových oblekoch. Do učební nosili dievčatá k zväzáckej košeli sukne a chlapci nohavice.

V poľnohospodárskej škole boli najskôr zriadené odbory: chovateľstvo hospodárskych zvierat, záhradníctvo, chov vodnej a hrabavej hydiny, kováči, kolári a opravári poľnohospodárskych strojov. Po ukončení učňovského štúdia mali absolventi možnosť pokračovať v dvojročnom nadstavbovom majstrovskom štúdiu v odbore, ktorý mal charakter stredoškolského vzdelania bez maturity. V praxi sa uplatňovali ako zootechnici, vedúci záhradníctva, technici rastlinnej výroby.

V počiatočnej fáze bývalo učňovské odborné štúdium jednoročné. V 60. rokoch začalo byť dvojročné, a potom trojročné. Neskôr, až v 90. rokoch, pribudli učňovské odbory potravinárske, ako bolo cukrárstvo, pekárstvo, mäsiarstvo. Pribudli tiež nové štvorročné maturitné ročníky v agropodnikaní, štvorročná dievčenská škola, odbor podnikateľ v poľnohospodárstve – agropodnikateľ, ktoré končili maturitou. Učňovské štúdium s maturitou trvalo/trvá 5 rokov.

Rozhranie dvoch politických systémov

Na rozhraní dvoch politických systémov, v ktorých som sa narodila, teda od raného detstva a útlej mladosti, som vyrastala a prežívala následky povojnových udalostí vyvíjajúcich sa po roku 1945. I keď som v detstve nechápala, čo je to vojna a čo politika a tiež, čo je to striedanie kapitalistického spoločenského systému s nastupujúcim socializmom, zachovali sa mi v pamäti dost' živé a trpké spomienky. Od malička som bola vnímavá dieťa, aj keď si to nik nevšímal, lebo vtedy nebolo času pozorovať schopnosti a záujmy dieťaťa, a už vôbec ich rozvíjať.

Vývoj pohnutých udalostí po prevrate bol u nás doma denno-denne na pretrase. V rodine mojich rodičov a babky, ale aj susedov a občanov na dedine sa o ničom tak podrobne nehovorilo, ako o revolučných udalostiach. Ako vnímajúce, vyrastajúce a vyvíjajúce sa dieťa, ovplyvnené skutočne prežitými udalosťami, posudzovaním pohnutej doby rodinou a okolím, som čoraz zreteľnejšie roz-poznávala, čo nám nastupujúci politický systém – socializmus prinášal. Ako staršia som už nepatrne vnímala a pozorovala jeho vplyv na životnú úroveň vo vlastnej rodine, dedine, okolí, v ktorom som vyrastala, chodila do školy, prežila ťažké detstvo v chudobe, svoju mladosť, študentské roky i dospelosť.

Rýchle zmeny v dôsledku reforiem po znárodnení a nástupe komunistov

k moci, boli v mnohých prípadoch tvrdým zásahom do neznámeho a nepoznaného života ľudí. Z začať sa však muselo. Vtedajšie reformy boleli, no bolia i tie dnešné. Vždy existovala vrstva, ktorá ich musela, i dnes musí, pretrpieť a prekonať. Podstatné však bolo, aby priniesli pozitívne výsledky lepšej životnej úrovne, najmä v najbiednejšej a najchudobnejšej vrstve obyvateľstva.

Neblahé dôsledky nástupu nového zriadenia pocítila aj moja rodina. Narodila som sa v priebehu druhej svetovej vojny, a už ako šesťročná som si začala uvedomovať a cítiť, čo je to bieda a život s chorým otcom.

Práve v tomto ťažkom období roku 1948/1949, v dôsledku revolučných zmien znárodňovania a vyvlastňovania majetku otec vážne nervovo ochorel. Neuniesol predstavu o konci svojho sľubne sa rozvíjajúceho gazdovania, ktoré bolo jeho srdcovou záležitosťou. Rovnako neuniesol odobratie svojho tak ťažko nadobudnutého, a už slušne nagazdovaného majetku. Skolaboval.

Prváčka základnej školy v roku 1948

Na jeseň v prevratovom roku 1948 nás v našom dome, ktorý mal dve izby a jednu kuchyňu, žilo sedem. Bol to sedliacky rodinný dom, postavený v roku 1928 z pomerne lacných stavebných materiálov, čo som už spomínala vyššie. Bol vlhký a studený, a tak drevená dlážka rýchlo podliehala hnilobe. Bývali sme tam mama, otec, babka s dospelým invalidným slobodným synom a my tri deti – dcéry.

V pohnutom revolučnom čase som sa ako šesťročná stala prváčkou základnej školy. I keď som sa na školu tešila, nespĺnili sa moje predstavy a očakávania. Nemal sa kto so mnou pravidelne učiť, najmä čítať a písať domáce úlohy. Väčšinou som bola ponechaná sama na seba a na vlastné schopnosti.

Nebola som jediná. Aj v iných rodinách v tom čase boli deti ponechávané v učení samy na seba. Tiež by boli veľmi potrebovali pomoc rodičov, tak ako aj ja. Rodičia boli zanepřázdnení každodennou prácou na poliach a domácom hospodárstve. Po príchode z poľa už nemali silu, ani vôľu sa s nami učiť. Keď sa náhodou aj niektorý z rodičov s nami učil, bola to vždy iba mama. Otec sa s nami neučieval. Mal veľa práce a povinností na svojom domácom hospodárstve. Denné kŕmenie, napájanie, ošetrovanie hospodárskych zvierat, zabezpečovanie dostatočného množstva krmovín a práca na poli dali poriadne zabráť nielen otcovi, ale aj mame a babke.

Na prospechu dieťaťa rodičom veľmi nezáležalo. Prijímali ich také, aké boli. Nebolo času sa deťom dostatočne venovať. Niekedy pri zlých výsledkoch dieťa potrestali bitkou, ale takýto trest sa aj tak minul účinku.

Po fyzických trestoch za zlé známky sa nič nezmenilo, snaha rodičov pomôcť

s úlohami a učením nenasledovala, nebolo času, ani chuti. No a deti, tie boli vo väčšine rodín na bitku zvyknuté, takže bitka nebol účinný, ani platný výchovný prostriedok. Inak tomu nebolo ani v našej rodine. Remeň neustále visel na klinci verají dvier izby ako hrozba a výstraha. Neraz sme pocítili jeho štipľavý účinok a koľkokrát sme ani nevedeli, za čo.

K samostatnému učeniu deti doma vedené nebývali. Samy si napísali domáce úlohy, a aj si vypomáhali medzi sebou. Nik im prácu neskontroloval. Iba zriedkakedy si mama našla čas k niektorej z nás si sadnúť a pomôcť s učením. Najčastejšie s učením pomáhala najmladšej sestre, ktorá bola z nás troch najviac bojzlivá a situáciou doma vystresovaná.

Prvá učiteľka po nástupe do školy

Učiteľov bol po vojne na Slovensku nedostatok, a tak sme mali ruskú učiteľku, ktorú sme volali Bukva. Keďže po skončení vojny zostala na Slovensku, a ako učiteľka ovládala slovenský jazyk, v základnej škole jej prideliť učiteľ prvkov. Báli sme sa jej ako čerta, lebo jej facky mali silu. Jej skutočné meno a priezvisko si v obci nik nezapamätal. Ani nikto nevedel ako do V. prišla a z nich odišla. Ako by sa bola po nej zľahla zem.

V škole, ale aj mimo nej bolo dovolené častovať deti bitkou, a tak si toto právo i neduhy v značnej miere učiteľka Bukva vybijala na malých žiačikoch. Okrem niekoľkých kúskov odevu, jedných topánok a papúč, starého dreveného kufra a kabele, nemala nič. Tiež prežívala povojnový hlad a nedostatok, ktorý riešila svojrázne, tak, ako sa dalo.

Keď bola hladná, vysledovala si cez prestávku dieťa, ktoré v hrsti držalo najväčší krajec chleba. Prišla k nemu a bez pýtania mu z neho odhrýzla a niekedy žiakovi zjedla aj celý chlebič.

Učiteľka Bukva si po večeroch svoj hlad riešila návštevami rodín detí prvákov pod zámienkou, že prišla dieťa doučať, pri čom si vypýtala jedlo a nechala si aj zabaliť. Keď dieťaťu pri doučovaní doma nešlo napríklad čítanie alebo počty, vyzauškovala ho priamo pred rodičmi. Rodičia nezasiahli, lebo biť dieťa v rodine i v škole bolo dovolené, a celkom normálne. Do školy si časom priviedla aj svoju asi štvorročnú dcéru, ktorú tiež stravovala, ako sa dalo, i po rodinných domoch svojich prvákov.

Dodnes si pamätám, ako raz v škole na vyučovaní znenazdania pribehla ku mne, a tak ma vyfackala, že som spadla pod lavicu, spod ktorej som sa nevládala ani vymotať. Drevené lavice spojené s písacím stolikom bývali zo všetkých strán kryté. Pracovná vrchná doska na písanie sa sľahovala a odkrývala miesto na kalamár s atramentom a slúžila na ukladanie písacích potrieb. Bitku učiteľky

Bukvy som si zapamätala na celý život. Doteraz neviem, začo a prečo ma vyfackala. Zrejme za nepozornosť, asi som sa nepokojne hrala s prstíčkmi, keď niečo vysvetľovala.

Učiteľka si nevšímala, a ani nedbala na to, čo sa v duši malého dieťaťa odohráva, z akej chudoby a biedy pochádza, aké ťažké chvíle práve prežíva v škole i doma. Nerozmýšľala nad tým, čo asi dieťa trápi a prečo je v škole nesústredené, a či je vôbec nasýtené.

Na našej škole učila necelé dva roky, a potom odišla, nik už nevie kam. Pomerne často chodievala pešo do okresného mesta T. Nik nevie, za akým účelom. Po ceste si stopla voz z konským záprahom alebo bicyklistu, ktorý ju zviezol na paklári bicykla. Rovnako sa z mesta aj vraciavala späť do školy, kde bola ubytovaná v malej miestnosti kabinetu.

Neistá situácia po politickom prevrate

V prevratovej dobe počas nástupu nového štátneho režimu – vlády ľudu, som bola malé, chudokrvné, bledé, slabo živé a v rodine vystresované dieťa, prostredná z troch dcér. O rok staršia sestra Jana mala v tomto roku 7 rokov a mladšia Viera len 3 a pol roka.

Spomínala som, že našu rodinu nová situácia silno zasiahla. Otec, stredný roľník, i keď bol pracovitý, húževnatý a usilovný hospodár, práve v túto ťažkú dobu trvale ochorel na nevyliciteľnú nervovú chorobu. Jeho neustále pobyty v liečebniach, ústavoch, nemocniciach, strata pracovnej schopnosti a svojprávnosti znamenala pre rodinu biedu, hlad, utrpenie a beznádej.

Celú starostlivosť a výchovu o deti prevzala matka, ktorá bola vzrastom nízka, labilná, s malou fyzickou silou. Vo svojom ťažkom životnom položení bola zúfalá, slabá a nepriebojná, preto jej veľkou oporou bola moja babka Angela, jej matka, ktorá bola naopak fyzicky zdatná, robotná a priebojná.

Veľkým gazdom nebolo všetko jedno, keď sa dozvedeli o znárodňovaní a vyvlastňovaní majetku veľkého rozsahu, o následnom združstevňovaní a spoločnom hospodárení. Po prevrate gazdovia nemali predstavu o budúcom živote bez nadobudnutého i zdedeného majetku po svojich predkoch. Nastala pre nich ťažká doba uvažovania, nepokoja, obáv, hromženia, nadávok i mnohých bezsenných nocí.

Situáciu chápali len niektorí strední roľníci a poľnohospodárski robotníci bez pôdy, ktorí za čias grófov pracovali na veľkostatku a mali predstavu, o čom veľkovýroba je. Poznali, čo je využívanie mechanizácie na veľkých lánoch, ktoré urýchľuje prácu na poli a uľahčuje drinu roľníka, ale na druhej strane prináša aj nezamestnanosť a vyraduje robotníka z pracovného procesu.

Nastupujúca mechanizácia prinášala úžitok len veľkostatkárovi, ktorý v jej dôsledku už nemusel zamestnávať toľko poľnohospodárskych robotníkov. Zvyšovalo mu to produktivitu práce a rentabilitu výroby. Prostým roľníkom to však nič podstatné neprinieslo, ani nehovorilo, pretože neverili v silu a efekt nastupujúcej mechanizácie, najmä nie v spoločnom hospodárení bez svojho gazdovstva.

Babka Angela – významná osobnosť v mojom živote

V našom dome žila spolu s nami moja babka Angela, ktorá bola oporou nám trom malým deťom, ale najmä našej mame. Babka bola dosť rázna, pracovitá, tvrdá, húževnatá i silná. Po chorom otcovi prebrala ťažké bremeno tzv. rodinného gazdovania. V maštali zostali dve kravy, teľatá, dva kone, ošípané, prasatá, husi a ostatná hrabavá hydina.

Otcove zdravotné problémy sa čoraz viac zhoršovali, pretrvávali a tvrdo dopadali na nás deti. Veľmi tým utrpelo otcovo rodinné hospodárstvo, ktoré sa potom už len rúcalo, živorilo, dožívalo, až napokon zanikalo. Vybudovanému gazdovstvu chýbala tvrdá a mocná ruka gazdu.

Práce na domácom gazdovstve bolo viac ako dost. Mama s babkou naplno nedokázali nahradiť otcove tvrdé, pracovité ruky, a tak hospodárenie išlo dolu vodou. Pre obe to bolo veľké trápenie, nielen s hospodárstvom, ale i s otcovým zdravotným stavom, výchovou a obživou troch malých detí. Bolo treba vrátiť najaté pozemky roľníkom, ktoré otec držal v árende. Denne rodina zažívala strach, stresy, nedostatok jedla, trpeli sme podvýživou a chudokrvnosťou. Museli sme však žiť a bojovať ďalej.

Mama s babkou predali z otcovho nadobudnutého gazdovstva všetko, čo sa len dalo, samozrejme pod cenu, aby sa situácia v rodine ako-tak znormalizovala a zvládala. Ponechali si pár ošípaných, drobnú hydinu a jednu kravku, pomocou ktorej obrábali role, a ktorá musela mliekom živiť rodinu. S týmto mliekom, ošípanými i produktmi z poľa sa rodina musela ďalej deliť so štátom.

Nedostatok v rodine a chudokrvnosť detí

Keďže nebolo doma čo jesť, do školy sme chodili často hladné, bez raňajok, ba často aj bez desiaty. Doma bol obed väčšinou len zo zemiakových a strukovínových mliečnych alebo zasmažených polievok. Ovocie v zime nebolo, iba ak v lete. Desiatu sme si do školy nosili len po zabíjačke, keď bola vyškvarená masť a zomleté oškvarky spracované do nátierky. Podobne tomu

bolo aj po hodoch, kedy mama zomlela pečienky so všetkými vyškvarenými husacími kožkami, pomiešala ich s husacou masťou a natlačila do pohárov ako paštétu.

Desiatou občas býval aj chlebič natretý so slivkovým lekvárom alebo margarínom. Keďže sliviek bolo každoročne na jeseň dostatok, mama s babkou navarili lekvár, ktorý nás živil väčšinu roka. To všetko sa však rýchlo minulo, pretože na jedlo čakalo sedem hladných krkov. Ťažko sa nám cez prestávku pozeralo na robotnícke alebo majetnejšie roľnícke deti, ktoré si do školy nosili jablká a slušnú desiatu po celý rok.

Koľkokrát som cez prestávku neodolala a poprosila spolužiačku, ktorá si vychutnávala jablko, aby mi dala z neho odhryznúť alebo mi nechala aspoň ohryzok a ten som schrúmala až do stopky. Podobne to bolo aj s kuracinou na kosti, keď si ju po nedeli alebo sviatkoch priniesli na desiatu do školy. Veru stalo sa, že som požiadala spolužiačku, aby mi nechala kosť, ktorú som potom vycucala, koľko sa len dalo. Keď cez prestávku hlad tlačil a nebolo do čoho zahryznúť, veľakrát sa stalo, že som si vypýtala od spolužiakov aspoň raz odhryznúť z ich chlebiča. Robili to aj iné chudobné deti, ktorých bolo viac.

Vo svojej chudobe sme sa najviac tešili na nedeľu a nedeľný obed, kedy babka zabila sliepku a uvarila z nej dobrú polievku so zeleninou a s domácimi rezancami. To bolo vône po celom dome, čo navodzovalo nedeľnú atmosféru. Ako druhé jedlo bola rozporcovaná uvarená sliepka, z ktorej sa mi obyčajne ušli paprčky a slepačia lebka s chutným mozgom.

Prílohy k jedlu nebývali, podával sa iba chlieb. Ryžu, knedle a cestovinové výrobky sme nepoznali. Doma sa robili a varili slíže, halušky, šmykance, drobce. Zemiaky sme jedávali ako hlavné jedlo buď ako zemiakovú kašu s krupicou alebo ošúpané varené, dusené, postrúhané, smažené alebo v rúre pečené v šupke s kyslým mliekom alebo cmarom.

Čerstvé bravčové mäso sme jedli len počas zabíjačky ako upečené alebo varené v polievke, ktoré rozkrájali a podelili do tanierov. Jedlo sa s chlebom. Neskôr sa jedlo varilo už len z údeného mäsa alebo upečeného a zaliateho v masť. Hovädzie mäso sme takmer nepoznali. Bolo ho dostať iba na prídelové lístky od MNV (Miestny národný výbor), ktoré dostávali len robotnícke rodiny, nie však roľnícke, ktoré ho dorábali a kontingentom odovzdávali štátu. V radoch roľníkov to vzbudzovalo pohoršenie a veľkú krivdu.

V roku 1948 boli znárodnené rozsiahle majetky veľkostatkárom a bohatým veľkým roľníkom, ktorí nemali vôľu sa prispôsobiť situácii v spoločnom hospodárení. Prvé sociálne reformy štátu priniesli nepatrné sociálne dávky, ako boli minimálne sociálne dôchodky starým a invalidným ľuďom. Rodinné prídavky sa začali prideľovať až v roku 1960. Babke štát prideľil minimálny sociálny dôchodok vo výške 190 korún. Chorému otcovi bol určený sociálny dôchodok vo výške 220 korún.

Keďže otec bol väčšinou v liečebniach, nemocniciach a v ústavoch, minimálny invalidný dôchodok bol vyplácaný tomu ústavu, v ktorom bol práve hospitalizovaný. Skutočnosť, že bolo treba zaopatríť ešte tri malé deti, štát v tom čase nezaujímala. Tak sme všetci žili z babkinej mizernej vdovskej podpory.

Domáce hospodárstvo upadalo, polia bolo treba obrobit' najatou pracovnou i poľahovou silou, čo nebolo lacné. Najatá práca sa musela odrobiť alebo naturálne zaplatiť. Peňazí nebolo. Bieda a nedostatok v rodine sa prehlbovali. Ako deti sme nevedeli, čo sú to cukríky lebo ich nebolo za čo kúpiť, aj keď sme po nich veľmi túžili.

Bieda v rodine pokračovala i po nástupe socializmu

Bieda, chudoba, nedostatok a zúfalstvo v rodine s chorým otcom narastali. Mama s babkou z domáceho hospodárstva predali, čo sa len dalo. Všetko za mizernú, nízku cenu, len aby bol nejaký peňažný príjem. Získaná tržba sa v rodine dlho neohriala, uhrádzali sa ňou narastajúce dlhy za orbu, sejbu, zber úrody a iné nutné výdaje domácej spotreby.

Nemal kto pomôcť. Torzo rodiny nevládalo plniť ani predpísaný kontingent poľnohospodárskych produktov, za čo nasledovali tvrdé postihy od HKS (Hospodárska kontrolná služba) v obci, ktorá bola neúprsná.

V rodine deti trpeli podvýživou, boli chudokrvné a nedostatočne až zle oblečené i obuté. V čase letných poľných prác sme ako malé deti bývali doma často celé dni odkázané samy na seba. Vyslabnutá mama so starnúcou babkou museli ručne a za pomoci kravského poľahu obrobit' polia.

Celodennou stravou nám bývalo mlieko, kyslé mlieko, chlieb, voda, uvarené vajíčko, slaninka a ovocie, ktoré sme si našli a odtrhli v záhrade. O mňa šesť ročnú a o najmladšiu trojročnú sestru sa musela postarať naša o rok staršia, čiže sedemročná sestra Jana.

Nebolo času strachovať sa, ako doma prežívajú tri malé deti. Mama s babkou po odchode na pole dom zamkli, a my deti sme zostali v dome bez dozoru. Mali sme k dispozícii dom, dvor, záhradu domu, kde sme si našli domáce ovocie, vodu a slabú, jednostrannú chudobnú stravu nachystanú až do večera.

Nesplnený kontingent a jeho dôsledky

Už rok po znárodnení boli v rokoch 1949 – 1952 zavedené povinné dodávky štátu – kontingenty, začali sa dávať potravínové lístky na bravčové, hovädzie a teľacie mäso, a tiež bodové lístky na cukríky a ošatenie. Hlad v rodine sa

stupňoval, nemali sme čo jesť, i keď v chlieve sme chovali 3 ošípané (na povinnú dodávku štátu i pre rodinu). Povolenie od MNV na zabitie aspoň jednej ošípanej rodina nedostala, pretože nemala splnený kontingent. Ošípanú pre vlastnú spotrebu sme mohli zabiť len po splnení dodávky štátu, a potom až po vydaní zakáľacieho listu z MNV.

Úradníkov na notariáte (už premenovaného na MNV) nezaujímali príčiny, pre ktoré rodina predpísané dodávky neplnila. Nebrali ohľad na tri malé deti, ani na chorého otca, či na starnúcu babku, a ani na biedu v rodine.

Odvážna babka Angela sa už nemohla pozerat', ako sme my deti chradli, chudokrvneli, hladovali a nemali čo dať do úst. I napriek nesplnenému kontingentu a zákazu zakáľacky začala rázne konať. Tri malé deti potrebovali jesť.

Zabíjačka načierno

Z babkinej iniciatívy i napriek zákazu MNV zabili načierno jednu z vykŕmených ošípaných. Vytopili z nej masť, mäso vyúdili, a potom trpeli od strachu, aby HKS (Hospodárska kontrolná správa) z MNV na to neprišla. Znamenalo by to konfiškáciu mäsa s pokutou alebo dokonca väzenie. Vyúdené mäso bolo preto treba rýchlo ukryť. Babka s mamou ho nastrkali do jutových vriec a schovali do vysušenej d'atelinu v stodole. Kontrola z MNV sa o čiernej zakáľacke samozrejme dozvedela, no aj keď hľadala všade, ukryté mäso nenašla. Mäso v stodole však naopak našli myši, ktoré ho obžrali až po kosť. Takto znehodnotené mäso museli spáliť a rodina zostala naďalej hladná.

Kvôli tejto nelegálnej zabíjačke zahájil Miestny národný výbor voči mame represálie. Krátko na to ju predvolali na úrad, aby si osobne prišla prevziať rozhodnutie o väzbe pre spáchanie trestného činu a neplnenie predpísaného kontingentu. Bola to rana pod pás, najmä nám hladným deťom.

V rodine opäť nastalo ťažké a smutné obdobie, všetci sme plakali, že mama šla do väzby. Nevedeli sme si predstaviť, ako budeme dlhšiu dobu bez nej doma žiť. My deti sme veľmi plakali a babka tíšila náš plač, ako len vedela a utešovala nás, že keď mamu zatvoria do väzenia, bude sa o nás dobre starať a každý deň nám uvarí vajíčko, len aby sme už neplakali.

Hrôza z maminho uväznenia v srdiečkach detí narastala. Pamätám si veľmi živo, ako sa mama na predvolanie vybrala na úrad prevziať si rozhodnutie o väzení. Keď sme to my deti videli a počuli, s hrôzou a nárekom sme sa jej pochytili za zásteru a cez celú dedinu až na MNV cupotali plačúc za ňou. Otec bol už v tom čase v ústavnej liečbe. Nebolo nikoho, kto by sa bol nešťastnej rodiny zastal a pomohol.

Na MNV už úradníci mamu čakali s písomným rozhodnutím. Tá sa však dostavila aj s nariekajúcim krdlikom svojich malých detí. Neberúc do úvahy ťažké sociálne pomery v rodine na MNV mame tvrdo vysvetlili situáciu s väzením. Nikomu z úradníkov nebolo ľúto utrápenej matky s tromi malými deťmi nariekajúcimi okolo nej.

V úradnej miestnosti bol prítomný aj zamestnanec, obecný bubeník a zriadenec MNV v jednej osobe, Anton S. Najskôr situáciu pozoroval, a potom sa odvážil upozorniť súdruhov na nevšedne vyhrotenú scénu, ktorá sa práve pred nimi odohrávala. Aj keď nebol splnomocnený obhajovať občanov, osmelil sa a bol tam jediný, komu prišlo detí ľúto. Opýtal sa preto úradníkov, či nevidia živoriacu nešťastnú rodinu, hladné deti, utrápenú matku, a či nevedia o ich chorom otcovi. Až vtedy sa ľady roztopili a pohlo sa svedomie predstaviteľov MNV. Na príhovor tohto dobrosrdečného obyčajného človeka rozhodnutie o väzbe anulovali. Ťažký život v rodine však pokračoval aj naďalej.

Povojnové roky útleho detstva po znárodnení

Keďže my tri sestry sme sa narodili v priebehu druhej svetovej vojny, nepoznali sme, čo je materská škola ani detské jasle. Po znárodnení v roku 1948 sa v rádiu o ich zriaďovaní povrávalo kadečo, písalo sa o nich v novinách, ale nik nemal predstavu, ako by to mohlo v tých jasliach fungovať. Rodičia, i keď nemali predstavu o jasliach, strašili nimi deti, že keď nebudú poslúchať, tak ich strčia do jasieľ. Nevedeli, ani nemali predstavu, na čo by tieto zariadenie na dedine slúžili, už som to spomínala.

V domácom hospodárstve bolo roboty do úmoru a na deti nebolo času. Už ako päťročné sme bývali doma často samé, odkázané na dozor najstaršej šesťročnej sestry Jany. V jarnom a jesennom období nás brávali so sebou na vzdialené pole, ktoré až do večera obrábali, a nás nechávali hrať sa na úvrati oráčiny role pod agátmi.

Horšie bolo, keď sme začali chodiť do školy. Na poliach začali nárazové jarné poľné práce, pretrhávanie repy, kukurice a iných plodín a hneď po nich nasledovalo plečkovanie a okopávanie. Všetko sa muselo vykonať v agro-technickom termíne, pretože úroda inak nebola dobrá. Podobne to bolo aj pri zberových poľných prácach na jeseň. Keď sme boli ešte menšie, ráno nás dve staršie dcéry poslali do školy a mama s babkou a našou najmladšou sestrou odišli na kravskom poveze na pole.

Vyučovanie v škole sa končievalo na obed. Domov sme sa museli vracieť zo zadnej strany pozemku, teda od humna – záhrady, lebo veľká brána vpredu bola zamknutá. Dovnútra domu sme sa poprestrkovali cez malý otvor mreže

kuchynského okna, kde sme na stole mali nachystaný chudobný obed. Pozostával často iba z mliečnej strukovinovej polievky. K dispozícii sme mali ešte chlieb, mlieko, niekedy uvarené vajcia, inokedy doma robený hnilý syr, slaninku alebo kúsok údeného. Kompletný obed sa doma okrem nedele nikdy nevarieval.

Po obede pre nás poslali ľahčíka paholka na voze alebo sme museli ostať doma až do večera. Keď sme mali vyučovanie po obede (vyučovanie v škole sa striedalo), rodičia nás už skoro ráno zobrali so sebou na pole. Keď na kostole bili zvony na obed, bol to signál, že musíme utekať aj 2 – 3 km pešo z role domov, a hneď spotené do školy. Občas nás nechali z role odviezť vyplašeným paholkom, ktorý nás vysadil na polceste pred obcou a nechal ísť domov pešo. Nestaral sa, či trafíme domov. Častokrát sme utekali z poľa do školy bez obeda alebo desiater či olovrantu, udychčané, strapaté a neumyté, lebo vyučovanie sa začínalo presne o 13. hodine.

Všetky tri sme trpeli chudokrvnosťou, ktorú nám zistila zdravotná kontrola. Boli sme bledé, chudé a slabo sme sa vyvíjali. Po znárodnení asi v roku 1950 začali v škole zdravotné prehliadky, očkovanie proti rôznym chorobám, prehliadky telesného vývoja detí. To bolo všetko. Pomoc a náprava zistených negatívnych javov zdravotného stavu dieťaťa nenasledovala. Ani o duševný vývoj dieťaťa sa nik nestaral.

Nariadili nám užívanie rybieho tuku, a to trikrát denne za jednu polievkovú lyžicu. Nič odpornejšieho som v živote nepila. Oveľa viac by nám bola pomohla finančná podpora na jedlo, ktoré doma chýbalo. Rybím tukom sa zdravie nás troch viditeľne nezlepšilo, pretože bolo len slabou náhradou chýbajúcej plnohodnotnej stravy.

Obyčajne sme konzumovali varené vajcia, uvarené buď na tvrdo alebo na mätko, praženicu na cibuľke, krupicovú alebo pšenovú kašu. V lete lečo s vajcom a po zabíjačke aj s klobáskou, tiež zeleninové polievky alebo polievky mliečne, zemiakové a strukovinové, inokedy kúsok slaninky alebo údených rebier. Vyúdené šunky, klobásky a rebrá sa šetrili na stravovanie robotníkov na poli alebo pre najatých tovarichárov počas sezónnych poľnohospodárskych prác, ktoré konzumovali v surovom stave.

Doma sa varievali hlavne zahustené omáčky, ktoré zasýtili. Bola to buď mliečna alebo zasmažená polievka alebo zemiaková, fazuľová, šošovicová, rajčinová, kapustová, hrachová či zeleninová omáčka. Varievali sa aj zemiaková alebo pšenová kaša s krupicou a smaženou cibuľou, smažené strúhané zemiaky na cibuľke, rovnako aj múčne jedlá, ako boli tvarohové, cesnakové aj cibuľové osúchy, ale aj sladké s kúskami ovocia. Piekli sa lekvárové buchty, tvarohové a makové perky, rôzne plnené štrúdle – makové, orechové, ovocné s makom, orechmi, tvarohom, s jablkami a škoricou, opraženou strúhankou a podobne. Pochúťkou boli aj lekvárové slíže.

Tieto jedlá sa však varievali iba sporadicky, keď bol na ne čas a boli v dome dostatočné zásoby, čo bolo málokedy. V roľníckych rodinách nebývalo zvykom vysmážať rezne alebo ryby. Vysmážené rezne som prvýkrát v živote jedla až na internáte strednej školy, keď som mala 15 rokov. Keď boli deti hladné, tak sa to riešilo hrnčekom mlieka a krajíčkom suchého chleba alebo pečenými zemiakmi v rúre, ktoré sme si posolili a omastili bravčovou masťou. Jedli sme ich s kyslým mliekom alebo cmarom.

Rodičia vlastnili pažiť vo výmere 26 árov, na ktorej bolo vysadených veľa stromov bystrických slív, ktorých sme sa mohli najesť dosýta a zostalo aj na lekvár. Na pažiti pestovali aj rajčiny, uhorky, cibuľu, cesnak, mrkvu a petržlen. Zeleninu sme na pažiť chodievali každý deň polievať my deti. Vodu do krhly a vedra sme si načierali z povedľa tečúceho potoka. Vždy sme pri návrate z pažite doniesli nejakú zeleninu.

Detstvo na P. ulici

V období nášho detstva na P. ulici, na ktorej sme bývali, neboli okrem nás žiadne iné dievčatá. Uprostred ulice bývali dve rodiny so samými chlapcami približne v našom veku. Traja boli z jednej rodiny a traja z druhej. Ako deti sme sa s nimi kamarátili a hrali. Najčastejšie to boli loptové hry, ako futbal, vybíjaná a kop na bránku. Keďže som mala dobrý postreh, väčšinou ma stávali do bránky.

V letnom období sme s chlapcami chodievali na potok ku mlynu, kde sme holými rukami chytali rakov alebo ryby do saku. Nachytaných rakov sme doma uvarili, a potom rozbíjali uvarené klepetá, z ktorých sme vyberali výbornú pochúťku. Mala chuť ako mozoček z kuraťa. Veľmi nám to chutilo, lebo sme boli hladné.

Na rybníku sa chytať ryby nesmeli. Ak sa nám podarilo tajne chytiť čo i len malé rybky, utekali sme s nimi za našou babkou Angelou, ktorá nám ich v múčnom obale vysmažila. Bola to vynikajúca pochúťka. Bežne sme ryby nemali, v obchodoch ich nebolo. Predávali iba kyslé haringy.

V háji bolo veľa kríkov, kde sme sa hrávali na schovávačku a na trávnotej lúke kartové hry. V zime sme sa guľovali, stávali si snehuliakov a na saniach sme sa spúšťali z majerského vršku. Na rybníku v háji sme sa korčuľovali a šmýkali na ľade. Snehu bývalo skoro každú zimu aj po pás. Nikomu nevadilo, že ho treba stále odhŕňať, pretože v zime aj tak inej roboty nebolo.

Kamarátky v detstve

V roku 1950 sa do prenajatého súkromného domu na našej ulici prísťahovala učiteľova rodina B. s tromi dcérami Katkou, Zdenou a Vilmou. Neskôr im pribudol aj brat Pavol. Bývali iba dva domy od nás.

Ako učiteľove deti sa k nám správali trochu povýšenecky. V obci znamenali viac ako my, tri roľnícke deti, čo nám dávali aj občas pocítiť. Potrebovali sa však s niekým hrať, a tak sme im boli dobré i my. Hrávali sme sa s bábikami, ktoré sme si z dostupných materiálov, ako handričky, polienka, šúľky od kukurice a pod., sami zhotovovali.

Učiteľove deti už ozajstné jednoduché bábiky i kočiariky mali, a to nás tri najviac lákalo a priťahovalo ku kamarátstvu s nimi. Hrávali sme sa väčšinou v ich prenajatom rodinnom dome s veľkou záhradou a veľkým dvorom, kde sa nachádzali už nefunkčné a dlho nepoužívané chlievy bývalých majiteľov domu. Súčasťou chlievov boli dva malé zátvory, výbehy, ktoré sme používali ako izby na hranie. Chlievy boli zastrešené, a tak sme sa mohli hrať, aj keď pršalo. Zariadili sme si ich podľa vlastnej fantázie. Nábytok sme si vyrobili z kukuričných šúľkov a polienok dreva. Od dedinských krajčírov sme si nazberali všakovakých handričiek a zhotovovali oblečenie pre naše bábiky.

Najviac spoločného času sme trávili v háji – v parku, ktorý sme mali neďaleko, iba cez hlavnú cestu. Posedenie a hry v háji bývali často aj za prítomnosti mamy učiteľových detí, ktorá pri nás neustále niečo háčkovala, vyšívala, štrikovala, zašívala alebo obšívala. Ona už používala kultivovanejšie výchovné metódy svojich detí ako sedliacke mamy. Chcela ich mať na očiach, a keď si urobila prácu v kuchyni, voľný čas mimo domu trávila s nimi v parku.

Detské hry v parku – v háji

V neďalekom parku, oproti nášmu rodnému domu, sme si vytipovali trávnenu čistinku s okolitými stromami, na ktorej sme sa takmer denne hrali. Obľúbenú hru medzi stromami sme nazývali rajčura. Bolo to prebiehanie od stromu k stromu, kde zvyšná hráčka mala využiť moment nepozornosti inej hráčky pri strome a zaujať jej miesto skôr, než ho obsadila zase ďalšia. Tá, ktorej sa strom neušiel, musela pobehovať a striehnuť, kedy príbehne k opustenému stromu skôr ako súperka. Bolo pri tom kopec zábavy, radosti, pohybu a výskotu.

Najčastejšie sme na čistinke hrávali karty, ako Čierny Peter alebo sedmové karty. Z handričiek sme šili oblečenie pre svoje vlastnoručne vyrobené bábiky. Z umelohmotných puzdier po zubnej paste sme zhotovovali malé kapsičky, ako dekoráciu na svetlík, šaty, z nastrihanej čerstvej slamy sme sa učili pliesť rôzne

košíčky a zvončeky, misky a pod. Na jar sme si narezali vŕbové prúty hrubé asi jeden centimeter, z ktorých sme oklepávaním zhotovovali píšťalky a súťažili, ktorá bola najkrajšia a najlepšie pískala.

Učiteľova rodina bývala v prenajatom dome asi tri roky. Pôvodný majiteľ rodinného domu z H. dom predal bývalému obchodníkovi s rozličným tovarom Jozefovi Č. z V. Keď sa prestal zaoberať obchodom v obci, našiel si zamestnanie v inom meste, kam denne dochádzal. Tak sa učiteľova rodina musela z podnájmu v dome vysťahovať, hoci na to neboli pripravení, aj keď vedeli, že v dohľadnom čase bude musieť dom uvoľniť. V obci hľadali adekvátny privát, ale nenašli žiadny.

Nový vlastník domu vyvíjal na učiteľovu rodinu nepríjemný nátlak, denne ich vyháňal, robil im zle a v nočných hodinách im čiernou farbou postriekal vrchnú časť jedného okna do ulice. Rodina po tomto incidente musela urýchlene riešiť situáciu a presťahovala sa k starej matke, pani B. My sme tak prišli o kamarátky a museli sme si pri hrách vystačiť samy alebo si ich získať iné spomedzi spolužiačok.

V lete sme sa najradšej chodili kúpať k mostu na P. potok, kde sme zároveň vykúpali aj prihnaný kŕdeľ husí. Voda bola čistá, priehľadná, nie veľmi hlboká a naučili sme sa v nej aj trošku plávať. Každé z detí plávalo iný, doteraz nepomenovaný štýl, proste taký, ktorý ho udržal nad hladinou.

Plávacie kolesá, ani iné nadnášadlá vtedy neboli. Keď sme sa chceli dlhšie udržať nad vodou, tak sme si so sebou priniesli predpasovacie zástery našich materií. Tie sme si priviazali okolo pásu a nad vodou sme si ich rozprestrelí tak, aby vytvorili vzdušný bubon. Oblapili sme si ho po jeho okraji a stačilo už len plieskať nohami po hladine a brázdili sme po vode, koľko sme vládali a dokedy sme chceli.

Letné kúpanie v rybníku v háji

Oblúbeným miestom na kúpanie bol rybník v parku, kde bolo veľa vody až po bradu. Vstup do vody nebol práve príjemný, lebo dno rybníka bolo pokryté bahenným nánosom, voda v ňom bola dosť hlboká, čo nás ale od kúpania neodradilo. Kúpanie bolo nebezpečné, lebo neraz sme si z vody ggli a mali sme ju problém vykašľať. Len-len, že sme sa neutopili.

Kúpanie v rybníku dovolené nebolo, ale keď nás nik nevyháňal a hájnik nebol na obzore, tak sme to riskovali. Hájnik Č. bol už starý a v háji nestačil strážiť vždy a všade. Voda nás lákala najmä v letných horúcich dňoch. S husami do rybníka sa chodiť nesmeli, preto sme si k nemu odskočili okúpať sa najmä vtedy, keď husi doma odpočívali.

Park nazývaný háj, ktorý patril ku grófskemu kaštieľu, bol ešte aj po jeho vyvlastnení štátom po roku 1945 strážený pôvodným grófskym hájnikom Františkom Č. Štát ho pre zodpovedné stráženie v zabehnutej službe ponechal i v ďalších rokoch.

Hájnik nebol zvyknutý na pobežovanie a hranie detí v háji. Bol bezdetný, a preto nemal rád, keď videl deti túlať sa po parku. Na výstrahu, aby deti odplašil, vystrelil do vzduchu z brokovnice, ktorú nosil stále na pleci a na každú maličkosť neustále hrešil „tristo hrmených alebo tristo vozov maku!“. Strážieval preto, aby sa háj po odchode grófov nezdevastoval, čo však nemalo žiadny účinok a háj aj tak upadal.

V háji bola tiež vtedy ešte zachovalá umelá kvapľová jaskyňa, ktorá bola v širokom-dalekom okolí jedinečným dielom. Veľmi sme ju mali rady, rovnako aj rôzne zákutia, exotické stromy, chodničky, starobylé hradby stojace povedľa rybníku, vysoký obelisk na kopci nad rybníkom, starý mlyn a mnoho ďalších zaujímavostí.

Na neďalekom kopci bol zaujímavý starý vežovitý vodojem s geplom, ťahaný dookola za dlhé oje konským poťahom. Vodojem tvoril do štvorca vymurovanú vežu s mechanizmom ozubených kolies, ktorá slúžila na čerpanie a vŕhanie vody do kaštieľa. Pod vodojemom bola hlboká studňa pitnej vody.

Pozoruhodný bol mlynský náhon s turbínou, pri ktorej sa v čistej vode dobre chytali raky, ale aj ryby do saku alebo aj na primitívnu udicu. Toto všetko bolo zakázané, ale my sme boli zvedaví a vždy sme si našli spôsob, ako sa tajne do parku dostať a preskúmať všetky jeho neodhalené tajomstvá.

Za čias grófov nesmeli do parku chodiť občania z dediny, ani ich deti. Park bol prísne strážený. Slúžil na oddych len panstvu, služobníctvu a ich panským návštevmám. Bol záhradníkmi pravidelne vysádzaný kvetmi a okrasnými drevinami. Služobníctvom boli denne udržiavané všetky chodničky, po ktorých sa prechádzalo panstvo kaštieľa.

Revolučný rok 1948 a nástup choroby otca

Revolučný rok 1948 bol nepriaznivým rokom pre majetných gazdov – roľníkov. Nastupovalo znárodňovanie i konfiškácia majetku. Postupné obmedzovanie podnikania, zakladanie prvých typov jednotných roľníckych družstiev znamenalo pre roľníkov tvrdé a najmä nepredstaviteľné reformné zmeny.

Otec vedel, čo sa na roľníkov chystá, a čo bude s jeho stále narastajúcim majetkom, no nechápal, čo pozitívne môže družstevníctvo priniesť. Po priženení sa do našej dediny sa tešil a pripravoval na vlastné gazdovanie v súkromnom

hospodárstve. Chcel si merať sily so svojím starším bratom, tiež roľníkom v Z. Zrazu to bolo všetko preč a o všetko mal bezodplatne prísť. Svet sa mu zrútil ako domček z kariet.

Do príchodu znárodnenia mu od ženby súkromné hospodárenie vydržalo len 8 rokov. Veľmi ťažko to znášal. Začal sa postupne psychicky zosypávať, až sa zosypal úplne. Choroba bola tak vážna a ťažká, že aj širšia rodina sa s ním prichádzala lúčiť a ľutovať jeho tri malé deti. Nabrala ťažké zdravotné rozmery s neblahými následkami pre celú rodinu. K stabilite a zlepšeniu jeho zdravotného stavu došlo až v jeho staršom veku.

Prváčka prvej triedy

Revolučný rok 1948, respektíve jeho jeseň bola zároveň i rokom môjho nástupu do prvej triedy základnej školy vo V. O rok staršia sestra Jana bola už druháčka. Chodili sme do štvortriednej jednoposchodovej školy postavenej v 30. rokoch minulého storočia. Na prízemí školy sa nachádzali dve priestrané triedy, široká chodba z oboch strán vybavená vešiakmi na kabáty a jedna zborovňa. Rovnako bolo riešené aj poschodie, kam viedlo priestrané schodisko so zábradlím, tak vzácné všetkým deťom.

V kabinete na prvom poschodí bývala riaditeľka školy Františka P., ktorá bola veľmi aktívna v škole i vo verejnom živote obce. Bolo to núdzové skromné bývanie, pretože škola nemala zavedený ani vodovod, ani ústredné kúrenie, ani žiadne sociálne zariadenie. Vodu si nosila v krčahu zo studne na školskom dvore. K umývaniu používala lavór vložený v plechovom umývadle. Vo všetkých vyšších ročníkoch vyučovala prevažne matematiku.

V škole sa vyučovalo na dve zmeny. Polovica tried mala vyučovanie doobeda a druhá polovica poobede. Ráno sa vyučovanie začínalo o 7,00 hodine, čo bolo hlavne pre deti z nízkych ročníkov dosť skoro. Nakoľko škola po druhej svetovej vojne bola až do roku 1948 cirkevná, rímskokatolícka, zvykom bolo, že deti takmer každé ráno o šiestej hodine pred vyučovaním chodili na omšu do studeného kostola.

V zime sa muselo denne vstávať na roráty a to ešte skôr ako inokedy. Budili nás už pred šiestou hodinou rannou, lebo roráty začínali už o šiestej. Hneď po omši sme išli uzížené rovno do školy. Mnohé z detí a medzi nimi aj my tri, sme nemali čas na raňajky a často sme v škole bývali hladné bez raňajok i bez desiatej až doobeda. Ráno nebolo času na ich prípravu, pretože na roráty chodili aj rodičia s babkou.

Jednoposchodová štvortriedna škola

Vzdelanie som získala na osemročnej strednej škole (OSS), ktorá mala štyri triedy pre dvojzmenné vyučovanie ôsmych ročníkov. Učitelia mali k dispozícii dva kabinety, v škole boli dve dlhé chodby, jedno široké schodisko a pod ním komora, v ktorej sa zhromažďoval nazberaný papier alebo staré učebnice. Niektorí učitelia ju využívali na trestanie detí bitkou, či už za nenaúčenie sa učiva, nenapísanie si domácej úlohy alebo iné priestupky. Žiaci ju volali „čierna komora“. Nejednen v nej od učiteľa alebo učiteľky schytil bitku pravítkom po lýtkach, ktorú si dobre zapamätal na celý život.

V tridsiatych rokoch minulého storočia takáto novopostavená budova školy bola prepychom, aj keď nemala ani len nevyhnutné sociálne vybavenie. Triedy sa vykurovali vysokými železnými kachľami, do ktorých sa podkurovalo pevným palivom, uhlím, koksom, drevom.

O kúrenie v kachliach sa staral školník. Vždy navečer, po skončení vyučovania, povyberal a poodnášal zo všetkých kachiel popol na školské smetisko. Následne si ich pripravil k raňajšiemu zakurovaniu tak, že v uhlákoch a koši podonášal do všetkých tried a zborovne potrebné množstvo uhlia a dreva. Povymetal čierno naolejované dlážky v triedach, utrel prach na stole učiteľa, nachystal kriedu a triedy vyvetral. Prach na laviciach si zotrel každý žiak sám svojimi rukávmi hneď po príchode do školy. Školník skoro ráno pozakuroval do všetkých kachiel, aby sa triedy vykúrili ešte pred príchodom uzížených detí. Ak sa uhlie v priebehu vyučovania minulo, ďalšie priniesli zdatnejší chlapci z triedy v uhlákoch a vedrách, a potom ho prikladali do železných kachiel. Uhlie s drevom boli uskladnené v jednoduchej kôlni školy, t. j. v drevárni, ktorá sa nachádzala v zadnej časti školského pozemku, v nízkej budove vedľa suchých záchodov.

Triedy boli vybavené plechovým umývadlom, ktoré pozostávalo z lavóra vo vrchnej časti a krčaha s vodou v spodnej. Slúžilo len pre potreby učiteľa. Žiaci si umývali ruky vonku na dvore pod pumpovou studňou s kľukou. Poutierali si ich buď do vreckovky alebo si ich utreli do oblečenia.

Voda zo studne slúžila aj na pitie. Každý žiak si pri pití, jeden po druhom, oprel ústa o kovový výpusť potrubia, cez ktoré tiekla voda, čo nebolo veľmi hygienické.

Záchody boli postavené osobitne pre chlapcov a osobitne pre dievčatá. Neboli vybavené toaletným papierom, ale nastrihaným novinovým papierom. Pod suchými záchodmi bola vybetónovaná veľká žumpa, ktorú robotníci po jej naplnení ručnou pumpou prečerpávali do sudov alebo do cisterny, umiestnenej na voze s konským poťahom

Dvojmenná vyučovacia prevádzka

Vyučovanie v našej škole bolo rozdelené na dve zmeny. Prvá začínala o 7.00 a druhá o 13.00 hod. a končila vo večerných hodinách, čo v zimných mesiacoch znamenalo chodiť domov potme. Na cestu nám už slabo svietili večerné elektrické lampy, ktoré viac však nesvietili ako svietili. Vyučovacie zmeny sa striedali každý druhý týždeň. Učilo sa aj v sobotu, tak ako v pracovný deň. Štvrtky bývali voľné dni, kedy sa nevyučovalo. Na tie sa deti najviac tešili najmä preto, že nemuseli skoro vstávať, a že si mohli oddýchnuť.

Do vyšších ročníkov, čiže od 6. ročníka chodili aj žiaci z vedľajšej dediny. V ich dedine sa vyučovalo len do piateho ročníka. Dochádzali buď na bicykli alebo ich doviezli na voze zapriahnutom konským poťahom, neskôr už autobusom. Najviac žiakov však chodilo do školy pešo. Vzdialenosť medzi obcami bola 2,5 km.

Školský dvor bol ohradený a vyštrkovaný. Pevný betónový chodník viedol cez dvor do suchých záchodov a drevárne. V jarnom a jesennom období sa deti cez prestávky naháňali po štrkovom dvore a v zime sa dookola v pároch prechádzali po dlhých chodbách školy.

V škole sme sa neprezúvali. Aby sa v triedach neprášilo, dlážky boli natreté čiernym olejom. Bolo to nebezpečné, lebo naolejovaná dlážka sa šmýkala, čo pocítilo pádom aj niekoľko žiakov. Nepríjemné bolo aj to, keď žiakovi z lavice spadla učebnica alebo písanka na olejovú dlážku, ktorá na nej zanechala masťné škvrny. Z naolejovanej dlážky bol v triedach nepríjemný zápach po éteri.

Aktovky na školské potreby mali deti ušité buď doma z pevnej tkaniny, celtoviny alebo im ich rodičia dali ušiť šustrovi, a bohatším deťom ich kúpili v mestskom obchode. Ja a moja sestra sme mali obyčajné malé zelené plátenné plecniaky s bočnými vreckami a s dlhou prackou cez plece. Využívali sme ich aj na školské výlety. Keď sa nám roztrhli alebo zodrali, babka nám ich obšila a nosili sme v nich školské potreby aj ďalší rok alebo jedna po druhej.

Ako ďalej s výchovou troch detí – po roku 1948 a nástupe socializmu

Rok 1948 niesol v sebe veľa politických i spoločenských zmien, čo veľmi negatívne poznačilo i mojich rodičov. V tomto ťažkom revolučnom období mama s babkou len ťažko zvládali počiatky novej situácie v rodine súvisiace s otcovou chorobou. Uvažovali, ako zvládnuť roľnícke hospodárstvo bez chlupskej ruky, a ešte k tomu aj výchovu a opateru troch malých detí.

Mama s babkou v tomto ťažkom položení požiadali rehoľné sestry premonštrátky v kláštore v T., ktoré prevádzkovali menší sirotinec, o dočasnú

pomoc s výchovou detí. Otec, ešte ako zdravý, často chodieval do ich kláštora vypomáhať fyzickou prácou v záhrade, ovocnom sade i vo vinici. Rýľoval, strihal, striekal, ošetroval, oberal ovocné stromy a vinič. Kláštora vypomáhal i naturáliami – dopestovanými rastlinnými i živočíšnymi produktmi. Rehoľné sestry si jeho fyzickú pomoc vážili, a preto mňa a staršiu sestru vzali pod svoju opateru.

Vzťah k rehoľnému rádu premonštrátok otec nadobudol ešte v útlej mladosti, keď jeho najstaršia sestra Klementína vstúpila do kláštora v O. na K. Jej život v rehole nebol dlhý, chorľavela a nestihla zložiť ani večné sľuby, keď v roku 1933 vo veku 30 rokov zomrela na tuberkulózu. V tejto súvislosti nadobudla rodina otca pozitívny vzťah k rehoľnému rádu premonštrátok nielen v O., ale aj vo V., D. a v T.

V t-om kláštore premonštrátok boli aj rehoľné sestry z otcovej rodnej dediny. Niektoré boli vrstovníčky jeho i jeho sestry Ernestíny preto otca dobre poznali. Vďaka tomu sme sa so staršou sestrou ocitli pod ochranou sirotinca v T. Mama s babkou sa mohli viac starať o hospodárstvo, najmladšiu sestru, ktorá zostala doma v ich starostlivosti, a tiež o ošetrovanie chorého otca. Bolo toho odrazu na nich dve až priveľa.

Pobyt v sirotinci v T. v roku 1949

Do sirotinca, kláštora premonštrantiek v T., nás so sestrou doviedli, keď som nemala ešte ani 8 rokov a staršia sestra mala o rok viac. Rehoľné sestry mali v kláštornom sirotinci 12 až 14 detí, a my so sestrou sme boli najmladšie a na nejaký čas sa stali jeho súčasťou. Najmladšiu sestru si mama s babkou ponechali doma. Bola ešte maličká.

Na jeseň v roku 1949 sme nastúpili do základnej cirkevnej školy v T. Ja do druhého ročníka a sestra do tretieho. Bývali sme v kláštornom sirotinci na K. ulici. Do školy sme chodili na H. ulicu. Spolužiaci aj učitelia sa čudovali, prečo sme v sirotinci, keď máme živých oboch rodičov. Ťažko sa nám to vysvetľovalo. Samé sme to nechápali. Boli sme ešte malé, nerozumeli sme tomu a ani nad tým neuvažovali. Bolo nám veľmi smutno, často sme plakávali.

V sirotinci nás nik nepohladil, neprivil, neprihovoril sa, neprejavil aspoň malú náklonnosť alebo lásku. Takmer denne sme nariekali za mamou. Boli sme najmladšie zo všetkých chovancov a všetko bolo pre nás cudzie, iné ako doma. Museli sme sa však podriaďovať situácii a správať sa podľa jeho tvrdej zabehnutej regule.

Z domu sme si priniesli veľmi biednu a malú výbavu, a preto sme bývali takmer dva mesiace oblečené v tom istom prádle, teplákovom obleku so

sukňou, biednom kabáte, bagančových chatrných topánkach, pančuchách a na hlave sme mali šatku. Nemali sme ani domáce papuče. Na nedeľu sme nemali sviatočné oblečenie, tak nám občas obliekali šaty, ktoré sirotincu daroval nejaký dobrodinec. Šaty nám boli veľké a boli sme v nich ako utopené, ale boli nedeľné. Vlastne sme boli rady, že máme na sebe aj niečo iné ako naše obnosené veci.

V jesennom období, keď ešte hrialo teplé slniečko, sme sa vo voľnom čase hrávali na dvore alebo v altánku kláštornej záhrady, kde bolo niekoľko ovocných stromov, zelenina a vinič, na ktorom práve dozrievalo hrozno. Trhať ovocie bez dovolenia sme nemohli, iba keď sme sa v tajnosti zakradli pod vinič a pár sladkých bobulí odtrhli a zjedli.

Strava v sirotinci bola pomerne slabá a bývali sme hladné. Dost' často sme sa zakrádali do šopy, kde rehoľné sestry nechávali vychladnúť uvarené zemiaky pre ošípané a hydinu. Tajne sme si z nich ošúpali a s drobnou vyradenou cibuľkou, tiež pre ošípané, zjedli.

Dievčatá spávali v spoločnej spálni na prvom poschodí kláštora. Na medzi-poschodí bol záchod pre rehoľné sestry bez splachovania s otvorom až do suterénnej žumpy. Tento sme v noci mohli používať i my dievčatá, ale iba v noci. Cez deň sme používali vonkajší suchý záchod nastavený na spoločnú žumpu z horného WC.

Denný režim v sirotinci začínal ranným budíčkom, ktorý bol už o 6.30. Každý deň sa začínal rovnako – rannou modlitbou k svätej Barborke. Modlili sme sa ju nahlas spoločne, a to hneď, ako sme zliezli z postelí i počas obliekania. Staršie sirotky poustielali posteľe a spálňu vyvetrali. V spálni nás spalo celkom 9 dievčat. Spávali sme na bielych kovových posteliach. Aj posteľné prádlo bolo biele. Pyžamo alebo nočnú košeľu sme nepoznali. Spávali sme v spodnom prádle, ktoré sme nosili aj cez deň.

Chlapčenská miestnosť bola zároveň aj spoločenská izba na prízemí, kde sme trávil voľný čas, stravovali sa, písali si úlohy a učili sa. V miestnosti si chlapci každý večer rozkladali posteľe na spanie, a keď sme prišli na raňajky, už boli zase odpratane. Ani neviem, kde sa umývali. V noci chodili na potrebu do suchého záchodu na dvore.

V spoločnej miestnosti bol dlhý nižší stôl a nižšie drevené stoličky. Na ľavej strane miestnosti stáli skrinky na odkladanie školských potrieb, učebníc a písaniek. V strede steny bol malý stolík, na ktorom stál vangel. Službukonajúce staršie chovankyne v ňom vždy po jedle umývali riady, ktoré ukladali do skrinky v stene. Teplú vodu si vo veľkom vedre nosili z kuchyne kláštora. Pomyje vylievali v šope do vedra. Rehoľné sestry ich použili na miešanie krmiva pre zvieratá, ktoré chovali pre potreby stravovania v kláštore.

Nasledovala ranná toaleta. Každé dievča malo svoj lavór s vodou, kde si umylo tvár a ruky bez mydla. Zuby sa vtedy neumývali. Učesali sme sa a hneď

sme išli na rannú omšu, ktorá sa slúžila v kaplnke na prvom poschodí vedľa našej spálne.

Po omši sme išli na raňajky do spoločnej miestnosti, ktoré väčšinou zostávali so suchého chleba a vareného mlieka. Niekedy bývala aj biela káva s chlebom, ktorú som mala rada. Varené teplé mlieko som neznášala, a už z pohľadu naň sa mi zdvihal žalúdok. Keď som ho nasilu vypila, vzápätí som ho vyvrátila a zostala som hladná. Iné raňajky som už nedostala. Jedna zo starších chovankýň mala pri raňajkách so mnou súcit. Volali sme ju Španárka, ani neviem prečo mala takú prezývku. Pri raňajkách sa nado mnou zľutovala a moje mlieko vyliala do vody, v ktorej doumývala hrnčeky. Potom som raňajkovala len suchý chlieb. Desiate do školy nám nedávali, a tak som v škole bola nielen bez raňajok, ale aj bez desiaty. Musela som byť hladná až do obeda, čo bolo pre mňa nekonečné. Často som sa od hladu nedokázala sústrediť na vyučovanie.

Malá školáčka druhej triedy v sirotinci v T. v roku 1949

Základná cirkevná škola bola o ulicu ďalej ako kláštorný sirotinec. Okrem učiteľov v nej vyučovali aj rehoľné sestry a rehoľní bratia. Do školy sme chodili sami bez dozoru, keďže sme ju nemali ďaleko, iba cez krátku uličku. Doprava nebola zďaleka taká, ako je dnes. Po hlavnej ulici občas prebehlo dobové auto, bicykel alebo konský povoz, to bolo všetko. Škola bola veľká, rozsiahla a poschodová. Mala veľa tried a bola aj meštiankou. Triedy nižších ročníkov boli na prízemí.

Cez veľkú desiatovú prestávku sa v škole podávali žemle tým žiakom, ktorým ich rodičia mesiac dopredu predplatili. Žemle mali predplatené skoro všetky deti ročníka. Vždy boli čerstvé a voňavé. Keď ich v košíku priniesli do triedy, znamenite rozvonjali a strašne sa mi zbíhali slinky a žalúdok zvieral od hladu. Nemal mi ich však kto predplatiť. Raz sa stalo, že jednej mojej spolužiačke ma prišlo ľúto a jednu žemľu mi tajne zobrala. Mala som na ňu takú veľkú chuť, že som ani nerozmýšľala, odkiaľ ju vzala a hneď som ju zjedla. Potom sa však žemľa neušla jednej zo spolužiačok a začalo veľké vyšetrovanie. Veľmi som sa bála a od strachu som nebola schopná sa priznať. Dodnes neviem, ako to bolo, ale myslím si, že zistili, kto tú žemľu zjedol, no bolo ma im ľúto, a tak ju niekto za mňa zaplatil. Asi to bola triedna pani učiteľka.

Rehoľné sestričky v kláštore neriešili, či sme alebo nie sme v škole hladné. Keď sme na raňajky nezjedli, čo nám dali, nič iné sme doobeda už nedostali. Pomerne často sme bývali hladné. V žalúdkoch nám škriakalo, čo sa prejavovalo na mojej i sestrinej nesústredenosti a nedostatočnej schopnosti vnímať druhácke a tretiacke učivo.

Školské potreby sme si do školy nosievali v najlacnejších kabelách, aké bolo možno kúpiť alebo doma ušiť. Boli zo zelenej celtoviny s niekoľkými vačkami. Nosili sme ich na jednom pleci. Hlavné bolo, že sa nám do nej pomestili učebnice, písanky a peračník.

Náboženstvo nás učil rehoľný brat salezián, ktorý bol obľúbeným učiteľom celej triedy. Bol prívetivý, milý, vedel prejavovať pozornosť i lásku všetkým deťom bez rozdielu, či boli z bohatej alebo chudobnej rodiny.

Vyučovanie bývalo vždy iba v dopoludňajších hodinách. Na obed sme chodievali naspäť do sirotinca. Podávali nám ho v spomínanej spoločenskej miestnosti, v ktorej sme si písali úlohy, učili sa a trávili celý zvyšok dňa i večera. Do spálne na poschodí sme mohli vkročiť až vo večerných hodinách po večernej modlitbe, kedy sa išlo spať. V priebehu dňa to nebolo dovolené.

V zimnom období dievčenskú spálňu sirotinca vykurovali stavanou vysokou kachličkovou pieckou. Robila to službukonajúca rehoľná sestra. Spať sme chodili o 21. hodine a vtedy, aj keď v piecke ešte boli zvyšky uhličkov, museli byť uhasené, i keď spálňa nebola dostatočne vykúrená.

Každý deň sme pred spaním ukončili modlitbami v kláštornej kaplnke alebo sme chodili na večernú omšu do Hrubého kostola neďaleko kláštora. Večer sme sa nemuseli umývať a ako som už spomínala, spávali sme v spodnom prádle, ktoré sme mali na sebe aj niekoľko týždňov.

Dennej hygiene detí sa nevenovala veľká pozornosť. Kúpali nás dva razy za pol roka a to v jednej vode všetky. Sestričky nesledovali, či páchneme od nečistoty, a ako nám vyzerajú napríklad dva mesiace nosené a nevymenené nohavičky a košieľka. Dokonca bolo obdobie, keď sa medzi sirotami rozšírili vši. Vyčesávali nám ich staršie chovankyne do prázdnych lavórov a spočítavali koľko ich je, ale následné opatrenia sa nerobili. Aj v škole malo veľa detí vši, ale opatrenia sa ani tam nerobili.

Vlasy nám umývali len pri kúpaní. My so sestrou sme boli ešte malé a umyť vlasy sme si sami nevedeli. Staršie dievčatá si vodu zohriali a vlasy si mydlom umyli častejšie. Teplá voda na umývanie nebola, iba studená. Bolo aj k dispozícii nejaké mydlo, ale my dve sme sa ho nedožadovali, ani nám ho nik neponúkol. Doma sme sa mydlom nikdy neumývali, a teda sme ani nepoznali význam toho, načo sa s mydlom umývať. Pre chudobnú rodinu v tom čase by to bol veľký prepych. V domácnosti bolo treba nakúpiť veľa potrebnjších vecí, než bolo toaletné mydlo.

Na písanie úloh a učenie sme boli odkázané samy na seba. Nik sa nezaujímal, ako sa v škole učíme, ani nám s učením nemal kto pomôcť, aj keď som to veľmi potrebovala. Bola som malá, osemročná dieťa, opustená ako kôl v plote, nemal sa kto so mnou učiť, najmä čítať, rátať a písať úlohy. Boli sme opustené a zanedbané.

O rok staršia sestra bola skoro celé dni mlčanlivá a utiahnutá. Situáciu chápala lepšie, a preto i viac mlčky trpela ako ja. Ani o ňu sa nik nezaujímal. Takmer s nikým nekomunikovala. Aj keď si to niekoľko rehoľných sestier a chovancov všimlo, nič nepodnikli, aby sa to zlepšilo.

Pobyt v sirotinci bolo treba uhrádzať. Mama s babkou platili naturáliami produktov, ktoré sa v domácom hospodárstve urodili a dochovali. Boli to predovšetkým obilniny a kukurica, ktoré v kláštornom hospodárstve používali na kŕmenie ošípaných a hydiny. Peňazí nebolo, prevládala chudoba, a tak náš pobyt v sirotinci uhrádzali, ako sa dalo.

Málokedy sme sa mali dobre alebo sa z niečoho tešili. Napríklad raz pred Vianocami, keď nejaký dobrodinec alebo podnikateľ daroval sirotincu väčšie množstvo cukríkov, bombónov, napolitánok a čokolád, ktoré nám vrchná sestra porozdávala. Bolo to prvýkrát v mojom živote, kedy som sa dosýta najedla sladkostí. Viac sa už taká situácia nezopakovala.

Pamätám si tiež na moment, keď nás do sirotinca prišla navštíviť babka Angela, a ako veľmi sme sa tešili z jej návštevy. Mali sme ju rady. Do T. prišla pešo až z V. Cestou navštívila svoju matku v H., moju prababku, ktorá sa dožila vysokého veku. Celú cestu za nami i nazad prešľapala po kamenistej ceste bosá s papučami v ruke, aby si ich nezodrala. Papuče si obula, len keď prechádzala cez mesto a pri návšteve kláštora.

Aj mama nás prišla pozrieť. Dlho sa v sirotinci nezdržala. Zobrala nás do nemocnice, kde bola na patológii vystretá mladá dievčina z V. Nešťastnou náhodou zomrela na následky rozsiahlych popálenín po tom, ako zakladala oheň v domácom sporáku za pomoci benzínu. Desila ma predstava, že uvidím ten strašný pohľad na mŕtvu dievčinu s popáleninami. Nič som však nepovedala, lebo som bola rada, že som mimo sirotinca a pri mame. Mama dlho zvonila pri dverách nemocničnej patológie, ale našťastie nik neotvoril, čomu som sa tešila, ale príhoda ma i napriek tomu ešte dlho prenasledovala v spánku.

Rozpustenie kláštorov rehoľníkov a návrat domov

V sirotinci sme boli iba jeden školský polrok. To, čo som zažila v období pobytu v ňom, sa mi natrvalo vrylo do pamäti. Od druhého školského polroka, v roku 1950, nás zobrali domov a prihlásili do rímsko-katolíckej ľudovej školy vo V. Po nástupe socializmu nastalo pre kláštory ťažké obdobie. Ženské i mužské rehoľné rády začali komunisti likvidovať. Kláštory zatvorili a rehoľníci boli poslaní domov.

Po nástupe socializmu bolo veľa rehoľných sestier prinútených „vyzliecť sa“ z habitov, a odísť do svojich domovov k rodičom. Mali aj inú možnosť – odísť

na ťažké nútené práce v poľnohospodárstve, ošetrovať retardované deti a starých nevládných ľudí v starobincoch. Mnohé rehoľné sestry tak aj urobili, či už z dôvodu oddanosti Cirkvi alebo že sa nemali kam vrátiť.

Kláštorné sirotince pozatvárali a deti premiestnili do štátnych sirotincov, kde ich zo začiatku mohli vychovávať aj rehoľné sestry. Neskôr už nie. Kláštor v T. tiež musel rozpustiť svoje chovankyne.

Niektoré siroty išli k žijúcemu rodičovi, k starým rodičom alebo príbuzným. Ostatné presunuli do štátneho sirotinca na H-ej ulici v T. alebo do sirotincov v iných mestách. Domov museli zobrať aj nás, či už bola situácia v rodine priaznivá alebo nie.

Znovu sme si zvykali na biedne domáce prostredie a úbohú situáciu doma i na spolužiakov. Všetko komplikovala aj otcova choroba. Býval striedavo doma a v nemocnici alebo v liečebni. Liečili ho šokmi, čo bolo pre neho veľmi nepríjemné a bolestivé. Jeho stav sa raz zhoršil, raz zlepšil alebo sa nemenil. Takto to bolo až do jeho päťdesiatich rokov, kedy sa stav mierne zlepšil a stabilizoval.

Vývoj družstevníctva prvého typu v obci – predvoj III. typu JRD

V obci boli už od začiatku 20. storočia iniciatívni a pokrokovito zmýšľajúci strední roľníci, ktorí verili spoločnému mechanizovanému družstevnému hospodáreniu. K takýmto prvým družstvám patrili úverové a potravné družstvo, ktoré znamenali nielen pomoc pre malých a stredných roľníkov, ale i dobrú školu. Funkciu posledného predsedu úverového družstva zastával deputátnik a skúsený stredný roľník Jozef K. a funkciu posledného predsedu družstva stredný roľník Michal Š.

Obe družstvá v obci vznikli z podnetu učiteľa a rodáka z V. Františka K., ešte v posledných rokoch 19. storočia. Úverové družstvo bolo založené v roku 1895 a zaniklo až v roku 1952, po založení celoobecného Jednotného roľníckeho družstva (JRD) III. typu.

Potravné družstvo vzniklo v roku 1906 za účelom pomoci preklenutia potravinového nedostatku a finančnej straty malých a stredných roľníkov. Zaniklo v roku 1951, kedy sa fúziou jeho následníkom stala Jednota ľudového spotrebného družstva (JLSD).

V roku 1947/48 bola v obci založená miestna skupina Jednotného zväzu slovenských roľníkov, ktoré, i keď nebolo v hospodárení úspešné, naznačilo perspektívu a tendenciu možného družstevníctva. V tom istom roku vzniklo aj Strojové družstvo, ktorého trvácnosť bola krátka, a to vplyvom nedostatku strojového parku a veľmi suchého roku.

V roku 1949 začalo svoju existenciu jednotné roľnícke družstvo I. typu. Jej predsedom bol Alexander M. Išlo iba o skupinku roľníkov, ktorí začali hospo-

dáriť na zoštatnených farských pozemkoch. Založené družstvo nebolo dostatočne vybavené strojovým parkom, jeho členovia nemali postačujúce vedomosti a skúsenosti s prácou v ňom. Nemali ani kanceláriu, ani hospodárske budovy a navyše hospodárenie sa im nedarilo. Napriek tomu sa snažili družstvo I. typu udržať. Neodradili ich neprajníci pokroku a propaganda demokratickej strany v obci, ktorá ich sústavne znemožňovala. V ťažkom položení vydržali a snažili sa aktívne pôsobiť na malých i stredných roľníkov a motivovať ich k spoločnému hospodáreniu vo väčšom celku.

Trpké začiatky agitovania do JRD III. typu

O zakladaní jednotného roľníckeho družstva vyššieho typu a vstupu do neho sa miestni roľníci dozvedali z hlásenia obecného bubeníka. Roľníci nemali žiadnu predstavu o družstve, do ktorého sa mali združiť, odovzdať svoj poľnohospodársky majetok, prijať v ňom členstvo a v ňom aj pracovať. Aj keď v roku 1948 panovala medzi roľníkmi veľká nedôvera k vstupu do družstva, predsa sa s niekoľkými dobrovoľníkmi podaril založiť jeho prvý typ.

Vedenie družstva tvorilo iba niekoľko funkcionárov na čele s predsedom a účtovníkom. Spočiatku nemali ani kde úradovať. Kanceláriu si zriadili až v skonfiškovanom dome veľkého roľníka. Úradovali, kde sa len dalo. Papierovú agendu prenášali v starom kufri, ktorý ráno vyložili, večer zase zbalili a prvý družstevný účtovník Ján V. si ho odniesol domov.

Z okresných a stranických orgánov čoraz viac narastal tlak na založenie družstva III. typu. O agitáciu na vstup do JRD sa najskôr pokúsili miestni aktivisti a agitátori MNV (Mestský národný výbor), ale ani po viacerých pokusoch neuspeli. Čím bolo nútenie a presvedčanie roľníkov intenzívnejšie, tým väčší odpor roľníci kládli. Keď sa dozvedeli, že v niektorý deň chodia agitátori po domoch, schovávali sa pod posteľou, na povale, v stodole alebo sa zamykali v domoch.

Bolo neuveriteľne náročné zmeniť myslenie roľníkov, a tiež bolo takmer nemysliteľné ich presvedčiť o niečom novom, prospešnejšom, čo tu predtým nebolo, že im to prinesie lepšiu budúcnosť a kvalitu života. Mnohí verili iba dedičstvu svojich otcov a starých otcov.

V presvedčaní roľníkov neuspeli ani vyškolení agitátori z ONV (Obecný národný výbor) v T. Sústavné presvedčanie a získavanie roľníkov do JRD trvalo až do leta 1952. Týmto spôsobom presvedčania sa im podarilo získať iba niekoľko. Ostatní roľníci keď videli, že sa presvedčaniu k vstupu do JRD nevyhnujú, vpustili do domu na kus reči krajských kvalifikovaných agitátorov KNV (Krajský národný výbor) a stranických aktivistov z vyšších orgánov.

Agitátori postupne navštevovali všetky rodiny malých i stredných roľníkov

v obci, citlivým prístupom a premyslenou presvedčovacou metódou im trpezlivo vysvetľovali pozitívne výhody, prednosti a úžitok spoločného hospodárenia v JRD. Napokon boli úspešní.

Roľníci, ktorých získali, sa podpísaním členskej prihlášky do JRD stali jeho členmi. Tí, čo ešte stále váhali, nabrali odvalu až po vybubnovanom ozname o poslednej možnosti vstupu do JRD. Akoby sa boli naplašili, keď na nepísaný povel väčšina roľníkov prišla podpísať prihlášku do novo vznikajúceho družstva – JRD III. typu.

Vznik jednotného roľníckeho družstva III. typu

A tak 15. augusta 1952 bolo vo V. založené JRD III. typu so 190 členmi. Jeho prvým predsedom sa stal odvážny malý roľník Ľudovít K., ktorého po roku a pol vystriedal skúsený bývalý predseda úverového družstva a úspešný stredný roľník Jozef K.

Družstvo začalo prekonávať prvopočiatky najťažšieho obdobia svojho vývoja. Bolo neuveriteľne veľa problémov, ktoré museli riešiť za pochodu. Pod vedením predsedu Jozefa K. sa družstvo napokon pohlo dopredu. Prejavil sa ako skúsený a odhodlaný organizátor, ktorý už medzi prvými pochopil zmysel spoločného hospodárenia na dedine.

Predseda JRD Jozef K. bol, a aj zostane v obci V. najvýraznejšou a najzaslúžnejšou osobnosťou 50. rokov 20. storočia, ktorý sa zaslúžil o založenie a upevnenie spoločného hospodárenia v JRD, čím sa významnou mierou podieľal na odstránení nekonečného kolobehu chudoby a biedy roľníka v obci.

V počiatkovej fáze založenia JRD bolo treba nájsť lokalitu pre vytvorenie hospodárskeho dvora s ustajňovacími priestormi pre dobytok a kone. Pôvodne sa mal hospodársky dvor vytvoriť na (Parádnom) Julovom dvore oproti kaštielu. V jeho lokalite však MNV plánovalo postaviť nový kultúrny dom, a tým Julov dvor neprichádzal do úvahy.

JRD však mohlo v „parádných maštaliach“ – ako ich dedinčania nazývali – po grófoch dočasne zriadiť ustajňovacie priestory pre sústredený dobytok a kone. Lokalitu na vybudovanie hospodárskeho dvora s príslušnými maštalami určili na pozemkoch nazývaných Mačkávare, ktoré boli za obcou smerom do M. V konečnom dôsledku to bol správny výber.

Nasledovalo sústreďovanie majetku. Každý nový člen JRD odovzdal pôdu a živý a neživý inventár. Sústreďovali sa osivá, sadivá, inventár, náradie, hospodárske budovy – stodoly, kôlne a podobne. Mladé družstvo zápasilo so skladovacími priestormi. Využívalo priestory po vyvlastnenom majetku veľkých roľníkov a farského majetku.

Pri sústreďovaní živého a neživého inventára, osív, sadív od roľníkov, už členov družstva, chodila určená skupina jeho zberačov, ktorí následne inventár prerozdeľovali podľa dohodnutých potrieb a pokynov správy JRD. Bola to náročná a vyčerpávajúca práca, ktorá sa ešte stále stretávala s nevôľou bývalých roľníkov, pretože nevedeli stráviť nové postavenie družstevníka.

JRD v prvopočiatkoch ešte nemalo takmer žiadne hospodárske budovy, iba tie, ktoré boli skonfiškované po veľkých roľníkoch (tzv. kulakoch). Situáciu preto riešili, ako sa momentálne dalo. JRD malo výhodu v tom, že skonfiškované hospodárske budovy, nazývané „parádne maštale“, na Julovom dvore, koniarne a veľké skladovacie miestnosti na garážovanie pánskych kočiarov a dvoch áut, sýpky nachádzajúce sa v intraviláne obce boli štátom dočasne pridelené družstvu. Ostatné hospodárske i obytné budovy nachádzajúce sa na majeri Jozefovho dvora prešli do vlastníctva štátu.

Sústredený živý inventár, teda hospodárske zvieratá, poverení funkcionári JRD umiestňovali do väčších maštali bývalých veľkých roľníkov. Krmivo pre dobytok denne rozvážali po maštaliach v domoch s hospodárskymi zvieratami. Krmivo, ako bola ďatelina, kýmna slama, siláž, kýmne kôrovie, repné skrajky, jadrové krmivo a podobne denne zhadzovali z naloženého voza alebo rebriniaka na zem pred rodinný dom, v ktorom bol dobytok sústredený.

Kfmičom dobytká bol obvykle bývalý vlastník – roľník, v ktorého dome sa maštal s dobytkom nachádzala. Zväčša mal prideleného ešte jedného alebo dvoch pomocníkov kfmičov, ktorí k nemu dochádzali. Dedina bývala kvôli tomu vždy špinavá, plná slamy a zvyškov krmiva, ale vtedy si to nik nevšimol, a tiež to ani nikomu nevadilo. Bolo to iba dočasné riešenie.

Každý člen družstva mal po založení JRD pridelený pol hektárový záhumienok, ktorý si obrábal sám podľa svojich potrieb a ľubovôle. Aj z tohto dôvodu si v začiatkoch družstva mohol každý člen doma pre vlastnú potrebu ponechať jednu kravu, koňa, pár ošípaných a drobnú hrabavú i vodnú hydinu.

Jadrové krmivo pre svoje hospodárske zvieratá používal každý člen družstva z naturálií, ktoré dostal ako časť odmeny po zbere úrody. Z ďalšej časti odmeny – obilia – si dal v mlyne zomlieť múku pre potreby v kuchyni. Získané otruby využil na kŕmenie hovädzieho dobytká a ošípaných. Stelivo na podstielku v maštali si mohol každý družstevník odniesť individuálne, priamo od stohov JRD.

V období zakladania JRD III. typu som mala 10 rokov a chodila som do štvrtej triedy základnej školy. Členské prihlášky občania podpisovali v starom kultúrnom dome pri kostole. Kanceláriu si založili v skonfiškovanom sedliackom rodinnom dome veľkého roľníka Jána H. Tento dom mal od ulice dve priestrané veľké izby. Prvá miestnosť bola rozdelená na dve polovice, z ktorých jedna tvorila vstupný priestor, predizbu do kancelárie hospodársko-technických pracovníkov a druhá polovica izby plnila funkciu príručného skladu náhradných

dielov a kancelárskych potrieb a slúžila aj ako archív. V predizbe úradovali zootechnici i technici rastlinnej výroby, ktorí boli i tak po celé dni v teréne svojich úsekových pracovísk a výkazy práce písali buď v teréne na kolene alebo až večer v kancelárii či doma.

Druhá izba domu slúžila ako kancelária na úradovanie všetkých ostatných technicko-administratívnych pracovníkov založeného JRD. V starej kancelárii na H., ako ju všetci družstevníci nazývali, najskôr vo funkcii ekonóma pracoval František M. z V. a od roku 1958 Vít M., skúsený ekonóm, ktorý do družstva prišiel zo Západoslovenských hydinárskych závodov v C. Bol šikovný a mal bohaté skúsenosti v účtovníctve a hospodárení. Najmä jeho zásluhou družstvo kvalitatívne napredovalo, rýchlo sa ekonomicky rozvíjalo, upevňovalo a zveľaďovalo. Vít M. bol veľkým prínosom pre naše družstvo

Prvého predsedu JRD, Ľudovíta K., v nasledujúcom ťažkom roku hospodárenia nahradil skúsený člen správy družstva Jozef K. Svojím zodpovedným prístupom k riešeniu mnohých počiatkových problémov, ktorými družstvo v prvých rokoch zápasilo, si čoskoro získal autoritu i uznanie celej členskej základne JRD.

S novým ekonómom JRD Vítom M. z C., rodákom z V., si pán K. veľmi skoro našiel spoločnú reč. Dokázali sa dopĺňať a prebijať mnohými ťažkými úskaliami, ktoré denný život na družstve prinášal. Ich úzka spolupráca s členmi hospodárskeho vedenia i správou družstva nadobudla kvalitatívne rozmery a hospodárenie v družstve naberalo rýchle tempo a nevidaný rozvoj.

Stále nové a nové problémy v gazdovaní JRD riešili na zasadnutiach správy družstva vo večerných hodinách, neraz až do pol noci. Na týchto zasadnutiach fajčili všetci jej členovia okrem ekonóma, ktorého v zafajčenej miestnosti zakrátko nebolo ani vidieť. Bývali to búrlivé debaty až do noci. Napokon sa vždy dohodli, čo potvrdzovali aj prijatými uzneseniami v zápisniciach.

Ďalšími členmi hospodárskeho vedenia vzniknutého družstva boli do roku 1960: agronóm Konštantín Z., technici Jozef V., Alojz M. a Karol R., zootechnik Pavol L., zootechnik pre ošípané Ján I., zootechnik hydiny František F., skladník Štefan M., vedúci zeleninovej záhrady Michal M., účtovníčky Viktória H., Marta J. a Jozefína B. V stiesnených podmienkach kancelárie JRD na H. (spomínaná stará kancelária) sa pracovalo až do roku 1960, kedy sa presťahovali do novopostavenej budovy.

V skonfiškovanom dome využívalo družstvo i jeho klenbovú pivnicu, kde skladovalo víno na oldomáše. Bolo to víno zo zabratých pozemkov viníc veľkých roľníkov. Prvé družstevné oldomáše sa konávali na nádvorí domu po žatve a mlatbe. Zo starého kultúrneho domu chlapi podonášali lavice a stoly, šikovné družstevníčky v kotloch navarili dobré jedlo, obyčajne to bola slepačia polievka s domácimi slížikmi. Ako druhý chod bývali rezne so zemiakovým šalátom alebo bravčové pečené s dusenou kapustou a knedľou.

Len čo prišiel prvý rebriniak s konským záprahom a na ňom agronóm Konštantín Z., ženci, žnice a pomocníci s pestro vyzdobeným a uvitým žatevným vencom, už aj znela d'akovná vinšovačka predsedovi JRD Jozefovi K., ako gazdovi a skúsenému hospodárovi. Predseda JRD dal pre účastníkov zberu obilnín pripraviť bohaté pohostenie a občerstvenie, v ktorom nechýbalo ani dorobené družstevné víno. Harmonika hrala na ľudovú nôtu.

Účastníci žatvy sa uvoľnili, zabavili, zaspievali, pohostili, tešili sa z zberanej úrody a z úspešného ukončenia žatevných prác. Bolo že tam veselosti. Pán K. poďakoval prítomným za statočnú prácu a vynaložené úsilie pre úspešné ukončenie žatevných prác. Zároveň všetkých pozval do druhej zberovej etapy – žatvy, ktorá ich ešte len čakala.

Sociálny fond JRD za socializmu

Jednotné roľnícke družstvo sa rýchlo vyvíjalo a prospievalo z roka na rok, viac a viac. Umožňovalo a poskytovalo slušné zárobky pre svojich členov a ich rodiny. Družstevné rodiny si s veľkou dávkou nadšenia a elánu stavali a modernizovali nové domy, využívali možnosti poskytované sociálnym fondom, ako boli napr. nenávratné pôžičky na stavbu rodinných domov.

Členovia družstva sa bezodplatne z finančných prostriedkov sociálneho fondu zúčastňovali mnohých rekreácií, rekondičných pobytov, kúpeľnej liečby, zahraničných zájazdov, výletov. Družstvo výraznou mierou dbalo o zdravotný stav svojich členov, ktorým v zmysle domáceho poriadku zabezpečovalo pravidelné lekárske prehliadky. Pracovníkov nastupujúcich na jarné poľné práce každoročne vysielalo na osobitné zdravotné prehliadky. Toto všetko a veľa ďalších vymožeností priniesol socializmus prostým ľuďom, bývalým roľníkom a robotníkom, ktorí okrem tvrdej a úmornej celodennej práce na svojich gazdovstvách dovtedy nepoznali väčší a trvalejší oddych, relax, ani zahraničné zájazdy lietadlom.

Letecké zahraničné zájazdy z prostriedkov sociálneho fondu družstva si mohli vychutnať aj družstevné ženy – dojičky, kŕmičky a pracovníčky rastlinnej výroby. Každoročne v rámci osláv MDŽ letecky cestovali na zájazd do Moskvy, do Leningradu a ďalších miest Sovietskeho zväzu. Dostali sa aj k moru do Bulharska a Rumunska. JRD im prispelo aj na vreckové počas zájazdu. Leteckú dovolenku do zahraničia si postupne nenechal ujsť takmer žiadny člen JRD. Necestovali iba tí, ktorí sa báli letieť lietadlom, a radšej na rekreácie a zájazdy cestovali vlakom alebo autobusom.

Pre ženičky, ale aj pre mužov družstevníkov to bol nezabudnuteľný, pred socializmom neuskutočniteľný zážitok na celý život, ktorý sa im za súčasných podmienok už sotva zopakuje.

Osobitná starostlivosť bola venovaná starým a prestarnutým dôchodcom, zakladajúcim členom družstva. JRD na nich nikdy nezabúdalo, vždy boli pozývaní na všetky spoločenské a kultúrne akcie družstva i obce, ako boli oslavy MDŽ, členské schôdze JRD, predvianočné stretnutia dôchodcov, dožinky po ukončení žatvy a mlatby, rybacie hody a pod.

Družstvo prostredníctvom svojej sociálnej komisie stále sledovalo ich životnú úroveň, výšku dôchodkov, stravovanie, celkovo ich život na dôchodku. V prípade nízkych dôchodkov jednotlivcov im mesačne priplácalo príspevky, bezodplatne poskytovalo a rozvážalo po domoch v obedároch stravu na obed.

Pri odchode do starobného dôchodku sa družstvo s každým novodôchodcom dôstojne rozlúčilo. Štvrtročne usporadúvalo rozlúčkový aktív pre členov JRD, ktorí odchádzali do starobného alebo invalidného dôchodku a jubilujúcim členom pri príležitosti dožitia 50 a 60 rokov svojho života. JRD im poďakovalo za aktívnu prácu v družstve. Každému bol v červených doskách odovzdaný ďakovný list, kytička kvetov, darčekový potravinový kôš, čo bolo sprevádzané bohatým pohostením. Funkcionári JRD zotrvali s oslavujúcimi účastníkmi v družnej a veselej besede.

Dôchodcom JRD každoročne umožňovalo jedno až trojdňové výlety za krásami nielen Slovenska, ale aj celého Československa. V rámci MDŽ, pred Vianocami a na výročné členské schôdze ich družstvo prizývalo na spoločné stretnutia s pohostením. Dôchodcom bola venovaná pozornosť až do smrti. Pri smútočnej rozlúčke bol každému z nich venovaný pamätný veniec.

Nová administratívno-technická budova JRD

V období, keď sa rozhodovalo o výstavbe novej budovy THP (technicko-hospodárskych pracovníkov) v roku 1959, som práve nastupovala do JRD ako mzdová útovníčka. S výstavbou jednoposchodovej administratívnej budovy sa začalo v roku 1960 až 1961 v areáli hospodárskeho dvora jednotného roľníckeho družstva v lokalite za cintorínom.

V novej budove už bolo riešené i čiastočné sociálne zariadenie – WC s umývadlami so studenou vodou. Počítalo sa aj so spoločným stravovaním v jednoducho vybavenej kuchyni s jedálňou a príslušnými miestnosťami. Budova bola vybavená vykurovaním v tradičných kachliach na tuhé palivo – uhlie. Sklad uhlia sa nachádzal v suterénnej časti budovy.

Neskôr sa kúrenie tuhým palivom nahradilo naftovými kachľami, z ktorého bol nepríjemný pach po celej budove. Až po rokoch si JRD mohlo v budove dovoliť zaviesť ústredné kúrenie na vykurovací olej, potom ho vymenil

naftový vykurovací kotol, následne kotol na pevné palivo – uhlie a konečne v 90. rokoch kotol na plyn.

V roku 1960 bola dokončená aj výstavba ostatných kravínov, výkrmní ošípaných, mladého chovného dobytka, matečnikov, hydinárskej farmy, dielni, sušiarň a ďalších hospodárskych budov. Na začiatku roku 1961 sa JRD V. zlúčilo do spoločného hospodárenia so susedným JRD S. n. V., vtedy so sídlom vo V. Patronátnymi pomocníkmi zlúčeného družstva boli PNZP (Poľnohospodársky nákupný a zásobovací podnik) v T. a Slovenské sladovne T.

Od zlúčenia družstiev v 1961 bol do marca roku 1963 predsedom JRD Ladislav B., bývalý tajomník MNV a po VČS (výročná členská schôdza) v roku 1963 až do roku 1969 bol predsedom JRD opäť skúsený už 60 ročný Jozef K. Po VČS v roku 1969 sa novým predsedom družstva stal Jozef V., absolvent Poľnohospodárskej majstrovskej a technickej školy v M., ktorú ukončil maturitou. Bol prvým maturantom na družstve.

V novej sociálno-administratívnej budove bolo riešené i družstevné stravovanie, ktoré sa v prvých rokoch po jej kolaudácii zabezpečovalo iba pre členov JRD a brigádnikov zúčastňujúcich sa sezónnych poľných prác. Bol nimi zber cukrovej repy, kukurice a krmovín pre silážovanie.

Členom družstva bolo tiež poskytované stravovanie aj pri žatve a mlatbe a na jeseň pri zberových prácach kukurice a cukrovej repy. Neskôr sa rozšírilo pre všetkých celodenne pracujúcich členov a brigádnikov JRD. Poplatok za jeden obed bol 2,50 Kčs.

Stravné lístky sa kupovali týždeň dopredu od pracovníčky zabezpečujúcej prevádzku a zásobovanie kuchyne. V sezónnych poľných prácach žatvy, mlatby i jesenných zberových prácach sa obed, olovrant i občerstvenie vyvážali vo varniciach až na pole. V predĺžených zmenách sa zabezpečovala, a na pole vyvážala aj večera.

Život v družstve kvalitatívne napredoval ďalej. JRD prosperovalo a neustále sa rozvíjalo. Citelne spelo k vyššej životnej úrovni a k blahu všetkých jej členov. V sociálnom fonde boli finančné prostriedky a priestor aj na letné domáce i zahraničné zájazdy družstevníkov do Európy i Strednej Ázie, na rekreácie domáce i zahraničné, kúpeľné liečby, rekondičné pobyty i na výlety po celej Československej republike.

Družstvo podporovalo vzdelávanie svojich členov i prostredníctvom družstevnej školy práce v získavaní odbornej kvalifikácie z výučných listov, umožňovalo dosahovanie stredoškolského vzdelávania so získaním maturity i vysokoškolského vzdelania. V 90. rokoch 20. storočia kvalifikačná úroveň členov JRD dosahovala 85 %.

Zdravotná starostlivosť za socializmu

V oblasti zdravotnej starostlivosti bola za socializmu stabilita, istota a starostlivejší prístup k pacientovi. Na odborné zdravotné vyšetrenie alebo ošetrenie v okresnej poliklinike nemuseli pacienti vstávať z postele či v zime, či v lete už po pol noci, v skorých ranných hodinách, ako je to dnes, aby si pred poliklinikou v okresnom meste vystáli v rade svoje poradie a dostali sa vôbec na rad.

Za socializmu bol pracujúci človek slušne zabezpečený aj počas svojej práceneschopnosti. Poberal podporu pri ošetrovaní člena rodiny, využíval nárok na pravidelné lekárske ošetrenie a každoročné zdravotné kontroly, liečebné pobyty a podobne.

Zriaďovali sa a pribúdali ďalšie sociálne zariadenia, ako boli miestnosti na prezliekanie, sprchovanie a odkladanie si osobných vecí. Všetky pracovné úseky JRD, najmä v živočíšnej výrobe v kravínoch a ošipárňach, i úsek mechanizácie boli vybavené kovovými osobnými skrinkami a sociálnym zariadením.

V obci sa i vďaka podpore JRD vybudovala materská škola, nová základná škola, kultúrny dom, asphaltové cesty, 5 osembytových jednotiek, pribudlo neskutočne veľa nových moderných domov, životná úroveň neustále narastala a upevňovala sa v každej rodine.

Vplyv nového politického systému v základných školách a nástup reforiem aj do škôl v roku 1950

Obdobie rokov 1948 – 1949 po štátnom prevrate, kedy som nastupovala do prvého ročníka ľudovej cirkevnej školy vo V., pre mňa znamenalo prvé dotyky s nepatrným chápaním nového politického usporiadania okolo nás. Ešte som nevedela, že tieto roky predstavujú začiatok socializmu. Najskôr som tej prevratovej trme-vrme v rodine, ani v škole nerozumela, ale keď polemiky, pochybnosti a rôzne verzie o nástupe nového zriadenia neustávali, naopak, stále sa opakovali, napokon sa mi, i keď ešte nie tak výrazne, zafixovali do pamäti.

Škola, do ktorej som nastupovala, bola na priecheli budovy označená veľkými písmenami cirkevného nápisu, ako Rímsko-katolícka cirkevná ľudová škola. Bola to štvortriedna jednoposchodová škola, v obci postavená ešte v 30. rokoch 20. storočia. Každá trieda bola na prostriedku hlavnej steny opatrená krížom. Na ľavej hornej strane priečelnej steny visel portrét prezidenta.

Odmalička som bola rodičmi vychovávaná ako veriaca kresťanka – katolíčka. Toto náboženstvo vyznávali aj všetci žiaci ľudovej školy. Prvý ročník základnej školy prebiehal ešte v duchu predchádzajúceho politického režimu,

teda kapitalizmu. Ale v druhom ročníku, t. j. od druhého školského polroku 1949, už bolo cítiť dôsledky februárového prevratu z roku 1948.

V zmysle prijatých uznesení zjazdu ÚV KSČ (Ústredný výbor Komunistickej strany Československa) a jeho plánu sociálneho a hospodárskeho rozvoja sa socializmus rozbiehal vo všetkých jeho podobách, formách, verziách, variáciách, a to na všetkých úsekoch národného hospodárstva a inštitúcií.

Pieseň práce vystriedala modlitbu Otče náš

Pred začiatkom každého vyučovania žiaci v triedach povstali a s učiteľom sa pomodlili modlitbu Otče náš. Takto to bolo asi do pol roka druhého ročníka 1949. Potom nastupujúci komunistický režim modlenie a križe v škole zakázal, a namiesto modlenia nás naučili spievať Pieseň práce. Už sa pred každým vyučovaním nemodlilo, ale pokrokovito spievalo.

Niektorí učitelia, ktorí ovládali hudobný nástroj – boli to zhodou okolností bývalí organisti v kostole – spievanie Piesne práce sprevádzali hudobným nástrojom, buď husľami alebo šliapacím harmóniom.

Cirkevní organisti – učitelia dostali zákaz účinkovania v kostole a museli sa preorientovať na výchovu žiakov v duchu vydaného pokroku doby. Podľa nariadenia politických orgánov sa na školách postupne zakladali iskričkové a pionierske organizácie a začalo sa potláčať náboženstvo. Deti, ktoré boli v rodinách vedené a vychovávané k náboženstvu, boli zrazu dezorientované, pretože rodičia doma od náboženskej výchovy aj tak neupustili.

Dnes sa na to pozerám ako na zbytočné potláčanie náboženského vyznania. K ničomu to nevedlo, a ani rodičov s deťmi o ničom nepresvedčilo. Do kostola sa chodilo a chodí aj naďalej. Hoci v škole vznikla iskričková a pionierska organizácia, nevidím ako správne preorientovávať deti v duchu akéhokoľvek politického pokroku. Bola to akási dvojtvárna výchova detí, ktoré nechápali, ktorý smer je ten správny.

Založenie pionierskej organizácie

V roku 1951 som bola už v treťom ročníku základnej školy, keď aj do našej školy začal čoraz intenzívnejšie prenikať duch pokroku a bola založená pionierska organizácia. V škole vtedy medzi učiteľmi pribudla nová funkcia skupinovej pionierskej vedúcej. Jej úlohou, ako aj úlohou triednych učiteľov, bolo nájsť schopných pionierskych oddielových vedúcich pre každý ročník.

Oddieloví vedúci žiakov pripravovali niekoľko mesiacov na slávnostný sľub pionierov. Vysvetľovali poslanie pioniera, jeho úlohy a aktivity. Všetko sa to dialo na pravidelných pionierskych schôdzkach, konaných v triedach školy alebo v prírode.

Nie všetci žiaci boli ochotní vstúpiť do pionierskej organizácie. Boli to žiaci prevažne zo silne náboženských rodín, kde im to rodičia zakazovali a v škole naopak učitelia nariaďovali. Nebolo to podľa rodičov v súlade s katolíckou výchovou. Tí najvytrvalejší žiaci, ktorí dlho odmietali členstvo v pionierskej organizácii, vstupovali do nej až v poslednom ročníku, aby nemali problémy pri voľbe štúdia na stredných alebo učňovských školách.

Pionier mal podľa stanov a učenia oddielových vedúcich pokračovať ako zväzák v ČSM (Československý zväz mládeže), a potom ako komunista v KSČ (Komunistická strana Československa). To vyjadrovala aj červená trojčipá pionierska šatka, ktorej farba mala znamenať červenú vyliatu krv hrdinov vo svetovej vojne. Jej tri cípy mali znamenať: pionier, zväzák, komunista. Pionierske schôdzky bývali i napriek tomu zaujímavé, hravé a celkom obľúbené. Nacvičovali sa na nich kultúrne vystúpenia ľudových tancov a piesní, pochodové piesne, recitácie básní, scénok, deťom vysvetľovali styk s prírodou a jej ochranu, hrali sa rôzne spoločenské a športové hry a podobne.

Krátko po založení pionierskej organizácie na základnej škole bola dodatočne založená aj iskričková organizácia pre deti nižších ročníkov, teda od prvej po tretiu triedu. Iskričkových vedúcich im robili vybraní usilovní a dobrí žiaci, pionieri z vyšších ročníkov. Boli na svoje poverenie hrdí.

Iskričková výstroj prvákov a druhákov pozostávala z bledomodrých blúzok s našitou iskričkou na ľavom vrecku blúzky a tmavomodrých sukničiek alebo nohavíc. Svoju aktivitu začínali iskričkovým sľubom. Ako najmladší zo základnej školy iskričky vystupovali na všetkých oslavách a slávnostiach poriadaných v obci alebo v škole. Preto pionieri aj iskričky mali radi túto spoločenskú činnosť.

Niektorí šikovní zväzáci, učni Poľnohospodárskej školy vo V., mali na základnej škole funkciu pionierskych vedúcich. Na krku nosili zlaté retiazky s prívěskom červenej ruskej hviezdy alebo prívěsok kosák a kladivo. Pionierske schôdzky sa organizovali podľa pokynov priekopníckych brožúrok pre činnosť s pioniermi. Na schôdzkach sa s deťmi hrali, spievali, učili budovateľské piesne, básne, heslá, správať a orientovať sa v prírode a pod.

Pionierski vedúci organizovali pre pionierov vychádzky do prírody, učili ich baliť si turistický batoh, ako si počínať pri úraze v prírode, zakladať ohník – táborák. Na schôdzkach čítali príbehy o mladých hrdinoch II. svetovej vojny, hlavne sovietskych, ako bola Zoja Kosmodenjanskaja, Oleg Koševoj, Timur a jeho družina. Nacvičovali recitácie, pokrokové heslá a pochody najmä k manifestácii prvého mája v okresnom meste. Pionieri chodili spoločne do kina na vojnové i povojnové sovietske filmy.

Po nástupe socializmu bolo významnou aktivitou školy zakladať Mičurinské pole podľa vzoru Sovietskeho zväzu, a v ňom prideliť políčka starším žiakom základnej školy. Políčka boli rozdelené podľa jednotlivých tried. Pestovali sa na nich rôzne druhy zeleniny, skúšobne sa vysievali nové druhy semien, ako bola napríklad čumíza a ďalšie nové semená, o plodoch ktorých žiaci ani učitelia nevedeli, ako ani to, na čo by mohli byť využité.

Žiaci – pionieri svoje malé pridelené políčka denne chodili ošetrovať, okopávať, plieť zelinu, polievať vodou z potoka, ktorý tiekol povedľa Mičurinského poľa. Na konci školského roku každá triedna učiteľka svojim žiakom políčka vyhodnocovala a známkovala.

JRD zo svojho pôdneho fondu vyčlenilo a prepožičalo základnej škole plochu vo výmere 1 ha na Mičurinské pole, ktoré družstvo každoročne zoralo a pripravilo na experimenty mladých Mičurincov. Žiaci ho obrábali najviac 5 rokov. Potom sa už v obrábaní Mičurinského poľa nepokračovalo.

S Mičurinským poľom bolo veľa starostí. Nik zo žiakov nevedel, kam z neho odišla úroda alebo ako bola využitá. Žiaci sa na konci školského roku rozpráhli na prázdniny a plody svojej práce už nesledovali. Pole sa obrábalo aj na nasledujúcu jar v ďalšom školskom roku. Opäť ho traktoristi JRD poorali, pobránili, povalcovali, a tak pripravili na ďalšie žiacke pestovanie plodín.

Mičurinské pole nemalo pre základnú školu dlhé trvanie. Neprinieslo pre žiakov nové skúsenosti a poznatky, pretože takmer všetci žiaci pochádzali z roľníckych rodín a obrábanie zeleninových záhonov im bolo už z domu vlastné.

Pioniersky sľub

Pioniersky sľub bola veľká udalosť na škole. Žiaci, ktorí ho išli skladať, boli k nemu aj primerane oblečení: dievčatá v bielych blúzach a tmavomodrých sukničkách, chlapci v bielych košeliach a tmavých nohaviciach. Budúci pionieri sa na prípravných schôdzkach naučili pioniersky sľub, zásady správania pioniera a zdravie pionierskym pozdravom s vystretou pravou rukou k čelu.

Skupinová alebo oddielová vedúca, tiež dekorovaná červenou šatkou, predniesla pioniersky sľub a pozdravila nových nastávajúcich pionierov heslom: „Budovať a brániť vlasť buď pripravený!“ a pionieri hromadne odpovedali: „Vždy pripravený!“. Potom im skupinová vedúca popriväzovala na krk červené šatky a pripála pioniersky farebný kovový odznak.

Pioniersky odznak pozostával z otvorenej knihy, nad ktorou plápolali tri červené plamienky a v jej strede viala malá československá zástavka. Každý

pionier dostal vlastný pioniersky preukaz. Červené šatky nosili pionieri na bežnom oblečení aj do školy, a to každý deň na celé vyučovanie. Pionierska rovnošata sa nosila len na slávnostné a významné udalosti v obci, v škole, oslavách a podobne.

Paradox náboženstva a pioniera

Aj počas socializmu sa na školách vyučovala náboženská výchova. Bol tu však jeden paradox. Pionieri si svoje červené šatky na hodinu náboženstva poodväzovali a skryli, a potom po hodine si ich znovu rýchlo popriväzovali a šli s nimi až domov alebo si ich cestou odviazali a schovali do tašky. Nepamätám si, či si to tak vyučujúci kňaz želal alebo to žiaci robili z tolerancie k nemu, alebo či to dokonca mali prikázané z rodiny. Kňaz aj tak vedel, že si deti poschovávali pionierske šatky, ale nebránil im v tom.

Bola to dvojzmyselná výchova detí, ktoré boli zneistené, viac-menej dezorientované, lebo sa nevyznali v nových výdobytkoch pokrokovej doby a jej myslenia. Chceli byť aj katolíkmí, ale aj pioniermi. Vlastne boli aj jedným aj druhým. Doba to tak priniesla i chcela.

Na pionierskych schôdzkach sa nehovorilo nič proti náboženstvu, ani sa nezakazovalo chodiť do kostola, ani na vyučovanie náboženstva. Tomu sa ponechal voľný priebeh podľa vlastného rozhodnutia a uváženia dieťaťa a jeho rodičov. Zákazom by deti len zbytočne odrádzali od pionierskej alebo iskričkovej aktivity, čo si možno aj uvedomovali.

Postupom času po roku 1970 bol vytipovaný a zostrojený nielen pioniersky, ale aj iskričkový úbor. U pionierov to bola bledomodrá košeľa s náplečníkmi a hornými vreckami na ľavej strane s našitým pionierskym odznakom. Tak bledomodrá košeľa vystriedala bielu blúzku.

Sukňa bola tmavomodrá, skladaná a zdobila ju opasok, na ktorom bola práčka. Presnejší opis si už nepamätám, lebo pionierska móda prišla až po mojom ukončení základnej školy. Pamätám si ju už len čiastočne, hoci som aj moje dve dcéry obliekala do iskričkovej a pionierskej rovnošaty.

Prihlášky na vyučovanie náboženstva v škole

Až v 70. rokoch minulého storočia začali zo stranických orgánov tlaky na riaditeľstvá škôl o zavedení prihlasovania detí na hodiny vyučovania náboženstva. Považujem to za jeden z nie veľmi šťastných krokov socializmu, ktorý potvrdil aj sám život.

Umelý nátlak na rodičov k ničomu nevedol. Zbytočne ich dráždil a vyvolával stúpajúce antipatie voči straníckej nadvláde. Jednoducho, bolo to protirečenie proti stanovám komunistickej strany, ktorá hlásala dobrovoľnosť, slobodné hlásenie sa k cirkvi, náboženstvu aj k demokracii, a tiež potláčanie slobodnej vôle.

Pionierske šatky sme nosili až do ukončenia osemročnej strednej školy. Bolo povinnosťou ich nosiť na bielej blúzke pri každej politickej oslave obce, školy, pri školských alebo obecných vystúpeniach a pod. Nesmeli chýbať ani na záverečných skúškach ôsmakov pri ukončení školy.

Krutosť spolužiakov, ľahostajnosť niektorých učiteľov

Vrátim sa k svojmu detstvu. Prejavy choroby otca boli v roku 1950 čoraz vypuklejšie, čo sa u nás prejavovalo neurózou, bojzrlivosťou, zatrpknutosťou, nízkym sebedomím, utiahnutosťou a zraniteľnosťou. Začali si to na nás všimáť spolužiaci. Niektoré deti vedeli byť ku nám zlé, kruté, a až do skončenia základnej školy sme sa nevyhli ich ponižovaniu, posmechu, šikanovaniu a podobne. Nik nás nechránil, nik sa nás nezastal, nik nevidel v našom otcovi vážne chorého človeka.

Ani naši učitelia nás nemali v oblúbe a nedočkali sme sa od nich zhovievavosti. I keď videli, v akej sme situácii, nesnažili sa zistiť, či sa niečo deje v našej rodine, nejako nám pomôcť, doučovať nás, brániť nás pred posmechom spolužiakov. Ani mama nás nebola schopná brániť, chrániť či obhajovať. Bola slabá, utrápená, bojzrlivá, zúfalá a nešťastná. I keď sa niekedy o to snažila, nikým nebola v škole akceptovaná, neuspela, nedokázala nám pomôcť, pretože škola musela mať vždy pravdu.

Boli naozaj chvíle, keď sa nám i od učiteľov ušlo posmechu i zhadzovania. Pamätám si, ako som si raz v šiestom ročníku pri písaní písomky o dáždovke nemohla spomenúť na výraz „chvosť“, tak som to napísala po česky, lebo mi to skôr napadlo. Pani učiteľke to bolo smiešne, tak moju písomku prečítala nahlas pred celou triedou. Pri uvedenom nesprávnom slove trieda vybuchla od smiechu a dennodennej prezývky skomoleného výrazu som sa až do skončenia ôsmej triedy nezbavila.

Nikto nevedel, ako veľmi som tou škaredou prezývkou trpela a plakávala pre ňu. Keď som sa bránila, posmech od spolužiakov bol ešte väčší, a to nielen od žiakov z našej triedy, ale aj z iných tried, ktorí to v škole počúvali od iných žiakov posmeškárov.

Spolužiaci neprezývali hanebnou prezývkou iba mňa, ale aj moje sestry, ktoré netušili a nechápali, prečo ich tak prezývajú. Ja som sa im hanbila povedať,

z čoho prezývka pramení, a tak sme ňou trpeli všetky tri až do skončenia základnej školy. Učiteľia neriešili vzniknutú situáciu, pretože podobný posmech, ktorý niekedy spôsobil aj vyučovací učiteľ, sa ušiel aj iným žiakom v škole.

Kontrola hygieny v základnej škole

Od školského inšpektorátu škola dostala nariadené prezerat' čistotu tela žiakov, teda ruky, vlasy, uši, krk a podobne. Prípadov s nečistotou bolo v triede zistených viac. Vybrali si však moju mladšiu sestru. Zistili jej nečistotu na krku a tak musela ísť do zborovne. Tam jej naliali do lavóra studenej vody, v ktorej sa musela pred všetkými učiteľmi umývať.

Učiteľia o výsledkoch hygienickej kontroly informovali vo všetkých triedach. Bol to pre sestru neuveriteľný šok a potupenie. Denne chodila do školy s plačom a strachom. Mama nemala odvahu si o pretrvávajúcej situácii s učiteľmi pohovoriť. Bola presvedčená, že i tak by sa nebolo nič zmenilo a situácia sa mohla len vyhrcovať. Sestra tak trpela ďalej.

Nedostatočná spolupráca školy a rodiča

Škola musela mať vždy pravdu, aj keď ju nemala. Chudobnému a utrápenému človeku sa nedostalo pochopenia ani pri obrane svojich vlastných detí. Mama to už poznala zo skúseností pri dvoch starších dcérach. Škola nevyvíjala dostatočnú snahu upozorňovať rodičov, najmä matky, aby dôslednejšie dbali aspoň na základné dodržiavanie hygieny svojich detí. Nezaujímali sa, a ani neskúmali, v akých ťažkých a stiesnených podmienkach deti žijú, a prečo tomu tak je.

Rodičovské združenie vtedy rodičov informovalo len o školskom prospechu detí. Postťažovanie rodičov na ťažký život v rodine bolo málo platné a školou neakceptované. Bieda bola všade, a preto bolo zbytočné sa na ňu odvolávať a vyhovárať.

Po ukončení osemročnej strednej školy, asi v roku 1957, základnej škole pridali deviaty ročník a premenovali ju na Základnú deväťročnú školu (ZDŠ). Základnou školou v osemročene boli ročníky od 1. až 5. ročník ako I. stupeň. Od šiesteho ročníka to už bol II. stupeň.

Trpkú skúsenosť v tomto čase zažila moja mladšia sestra, ktorá mala končiť OSS (Osemročná stredná škola) ôsmym ročníkom. Otcov stav na ňu dopadal stresujúco. Ona si vlastne otca ako zdravého ani nepamätala. Mala iba tri roky, keď u neho prepukla choroba. Keď začala chodiť do školy, bola šikovná, učenie jej išlo dobre. Mama sa jej ako najmladšej viac venovala než mne a staršej sestre

Jane. Bez problémov postupovala do vyšších ročníkov. Keď však prešla na II. stupeň OSS (ročníkov od 5 po 8), dostala sa do triedy bezohľadného triedneho učiteľa, ktorý si svoje komplexy kompenzoval na žiakoch, a teda aj na nej.

Učiteľ na ňu tak negatívne pôsobil, že počas vyučovania zostávala nesústredená, triasla sa, trpela neurózou, denne pred odchodom do školy plakávala, prosila mamu, aby ju do školy zaviedla a pod. Veľmi sa bála prístupu nekompromisného triedneho učiteľa, ktorý ju ponižoval, kričal na ňu, bil a zasypával zlými známkami. Pritom to bolo také pekné dievča s veľkými očami, vlnitými vlasmi, vysoké s peknou postavou a maximálne skromné, aj keď priveľmi utiahnuté a bez sebavedomia.

Lahostajnému učiteľovi bolo jedno, prečo je to driečne dievča tak vystresované, nesústredné a celé vyučovanie sa trasie od strachu. Nič mu nehovorila ani ťažká rodinná situácia dieťaťa, a preto sa nad ňou ani nezamyslel, a už vôbec nezaoberal. Napokon ju posledný ročník nechal opakovať, čím vypila svoj kalich horkosti až do dna. Vo svojom detskom živote som nepoznala tak utrápené dieťa, ako bola ona.

Vplyv novej učiteľky na škole

V čase, kedy sestra absolvovala, respektíve opakovala posledný ročník, prijali do školy novú, skúsenú učiteľku v strednom veku z B. Volala sa Klára Z. Zverili jej triednictvo v poslednom ročníku OSS, teda v triede, do ktorej chodila i moja sestra. Prístup novej učiteľky k žiakom bol pokojný, vyrovnaný a mal blahodarné účinky i na sestru, ktorá sa postupne upokojila, konečne sa zbavila stresov a v učení pekne napredovala.

Počas polročnej klasifikácie triedna učiteľka nevedela pochopiť, prečo to dievča opakuje posledný ročník. Končila ho bez stresov a s výbornými výsledkami. Bývalý učiteľ si jej šikovnosť ani nevšimol, bol k nej apatický a zdalo sa, že mu to bolo jedno. Bol nervák, kričal a bil aj iné deti v škole.

Po skončení ZŠ sa sestra prihlásila na trojročnú učňovskú odbornú školu v T., ktorá pre rodinu nepredstavovala žiadne výdavky. Jej ambície však boli vyššie. Po ukončení druhého ročníka prestúpila na Gymnázium v T., ktoré vyštudovala a po maturite sa prihlásila na Vysokú školu pedagogickú v T.

Začala pracovať ako učiteľka v materskej škole, a súčasne pokračovala v diaľkovom štúdiu na Vysokej škole pedagogickej v T. Po ukončení pôsobila ako učiteľka vyšších ročníkov ZŠ v aprobácii občianska náuka a slovenský jazyk a neskôr aj nemecký jazyk. Po presťahovaní sa do B. dlho pôsobila ako zástupkyňa riaditeľa ZŠ v B. R. Na základnej škole v B. učila ešte aj v dôchodkovom veku.

Vyučovanie ruského jazyka na základnej škole

Vrátim sa do začiatkov prvého stupňa OSŠ, do nižších ročníkov. Od polovice druhého ročníka, teda v období po víťaznom februári v roku 1949, kedy sa v škole namiesto modlitby začala spievať Pieseň práce, bolo nariadené učiteľov oslovovať súdruh/súdružka učiteľka namiesto pán učiteľ/pani učiteľka. Deti si na to nevedeli zvyknúť. Často sa im oslovenie plietlo, a tak učiteľa oslovovali „pán súdruh“, čo bolo v triede komické.

Učitelia prišli do školy učiť prevažne z T. a s pomerne nízkou kvalifikáciou. Niektorí mali len učiteľský kurz, iní dvojročnú pedagogickú školu bez maturity. Neskôr už mali absolvovanú štvorročnú pedagogickú školu s maturitou. Učitelia s vysokoškolským pedagogickým vzdelaním začali na základných školách pôsobiť až okolo 60. rokov 20. storočia.

Od štvrtej triedy, t. j. od roku 1951, sa v škole začal vyučovať cudzí jazyk – ruština. Pre žiakov to bolo čosi nevšedné a zaujímavé učiť sa jazyk v azbuke. Začal sa vyučovať až po roku 1948. Učila ho jedna pani učiteľka vo všetkých triedach, i keď zručná v jazyku nebola. Mala kvalifikáciu iba z dvojročného učiteľského ústavu.

Učitelia, ktorí boli do prevratu nábožensky založení, sa obávali o svoje miesto, a tak sa postupne museli preorientovávať na pokrokový prístup či už k výučbe v škole alebo v bežných záležitostiach v súkromí. V tomto duchu museli pretransformovať aj pedagogickú výchovu žiakov.

Učitelia do kostola viac chodiť nesmeli, iba ak tajne do okresného mesta alebo do vzdialenejších obcí, kde ich nik nepoznal. Zákaz sa týkal aj krstu, sobáša, birmovky, ktoré si rodičia – učitelia sprostredkovali tajne v kostoloch vzdialenejších farností. Bol to príliš rýchly a tvrdý nástup politickej zmeny, na ktorú si žiaci aj rodičia len ťažko stačili zvykať.

Telesné tresty, nástroje a spôsoby bitky v škole

Poslušnosť žiakov v 50. rokoch bola pomerne veľká aj zásluhou uplatňovania telesných trestov detí. Každé previnenie, nevedomosť učiva či neposlušnosť bolo trestané bitkou a zlou známkom. Niektorí učitelia si trestanie žiakov priam užívali. V praktizovaní telesných trestov mala záľubu obzvlášť jedna učiteľka z T. Deti, ktoré sa nenaučili látku na vyučovaciu hodinu, si postavila k dverám triedy, a pred koncom hodiny v počte 3 až 4 žiakov odviedla do suterénu školy, kde ich trstenicou zbila.

Nástrojom na bitku jej bola špeciálna hladká trstenica alebo pravítko, ktorým žiaci dostávali buď po dlaniach, spojených prstoch do hrušky, po lýtkach

alebo chrpte. Bola som svedkom, že učiteľ šľahol žiačky po dlani tak silno, že jej praskla koža až do krvi. Bolo to za oneskorený príchod. Učiteľovi sa nič nestalo a rodičia nemali odvahu ísť sa sťažovať. Používať v škole telesné tresty na deťoch bolo dovolené, a preto žiadne sťažnosti proti tomuto právu učiteľov akceptované neboli.

Učitelia najviac využívali fackovanie detí po hlave v časti ucha, ťahanie za uši, bitie trstenicou po lýtkach, prehnutie cez lavicu a šľahanie trstenicou po zadku, tiež šticovanie za vlasy. Aj keď prišlo dieťa zo školy zbité, nemalo význam, aby rodičia zasahovali a bránili ho, lebo učitelia to v škole mali „dovolené“. Koniec-koncov, aj doma rodičia bili svoje deti, a preto sa nad trestami v škole nik nepozastavoval, ani to neriešil. Bolo to považované za „normálne“.

Pamätám si veľmi dobre, ako som raz ako malá žiačka druhého ročníka ZŠ prišla zo školy domov do úmoru zbitá. Nevedela som niečo z násobilky, keď ju učiteľ na hodine počtov skúšal do radu po laviciach. Za nevedomosť mi prvýkrát strelil také zaucho, až ma omráčilo, a viac som nebola schopná rozmýšľať, a ani nič vnímať.

Týmto spôsobom po laviciach skúšal celú triedu počas celej vyučovacej hodiny. Vždy, keď prišiel rad na mňa, od prvej facky som ani nevedela, čo odo mňa učiteľ chce, a tak som vždy dostala ďalšiu facku zase z druhej strany. Opakovalo sa to počas celej hodiny asi 7-krát. Omráčená a bledá som sa dotackala domov a triasla sa na celom tele.

Mama videla, aká som zbitá a pýtala sa, čo sa mi stalo. Keď som jej to vyrozprávala, bolo rozhorčená, ľutovala ma, ale nemala odvahu zasiahnuť. Neodvážila sa ani ísť ma takú zbitú ukázať do zborovne, ani sa sťažovať, len krútila hlavou, aká som dotlčená a horekovala nado mnou. Musela moju bolesť jednoducho stráviť a učiteľovu bitku tolerovať. To bolo všetko, žiadna výstraha ani ponaučenie, v škole sa bilo ďalej.

Telesné tresty fackovaním, šticovaním a kľacaním pred tabuľou praktizoval na hodine náboženstva aj pán farár. Po čase boli tresty v školách zakázané, ale učitelia nás trestali a fackovali aj naďalej, a to až do skončenia ôsmeho ročníka, kedy sme základnú školu skončili. Nik z rodičov nemal odvahu postaviť sa proti tomu. Každý žil ešte v zotrvačnosti telesných trestov detí z minulosti a považoval ich za výchovný prostriedok v škole.

Aj v piatom ročníku som pocítila tvrdosť ruky triedneho učiteľa, ktorý mi strelil také zaucho, že až do večera som naň nepočula. Ucho aj s hlavou ma bolelo celý týždeň. Ďalšie telesné tresty na žiakoch učitelia používali vydaním príkazu na zdvihnutie – upaženie oboch rúk nad hlavu, a to počas celej vyučovacej hodiny. Rovnako trestali aj drepmi, klikmi až do vyčerpania. Bolo to kruté, ale dovolené.

Obľúbení žiaci niektorých učiteľov

V škole boli medzi nami aj také deti, ktorým to rýchlo myslelo a ľahko sa učili alebo sa im doma rodičia pri učení viac venovali. Bolo ich však málo, a práve tí sa obyčajne stali miláčikmi učiteľov. V škole nebývali počastovaní bitkou, ani keď sa niečím previnili. Bývali uprednostňovaní, chválení, obľúbení a učiteľia ich volali krstnými menami. Ostatných žiakov volali iba priezviskami, čo bolo deťom ľúto.

Keď aj slabší žiak urobil čokoľvek pozitívne, málokedy sa mu ušla pochvala. V každej rodine, kde deti museli i na úkor školských povinností pomáhať rodičom na poliach, sa žilo ťažko. Problémy s chudobou a chorobou v škole neparadonovali ani nezohľadňovali. Snáď tomu bolo tak len vo veľmi výnimočných prípadoch.

Pamätám si, ako som raz na základnej škole, v šiestom ročníku pomáhala spolužiačke robiť triednu nástenku, pretože ju nič aktuálne nenapadlo. Vtedy sa začali na stanici Slobodná Európa objavovať dosť tendenčné útoky proti komunistickému režimu, ktorý sa u nás rozbiehal. Na oblohe sa objavovali veľké igelitové balóny plné propagandistických letákov, ktoré boli vypúšťané z Rakúska.

Správy o balónoch aj s fotografiami sa objavovali aj v novinách. Všimla som si to, a už som mala nápad na nástenku. Povystrihovala som obrázky o balónoch z novín a priniesla do školy. Pomohla som ich spolužiačke nainštalovať na nástenku a vymyslela som aj jej čelné heslo, ktoré znelo: NEŽELÁME SI VAŠE BALÓNY!

Do triedy vošla triedna súdružka učiteľka, a keď uvidela nástenku, vysoko kvitovala nápaditosť a šikovnosť mojej spolužiačky (jej obľúbenkyne). Spolužiačka s hrdosťou prijímala verejnú pochvalu pred triedou, ale ani slovom nespomenula, kto jej v tom pomohol. Bola som presvedčená, že keby som bola bývala v tom týždni ja triednou nástenkárkou, určite by sa mi nebolo dostalo pochvaly ani povšimnutia. Takto sa duševne ubližovalo aj iným chudobným a neobľúbeným deťom.

Každoročne sa stávalo, že niektoré deti museli počas sezónnych špičkových poľných prác doma dohliadnuť na mladšieho súrodenca alebo fyzicky pomáhať na poliach, pri pretrhávkach a okopávkach poľných plodín. Rodičia dostávali z družstva povinne na obrobenie vymerané a pridelené úseky cukrovej repy, kukurice, slnečnice, zeleniny alebo zemiakov.

Úseky plodín okopanín bývali vymeriavané vo veľkých táloch s dĺžkou aj 1,5 km a šírkou aj 14 riadkov. Ručná práca ešte zmechanizovaná nebola. Aby sa

práca ukončila v agrotechnickom termíne, museli sa do obrobenia pridelených úsekov zapojiť aj deti i všetci rodinní príslušníci. Škola túto nutnú pomoc detí netolerovala ani neospravedľovala. Krivda na deťoch bola páchaná zo všetkých strán. Deti to mali v tej dobe ťažké.

Infekčná choroba – týfus v rodine

Naša rodina žila niekoľko rokov v spoločnom dome s rodinou maminho brata Františka. Jeho malý syn Peter dostal týfus. Následkom infekčnej choroby nám hygienici vydezinfikovali celý dom, nariadili prísnu karanténu a na bránu domu nalepili červenú výstražnú listinu o zákaze vstupu cudzích osôb do domu. Mne a mojim dvom sestram zakázali počas karantény (4 týždne) navštevovať školu.

Bolo to v 6. triede OSŠ (Osemročnej strednej školy), krátko pred polročnou klasifikáciou. Všetky tri sme mali v škole pre karanténu zameškaných veľa vyučovacích hodín. Učiteľia pri klasifikácii nezohľadnili vzniknutú skutočnosť. Nemali ochotu, ani snahu zameškanú učebnú látku nejakým spôsobom doučiť alebo doučovanie zabezpečiť.

Namiesto neklasifikovania nám na vysvedčenie dali tie najhoršie známky bez zdôvodnenia alebo akéhokoľvek vysvetlenia, prečo sa tak stalo. Bol to pre mňa ďalší veľký životný úder a potupa, ktorá mi utkvela v pamäti na celý život. Nepamätám si alebo som sa nikdy nedozvedela, ako dopadli moje dve sestry. Ale predpokladám, že rovnako ako ja. Nikdy viac sa o tom doma nerozprávalo. Nevedeli sme posúdiť, či sa za to máme hanbiť alebo nám bolo veľmi ukrivdené a ublížené. Dnes už viem, že bola na nás spáchaná krivda.

V poslednom, ôsmom ročníku školop povinnej dochádzky učiteľia oboznamovali žiakov s učebnými odbormi v odborných stredných školách a učilištiach kvôli príprave na výber budúceho povolania.

Prieskum týkajúci sa voľby povolania sa v škole vykonával po celý školský rok. Keď sa žiak už definitívne rozhodol pre štúdium na niektorej strednej alebo učňovskej škole, poverený učiteľ pre výber povolania spísal so žiakom prihlášku, ktorú poslal vybranej škole. Žiak bol následne pozvaný na prijímacie skúšky. V prípade, že na skúškach v zvolenom odbore neuspel, mal možnosť vybrať si ďalšiu ponuku k štúdiu.

Prežitie, opísané príhody a zážitky zo základnej školy, ale aj z chudobného rodinného prostredia s chorým otcom negatívne poznačili môj ďalší život i život mojich sestier. I keď som zažila veľa pozitívneho, precitlivenosti, zraniteľnosti

a nízkeho sebedomia som sa už v aktívnom živote nezbavila. Celé moje detstvo a mladosť prešli tvrdými, trpkými, životnými skúškami, príbehmi i neľáskou. Prežitá bieda a ťažký život v minulosti boli krutá daň detstva, ktorú väčšina detí nepoznala.

Záverečné skúšky na základnej škole

Na záver školop povinnej dochádzky sa v 8. ročníku OSŠ robili záverečné skúšky, ktoré sa podobali maturite. Pred skúškami učitelia zadali ôsmakom otázky z predmetov, z ktorých mali byť skúšaní. Žiaci si ich doma písomne vypracovali, a potom sa ich naučili. Skúšky sa robili z troch vybraných a jedného voliteľného predmetu. Žiakov skúšala 5-členná skúšobná komisia. Tesne pred skúškou si žiak ťahal otázku, na ktorú sa v lavici pripravoval. Na prípravu mu bol daný primeraný čas.

Žiaci ôsmeho ročníka museli byť ako pionieri oblečení v pionierskych rovnosťach s červenými šatkami na krku. Výsledky záverečných skúšok škola zverejnila na vonkajších dverách od ulice. Bola na ne zvedavá celá škola, ale i mnohí rodičia i občania z obce. Tí žiaci, u ktorých boli výsledky slabšie alebo zlé, boli vystavení posmechu a škodoradosti, čo bolo nepríjemné a bolestné.

Kam po ukončení osemročnej strednej školy (OSŠ)?

Absolvovanie Osemročnej strednej školy vo V. v roku 1956 som prežívala v nedostatku chudobnej rodiny, ťažko skúšanej chorobou otca. Na výber povolania som si mohla zvoliť iba školu, s ktorou nebudú mať rodičia žiadne alebo minimálne finančné výdaje, alebo starosti.

Pôvodne som po skončení OSŠ chcela ísť ihneď pracovať a zarábať peniaze, aby som rodine aspoň trošku pomohla z pretrvávajúcej biedy. Bola som však útla, slabá, malá, chudá a nevyspelá. Nebola som schopná ísť do fyzického pracovného pomeru.

Zvolila som si preto školu, ktorá bola priamo v obci. Bola to jednoročná učňovská poľnohospodárska škola s internátom a celodenným stravovaním. Nachádzala sa v budove miestneho grófskeho kaštieľa, ktorý po skončení druhej svetovej vojny prešiel konfiškáciou do vlastníctva štátu. Štát v nej v roku 1948 zriadil Stredisko pracujúceho dorastu (SPD).

Všetky náklady spojené s teoretickým i praktickým vyučovaním boli dotované štátom. V učňovskej škole sa pripravovala mládež pre poľnohospodárske povolania v odbore hydinárskom a záhradníckom. Bola to pre mňa a pre moju rodinu najvyhovujúcejšia možnosť.

Poľnohospodárska učňovská škola

Absolvovala som v nej jeden ročník v odbore hydinár. Aj keď škola s internátom bola v mieste bydliska, všetci sme boli ubytovaní v jej internátnych priestoroch, teda v kaštieli. Týkalo sa to aj žiakov z V.

Mala som teda možnosť bývať, spávať, stravovať sa, učiť sa i pracovať v priestoroch kaštieľa, ktoré iba pred 10 rokmi obývala grófska rodina Kláry Keglevich. Bol to pre mňa zvláštny a nezabudnuteľný zážitok. So spolužiačkami som ponavštevovala všetky miestnosti kaštieľa, ako klubovňa, zrkadlová sieň, čínska izba, povala, pivničné i kuchynské priestory, grófske spálne, obývacie priestory, ale aj grófsku kaplnku, ktorú prebudovali na telocvičňu.

V kaštieli nebolo miesta, ktoré by sme neboli „preskúmali“. V grófskej klubovni, knižnici i zrkadlovej sieni boli po znárodnení umiestnené elektrické liahne malých kurčiat. Grófsky nábytok i knižnicu odviezli do múzea v T., na hrad Červený Kameň a do depozitárov. Mnoho cenných vecí bolo z kaštieľa odcudzených rabovkou, zničených a poškodených.

Okrem stravovania a ubytovania škola žiakom mesačne vyplácala vreckové v sume 60 korún a raz v roku ho vybavila pracovným odevom a obuvou. V zimných mesiacoch mal každý žiak možnosť zúčastniť sa zimnej rekreácie alebo lyžovačky. V športovom kabinete bola k dispozícii výstroj žiakov na lyžovačku a na mnohé iné športové aktivity učňovskej mládeže, ako lyže, teplý odev, zimná obuv, športové príslušenstvo loptových a iných hier.

Škola v každom roku poriadala rôzne športové, spoločenské a kultúrne podujatia. Týždenne dvakrát sa v jedálni školy premietal celovečerný film, konali sa spoločenské večierky, stužkové aj rozlúčkové zábavy.

V internátnej škole (v kaštieli) bol režim podobný ako v každej inej škole. Ráno na nádvorí sa konali rozcvičky, potom hygiena, raňajky, vyučovanie alebo prax, desiata, obed, olovrant, popoludní spoločenské aktivity, štúdium, večera, po nej opäť štúdium, hygiena a večierka. V nepriaznivom počasí boli rozcvičky na chodbách kaštieľa a boli povinné pre každého žiaka. Výnimku tvorili žiaci oslobodení od telocviku.

V triedach sa vyučovalo v prvých troch dňoch v týždni a v ďalších troch bola prax pri ošetrovaní a kŕmení vodnej i hrabavej hydiny. I keď som bola od malička slabšej telesnej konštrukcie, odbornú prax som musela vykonávať rovnako ako silnejšie spolužiačky. Bola to pre mňa dosť ťažká a namáhavá fyzická príprava. To bol aj dôvod, prečo som sa usilovne učila, aby som sa dostala na strednú školu, kde by ma učenie fyzicky nezaťažovalo.

Prijímacie skúšky na strednú účtovnícku školu

Zámer ďalšieho štúdia sa mi podaril, a tak po ukončení PUŠ (Poľnohospodárskej učňovskej školy) som si podala prihlášku na Poľnohospodársku účtovnícku školu v S. Po úspešných prijímacích skúškach som v septembri roku 1957 nastúpila na dvojročné stredné štúdium poľnohospodárskeho účtovníctva na M. ulici v S.

Na prijímací pohovor som pricestovala už deň vopred vlakom, čo nám odporučili v škole. Popoludňajšie voľno v S. som strávila na námestí, kde som si v kaderníctve dala urobiť svoju prvú trvalú onduláciu, nazývanú studená vlna.

A tak s kučeravou hlavou som si ešte večer zopakovala skúšobné témy z matematiky a organizácie práce. Prespali sme v izbách študentov prvého ročníka. Spali sme po dvoch na jednej posteli, čo nám vôbec neprekážalo, lebo z domu som bola na to zvyknutá. Na prijímacie skúšky sme prišli tri, z ktorých zobrali dve, teda mňa a spolužiačku Alku R.

Prijímacie skúšky začali hneď ráno v jednej triede. Na skúšanie sme do triedy chodili po skupinkách. Po vytiahnutí otázok sme sa za krátku dobu pripravili na odpoveď. Všetky otázky mi sadli, a tak som ich zvládla bez problémov.

Po týždni mi škola písomne oznámila moje prijatie. Bezprostredne po prijímacích skúškach, ale ešte aj po nastúpení do školy, som mala dve možnosti výberu štúdia. V tej istej škole v S. ísť buď na štvorročné ekonomické štúdium s maturitou alebo dvojročné účtovnícke so záverečnými skúškami. Zvládnutie prijímacích skúšok a prijatie mi platilo pre obe možnosti štúdia so získaním štipendia.

Keďže ja som chcela čo najskôr „zarábať“ a pomôcť tak svojej chudobnej rodine, rozhodla som sa pre kratšie dvojročné štúdium. To bola moja prvá osudová chyba v živote. Nebolo človeka, ktorý by mi bol poradil, že druhá možnosť by bola lepším riešením. Ľutovala som toto rozhodnutie po celý svoj život, pretože tak či tak som si neskôr musela, a aj chcela vzdelanie doplniť maturitou i vysokou školou, čo sa mi našťastie podarilo.

Poľnohospodárska účtovnícka škola v S.

Štúdium na Poľnohospodárskej účtovníckej škole v S. bolo už typom stredoškolského štúdia, s možnosťou získať štátne štipendium. Bolo to veľmi výhodné aj pre moju rodinu. Všetky náklady na štúdium išli zo štátneho štipendia, ktoré som získala aj s prospechovým príplatkom. Z vlastných prostriedkov som si hradila niektoré učebné pomôcky a náklady na cestovanie do a zo školy.

Školský rok sa rozbehol ako v každej inej škole. Učenie ma bavilo, a tak som zaberala naplno. Domov sme mohli chodiť iba raz za mesiac, a to na písomnú priepustku od vychovávateľky. Vždy sme sa tešili, keď už uplynul mesiac a my sme mohli navštíviť svojich blízkych doma.

Každá cesta domov a späť ma stála 20 korún. Keďže mama mala vždy núdzu o peniaze, na cestu do školy som dostala vždy dva krát 10 korún, aby som mala aj na najbližšiu cestu domov. Celý mesiac som si tú druhú desaťkorunáčku odkladala, aby som ju neminula a na vreckové mi častokrát nezostalo nič. Vydžrala som to, lebo na domov som sa tešila a na núdzu som bola zvyknutá.

V zimnom období chrípkovej epidémie sme viaceré chytili infekčný vírus a zvýšenú teplotu. Boli sme nešťastné, že sa nedostaneme domov, a preto sme vymýšľali, ako prejsť vychovávateľke cez rozum. Jedna spolužiačka prišla s nápadom umyť si nohy v studenej vode, aby nám vychovávateľka nenamerala teplotu. Lenže veľmi skoro nám prišla na naše figle, domov nás nepustila, a tak sme museli čakať na priepustku ďalšie štyri týždne.

Moja izba sa nachádzala na druhom poschodí internátnej školy s rozsiahlou záhradou na M-jej ulici, ktorá pre domácich slúžila ako korzo. Učebne všetkých tried boli na prízemí školy. Bola tu aj kuchyňa s jedálňou, spoločenská klubovňa a dva rodinné byty. V jednom býval školník s manželkou a v druhom triedny učiteľ so svojou početnou rodinou.

Ako som už spomínala, štúdium mi bolo hradené zo štátneho štipendia. Keďže som do školy prišla s dobrým prospechom, získala som aj zvýšené štipendium. Malá časť mi z neho zostávala ešte aj na vreckové. Bývala to len čiastka do 30 korún. Niekedy viac, niekedy menej, ale aj to bol slušný mesačný príjem na študenta, z ktorého som si mohla hradiť cestu domov a nemusela som pýtať od mamy.

V útulnej izbe na druhom poschodí nás bývalo 5 študentiek: Alka R. zo S. N. V., Hanka H. z I. pri D., Oľga H. z P. a Milica L. zo B. pod J. Izba bola priestraná, útulná, s bielymi železnými posteľami a nočnými stolíkmi. Bola podlhovastá, plná svetla s veľkým oknom, vybavená skriňami, radiátorom, stolom a stoličkami. Na podlahe boli parkety, ktoré sme museli mať vždy čisté a vyleštené ako zrkadlo.

Izby sme si upratovali samy. Každé ráno sa bodovali izby za čistotu a poriadok. Vyhodnotenie bolo vždy na konci týždňa. Za najčistejšie izby boli odmeny – nejaká malá pozornosť a pochvala – a študentky z neporiadnych izieb mali zarazenú vychádzku domov. Preto snaha o poriadok v izbách a skriniach bola veľká, a prispela k poriadkumilovnosti hlavne u dievčat.

Sociálne zariadenie v ubytovacích priestoroch bolo spoločné bez sprchy a vane, iba s umývadlami a WC. Ako prikrývka posteľe nám poslúžila deka navlečená v bielej návlečke. Vankúš sme si priniesli každá z domu. Niektoré

spolužiačky si priniesli ľahšie periny, ktoré vymenili za deky. Paplóny ešte v móde neboli. Zima nám nebývala, pretože radiátory izbu dobre vyhrievali.

Denný režim v škole vždy začínal rannou rozcvičkou na rozsiahlom nádvorí, hygienou, uprataním izby, skromnými raňajkami a vyučovaním do 13. alebo 14. hodiny. Desiatu sme dostávali cez veľkú prestávku. Bol to obyčajne chlieb natretý maslom alebo nátierkou a jablko. Obed býval o 13. hodine. Pozostával z polievky a druhého chodu jedla. Bol dostatočne vyvážený, chutný a postačujúci. Kto chcel, mohol si ísť aj pre dupľu. Olovrant obyčajne pozostával z chlebička s nátierkou a čajom.

Večere bývali tak isto chutné a postačujúce. O niečo horšie to bývalo v nedeľu, kedy sme dostali len suchú večeru a bola nám vydaná už pri obede. Pozostávala z dvoch kúskov suchého chleba, paštéty, syra, polosuhej nenakrájanej salámy hrubej 2 cm. Obyčajne, už skoro po obede, nás vôňa salámy v balíčku zlákala, a tak sme ju zjedli. Potom sme boli až do rána hladné. Výnimku tvorili tí, ktorí sa na nedeľu dostali na návštevu svojich domovov. Tento spôsob podávania nedeľnej večere bol v ďalšom ročníku zmenený, a podávala sa v obvyklý čas, tak ako po iné dni.

V nedeľu večer už všetci študenti museli byť opäť na internáte. Tí, ktorí sme sa domov nedostali, sme v nedeľu večer túžobne očakávali svoje spolužiačky, ktoré z domu niečo prinesú a nás aj niečím počastujú. Obyčajne sme sa vedeli s domácimi dobrotami podeliť.

V čase môjho štúdia sa na strednej škole prebiehalo vyučovanie aj v sobotu, tak ako v pracovný deň. Na návštevu rodičov sme sa dostali iba raz za mesiac, ako som už spomínala, a to na nedeľu. Nechodievali sme domov všetci naraz, ale ako komu kedy vyhovovalo. Ak sme sa domov nedostali, nedeľu sme trávili na internáte. Ráno sme si mohli pospať dlhšie ako inokedy. Niektoré sme potajomky odišli do kostola na nedeľnú omšu. V druhej polovici 50. rokov nás už do kostola nepúšťali. Čoraz viac do škôl prenikal duch ateistickej výchovy, ale kto tak urobil potajomky, nebol trestaný ani karhaný. Ešte stále sa to prehládalo, i keď do nás vstúpili iné „pokrokové presvedčenie“.

Tie, čo sme zostali na internáte, v nedeľu pred obedom sme mávali hodinu štúdia – prípravu na nasledujúci deň. Po obede bolo dve hodiny osobné voľno, mohli sme ísť na vychádzku do mesta alebo do S-ého hájička. Pred večerou opäť hodina štúdia. Po večeri sme už túžobne očakávali spolubývajúce, ktoré sa vracali z návštevy rodičov.

Domov som cestovala vlakom do T., a potom autobusom do V. Podobne som išla aj naspäť. V sobotu sme mohli vycestovať až po vyučovaní, čo najmä v zimnom období znamenalo, že domov som prišla už potme. Doma som prespala a po raňajkách bolo treba ísť na nedeľnú omšu do kostola. Po omši som rýchlo zjedla obed, rodičia mi niečo pribalili na večeru pre seba aj spolubývajúce, a už som aj utekala na autobus do T., a potom na vlak do S. Na stanici K., kde bol

železničný uzol, sme vždy presadali na vlak buď do T. alebo do S., podľa toho, kam sme cestovali.

Toto sa opakovalo až do ukončenia štúdia. Priame vlakové spojenie z T. do V. nebolo. Vo vlaku som sa aj učievala. Bolo to samozrejme za predpokladu, že som na stanici nestretla spolužiačky. V takom prípade sa vo vlaku nebolo kedy učiť. Učila som sa až večer po príchode na internát.

Na izbe sme sa so spolubývajúcimi dohodli tak, že na nedeľu z nás išla domov aspoň jedna alebo dve, aby sme si tak zabezpečili jedlo na nedeľnú večeru. Týkalo sa to hlavne prvého ročníka, kde nám v nedeľu dávali iba suchú večeru. Fungovalo to. Každá z nás, ktorá sa vracala z domu, občas priniesla dobroty z domácej zabíjačky, ktoré nám v zimnom období v okne izby vydržali niekoľko dní. Občas v zime sa k nám do jedla v okne pridali aj sýkorky.

Výhodu mali tie študentky, ktoré mali kamarátky – spolužiačky priamo zo S. Bola som jednou z nich, a tou kamarátkou bola Alenka Š. Boli sme veľmi dobrými a dlhoročnými kamarátkami. Keď som nešla na nedeľu domov, Alenka ma takmer vždy pozývala k nim. Cez prázdniny som sa jej to snažila vrátiť a adekvátne vynahradiť. Rada cestovala k nám do V., a tak u nás trávila aj týždeň prázdnin.

Aj keď návštevy našich domovov boli obmedzené na jedenkrát v mesiaci, vždy sme sa na ne veľmi tešili. Zážitkom bolo už len samotné cestovanie. Zažili sme pri ňom veľké množstvo dobrodružstiev, zážitkov, tvorili sa nové známosti.

Zaujímavé pre nás študentky, cestujúce zo S. smerom na K., bolo pozorovať, akí chlapi nastúpia na zastávke v H. Tu boli tiež stredné školy a mávali sme s nimi spoločné tanečné večierky. Cestovanie s nimi bolo zaujímavejšie a plné humoru.

Raz počas cesty vlakom domov, zo S. do T., som zažila zaujímavú príhodu. Vo vagóne, v ktorom som sa viezla, necestovali žiadni známi spolužiaci, čo sa mi nechcelo veriť. Prešla som všetky dostupné vozne, ale nikde nikoho. Vlak bol v polovici zamknutý, čo znamenalo, že bol nepriechodný a v druhej jeho časti bol už iný sprievodca. Keďže som sa nevzdala hľadania spolužiakov a druhá časť vlaku bola zamknutá, na zastávke P. Š. som vystúpila aj s kufrom a hneď nastúpila do druhej časti vlaku. Takýto prestup nebol zvykom a ani neviem, či bol dovolený.

Len čo som si v druhej časti vlaku odložila kufor, v momente bol pri mne sprievodca. Hneď si pýtal cestovný lístok s preukázkou. Keďže bolo všetko v poriadku, opýtal sa ma, prečo som prestúpila z vagóna na perón a opäť nastúpila do vagóna. Sprievodcovia si hneď všimli môj manéver na spomínanej stanici. Len čo sa vlak pohol, už aj išli po mne. Zrejme s vedomím, že utekám bez cestovného lístka. Ale všetko sa vysvetlilo, a tak sa sprievodcom nepodarilo dolapiť čierneho pasažiera, ako sa domnievali.

Kombinácia teórie a odbornej praxe

Na nadobudnutie odbornej kvalifikácie v poľnohospodárskom účtovníctve sme v každom školskom polroku absolvovali aj odbornú prax. V každom ročníku sme trikrát vykonávali buď týždennú alebo dvojtýždňovú odbornú prax v niektorom druhu poľnohospodárskeho podniku, o ktorom sme sa práve učili. Každý študent si mal možnosť písomne dohodnúť prax v blízkosti svojho bydliska.

Prax sa mohla konať buď v JRD (Jednotné roľnícke družstvo), ŠM (Štátne majetky), alebo STS (Strojová a traktorová stanica). Na prax sme sa vždy veľmi tešili, pretože sme boli doma. V poľnohospodárskych podnikoch na praxi bolo zaujímavé poznať i vidieť, čo všetko bude náplňou nášho zamestnania po skončení školy. Tiež sme sa tešili, že štipendium, ktoré vďaka našej praxe škole zostane, nám bude vyplatené. Podľa školou nariadených pokynov sme si na mieste praxe viedli pracovný denník, ktorý sme si dopĺňali pracovnými dokladmi, ako boli príjemka, výdajka, faktúra, pokladničné doklady, skladové doklady, mzdové listy, pracovné výkazy a podobne. Každá sme chceli mať svoj denník najvyššiu, a preto sme mu venovali veľkú pozornosť.

V priebehu odbornej praxe nás vyučujúci učiteľia občas prišli do poľnohospodárskeho podniku skontrolovať, posúdiť účinnosť praxe a popýtať sa na našu pracovnú aktivitu a správanie. Postupne som pracovala na STS (Strojovej a traktorovej stanici), ŠM (Štátnom majetku), na Šk. M (Školskom majetku), a napokon na JRD vo V., kde sa mi najviac páčilo. Tam som sa aj najviac naučila a najviac ma to tam bavilo. Nasledujúci mesiac po dvojtýždňovej odbornej praxi v poľnohospodárskych podnikoch nasledovalo v škole vyúčtovávanie štátneho štipendia, ktoré som mesačne poberala v sume 360 Kčs. Nakoľko sme sa počas praxe stravovali a bývali doma, prebytok štipendia za polovicu mesiaca nám vyplátili ako školské vreckové. Veľmi som sa z neho tešila, lebo som nemusela peniaze pýtať z domu.

Za ubytovanie v internáte som zo štipendia na deň a noc platila 1 Kčs, z ostatnej sumy som hradila stravu. Vždy mi po vyúčtovaní mesačného štipendia zostal ešte malý zvyšok, cca 40 Kčs, ktorý som použila na cestovné domov alebo na nákup školských potrieb.

V prvom ročníku v zimnom období som pracovala na majeri v kancelárii Štátneho majetku vo V. u ekonóma pána Jozefa A. ŠM bol od nášho domu vzdialený asi jeden a pol kilometra. Keďže sme doma bicykel nemali, na prax som chodila pešo. V tom období bolo dosť nevlúdne a drsné veterné počasie, ktoré mi spôsobilo ochorenie pravého oka. Vytvorila sa mi v ňom biela a bolestivá škvrna. Choré oko, aj keď som si ho cestou zakrývala, bolelo čím ďalej, tým viac.

Dvojtýždňovú prax som dokončila s gázou na oku, a tak som aj odcestovala

do S. späť do školy. Oko neprestávalo bolieť, škvrna sa zväčšovala a bola som nútená zísť k očnému lekárovi. Postih oka bol vážny, a preto som musela okamžite zostať dva týždne ležať v nemocnici na očnom oddelení v S.

Učivo v škole bolo pomerne náročné a každý vymeškaný deň chýbal. Otázkou bolo, ako kompenzovať vymeškané vyučovanie. Dva týždne bolo dosť dlhé obdobie, aby som učivo zvládla dohnať. Mala som však výhodu, že naša účtovnícka škola susedila s nemocnicou.

Záhrady oboch budov, nemocnice a účtovníckej školy, boli hneď vedľa seba spojené pletivovou ohradou. Počas hospitalizácie v nemocnici som sa dohodla so spolužiačkami na pomoci s aktuálnym učivom. Vždy sme sa dohodli na konkrétny čas a pri plote sme si vymieňali písanky s prebraným učivom. Písanky sme si prehadzovali cez plot, nové učivo som si potom v nemocničnej izbe opísala, naučila som sa ho, a opäť som išla k plotu po ďalšiu písanku. Takto to fungovalo celé dva týždne.

Učebnice som mala so sebou v nemocnici. Vždy ma spolužiačky informovali, čo na vyučovaní preberali, a ja som sa tak učila súbežne s ostatnými žiakmi našej triedy. Po návrate z nemocnice som vlastne ani nepociťovala absenciu na vyučovacích hodinách. Na konci školského roku som i napriek mnohým vymeškaným hodinám vykazovala veľmi dobrý prospech, za čo mi triedny učiteľ udelil pochvalu.

Školské aktivity

V priebehu školského roka škola organizovala rôzne športové i spoločenské podujatia a akcie. Boli to najmä výlety so stanovačkou v S. h., branné a športové súťaže, návštevy kina a okolia a niekoľkodňová exkurzia do českobudějovického pivovaru Budvar, návšteva zámku H., juhočeských rybníkov a najväčšieho z nich Rožmberského rybníka, či návšteva mesta P. Boli sme pozvaní do Učňovskej lesníckej školy v P., kde nás zaujali najmä mladí lesníci, s ktorými nám usporiadali tanečný večierok s programom.

Chlapcov lesníkov bolo na škole veľa a dievčat pomerne málo, takže sme boli na tanečnom parkete vzácné. O každú z nás sa uchádzalo aj 5 tanečníkov, čo nám lichotilo, takže sme sa vytancovali dosýta. Družba s nimi pokračovala aj po príchode domov. Na oplátku prišli mladí lesníci z P. do našej školy. Boli to najmä tí chlapci, ktorí sa už v P. zoznámili s niektorými dievčatami

Na konci školského roku nám škola zorganizovala týždenný zájazd do Nízkyh i Vysokých Tatier, s prenocovaním a programom v ešte v pôvodnom Sliezske dome, ktorý neskôr úplne vyhorel. Dnes už opäť stojí, len v úplne inej modernej hotelovej podobe. Ďalej to bol výjazd do poľského Krakova, potom

Spišský hrad, Levoča, mesto Košice, Krásna Hôrka rodu Andrášiovcov, zámok Betliar a ďalšie krásy Slovenska. Bolo to prvýkrát v mojom živote, čo som sa dostala za hranice našej republiky. Prespali sme v Ždiari v Belianskych Tatrách. Na druhý deň sme prekročili hranice Poľska.

Mohli sme si so sebou zobrať aj rodinných príslušníkov, čo okrem mňa nik iný nevyužil. Zobrala som si svoju o rok staršiu sestru Janu. Ona už bola rok zamestnaná, a tak za odmenu, že ju chcem zobrať do Poľska, mi bola ochotná z jej skromného príjmu zájazd čiastočne hradiť. Inak by som sa tam nebola mala za čo dostať. Rodičia nemali peňažné prostriedky na uhradenie školského zájazdu. Študenti, ktorých rodičia nemali peniaze na zaplatenie zájazdu, museli zostať na internáte, kde sa zaoberali brigádnickou činnosťou.

Zážitky na zájazde boli veľké. Vidieť v Poľsku kráľovské mesto Krakov, jeho námestie a hrad Wavel, bolo neopakovateľné. V tom čase z vyplatenej väčšieho školského vreckového po praxi som si kúpila fotoaparát za 90 korún. Bola to taká malá jednoduchá kockatá škatuľka na navíjanie filmu 6 x 9, ale vedela som ním urobiť pekné fotozábery z celého zájazdu. Doposiaľ ich mám uložené v albume zo študentských čias ako nezabudnuteľnú spomienku na školský zájazd. Už vtedy sa stalo fotografovanie mojím hobby, ktoré ma fascinovalo po celý život.

V škole som bola členkou dosť početného školského speváckeho súboru S. Zúčastňovala som sa jeho pravidelných nácvikov. Spevácky súbor viedol triedny učiteľ, pán Ch., ktorý bol pred nástupom socializmu organistom v kostole v H. Do školy denne dochádzal autobusom.

Nácviky nových piesní sme mali trikrát do týždňa, a beda tomu, kto sa ich zo spevákov nezúčastnil. Pán učiteľ ako dirigent bol veľmi prísny a precízny odborník na hudbu a spev, a preto si potrpel na pravidelnú účasť všetkých členov súboru. Každý musel piesne ovládať naspamäť, vložiť do nich všetku energiu hlasu, výrazový prejav a nezniesol falošné tóny. Každé vystúpenie pripravil a vybrúsil do detailov. So súborom sme pochodili okolité JRD, dediny okresného mesta S., vystupovali sme na rôznych slávnostiach okresného mesta, ktoré sa konali na radnici i na pódium Hájčka, ale aj na školských oslavách. Neraz sme išli vystupovať do okolitých dedín aj pešo, pretože autobusová doprava ešte tak často nepremávala a my sme radi vystupovali. Škola nás vybavila rovnakým oblečením, t. j. bielymi blúzkami a čiernou sukňou. Z vystupovania sme mali veľa pekných zážitkov a hlavne dobrých spomienok.

Zeleninové políčka na strednej účtovníckej škole

Aktívnu praktickú činnosť v škole sme vykonávali aj na malých záhradkárskych zeleninových políčkach, ktoré boli pridelené každému žiakovi na osobnú starostlivosť. Políčka sa nachádzali v areáli účtovníckej školy,

v jej záhradnej časti, čo sme nemali ďaleko. Pridelené políčka – hriadky nám odborný učiteľ pravidelne kontroloval a známkoval. Ja som to svoje mala vzorne ošetrované a tešila som sa z úrody. Na políčkach sme vysádzali planty rôznej zeleniny, ktorej plody sa potom využili stravovanie v školskej kuchyni. Ak mi niektorá zo zeleninových priesad vyhynula, snažila som sa ju zohnať, vysadiť, a tak doplniť prázdne miesto môjho políčka, čo patrične ocenil aj môj vyučujúci.

Medzi športové aktivity na škole patrili lesné branné a orientačné preteky, chodili sme vypomáhať mestskému národnému výboru so súpisom hospodárskych zvierat po uliciach S., na brigády na zber kukurice, cukrovej repy a hrozna, miestneho a okolitých JRD. Mávali sme tiež študentskú aktivitu na melioráciách v K., únavný nácvik spartakiády v školskej telocvični, na školskom dvore, na mestskom štadióne a ďalšie brigádnické aktivity.

Budova školy s internátom v I. ročníku v roku 1957

V prvom ročníku štúdia som bývala v budove Poľnohospodárskej účtovníckej školy (PÚŠ) s internátom v S. na M. ulici. Pôvodne bola budova postavená ako detský domov pre deti dojčenského veku, ktorá na tento účel slúžila do roku 1952. Potom detský domov presťahovali do iných podobných sociálnych zariadení na Slovensku, a v budove zriadili strednú dvojročnú poľnohospodársku účtovnícku školu.

Pred zriadením účtovníckej školy sa v nej najskôr usporadúvali trojmesačné kvalifikačné kurzy poľnohospodárskych účtovníkov pre štátne majetky, jednotné roľnícke družstvá i strojové a traktorové stanice. Od roku 1954 v nej zriadili najskôr dvojročnú a potom štvorročnú poľnohospodársku technickú školu, s odborními ekonomika a pestovateľ agronóm alebo technik rastlinnej výroby.

Zmena internátneho ubytovania po prázdninách v II. ročníku

Po prázdninách prvého ročníka v roku 1958 došlo k zmene ubytovania. Presťahovali nás do budovy bývalého Gymnázia M. N. priamo na námestie mesta S., kde sme i chodili do školy. Bola to veľká dvojposchodová rozsiahla budova strednej školy s internátnym ubytovaním. Na izbe nás bolo 16. Tu sme už nemali také súkromie a pohodlie ako v budove školy na M-jej ulici v susedstve nemocnice.

Izba bola veľká, priestraná, vybavená plechovými uzamykateľnými skrinkami, železnými posteľami a nočnými stolíkmi. Prikrývky už tvorili paplóny s vankúšmi a dekami na prikrytie. Na zemi bola drevená dlážka, ktorú sme si každý deň museli pozametať. Izby sme si upratovali sami. Boli tak veľké, že

mi pripomínali skôr hromadnú ubytovňu. Upratovačky upratovali len spoločné zariadenia, chodby, triedy, študovne, umyvárky, schodišťa a WC.

Izba, v ktorej som bola ubytovaná, sa nachádzala na prvom poschodí budovy školy a bola situovaná presne nad školskou jedálňou. Bola vykurovaná radiátormi ústredného kúrenia. Mala dve veľké okná priamo na námestie, cez ktoré sme mali zakázané nazerat'. Nazerali sme iba vtedy, keď nás nik nevidel. Po večeroch nám mestskí chlapi hádzali kamienky do okien a my sme boli samozrejme zvedavé, ktorí to boli. Mali sme prísny zákaz nakláňať sa z okien a pokrikovať na chlapcov, ktorí naše okná „okupovali“.

Bývalú účtovnícku školu pri nemocnici na M-jej ulici opäť prebudovali na detský domov. Viac sme sa tam už nevrátili. Bolo nám za ňou ľúto, najmä za jej veľkou a priestranou záhradou, za parkovú časťou, kde sme sa mohli pohybovať v čase mimo vyučovania alebo večerného štúdia, za zeleninovými poličkami, v ktorých sme pestovali rôzne druhy zeleniny.

V budove starej historickej školy s internátom na námestí sa denný režim študenta opakoval ako v predchádzajúcom roku. Voľný pohyb študentov bol obmedzený na priestranstvo vyškvárovaného školského dvora vo výmere asi 100 x 100 m, vybaveného basketbalovými košmi.

V záhradnej časti druhého nádvorja sa nachádzalo niekoľko ovocných stromov, kvetov, trávnik, okrasné kríky a altánok, v ktorom sme v priaznivom počasí študovali. Vychádzky po meste S. boli v určitom čase vymedzené len na nákup drobných školských potrieb.

Budova bývalého starého gymnázia bola historickou budovou, pretože v nej vyštudovalo niekoľko národných dejateľov, ako napr. doktor Janko Blaho, Leoš Janáček, Daniel Lichard, Mirko Nešpor a ďalší. Rozsiahlu školu tvorili tri krídla a dve nádvorja.

Budova školy susedila a bola spojená s veľkým dvojvežovým kostolom, v tom čase nefunkčnom. Po znárodnení, v období zatvárania niektorých kostolov, v ňom bola zriadená sýpka obilnín a iného tovaru. Nikdy sme sa do neho nedostali. Bol stále uzamknutý a prístupný len robotníkom, ktorí tam pracovali.

Prvé a druhé poschodie pravého krídla školy tvorili triedy jednotlivých ročníkov. Druhý ročník ekonomického odboru, ako nás premenovali, sa nachádzal na druhom poschodí budovy celkom vpravo. Triedy boli priestrané, svetlé a dobre vybavené.

Na športové vyžitie sme mali k dispozícii veľkú, priestranú a dobre vybavenú telocvičňu. Prízemie v strede budovy tvorila veľká aula s javiskom, kde sa konali všetky školské slávnosti, tanečné večierky, stužkové, hrali sa tu divadlá a estrádne vystúpenia. Hrali tu tiež hosťujúce súbory a skupiny, ale svoje vystúpenia tu mali aj študenti školy.

V aule bolo veľké krídlo starého klavíra. V priebehu dňa sem nechodilo

veľa študentov, len ak sa pripravoval kultúrny program na nejaké podujatie alebo oslavy. Ale mňa lákal ten klavír. Každú voľnú chvíľu som sa vytratila od spolužiačok, a už som tajne na ňom brnkala a skúšala prvé tóny, ktoré som nasávala ako vzduch. Mala som dobrý hudobný sluch a veľmi rada som spievala. Veľmi som chcela navštevovať hudobnú školu, ktorá v meste S. bola, ale nebolo to v mojej náplni štúdia. Do školy som prišla za iným účelom, ktorému som sa musela venovať. Túžba hrať na klavíri vo mne zostala natrvalo, ale k štúdiu hudby som sa už nedostala.

Úraz na zodratom schodisku internátu

To, že budova školy bola poriadne stará, dokazovalo aj zodraté schodisko, ktoré viedlo na prvé poschodie môjho internátneho ubytovania. Bolo príliš vydraté, vyšúchané až vyšmýkané, čo sa mi raz stalo osudným. Pri rýchlom zbehnutí po schodišti smerom do jedálne na obed som sa pošmykla tak nešťastne, že som si pádom zlomila pravú ruku nad zápästím. Cítila som hroznú, prenikavú bolesť. Ruku mi v nemocnici dali do sadry, a tak som s ňou v škole na vyučovaní nemohla písať.

Opäť som sa vynašla, keď som spolužiačku poprosila o pomoc tým, že mi cez kopírovací papier robila kópiu učiva. Nasledovalo vyšetrovanie úrazu bezpečnostnými orgánmi, aby zistili príčinu nehody, ale schodisko do skončenia môjho štúdia opravené nebolo. Sadru som nosila tri týždne. Po jej odstránení som mala ruku bez následkov v poriadku.

Záverečné skúšky na účtovníckej škole

Po dvoch rokoch štúdia a odbornej praxe nadišiel čas na záverečné skúšky. Opäť sa podobali maturitám s takmer rovnakým postupom, ako na základnej alebo učňovskej škole. Dostali sme týždeň študijného voľna, počas ktorého sme si zopakovali všetko odborné učivo. Opakovali sme si buď v skupinkách alebo individuálne.

Na štúdium sme využívali všetky voľné miestnosti v budove školy, najmä altánok školskej záhrady. Po svedomitej príprave nastal čas preverenia našich vedomostí a prípravy do života. Zvládla som ich veľmi dobre, s výborným vysvedčením a osvedčením o absolvovaní a spôsobilosti vykonávať účtovníctvo v poľnohospodárskych podnikoch.

Tešili sme sa, že naše dvojročné úsilie úspešne skončilo, a tak sme sa mohli spokojne pripraviť na rozlúčkovú zábavu, ktorú nám usporiadali v aule školy.

Škola mala družbu s podobnou chlapčenskou poľnohospodárskou školou v H., a tak nebola núdza o tanečníkov. Každá sme si obliekli nové brokátové šaty i topánky, urobili sme si slušivé účesy, prvýkrát sme použili rúž na pery i červeň na líčka, pridali obľúbenú voňavku a v kútiku duše s napätím očakávali náš posledný spoločenský večierok a príchod chlapcov z H.

Večierok začal privítaním hostí, príhovorom triedneho učiteľa, nealkoholickým prípitkom, spoločenským tancom, po ňom slávnostnou večerou a veselou zábavou, ktorá trvala až do neskorých nočných hodín.

Po niekoľkých hodinách spánku sme sa medzi spolužiakmi a učiteľmi srdečne rozlúčili, poplakali sme si, vyobjímali sa a napokon rozlúčili. Každá sme si zobrali svoju batožinu a pobrali sa na železničnú stanicu, aby nás vlak odviezol k svojim rodinám. Zostali len spomienky, priateľská písomná komunikácia, osobné stretnutia, ktoré pretrvávajú až doposiaľ.

Pracovné umiestnenie po ukončení ekonomickej školy

Po ukončení štúdia som ako 17-ročná začala pracovať a „konečne zarábať“ na miestnom JRD vo V. ako mzdová účtovníčka. Pred ukončením štúdia som mala obavu, či budem mať možnosť sa v profesii uplatniť. Moje obavy sa rýchlo rozplynuli, keď mi nič netušiacej prišla pracovná ponuka z JRD zo Z. a o moju pracovnú činnosť účtovníčky dokonca prejavilo záujem aj miestne jednotné roľnícke družstvo.

Vybrala som si JRD vo V., ktoré som mala v rodnej obci, a kde sa mi práca najviac pozdávala. Ponuku do JRD Z. som posunula spolužiačke z V., Oľge B., ktorá sa zamestnaniu potešila.

I keď v 50. rokoch sa hŕfne zakladali jednotné roľnícke družstvá, neboli dostatočne vybavované kvalifikovanými pracovníkmi v odbore. Odborné pracovné miesta, ako bol napríklad zootechnik, agronóm, technik rastlinnej i živočíšnej výroby, skladník, mechanizátor, účtovník, dokonca predseda družstva boli obsadzované šikovnými bývalými roľníkmi, avšak bez kvalifikácie. Pre počiatky družstva to stačilo, ale k ďalšiemu jeho rozvoju kvalifikované sily chýbali, a preto sa sústreďovala pozornosť aj na výber kádrov, ktoré mali ukončené potrebné vzdelanie.

Prvá materská škola v obci – v čase môjho nástupu do zamestnania

Práve v dobe, keď som končila Účtovnícku školu v S., v obci V. otvárali prvú materskú školu. Termín jej vzniku sa mi aj preto hlboko vryl do pamäti. Nikdy pred socializmom materská škôlka ani detské jasle v dedine V. zriadené neboli.

V návalových sezónnych poľných prácach malé deti bývali odkázané na varovanie najbližších príbuzných a starých rodičov. Väčšie deti zostávali v dome neraz odkázané samy na seba. Detské jasle v našej obci požadované neboli, a nie sú ani v súčasnosti.

Prvá materská škola v dedine vznikla na začiatku 60. rokov minulého storočia, v roku 1960. Umiestnená bola v budove starej, práve vyst'ahovanej štvortriednej základnej školy, ktorá bola postavená po prvej svetovej vojne.

Stará jednoposchodová štvortriedna škola bola až po presťahovaní do novootvorenej budovy základnej školy vybavená parketami, vodovodom, WC a ústredným kúrením. K ústrednému kúreniu bola MŠ (materská škola) napojená zo Stredného odborného učilišťa, t. j. z kaštieľa vo V., ktoré sa nachádzalo oproti materskej škole. Až v tomto období boli z areálu starej základnej školy odstránené suché záchody a k novozriadenej budove materskej školy pristavené kompletne sociálne zariadenie, t. j. umývadlá a záchody so studenou i teplou vodou.

Po otvorení novej modernej Základnej školy vo V. vznikli v starej škole provizórne podmienky pre počiatočnú prevádzku materskej školy. Deti chodili do škôlky najskôr v dopoludňajších hodinách. So sebou si v kapsičke prinášali desiatu, papučky na prezutie a nejaké prádielko pre prípad prezlečenia i drobnú hračku. Na obed si rodičia alebo rodinní príslušníci prišli zobrať deti domov.

Niektoré deti z okolia chodili zo škôlky aj samy. V počiatkoch prevádzky stravovanie v škôlke nebolo. Prvou riaditeľkou materskej školy bola pani Hana S., ktorá mala veľké zásluhy na jej zriadení v obci. Materská škôlka bola financovaná z rozpočtu MNV a neskôr aj z rozpočtu JRD. Rodičia detí prispievali len nepatrným príspevkom, ako napr. 2 až 3 koruny na deň.

Postupom času MNV (Miestny národný výbor) vybavoval materskú školu hračkami, kobercom na podlahu, aby sa deti mohli hrať, nevyhnutným nábytkom, ako boli policové skrinky na hračky, na odkladanie osobných vecí na prezlečenie, prezutie a pod. Celodenné stravovanie riešilo MNV. Boli to desiaty, obedy a olovrant. Učiteľskú zborovňu starej školy prebudovali na kuchyňu s potrebným vybavením, policami na odkladanie servisu a riadov. Prvými kuchárkami v MŠ boli pani Amália M. a Mária Z., upratovačkou bola pani Emília K.

Výhodou novozriadenej škôlky bolo, že iba pred pár rokmi bola stará škola vybavená ústredným kúrením a vodovodom. Pristavili k nej sociálne zariadenie, t. j. záchody a umývárku, ktoré po zriadení MŠ bolo prispôbené pre malé deti. Suché vonkajšie záchody boli zlikvidované, žumpa zasypaná odpadovým materiálom a voľné priestory boli použité ako sklad.

Vonkajšie priestory školského nádvoria boli zavezené zeminou a obsiate trávou. Dvor bol vybavený niekoľkými druhmi hojdačiek, na ktorých sa deti hrali.

Uprostred dvora dala pani riaditeľka S. na hladko vybetónovať osemuholník, na ktorom v letnom teplom období rozložili plytký bazén s vodou, v ktorom sa deti čľapkali a v horúcich dňoch ovlažovali.

Malé deti do materskej školy zobrali už od 2,5 roka za podmienky, že dieťa už nemalo plienky a vedelo samostatne jesť. Bola to veľká pomoc rodinám, ale najmä matkám, ktoré sa mohli zamestnať, a tak zvyšovať životnú úroveň rodiny.

Približne od 70. roku minulého storočia bola materská škola pod patronátom miestneho JRD, ktoré sčasti financovalo a zabezpečovalo jej prevádzku. Poplatky za pobyt detí v materskej škole družstvo inkasovalo rodičom z mesačných výplat. Keďže MŠ navštevovali aj deti ne-družstevníkov, časť prevádzkových nákladov zabezpečoval a financoval MNV.

Hračkami do MŠ každoročne prispievali JRD i MNV. Odovzdávali ich deťom obyčajne na fašiangovom karnevale za účasti rodičov a na predvianočnej besiedke pod ozdobeným vianočným stromčekom, tiež s účasťou rodičov. Pani učiteľky s deťmi nacvičili vianočný kultúrny program, ktorý pod stromčekom predviedli prítomným rodičom. Napokon všetky deti materskej školy dostali malé vianočné balíčky s cukrovinkami.

Prvé zamestnanie po skončení účtovníckej školy

Po mojom nástupe do práce v JRD, t. j. 29. júna 1959, som pracovala v kancelárii družstva vo V. ako mzdová účtovníčka a na členskej schôdzi som bola prijatá za členku JRD. Kancelária družstva bola zriadená v skonfiškovanom dome bývalého miestneho veľkého roľníka. Pozostávala z dvoch izieb do ulice a vchodového pitvora, v ktorom úradoval jeden zo zootechnikov. Jedna väčšia izba bola kancelária a druhá menšia slúžila ako sklad všetkého možného, tlačív, archívnych materiálov, náradia, plášťov a duší na kolesá, cínových vedier, utierok a podobne.

Vo veľkej miestnosti skonfiškovaného domu sme úradovali všetci. V jednom kúte úradoval ekonóm Vít M., v druhom finančná úradníčka Viktória K., rodená H., v treťom skladník Štefan M., v štvrtom kúte zootechnik Janko I. a Viktor M. Ja, ako mzdová účtovníčka s kolegyňou Jozefou B., rodenou B., sme mali pracovné stoly v strede miestnosti. Predseda Jozef K., agronóm Jozef V., technici RV Karol R. a Alojz M. pracovný stôl nemali a ani ho nepotrebovali. Boli celé dni vonku, v teréne a pracovné výkazy členom družstva písali buď na poli na kolene, na voze, večer v kancelárii alebo doma.

Keď skupinári, technici rastlinnej a živočíšnej výroby prišli do kancelárie, sadli si práve tam, kde bola voľná stolička alebo lavička pri niektorom kancelárskom stole. Pracovné výkazy, ktoré nestihli napísať na okraji niektorého stola, napísali a dokončili doma.

V písaní prvotných pracovných výkazov bývali technici dosť neporiadni, nevedli si pravidelne a podľa predtlaču ich evidenciu, pozabúdali si poznačiť vykonané pracovné úkony družstevníkov. Problémy nastali pri vyplácaní odmien na pracovné jednotky (PJ), keď sa nezaevidované výkony práce nedostali do výplaty a družstevníci sa ich domáhali. Opakujúcu nedôslednosť technikov si vždy ako prvé odnášali mzdové účtovníčky, ktoré nezaplatené výkony museli preniesť až do nasledujúcej výplaty, i keď sa ich družstevníci tvrdo dožadovali.

Súčasťou kancelárie bol aj zriadenec, volali sme ho Kildenc. Každé ráno s prederavenou litrovou plechovicou plnou vody popolieval dlážku v kancelárii starej budovy, a potom ju pozametal. S plechovicou robil na dlážke zavírtance, raz doprava a zasa doľava. Pokiaľ neuschli, tvorili mokrú výzdobu podlahy. Prach sa v kancelárii neutieral. Ani ho nebolo kde utierať, pretože kancelárske stoly sme mali vždy plné dokladov. V miestnosti ešte nebol dostatok kancelárskych skriň na ich odkladanie. Ak nejaký prach na stole bol, tak sme si ho pri práci poutierali rukávmi.

Kildenc, teda zriadenec kancelárie Jozef Č. najstarší (volali sme ho dedko Cí bikov, neskôr ho vystriedal Jozef P.), v priebehu dňa sedel na lavičke pri vysokej železnej piecke a prikladal do nej kurivo, aby v miestnosti nebola zima. Medzi prikladaním si ukrajoval a pojedal z prinesenej slaninky a chleba alebo z nakrájanej klobásy. Vždy ho znervózňovali naše silónové pančuchy, na ktoré on z jeho mladých čias nebol zvyknutý, a ani sa ešte nenosili. Vždy nám účtovníckam hrozil slovami: „však vy raz doplatíte na tie vaše tenké kotónové pančuchy, keď poprechádzate a dostanete reumu“.

Keď sa mu nad kachľami zaniesol komín, išiel nás dymom zadusiť. Pracovať sme museli za každých podmienok, či bol v kancelárii dym, zima alebo nám kvapkalo z povale na hlavu. V priebehu dňa aj niekoľkokrát prichádzali do kancelárie zablatení výrobo-technickí pracovníci z poľa, ktorým blato odpadávalo z topánok, rozšliapalo sa a rozvírilo po miestnosti.

Večer Kildenc pozametal za lopatu špiny. Fajčenie bolo neudhom všetkých technikov, takže to tam niekedy vyzeralo ako v komíne. Nikomu tento stav v tom čase nevadil, ani sa na tým nik nepozastavoval, aj keď sme tam pracovali tri ženy účtovníčky.

Zo začiatku v kancelárii nebola okrem starého písacieho stroja žiadna technika. Počítali sme spamäti. Neskôr zohnali dve ručné kalkulačky, o ktoré sme sa delili a hádali, kto ich skôr použije. Aj tak to bola už veľká pracovná úľava, ktorá urýchlila účtovanie. Keď sa mi cez deň kalkulačka neušla, tak som s ňou musela pracovať večer, ba aj do noci, v kancelárii alebo doma. Žiadne náhradné voľno za cezčasy neexistovalo. Pracovalo sa denne 10 až 11 hodín s hodinovou obednou prestávkou.

Kanceláriu družstva som mala od domu ďaleko, až na druhom konci

dediny. Mala som čo robiť, aby som vzdialenosť pešo prešliapala, stihla sa doma naobedovať a rýchlo zase naspáť. Bicykel som nemala, a tak som cestu do kancelárie musela dennodenne prekráčať alebo preklusovať. Úradovalo sa celý týždeň, teda aj v sobotu, až do večera a niekedy aj večer.

Správy družstva (vedenie JRD) sa konali podľa potreby vždy len večer po pracovnom čase a trvali takmer vždy až do pol noci. Bývalí hrdí gazdovia – roľníci boli tvrdohlaví, sebeckí, neústupčiví, sebavedomí, a preto sa rokovania viac-menej striedali so zvadami, riešením osobných konfliktov a pracovných sporov. Zápisnice zo zasadnutia vždy písal ekonóm.

Keďže družstvo plánovalo vybudovať nové kancelárie, o dočasnú kanceláriu v skonfiškovanom dome sa veľmi nestaralo. Koncom 50. rokov s výstavbou administratívnej budovy aj začalo.

Pohroma v starej kancelárii nastala vtedy, keď vonku začalo intenzívnejšie pršať. Čoskoro tieklo do všetkých kútov a najviac doprostred miestnosti. Vtedy sme všetci zháňali a nastavovali lavóre, vedrá, čo si kto zohnal alebo sme si nad hlavou otvorili dáždnik. Bolo to komické, ale bolo to tak. Najhoršie bolo, keď nám navlhli doklady, ktoré sa potom lepili a znehodnocovali. Na družstvo chodili často kontroly, previerky, návštevy a my sme trpeli, len aby nezačalo pršať.

Predsedom družstva bol Jozef K. a ekonómom Vít M. Obaja sa veľmi dobre dopĺňali a vzájomne rešpektovali. Ako mzdová účtovníčka som robila výplaty pre členov JRD, viedla evidenciu členstva a z pracovných výkazov som účtovala kalkulácie nákladov jednotlivých plodín. Pracovný čas bol veľmi dlhý, od 7.00 hod. s hodinovou poludňajšou prestávkou až do 18.00 hod., často i dlhšie. V zimnom čase sme ráno chodili do roboty ešte potme a večer domov zase potme.

Mesačná odmena po nástupe do práce

Nástupná mesačná pracovná odmena na pracovné jednotky (PJ) bola nízka a veľa som si za ňu nekúpila. Bola nižšia ako štipendium v škole, ale bola som rada, že som už zamestnaná. Jej hodnota bola 260 Kčs mesačne, čo mi nestačilo ani na podlepené mokasíny, ktoré boli vtedy veľmi moderné. Musela som na ne pracovať ešte jeden mesiac.

K mesačnej zálohovej odmene na PJ som po koncoročnom zúčtovaní hospodárenia JRD dostávala ešte doplatky v Kčs. Doplatky, teda druhých 50 % odmeny, bývali vyplácané podľa výšky dosiahnutých výsledkov hospodárenia v bežnom roku. I keď toho nebolo veľa, korunky som si šetrila a ukladala na vkladnú knižku. Mesačnú odmenu mi po troch mesiacoch nepatrne zvýšili. Bola to však nízka suma, a tak trvalo dlho, až som si niečo našetrila. Odmenu mi mierne navyšovali každým rokom.

Ako mladé dievča som musela pomýšľať aj na výdaj a našetriť si dostatočnú sumu na úhradu vlastných výdavkov. Nemohla som sa spoliehať na rodičov, pretože ani oni nemali dostatočný príjem. Okrem toho, vydávala som sa prvá z nás troch sestier, a preto som musela šetriť aj z toho mála. V tom čase bolo zvykom, že pokiaľ si dievča z chudobnej rodiny nenašetrilo na výdaj vlastnej svadby, nemohlo sa ani vydávať.

Usilovala som sa a vo všetkom sa maximálne obmedzovala, aby moje úspory postačili na výdaje spojené s výbavou mladej nevesty, ale aj na náklady vlastnej svadby. Okrem výbavy bolo zvykom priniesť si do manželstva potrebné oblečenie spodného i vrchného prádla, ale aj nutných riadov do kuchyne.

Mládežnícka organizácia v obci a jej aktivity

Keďže som po ukončení účtovníckej školy nemala ešte ani 18 rokov, na tanečné zábavy ma mama nepúšťala, a ani ma ešte zvlášť nelákali. Tak som sa zapojila do činnosti mládežníckej organizácii DO ČSM (Dedinská organizácia Československého zväzu mládeže), kde som bola najskôr pokladníčkou, a potom jej predsedníčkou. V ČSM som navrhovala a spoločne realizovala aktivity, ktoré ma bavili a bavili aj ostatných mládežníkov. Zväzácka činnosť jej členov v obci bola pestrá a rôznorodá.

V rámci obce sme organizovali rôzne mládežnícke podujatia, ako boli športové súťaže, festivaly mládeže, výlety, zábavy, brigády, stretnutia mládeže na ihriskách v parku, v kultúrnom dome, kde sme v mládežníckom súbore spievali a tancovali. Usporadúvali sme besedy o prečítanej knihe, o zážitkoch z mládežníckych zájazdov, o navštívených divadlách a kinách, zaoberali sme sa činnosťou v pionierskej organizácii ZŠ, robili sme vedúce oddielov v pionierskej organizácii (PO) a vymýšľali sme a realizovali ďalšie mládežnícke aktivity. Ako predsedníčka DO ČSM som sa v roku 1961 zúčastňovala porád, seminárov, školení, kurzov práce s pioniermi a akcií usporadúvaných Okresným výborom ČSM v T. Veľmi rada som pracovala s dedinskou mládežou a pioniermi základnej školy, s ktorými som organizovala rôzne výlety, akcie a krúžky.

V tom období som vykonávala funkciu oddielovej vedúcej PO ZŠ (Pionierskej organizácii základnej školy) a neskôr funkciu skupinovej vedúcej PO ZŠ, čo bolo neobvyklé, lebo som nebola učiteľkou. Funkciu skupinovej vedúcej na základnej škole vždy vykonávala k tomu poverená učiteľka, ale nie iná mládežníčka z obce. Vzbudilo to pozornosť aj na nadriadených mládežníckych a školských orgánoch.

Zavolali si ma na OV ČSM s úmyslom ponúknuť mi uvedenú funkciu v riadnom pracovnom pomere na niektorej ZŠ (Základná škola) okresu T.

So zmenou zamestnania som v prvých momentoch súhlasila, lebo ma práca s mládežou bavila, a tak som to pomerne v krátkom čase prijala.

Tesne pred odchodom z družstva ma však prehovoril ekonóm JRD, môj nadriadený. Vysvetlil mi, že moje nasledujúce zamestnanie nemá budúcnosť a s jeho výkonom budem mať len výdavky, ktoré mi budú znižovať príjem. Dala som na jeho radu a z JRD som neodišla. Mal pravdu, pretože mi tam ponúkali taký istý plat, ako som mala v JRD, ibaže z neho by som si musela hradiť stravovanie, ubytovanie a cestovanie na víkend domov. Zrátala som si to, a naozaj by som po finančnej stránke obišla oveľa horšie. Ostala som na pôvodnom pracovnom mieste v JRD a angažovala som sa v tomto smere v PO ZŠ vo V. ako oddielová pionierska vedúca a neskôr i skupinová vedúca PO, čo ma naplňalo.

Spolupracovali sme s mládežou SPD (Strediska pracujúceho dorastu) Poľnohospodárskej učňovskej školy vo V. Spoločne sme v miestnom parku pripravovali a realizovali okresný športový festival. Upravovali sme všetky športoviská, vymieňali piesok v doskočisku, vyznačovali čiary ihrisk volejbalu, basketbalu, hádzanej, futbalu, pripravovala sa prezentácia športovcov, kontrolovali pripravenosť domácich športovcov a pod. Športový festival v roku 1961 bol takmer pripravený, no poznačila ho tragédia.

Pre skok do výšky i do diaľky bolo potrebné vybaviť doskočisko čerstvým pieskom. Táto úloha sa ušla mládežníkom z PUŠ (Poľnohospodárska učňovská škola). Piesok bolo treba ísť nabráť a traktorom s vlečkou doviezť z pieskovej šachty vzdialenej asi 25 km od V. Pri ručnom nahadzovaní piesku na vlečku sa odvalila vysoká piesková stena a privalila dvoch naberajúcich žiakov. Jedného zasypalo do pol pásu a druhého úplne. Pokiaľ sa k nemu dokopali, bol mŕtvy.

Volal sa Jožko J. z U. pri S. Mal iba 17 rokov. Bol to vysoký driečny mládenec, športovec, oddaný pre prácu v mládežníckej organizácii školy. S elánom a rád sa v rámci aktivity členstva výboru ŠO ČSM (Školská organizácia ČSM) zúčastňoval na organizovaní a realizácii športových podujatí na škole. So záujmom spolupracoval aj s mládežníckou organizáciou v obci DO ČSM (Dedinskou organizáciou ČSM).

Namiesto športového festivalu sa v predvečer prvého mája konal jeho pohreb v U. Na pohreb odišli z našej dediny dva autobusy mládeže, z obce i zo školy. Na počesť športovca sa na škole Poľnohospodárskej učňovskej školy vo V. každoročne konali športové hry „Memoriál Jožka J.“. Táto udalosť sa stala tradíciou a trvala ešte asi 20 rokov po jeho smrti.

Všetci zväzáci sme nosili zväzácku uniformu, ktorá sa skladala s modrej košele na ľavom vrecku s naším zväzáckym odznakom, tmavej sukne alebo nohavíc. Každý zväzák mal svoj zväzácky preukaz, do ktorého sme si mesačne od OV ČSM (Okresný výbor ČSM) T. kupovali a nalepovali jednokorunové príspevkové známky. Získané prostriedky za známky okresná organizácia použila na aktivity konané v rámci t-ého okresu.

V DO ČSM sme pravidelne mávali zväzácke výborovky a členské schôdzky, na ktorých sme vyhodnocovali činnosť predchádzajúceho roku a pripravovali zostavenie a plnenie svojho ročného plánu.

Hlavnými aktivitami boli mesačné schôdzky výboru, nácvik tanečno-speváckeho folklórneho súboru v ľudovom kroji obce, nácvik kozáckeho, ruského tanca a spevu, príprava kultúrneho programu alebo recitácie na oslavy štátnych a politických sviatkov, významné udalosti, ako boli oslavy Februárového víťazstva, MDŽ, Prvého mája či VOSR (Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie).

V mládežníckej organizácii sme organizovali brigády na úpravu obce i miestneho JRD. Poriadali sa tradičné tanečné zábavy, ale aj zásterkové zábavy, na ktorých si dievčatá chodili až do pol noci do tanca pozývať mládencov. Po polnoci došlo k zmene a do tanca pozývali už len chlapani dievčatá. Bola to tradícia, ktorá sa dnes už nevidí a nekoná.

Na zásterkových zábavách malo každé dievča istotu, že sa aspoň do pol noci dobre vytancuje. Až si niektorý z chlapcov všimol záujem dievčaťa a páčila sa mu, také dievča sa vytancovalo aj po pol noci. Zväzácke zábavy sa konali do nočných hodín, teda až do druhej, tretej hodiny rannej. V letných mesiacoch sme ich usporadúvali na tanečnej terase v parku a v zime v starom kultúrnom dome, pretože iný ešte neexistoval.

Dlho sa uvažovalo o výstavbe nového, tak potrebného kultúrneho domu v obci. Vyžadovalo to veľké investície, ktoré obci stále chýbali. Okrem toho bolo treba hľadať vhodnú lokalitu na jeho výstavbu. Keďže výstavbou hospodárskych budov JRD na vlastnom dvore sa uvoľnili ustajňovacie priestory na bývalom Julovom dvore, rada MNV rozhodla umiestniť stavbu nového kultúrneho domu na mieste „Parádnej maštale“ oproti kaštielu. Nový kultúrny dom bol daný do prevádzky v roku 1963.

Starý kultúrny dom v obci vznikol v roku 1930 na mieste už nefunkčnej ľudovej dvojtriedky, ktorú presťahovali do novopostavenej štvortriednej ľudovej školy, čo som už spomínala. Starý kultúrny dom slúžil na spoločenské aktivity všetkým zložkám kultúrnej a spoločenskej činnosti v obci. Premietalo sa v ňom kino, nacvičovali divadlá, estrády, konali sa tu svadobné zábavy, zábavy spoločenských organizácií, prednášky, členské schôdze ZO, ale aj výročné členské schôdze JRD.

Za ochotníckej réžie Bruna J. i Dominika B. sa v obci nacvičovali divadlá a estrády. Boli to hry od autora Fera Urbánka s ochotníckymi hercami, ako boli sestry Monika a Marta B., Fero B., Laco B., Albín H., Emília O., Leopold B., Mária B., Vlado B. a ďalší ochotníci.

Na spoločenskú činnosť v obci sa až do otvorenia nového kultúrneho domu využívala aj jedáleň PUŠ (Poľnohospodárska učňovská škola) vo V. Túto však

škola z hygienických dôvodov na verejné aktivity často neprepožičiavala, pretože v nej fungovalo stravovanie žiakov PUS. Inej väčšej spoločenskej miestnosti v obci nebolo.

I napriek tomu, že prepožičiavanie sály jedálne bolo proti predpisom, i tak sa prepožičiavali. Konávali sa v nej najmä politické oslavy FV (Februárové víťazstvo), 1. mája, VOSR (Veľká októbrová socialistická revolúcia), SNP (Slovenské národné povstanie), besedy s významnými osobnosťami z kultúrnej, politickej a spoločenskej oblasti.

Vyskytli sa aj prípady, že za vopred stanovených kritérií riaditeľstvo poľnohospodárskej školy dovolilo v školskej jedálni obmedzene zorganizovať zábavu, ako bola hodová, svadobná, štefanská, silvestrovská alebo aj fašiangový ples.

Výstup mládeže na Rysy v roku 1960

Jednou z najväčších mládežníckych akcií v DO ČSM vo V. bola v roku 1960 účasť v-ých mládežníkov na „III. ročníku Medzinárodného turistického výstupu mládeže na Rysy“, ktorý sa celoštátne konal na počesť výstupu V. I. Lenina na Rysy pod názvom: „Po stopách V. I. Lenina“.

Výborom DO ČSM bola na túto aktivitu delegovaná trojčlenná skupina zväzáčok ako konvoj pred hromadnou účasťou mládežníkov v nasledujúcom ročníku výstupu, t. j. v roku 1961. Akciu III. ročníka Medzinárodného turistického výstupu mládeže na Rysy poriadal už po tretíkrát ÚV ČSM (Ústredný výbor ČSM) v B. Naším koordinátorom bol OV ČSM (Okresný výbor ČSM) v T. Výstup sa konal za účasti mládeže z okolitých štátov.

Boli sme ubytované v spoločnej turistickej nocľahárni v T. L. Účastníkami boli Maťa J., Gita H. a Maška Š. Výbor DO SZM nám vo V. T. hradil náklady na stravovanie i ubytovanie z prostriedkov organizácie. Z domu sme sa podľa pokynov nadriadeného OV ČSM T. patrične vystrojili turistickým odevom i obuvou. Takto pripravené sme pred polnocou vycestovali z T. nočným rýchlikom smer P.

Do P. sme prišli už v ranných hodinách, a tak sme mali dostatok času nájsť si ubytovanie v pripravených turistických nocľahárňach v T. L., a aj pokochať sa krásnou tatranskou prírodou. Pomerne v krátkom čase sa nám podarilo nájsť ubytovanie v jednej z tatranských turistických ubytovní v T. L. Pri hľadaní nocľahu sme sa zoznámili s tromi mládežníkmi z B., ktorí sa ubytovali v tej istej nocľahárni ako my tri. Keďže chlapci už dobre poznali Vysoké Tatry, boli nám oporou počas celého tatranského pobytu.

Po zaplatení dvoch nocľahov v tatranskej ubytovni sme si odložili osobné veci na pridelených posteliach. Následne sme išli hľadať stanový tábor a hlavný štáb Medzinárodného výstupu mládeže na Rysy do T. M. Zaregistrovali sme sa a celé popoludnie sme strávili na športových a kultúrnych podujatiach mládeže v lokalite veľkého stanového tábora.

Večer sme sa peši presunuli do T. L., kde sme v kultúrnom zariadení navštívili estrádne vystúpenie našich popredných umelcov – spevákov, ako bola Zuzka Lonská, Zdeněk Kratochvíl, Bea Litmanová, Janka Guzová, Melánia Oláriová a ďalší speváci a herci. Po krásnom zážitku sme sa odobrli spať do nocľahárne, kde sme sa pohodlne vyspali. Tí mládežníci, ktorí si so sebou zobrali stany, spali v stanovom mestečku na lúke v T. M.

Počas celého trojdňového pobytu vo Vysokých Tatrách sme sa stravovali v reštauráciách a na celodenné túry sme si do plecniakov pribalili jedlo i čaj. Hromadný výstup na Rysy bol naplánovaný na druhý aj tretí deň pobytu. My tri, i dvaja mládežníci z B. pri T., sme sa zúčastnili výstupov na Rysy v oboch dňoch. Nevadilo nám, že sme mali v nohách svalovicu ako hrom, i keď výstup trval 6 hodín tam a 6 hodín nazad. Mali sme z neho dobrý pocit, veľa zážitkov, o ktorých sme sa doma v DO ČSM dlho delili s mládežníkmi vo V.

Na druhý večer pobytu sme sa v rámci programu zúčastnili na kultúrnom hudobnom podujatí v amfiteátri v T. L., ktorý sa rozprestieral na veľkej zatravnenej svahovitej lúke pod hotelom Moravia. Po predstavení sme videli obrovský ohňostroj nad T. L.

Mohutné výbuchy petárd a delobuchov sa hromovite odrážali od skalnatej tatranskej prírody a pripomínali mi výbuchy nedávno skončenej druhej svetovej vojny. Poriadne ohlušené ohňostrojom sme sa pobrali na spánok do našej nocľahárne v T. L., ktorú sme nemali ďaleko. Ostatní mládežníci po skončení ohňostroja putovali pešo 2 km do stanového tábora v neďalekých T. M.

V nasledujúce ráno sme sa vybrali na hlavný výstup mládeže na Rysy. Miesto sústredenia tohto výstupu bolo v skorých ranných hodinách v lokalite Popradského Plesa. Pridali sme sa k tej mase mladých ľudí, ktorí tu už nastúpení čakali na hromadný výstup.

Mladí turisti boli rozličných kondícií, a preto sa peletón čoskoro natiahol na poriadny povrazec. Tí zdatnejší boli samozrejme vpredu. Naša malá skupinka sa držala v strede a výstup absolvovala so všetkým, čo k tomu patrilo.

Nezabudla som si so sebou pribaliť môj fotoaparát, ktorý som si kúpila za 90 korún ešte zo štípendia na strednej škole. Hoci bol fotoaparát primitívny a veľmi jednoduchý, dobre nám poslúžil. Urobili sme s ním celkom pekné a zaujímavé zábery z celého trojdňového pobytu v Tatrách. Nafotili sme pozoruhodné fotografie z výstupu na Rysy, guľovačku v auguste, čo bolo pre nás veľkou a nevšednou atrakciou.

Urobili sme zábery z člnkovania po Štrbskom plese, ktoré vtedy bolo bezplatné. Nádhernú tatranskú prírodu sme si zvečnili pri túre zo Štrbského plesa na Popradské pleso a urobili zábery pri hoteli Moravia, symbolickom cintoríne a ďalších krás Vysokých Tatier. Fotografie tvoria pamiatku v našich rodinných albumoch dodnes.

Druhý výstup mládežníkov vo V. na Rysy v roku 1961

V nasledujúcom roku 1961 letnú trojdňovú turistickú výpravu mládežníkov DO ČSM z V. do V. T. tvorilo 12 mládežníkov. Ich záujem bol už o niečo väčší ako v predchádzajúcom roku. Bolo to najmä zásluhou bohatých spomienok konvoja troch mládežníčok z predchádzajúceho roku. Bol to už IV. medzinárodný výstup mládeže na Rysy pod názvom „Po stopách V. I. Lenina“.

Výstup mal opäť medzinárodnú účasť. Mládežnícke ubytovanie bolo zabezpečené vo veľkom stanovom tábore na lúke v T. M., ale aj vo vlastných stanoch.

Obedovali sme v reštauráciách, raňajky a večere sme si zabezpečovali samostatne z prinesených zásob z domu alebo sme si ich nakúpili až v Tatrách. Podmienkou bola pevná obuv s vibramami a vhodný odev s pršíplášťom.

Pokyny okresnej mládežníckej organizácie v T. zaslané na DO ČSM neboli dostatočne výstižné, pretože neuvádzali povinnosť priniesť si stany s vybavením. Tak sa naša druhá mládežnícka výprava vybrala do V. T. bez stanov v domnienke, že na ubytovanie budú v stanovom tábore už pripravené stany alebo sa ubytujeme v tatranskej nocľahárni ako minulý rok. Nebolo to však tak.

Alternatíva ubytovania v nocľahárni našej 12 člennej skupine nevyšla. Všetky nocľahárne v Tatranskej Lomnici boli pre veľký záujem výstupu na Rysy plné a beznádejne obsadené.

Nezostávalo nám iné ako sa dostaviť i bez stanov do sústreďovacieho tábora na priestrannej lúke v T. M. Tam sme sa prihlásili na mládežníckom štábe, ktorý sa domnieval, že prichádzame s turistickým vybavením, t. j. so stanmi a spacákmi. Ale my sme prišli ako tetky na hody. Nemali sme nič a deň sa už chýlil k večeru. Keďže už neboli žiadne voľné stany v tábore, hrozilo nám, že budeme spať na lúke pod holým nebom.

Organizačný štáb medzinárodného výstupu nám v krízovom stave napokon horko-t ŕažko zabezpečil stan pre štyri osoby. Nás však bolo 12, z toho 1 chlapec. Všetci sme rozmýšľali, čo urobiť, aby sme nemuseli prespať vonku, ale ďalší voľný stan sa už nenašiel, lebo nik z účastníkov sa nemienil v inom stane tlačiť v prospech nás. V tom sme stretli bývalého spolužiaka ešte zo Základnej školy vo V., volal sa Lojzo L., ktorý už nebýval v našej obci. Zmiloval sa nad nami a vo svojom stane poskytol nocľah nášmu zväzákovi a predsedovi DO ČSM

Timotejovi S. Zostalo nás už „len 11“. Nič iné nám nezostávalo, len sa všetkých 11 napratať do stanu pre štyroch. Vyriešili sme to tak, že sme si určili pravidlá na spanie v horizontálnej polohe na jednom boku. Aby sa nás do stanu zmestilo všetkých 11, plecniaky sme si dali pod hlavu, pod seba sme si podstlali pršíplášte a prikryli sa vestami, svetrami a všetkým, čo bolo v batohu teplé.

Lahnúť sme si mohli len na jeden vopred určený bok, lebo inak by sme sa neboli pomestili. Boli sme ako sardinky v konzerve, ale mali sme strechu nad hlavou, z čoho sme sa tešili. Večer bolo v stanovom tábore veselé kultúrne vystúpenie, ale my sme mali plnú hlavu starostí, ako sa napratať do stanu a uložiť sa v ňom. Z programu sme teda nič nemali.

Okolo polnoci niektorá z nás zavelila „otočiť sa na druhý bok“, a tak sme sa jedna po druhej horko t ŕažko pootáčali. Do rána sme sa natiahnuté v stane už ani nepohli a spali ako zarezané.

Katastrofou bolo, keď niektorá musela ísť v noci von na hygienickú potrebu. Všade bolo tma ako v rohu. Ale keď musela, tak musela. Bola to práve nocľahárnička zo samej zadnej časti stanu. Húta ako prejsť, keď stan bol plný natesnaných nôh. I keď nebola najchudšia, začala sa plaziť po našich natiahnutých nohách až k východu stanu. Naspäť to bolo to isté. Pretože nám poskákala po nohách, kriku a jojkania bol plný stan, až sme pozobúdžali turistov z celého okolia. Ráno nám zo všetkých okolitých stanov poriadne dohovorili a vyhrážali sa nám, že večer nás tu už nechcú vidieť.

Vstávali sme celé dolámané a nevyspané. Poriadna rozevčička a umývanie v horskom potoku nás osviežilo a prebralo. Pobalili sme si všetky veci, ktorými sme boli v noci pozakryvané a o chvíľu nám už nič nebolo. Boli sme mladí a vydržali sme všetko. Raňajky si pripravil každý z vlastných zásob z batoha. Potom nás pristavené autobusy odviezli až na Popradské pleso. Kto mal vlastných zásob v batohu málo, naraňajkoval sa v reštaurácii Popradského plesa. Posilnení sme sa vydali na 6 hodinovú túru na Rysy.

Naše zväzáčky nemali ani poňatia, čo je to výstup po serpentínových špicatých cestičkách popri skalách za pomoci reťazi a ísť po skalnatých chodníčkoch až na tatranské Rysy. Spočiatku výstup nebol náročný, fascinovali nás obrovské skaly tatranských končiarov, dve vysokohorské Žabie plesá a biele fláky zvyškov snehu. Keď prišiel úsek vyťahovania sa po reťaziach povedľa strmých skalných stien a z druhej strany boli hlboké rokliny, nebolo nám všetko jedno.

Výstup trval 5 hodín. Keď sme konečne dorazili ku chate pod Rysmi, všetci sme si unavení posadali a vydýchli. Vtedy každá druhá „naša turistka“ vyčerpaná od únavy so svalovicou v nohách povedala, že sa už ďalej ani nehne.

Po krátkom odpočinku a šálke horského bylinkového horúceho čaju si to každá predsa len rozmyslela. Veď kedy sa naskytné ďalšia príležitosť na takúto krížovú cestu, dávala si každá otázku. Šplhali sme sa po skalách ešte dobrú

hodinu, kým sme sa dostali až k vrcholnému štítu Rysov. Vyškriabali sme sa všetci. Poriadne unavené sme sa tešili ako malé deti. S úľavou sme si dookola posadali na nie pohodlné skaly štítu a každý zjedol a vypil, čo v plecniaku ešte našiel.

Bolo jasné teplé letné počasie. Z výšky sme sa úplne zmeravení pokochali nádhernou a úžasnou okolitou prírodou tatranských štítov i štítov na poľskej strane. Chvíľku sme si podebatovali a pripomenuli, prečo sme sa sem vlastne vyšplhali. Bolo to najmä pre turistiku a poznávanie krás Slovenska.

Okresná mládežnícka organizácia každoročne poriadala akciu po stopách Lenina, ktorý mal na samom vrchu Rysov pamätnú tabuľu. Tak sme sa pridali.

Do debaty sa ozvala Helka B. teraz D. ,že kde je vlastne tá jeho pamätná tabuľa. Vraj ona ju nikde nevidí. Upozornili sme ju, aby sa pozrela aj pod svoj zadok, lebo práve ona na nej sedí. Celou cestou dole až na Popradské Pleso bol z toho kopec srandy. Takto dobre naladení sme sa vracali na Popradské pleso, odkiaľ nás nazad do stanového tábora opäť odviezli už pristavené autobusy.

Zážitky z výstupu i zo zostupu z tatranského končiara boli veľké a neopakovateľné. Cestou sme sa guľovali snehovými guľami a na snehu sme sa šmýkali po zadkoch. Chvíľku sme sa tu zdržali, lebo sneh v tomto ročnom období bol pre nás vzácny a nezvyčajný, o to viac, že sa naše snehové zážitky diali uprostred leta.

Videli sme tatranské plesá, v ktorých sa odzrkadľovali vysoké končiare štítov, i tých, ktoré sme práve zdolali. Zostup zo skalných vrcholov nám ubiehal oveľa rýchlejšie ako hore. Každý si natešene uvedomoval, že prekonal sám seba a zdolal viac, ako sme si trúfali. Bol to úžasný a nezabudnuteľný zážitok na celý život. Mali sme doma ostatným mládežníkom o čom rozprávať.

Po zostupe z Rysov nás opäť očakávala noc. Znova sme sa usilovali nájsť ubytovanie v turistických nocľahárňach v T. L. Všetky ubytovne, ktoré sme znova ponavštevovali, však boli beznádejne obsadené a my sme opäť zostali bez prístrešia. Nič nám nezostávalo, len nabráť odvalu a znovu sa vrátiť do mládežníckeho stanového tábora v T. M., kde nás už nechceli ani vidieť.

Po minulej noci sa v mládežníckom štábe Medzinárodného výstupu mládeže na Rysy v T. M. domnievali, že po raňajšej tvrdej lekcii už nebudeme mať odvalu vrátiť sa do stanového tábora bez stanov. My sme však nemali inú možnosť, ani riešenie, len sa k nim i napriek vyhrážkam opäť vrátiť s prosíkom.

Organizačný štáb, i keď bol na nás nahnevaný, nemal odvalu nás z tábora vyhnať, najmä keď sme žiadne ubytovanie nemohli nájsť. Tak sme aj v druhú noc spali napchaté v tom istom stane a na povel uprostred noci sme sa otáčali na druhý bok ako kurence na pekáči. Boli sme mladí a zdraví, tak sme si nič z toho nerobili, naopak robili sme si z toho žarty ešte dlho, dlho potom. Napokon, poučili sme sa, ako sa na turistiku do hôr chodí vybavení.

Obdobie mojej mladosti

Svoju mladosť som prežívala tak ako iné dievčatá na dedine. Po skončení stredného štúdia, už ako 17-ročná, som nastúpila do práce a rozmotávala dievčenské sny, záujmy, kamarátske vzťahy s vrstovníčkami Gizelou H., Mariškou Š., Nelou B., ktoré po skončení základnej a strednej školy zostali v dedine bývať i pracovať.

Väčšina spolužiakov sa za prácou rozutekalo do iných miest, kde sa aj poženili, povydávali a natrvalo usadili. Keď sme už takto od nich osireli, tak sme sa spolu s chlapcami vrstovníkmi, ktorí v dedine ešte zostali, aktivizovali v mládežníckej organizácii ČSM. Našli sme v nej súlad záujmov a vyvíjali sme pomerne pestrú mládežnícku činnosť.

V dospeljšom veku sme sa začali zaujímať o dedinské zábavy, nastávajúcu módu, ale aj o mládencov. Po absolvovaní strednej školy v S. a návrate domov sa moje priateľské vzťahy rozšírili aj o kamarátky z tejto školy. Boli to pekné a dobré vzťahy, a preto som si dlho s nimi dopisovala a rada ich navštevovala.

Najviac som sa vracala do S., kde som mala hneď dve dobré kamarátky, bývalé spolužiačky Helenku Š. a Martu M. Ony zase rady navštevovali mňa. Dlhoročnou kamarátkou zo štúdia mi bola tiež Slávka B. z P., s ktorou sme si rady vymieňali návštevy.

Po krátkych študentských priateľstvách prišli aj kamarátske vzťahy s chlapcami v rodnej obci. Bližšie sme sa s nimi zoznámili najmä na dedinských zábavách. Dedinských zábav v tom čase bývalo veľa a navštevovali ich aj cezpoľní mládenci. Bolo teda z čoho vyberať. Chlapci z našej dediny nemali radi, keď nás do kola brali cezpoľní. Trúsili nevhodné poznámky tak, aby ich počuli, a aby svojho rivala vykúrili zo zábavy.

Najvychýrenejšie zábavy v parku bývali na tanečnej terase s pódium a stolaním pod košatými stromami. K ďalším významným zábavám počas roka patrila šibačková zábava na Veľkú noc, prvomájová veselica, hodová zábava, silvestrovská zábava. Zábavy bývali aj v priebehu celého leta.. Konali sa vždy len so živou hudbou dychovou, ľudovou cimbalovou, tanečnou, čo je dnes už len zriedka.

Na každej ľudovej veselici si dievčatá poprezerali mládencov, a keď sa im niektorý páčil a mal záujem, tak sa začalo najskôr kamarátstvo, ktoré sa po čase rozvinulo buď do bližšieho vzťahu alebo sa dvojica rozkamarátila a rozišla. Tak to už na dedine chodilo.

V chladnom alebo zimnom počasí bývali zábavy v starom kultúrnom dome alebo v jedálni poľnohospodárskej školy, v bývalom kaštieli. V letnom období sa zábavy konávali v parku alebo na nádvorí hostinca.

Prvomájové veselice sa poriadali obyčajne na nádvorí kaštieľa, kde do

tanca a na počúvanie vyhrávala dychová kapela. Veselé zábavy bývali najmä po ukončení žatvy a mlatby ako dožinkové oldomáše, ďalej po vyplatení doplatkov ako doplatkové zábavy, alebo zábavy pri výročných členských schôdzach JRD. Vždy boli veselé, bývalo ich veľa a ľudia na dedine sa radi bavili.

Ako mladé dievčatá sme sa chceli na zábavách chlapcom páčiť, a preto sme dbali o svoj zovňajšok a ošatenie. Keď boli prostriedky a možnosť, každá si pred tancovačkou chystala nové šaty, ktoré si však najskôr obliekla v nedeľu do kostola, a až potom na zábavu. Tak to bolo aj s topánkami – lodičkami alebo letnými sandálmi.

Hodová zábava v dospelosti

Najväčšia účasť bývala na hodovej zábave, ktorá sa vzhľadom na posledné hody v roku, na Katarínu, vždy konala krátko po návrate chlapcov z vojenskej prezenčnej služby. A tí veru nechýbali v okolí na žiadnej zábave. Bolo tomu tak i v našej obci. Prezerali sme si neznáme tváre driečnych mládenecov a nejednej z nás sa spečatil osud. Tak to bolo aj v mojom prípade, keď sa do mňa zahľadel mládenec zo susednej dediny, ktorého som nikdy predtým nevidela, ani nepoznala. Zabával sa so mnou po dva hodové večery a odprevadil ma až domov. Volal sa Karol.

Spoznala som ho na našej Katarínskej hodovej zábave. Páčil sa mi na prvý pohľad. Bol fešák s pekným úsmevom a zdravými zubami, sympatický, len veľmi rýchlo hovoril, až som mu miestami nerozumela. Hneď na začiatku prvých spoločných tancov som zistila, že je dosť veľký chválenkár, čo sa mi nepáčilo.

Čoskoro som vedela, čo všetko už doma majú, čo odvážne zažil na vojenčine ako výsadkár, ako ju dva roky prežíval, o jeho kamarátskych vzťahoch, koľko si na vojne zo žoldu našetril a potom kúpil civilný oblek, ako sa zaujímal o fotografovanie a výlety po okolí, čo ma dosť fascinovalo a upútalo. Ja som mu mohla rozprávať len o ČSM, čo ho veľmi nezaujímalo.

Karol nebol prvý chlapec, s ktorým som sa spoznala a chodila. Mala som pred ním krátkodobé známosti, z ktorých mi po spoznaní nevyhovoval ani jeden. Vždy som si v kútiku duše priala, aby mal nejaké vzdelanie, aby mal so mnou aspoň nejaké spoločné záujmy, vlastnosti, aby bol ku mne dobrý, čestný, otvorený, komunikatívny, zábavný, mal ma rád a mal predpoklad byť dobrým manželom a otcom prípadne budúcich detí. Lenže o toľkých pozitívnych vlastnostiach som mohla iba snívať.

Bola som z chudobnej rodiny, a u ľudí vnímaná negatívne, poznačená kvôli otcovej chorobe, ale mala som zmysel pre usporiadaný rodinný život, spoločenskú, kultúrnu a vzdelanostnú úroveň seba i životného partnera. Bolo

to všetko len zbožným priáním. Aj keď sa mi nejaký chlapec potenciálne zdal a spľňal moje predstavy, taký zase nechcel mňa.

Svoje požiadavky na partnera som teda zužovala a s nádejou riskovala vsadiť na dobrotu človeka, jeho záujem a lásku ku mne, aj na jeho citovú prítlačivosť. Záležalo mi, aby neholdoval alkoholu a fajčeniu, aby nebol agresívny, sebecký a vedel sa o mňa a rodinu postarať. Tých „aby“ bolo veľa a čiastočne sa k nim približoval i Karol.

Dva a polročná známosť s Karolom

S Karolom sme chodili niečo vyše dvoch rokov. Po dvojročnej známosti, v ktorej sme sa vzájomne stretávali a spoznávali, sme prešli rôznymi štádiami: kamarátsvom, zamilovanosťou, pochybnosťami a váhaním. Niečo sa mi na ňom páčilo, niečo vadilo, niečo vadilo aj jemu na mne, niečo ma k nemu priťahovalo, a preto som si musela usporiadať myšlienky a ujasniť, čo vlastne chcem a rozhodnúť sa. Musela som brať do úvahy aj to, ako ma ľudia v dedine berú, posudzujú, najmä ako ma posudzuje jeho rodina, i keď ma poznala len z rozprávania ľudí u nás. Nemal to doma so mnou jednoduché.

Pred prvým kontaktom sme sa vôbec nepoznali, ani nevideli. Bol zo susednej dediny a každú druhú nedeľu chodil s mládenkami pešo do v-ého kostola. Chodila som tam aj ja, ale nikdy som si ho nevšimla a ani on nevedel nič o mne. Pred vojenčinou sa zaujímal o iné dievča z V., ktoré ho nejakým spôsobom sklamalo a po návrate sa s ním rozišiel. Nedožvedela som sa dôvod ich rozchodu. Bol veľmi uzavretý a mal svoje neodhalené tajomstvá, čo som zistila až po dlhšie prežitom spoločnom čase. Nikdy som sa ich nedozvedela.

Obec P. bola filiálkou rímsko-katolíckeho kostola vo V. Druhou jeho filiálkou bola obec S. n. V. Slúžili sa dve omše, jedna malá na niektorej z filiállok a jedna veľká vo farskom kostole. Preto jedného dňa prišli do V. na omšu veriaci z P. a na ďalšiu nedeľu veriaci zo S. n. V. Po príchode zo susednej obce sa chlapi postavili pred kostolom tak, aby mali ešte pred omšou dobrý výhľad na prichádzajúce dievčatá, ktoré si prezerali ako na módnom móle.

Od Karola som bola mladšia o dva a pol roka. Nepoznala som ho pred vojenčinou, pretože som si chlapcov ešte nevšimla. Na katarínskej hodovej zábave som ho videla po prvýkrát. Mala som 18 a pol roka. Predtým som nepočula o ňom, ani o jeho rodine, i keď jeho rodičia moju rodinu poznali. Keď sa dozvedeli o jeho priateľstve so mnou, nemal to doma ľahké. Vytýkali mu, z akej rodiny pochádzam. Zakazovali mu so mnou sa stretávať a nútili ho vzťah ukončiť. Proste bola som nežiaduca pre ich syna.

Zo začiatku som netušila, že u nich doma riešia takého problému. Keby

ma bol informoval, bola by som to snád' zväžila, pochopila a vykročila iným smerom. Ale on nechal náš vzťah plynúť, a až keď toho bolo u nich veľa, vyložil karty na stôl. V začiatkoch ma priťahoval hlavne svojim zovňajškom, bola som do neho zaľúbená a bolo mi s ním príjemne. Odhalenie jeho problémov doma bolo pre mňa ako blesk z čistého neba. Ťažko som ich prijímala, aj keď som s nimi podvedome počítala. Nechájala som, prečo majú na neho až také nároky, čím bol výnimočný. O mne, okrem toho, z akej rodiny pochádzam, nevedeli nič.

Nevynikal výnimočnými vlastnosťami, ani osobitným šarmom, talentom, ani vzdelaním. Okrem toho, mňa nikdy nevideli, nepoznali moje vlastnosti, ani nevedeli nič o mojich schopnostiach. Keď ma dlhšie a bližšie spoznával, začal hlbšie vnímať, čo je vo mne, aké mám vlastnosti, schopnosti i záujmy. Svojej rodine sa vzoprel, neposlúchol a pokračoval vo vzťahu. Prejav vážneho záujmu mi po prvýkrát vyjadril na moje 20. narodeniny, kedy mi daroval zlaté náušnice.

Postupom času mu pribúdalo odvahy a dovolil si mi pripomenúť určité veci z mojej rodiny, ako by som za ne mohla, čo ma poriadne ranilo. Pri tom málo rozvíjal a hovoril o našom vzťahu, o sebe, občas bol až nepríjemne málo komunikatívny, čo mu zostalo po celý život. Jeho monológ bol vždy len o niekom a niečom inom, čo ma ani veľmi nezaujímalo, ale svoje vnútro a tajomstvá mi neodhaľoval. Jednoducho sa nevedel o tom so mnou rozprávať. Vadila mu moja mládežnícka, kultúrna a spoločenská aktivita, šport, i to, s kým chodí a stretáva sa moja sestra, ako si ho mládenci v šenku na moje konto doberajú a iné nepodstatné veci.

Karol namietal, že dievčatá majú v sobotu doma upratať a nie hrať volejbal. Prekvapovali ma jeho starodávne názory. Začala som užšie pozorovať a vnímať svet okolo neho, uvedomovať si, že to nebude to pravé orechové. Pripadalo mi to, ako by pochádzal z dediny, kde líšky dávajú dobrú noc, čo bolo pre mňa veľkým sklamaním.

Spoločenskú a najmä športovú aktivitu dievčaťa na dedine bral ako niečo neprirodzené, nenormálne a čudné. I keď pracoval v meste, žil v duchu zaostalej dediny. Čím som si jeho zmýšľanie viac uvedomovala, tým viac som naberala odvalu mu vysvetliť, čo si o jeho posudzovaní myslím, a čo by bolo pre oboch správne. Vyklopila som svoju predstavu o fungujúcom vzťahu, o tom, čo by som chcela v živote dokázať, akým smerom sa uberať, ako si spolu s ním doplniť vzdelanie, založiť rodinu a vychovávať deti. Popritom všetkom žiť spoločenským a kultúrnym životom. Prekvapovalo ma, že on podobnú predstavu o svojej budúcnosti nemal, respektíve nehovoril o nej.

Požadovala som viac rešpektu voči mojim záujmom, ako aj akceptovanie modernejšieho spôsobu života, než v akom sme vyrástli, a aký sa na dedine ešte stále viedol. Bol prekvapený mojou rúznosťou a rozhodnosťou. Samozrejme na čas zmenil svoj názor a dal mi za pravdu i sľub, že to tak bude, lebo nechcel už o mňa prísť.

Prepáčila som mu, viac sa na mňa upol a ja i napriek rozdielnosti názorov som už necúvla. To sa na dedinách nerobilo. Cítila som, že náš vzťah a poznanie sa od mojich predstáv trochu odlišovalo. Chýbala mu aspoň malá dávka romantiky, i keď ja som jej mala na rozdávanie. Ale aj tak sa mi páčil. Keďže bol pracovitý, starostlivý, pokojný, vyrovnaný, pozornejší, súhlasila som s budúcim spoločným životom.

Príprava mladej devy na vlastnú svadbu

Cirkevný sobáš vyžadoval oveľa viac starostí a príprav i finančných nákladov, na ktorých sme sa s Karolom snažili podieľať rovnomerne, i keď svadba konajúca sa v rodine nevesty mávala vždy vyššie náklady. Na vydaj som musela myslieť a pamätať už od svojho prvého vstupu do zamestnania, respektíve od svojej prvej výplaty.

Každý mesiac, i keď len malá časť z nej, musela smerovať na vkladnú knižku. Vydržala som to až po osamostatnenie, i keď by rodina bola potrebovala moju zarobenú peňažnú almužnu. Im som dávala všetku naturálnu odmenu.

Vydávať som sa mohla až vtedy, keď som mala našetrených dostatok peňazí na vlastnú svadbu. Aj keď otec už začal niečo zarábať a mama len sezónne v poľných prácach JRD, pomáhala nám svojim skromným starobným dôchodkom aj babka Angela. Ona bola výraznou osobnosťou v mojom živote.

Peňazí v rodine bolo stále málo, preto mi rodičia mohli iba nepatrne prispieť na svadobnú hostinu. So sestier som sa vydávala ako prvá, čo bola nevýhoda, lebo keď sa oni vydávali, im som už asistovala pri príprave svadieb najmä ja.

Rodičia sa nám snažili na svadobnú hostinu prispieť najmä bravčovým mäsom. Vykrmili kvôli tomu ošipanú. Pomohli aj mäsom slepačím, kuracím i kačacím. So svadbou boli spojené aj ďalšie nutné výdavky. Keď sa po mne vydávali moje sestry, bola finančná situácia v rodine už o trochu lepšia, a sestram mohli rodičia pomôcť o niečo viac.

Zlaté obrúčky a zasnuby

Keď sme sa s Karolom po dva a pol roku rozhodli vziať, oznámili sme novinu jedným i druhým rodičom. Karol ma pozval do B., kde sme si vybrali a kúpili širšie a hladké zlaté obrúčky. Financoval ich on. Po zaobstaraní obrúčok sme obom rodičom oznámili zasnuby, ktoré sa konali u nás, v dome nastávajúcej nevesty, ako bolo zvykom. Zišli sa rodičia obidvoch, pričom Karol požiadal mojich rodičov o ruku a navliekol mi obrúčku. Do cirkevného sobáša som ju nosila na ľavej ruke a po ňom na pravej. Taký bol na dedine zvyk.

V predsvadobnom období sme začali s vybavovaním dokumentov na svadobný obrad, či už na MNV alebo na farskom úrade. Bolo treba požiadať o tri verejné ohlášky v kostole, a dohodnúť sa na termíne predmanželskej prípravy na fare. Ohlášky sa konali v priebehu troch po sebe nasledujúcich nediel. V týždni pred svadbou sa konala aj príprava.

V období medzi ohláškami sme s Karolom osobne pozývali hostí na svadbu, dali si vytlačiť svadobné oznámenie, ktoré sme posielali rodinám, známym a priateľom z oboch strán. V oboch našich rodinách ako nastávajúci manželov (manželmi sme sa mohli nazývať až po cirkevnom obrade, a aj od tejto doby spolu bývať) začali prípravu na svadbu. Na prípravu svadobnej hostiny bolo treba nakúpiť zásoby potravín, ingrediencií na pečenie zákuskov, zabezpečiť dostatok mäsa bravčového, hovädzieho i kuracieho, zeleninových zásob na prílohy k jedlám, občerstvenie s vínom, tvrdým alkoholom, malinovou, sódou a pivom.

Ženíchovou starosťou bolo objednať svadobnú kyticu pre nevestu, živú ľudovú kapelu, ktorá svadobný sprievod sprevádzala na sobáš do i z kostola a zabávala hostí v svadobnom i v kultúrnom dome. Na MNV bolo na tancovačku potrebné objednať sálu v starom kultúrnom dome, pre svadobnú hostinu zabezpečiť časť mäsa i vína.

Cirkevnému sobášu predchádzal civilný na MNV, ktorý sa konal na jar, 20. 4. 1963, v obradnej miestnosti MNV za účasti 2 svedkov, sobášiaceho, matrikárky a pionierov a zväzakov.

Civilný sobáš – predchodca cirkevného sobáša

Na civilný sobáš sme sa viezli autom 603-kou, ktoré mi aj so šoférom vybavilo JRD, kde som pracovala. Oblečené som mala vlnené bledokrémové, vy-pasované šaty po kolená, s oválovým výstrihom a predĺženým pásom, obuté biele lodičky, na hlave krátky závoj s bielou čelenkou.

Bola som štíhlejšej postavy s krátkym účesom, dbala som na úpravu svojho zovňajšku. Make-up v tom čase ešte na dedine v móde nebol. Iba ak použitie rúžu na pery, úprava obočia a mierne nastriekaný obyčajný parfum. Do módy práve prichádzala úprava nechťov a ich mierne farebné lakovanie. O účes a jeho zafixovanie sa mi postarala mladšia sestra.

Otcova choroba bola v období oboch obradných sobášov stabilizovaná. Miestne JRD ho skúšobne zamestnalo ako nočného strážnika živočíšnej výroby, čo jemu i rodine rozhodne pomáhalo. Zaradenie do práce a pocit užitočnosti a zodpovednosti pomáhalo aj jeho zdravotnému stavu. Nakoľko musel pravidelne užívať lieky, škodilo mu aj menšie požitie alkoholu, čo sa v opačnom prípade

prejavovalo zvýšenou agresivitou. I keď sa snažil, mával s tým občas problémy a v dôsledku toho ich mávala s ním aj rodina.

Keďže sa otec vo svojej práci v nočných hodinách len ojedinele dostával do styku s viacerými ľuďmi, ktorí by ho provokovali alebo znervózňovali, nemal žiadne problémy. Priebeh a vážnosť oboch sobášov si plne uvedomoval, čo mu dodalo sily a zodpovednosti byť v pohode, bez konfliktov a bez negatívnych zdravotných prejavov.

Po civilnom sobáši mi rodičia a babka Angela usporiadali v prednej izbe rodného domu príležitostnú hostinu, na ktorej boli prítomné moje dve, ešte slobodné sestry, rodičia, babka a dvaja svedkovia. Jeden svedok bol brat mojej mamy – ujo Jozef B. z V. a druhý svedok bol krstný otec môjho manžela Ján Z. z P. Prítomná bola aj manželka uja Jozefa, ich 4 deti a fotograf.

Ako menu sa podávala slepačia polievka s domácimi rezancami, ktorej predchádzal aperitív – kalíšok koňaku. Babka s mamou zabili hus i kačicu, ktoré upiekli a servirovali s dusenou kapustou a knedľou alebo zemiakovým šalátom. Mama napiekla niekoľko zákuskov, ku ktorým podávala kávu. K občerstveniu si každý mohol dať aj tvrdší alkohol, no i malinovu, pivo, víno a sódu. Skromná hostina po civilnom obrade sa konala iba symbolicky v prednej izbe nášho starého rodného domu, a za prítomnosti najbližších rodinných príslušníkov.

Predná izba s osobitným vchodom bola iba donedávna bydliskom môjho uja Jozefa, brata mojej matky, z ktorej sa aj s rodinou vysťahoval iba necelé dva roky pred našou svadbou. Posedenie po civilnom sobáši trvalo do večera. Tri týždne nato sa konal cirkevný sobáš v rímskokatolíckom kostole a po ňom svadobná hostina v našom dome.

Svadobná kytica

Cirkevný sobáš sa konal v druhú májovú sobotu v roku 1963 vo farskom rímskokatolíckom kostole vo V. Deň pred svadbou bolo treba z kvetinárstva v okresnom meste prevziať objednanú svadobnú kyticu. Keďže Karol už pred svadbou vlastnil červený skúter ČZ175-ku s plexisklom, po kyticu do T. sme išli na ňom. Vtedy boli ešte hradske cesty z kameňa a štrku, po zime s veľkými výmoľmi, a preto ich cestári museli neustále zasýpať a opravovať.

Obečný cestár Anton bol na opravy celého 8 kilometrového cestného úseku smerom do okresného mesta sám, a preto mu dlho trvalo, kým s úpravou výmoľov prišiel až do cieľa. K zasypávaniu jám používal drobnejší štrk a hlinu, ktorú si naberal z predzásobených kôpok na okraji jarku povedľa cesty a potom jamu udupával a spevňoval lopatou. Cestou do T. sme sa s ním zamávaním zdravili.

Dramatická bola cesta domov, keď Karol so mnou na zadnom sedadle skútra

nabehol na takúto ešte nespevnenú jamu. Predným kolesom sa zaboril do čerstvo zasypanej jamky. Kytica, ktorú som držala na kolenách, mi vyletela do poľa a my obaja privalení motorkou sme sa ocitli na okraji dlažby kamennej vozovky.

Pád sa odohral tesne pri pracujúcom cestárovi, ktorý ešte nestačil jamu utlačiť. Veľmi ho naša havária mrzela. Ihneď nám pomohol vstať, oprášil nás od prachu a mnohokrát sa nám ospravedľoval. Potom som pozerala, kde nájdem kyticu. Ležala na oráčiine čiastočne poškodená.

Objednať novú už nebolo času, a tak sme na nej upravovali, čo sa dalo a k oltáru som kráčala s rozbitými kolenami a nie práve najkrajšou kyticou. Kytica bola zhotovená z umelých bielych voskových kálií, kombinovaná so zeleným asparágusom a listami.

Paradoxom bolo, že práve v čase, keď som sa vydávala, boli už asi dva roky módou po kolená krátke svadobné šaty, tak som si ich zvolila aj ja. Cestou na sobáš i z neho sa moje nohy blýskali rozbitými kolenami, čo som musela niekoľkokrát vysvetľovať. Dôležité však bolo, že sa nám pri havárii nič nestalo a nedošlo k vážnejšiemu zraneniu.

Svadobné šaty

Svadobné šaty som mala ušité z bieleho mušelínu, ktorý mi z Ameriky poslal brat babky Angely. Volal sa Ľudovít a bol o dva roky mladší od svojej sestry. Svadobné šaty boli do pásu vypasované, od pásu dole plisovane nazberané, pri krku s oválnym výstrihom, lemované bielou aplikáciou v podobe šípových ruží s lístkami. Dĺžka šiat bola iba po kolená, i keď látky na ne bolo dosť aj na dlhé svadobné šaty. No práve v čase mojej svadby boli moderné kratšie.

Móda krátkych svadobných šiat netrvala dlho, len asi tri roky, a potom sa do módy opäť vrátili dlhé svadobné šaty. Tie moje mi šila zručná miestna krajčírka s dobrými skúsenosťami. Volala sa Cipriška S. Zvyšok mušelínu som si odložila na paplóniky do kočiarka.

Svadobný deň – cirkevný sobáš

Nadišiel deň D – predsvadobný večer, kedy sa do svadobného domu nevesty aj ženicha nosila pocta, čiže svadobné dary. Boli nimi sliedka na polievku alebo dve kurence, kôš zákuskov, torta, fľaška likéru alebo koňaku. Svadobnými darmi bývali napr. veľký svätý obraz, ktorý zvykli nosiť krstní rodičia, súprava príborov, riadov, tanierová súprava, obrusy, plachty do postelí, návlečky, žehlička, utierky na riady a iné drobné veci.

Peniaze ako svadobný dar vyberala hlavná družica až na svadbe. Po odovzdaní darov sa hostia usadili v pripravenej miestnosti, kde sa mohli pohostiť občerstvením. Podávala sa slepačia polievka, rezne so zemiakovým šalátom a jaterničky. Na pitie bolo k dispozícii víno, pivo a malinovka. Večerná hostina sa konala maximálne do pol noci. Kuchárky si už večer chystali a porciovali mäso na svadobnú hostinu.

Keďže v zadnej časti nášho podlhovastého sedliackeho domu nám už otec z bývalých maštali prestavoval a pripravoval jednoizbový byt, a bol už takmer pred dokončením, bol vhodným priestorom pre chystanie svadobnej hostiny. Polievka sa varila v kotle na dvore. O čapovanie vína sa staral otec s vincúrom.

Vo večerných hodinách som sa zároveň rozlúčila s prítomnými kamarátkami, ktoré mi zároveň boli aj družičkami na svadbe. Karol sa zase rozlúčil s jeho kamarátmi na predsvadobnom pohostení v jeho rodičovskom dome, kde sa podobne ako u nevesty, tiež nosila pocta s darmi.

Vo svadobný deň ráno sme s Karolom išli do kostola, kde sa konala za nás omša. Po jej skončení sme pozvali pána farára s kostolníkom na svadobné raňajky do nášho, teda nevestinho domu. Tak to bolo zvykom. Na svadobnom dvore bolo rušno ako pri žatve. Kuchárky porciovali a pripravovali jednotlivé chody jedál, rôznu zeleninu a sliedky do polievky.

Dievčatá – kamarátky pripravovali svadobné stoly, ktoré prikrývali bielymi obrusmi. Servírovali na ne poháriky, príbory, servítky a malé kytičky. Chlapi sa starali o občerstvenie. Nevesta si pripravovala svadobné oblečenie, ktoré si preniesla do domu susedovcov. Tu ju ženy poobliekali do svadobných šiat a závoja (šlajera).

Tesne pred svadbou sa v dome nevesty schádzali všetci pozvaní hostia. Na svadobnom dome už vyhrávala ľudová muzika a ľudia, najmä ženy, sa zbíhali zo všetkých končín, aby im zo svadby nič neušlo. Autobusom z P. sa dovezli manželovi svadobní hostia na čele so ženichom. Ženichov sprievod z P. srdečne privítal starý svat, ktorý ich počastoval kalíškom tvrdého alkoholu. Už v nevestinom dome pozval všetkých hostí k svadobnému stolu. V pripravenej miestnosti ich pohostili pečenými jaternicami s chlebom a uhorkou.

Ženichovou povinnosťou bolo ísť si pre nevestu do domu oproti, v ktorom ju obliekali. Zobral si so sebou svadobnú kyticu a nevestu si pekne pod pazuchu odviezol do svadobného domu. Pred svadobným domom stálo už veľa prizerajúcich sa zvedavých ľudí.

Po pohostení a príchode vyobliekanej pyšnej nevesty so ženichom sa na dvore pred bránou zoradil svadobný sprievod pripravený vyraziť do kostola na sobáš. Za zvukov veselo hrajúcej kapely sprievod hrdo vykročoval P. ulicou po kamennej ceste. Počasie žičilo, bol pekný a teplý májový slnečný deň. Všetkých svadobčanov bolo niečo vyše šesťdesiat, čo bolo považované za strednú svad-

bu. Svadobný sprievod sprevádzali výstrely z poľovníckych pušiek, amatérske delobuchy mládencov, ako aj pokriky svadobných družbov.

Vo svadobnom sprievode išla ako prvá nevesta, ktorú viedol prvý družba. Bol to starší Karolov brat. Za nevestou išiel ženích, ktorého viedla prvá družica – moja mladšia sestra. Za nimi kráčali družičky s družbami, potom ostatná rodina s deťmi a nakoniec rodičia ženicha i nevesty s babkou Angelou.

Úplný koniec svadobného sprievodu tvorili muzikanti s kapelou. Po oboch stranách ulice stálo veľa ľudí a detí, ktorí sa prišli pozrieť na svadobný sprievod. Nasledovali ho až na sobáš do kostola. Pri vstupe do chrámu znel svadobný pochod, hostia sa v kostole pousádzali po oboch stranách lavíc. Prvá družica odovzdala neveste ženicha a zaujala miesto pri svojom družbovi. Nevesta so ženichom zastali pred oltárom a za nimi stáli ich dvaja svedkovia. Napokon nadišiel okamžik, kedy sa miestnym kňazom začal svadobný obrad cirkevného kresťanského sobáša.

Po sobáši sa nevesta so ženichom odobrali do zakristie, kde v prítomnosti kňaza a dvoch svedkov podpísali zápisnicu o sobáši. Zatiaľ svadobný sprievod vytvoril v kostole koridor a čakal na príchod páru mladomanželov, ktorí v sprievode kňaza Ignáca B. následne koridorom prechádzali. Kňaz ich odpredal až pred kostol a blahoprianím sa s nimi rozlúčil. Pred kostolom im najskôr blahoželali svadobčania a po nich kamaráti, kamarátky, priatelia z dediny.

Tesne pred odchodom celého sprievodu do svadobného domu nevesta ešte pred kostolom hádzala za seba za tanier svadobných koláčov s mrvánom, na ktoré už deti nedočkavo čakali a chytali ich už vo vzduchu. Svadobná kytica sa cez hlavu hádzala až v svadobnom dome. Už si ani nepamätám, ktorá z družičiek ju chytila.

Svadobný sprievod sa s okázalou veselosťou družbov, hlučnými výstrelmi z pušiek, z delobuchov a za zvukov kapely opäť vrátil do svadobného domu, aby zasadol k svadobnému stolu. Svadobný dom bol pripravený na príchod svadobčanov. Len čo sprievod prišiel pred svadobný dom, zistil, že veľká brána bola zamknutá.

Svojej úlohy sa ujal hlavný družba, ktorý ozdobenou paličkou zabúchal na bránu svadobného domu a žiadal o jej odomknutie. Po otvorení brány družba domácim oznámil, že vedie od sobáša mladý manželský pár, ktorý chce priviesť až dnu, do svadobného domu. Keďže bolo tomu tak, bránu otvorili dokorán a svadobný sprievod radostným vítaním vpustili dnu. Len čo každý zaujal svoje miesto pri svadobnom stole, starý svat vyzval všetkých svadobčanov k modlitbe pred jedlom. Na jeho výzvu všetci hostia povstali, prežehnali sa a pomodlili sa Otčenáš, Zdravas a Sláva. Potom sa už prípitkom a veršom starého svata začala svadobná slávnostná hostina.

Po prípitku sa podávala slepačia polievka s domácimi rezancami, ktorej prvú misu priniesol hlavný družba s predneseným veršom. Ostatné misy poroznášal obsluhujúci personál. Mladomanželom prestreli iba jeden tanier, jeden príbor a jeden pohár na víno. Preto museli jesť spoločne z jedného taniera, jednou lyžicou a piť z jedného pohára. A tak sa krmili navzájom. Medzitým ich svadobčania neustále vyzývali k novomanželskému bozku. Mladomanželia im radi vyhovelí nielen jedným, ale hneď niekoľkým bozkami.

Len čo dojedli polievku, už sa aj museli odobrať k fotografovaniu do fotoateliéru v okresnom meste a svadobčanov načas opustiť. Počas fotografovania sa vonku strhla taká búrka, že sa nedalo vyjsť ani na ulicu. Malo to byť znamením, že mladomanželia budú bohatí. Ale my s manželom sme aj tak bohatí nikdy neboli.

Po polievke a odchode mladomanželov do fotoateliéru nasledovala pečená kuracina s ryžou a prílohou. Medzi chodmi jedla sa ponúkalo víno, kedy opäť s prvou fľašou prišiel hlavný družba a recitoval príhodný verš. Ľudová kapela pri tom veselo vyhrávala, chodila od svadobčana k svadobčanovi a každému osobitne zahrála na želanie jeho obľúbenú pieseň. Hostia ich obdarili a do širáka hodili drobné peniaze. Každý si veselo nôtil hranú pesničku. A tak to šlo dookola.

Po dvojhodinovej prestávke sa podával ďalší chod, bol to rezeň so zemiakovým šalátom. Kuchárky poprinášali zákusky a torty, podávala sa káva a hudobníci sa starali o veselú náladu s hudbou a dobrou chuť k jedlu. Len čo sa hostia nasýtili, už aj v izbe vytvorili priestor na tancovačku, o ktorú nebolo núdze.

V stiesnených podmienkach sa tancovalo až do príchodu mladomanželov z mesta, ktorí len čo sa konečne najedli, už sa aj museli spolu s ostatnými odísť na tancovačku do väčšieho priestoru v starom kultúrnom dome.

V tanečnej sále dookola podľa zvyku sedelo a čakalo veľa zvedavých starších žien, ale aj mládeže, ktorá si chcela medzi svadobčanmi zatancovať a zablahoželať mladomanželom do spoločného života. Takže zdanlivo väčší priestor na tancovanie bol zaplnený zvedavými tetkami, ktoré nasávali informácie o svadbe, čo museli mladomanželia rešpektovať.

Do tanca hrala ľudová kapela. Pre svadobčanov bol v sále pripravený dlhý drevený štok s lavicami, kuchárky priniesli zákusky a torty, vincúr poháriky s vínom, pivom a malinovou a tancovačka mohla začať. S prinesenými zákuskami a vínom svadobčania ponúkli aj ostatných prítomných priateľov a známych.

Pri tancovačke sa spievalo, výskalo, popíjalo, maškrtilo a každý sa veselo a s dobrou náladou zabával. Do tanca sa pridala aj ostatná prítomná mládež z obce. Napokon vyhlásili sólo pre nevestu a ženicha, ale čoskoro ich rozdelili svadobčania, pretože, každý chcel vytancovať jedného aj druhého. Nevestu chceli vytancovať aj družičky, preto si požičali a nasadili širák, a už si ju aj

brali do tanca. Neváhali ani družbovia, ktorí niektorej tetke odviazali šatku z hlavy, uviazali na svoju a vytancovali si aj ženícha.

Bolo krátko pred pol nocou, tancovačka v kultúrnom dome sa skončila a svadobčania sa presunuli opäť do domu nevesty. Tu ich čakala svadobná večera, ktorá začínala opäť slepačou polievkou. Po nej prvá družička od svadobčanov povyberala peniaze do venca aj s príslušným veršikom. Po polievke si ešte pochutnali na sviečkovej na smotane s knedľou.

Hlavná družička spočítala vyzbierané peniaze a predstúpila pred svadobčanov s ďakovným veršikom. Monológ ukončila so slovami, že „keď chce naša mladá nevestička peniaze mať, musí svojho mužička trikrát pobožkať“. Nevesta samozrejme neváhala a svojho muža pobožkala nie trikrát, ale aj desaťkrát a od družičky si odobrala zaslúžené peniaze.

Po polnoci nastal moment, kedy družičky sňali neveste venček z hlavy, aby ju začepčili. Prítom jej spievali: „dolu, dolu môj veneček zelený, nebudeš ty na mej hlávke nosený“. Rovnako zo saka odopli svadobné pierko i ženichovi, čo bol znak, že už obom skončila sloboda.

Po začepčení sa nevesta so ženichom odobrali prezliecť zo svadobných do sviatočných šiat a po chvíli sa vrátili medzi tancujúcich svadobčanov. Hostia ich privítali veľkým potleskom a výskotom.

Po jedle sa hrali rôzne spoločenské hry, ktoré sa na svadbách hrávali. Nad ránom, už za ranného svetla, družbovia s družicami svadbu ukončili tancom na káčera, ktorým pobehali celú ulicu okolo svadobného domu. Nadišiel koniec svadobnej hostiny, každý hosť dostal svadobnú výslužku, mladomanželia sa poďakovali za veselú účasť na svadbe a navzájom sa rozlúčili.

Po svadbe bolo zvykom kyticu vysušiť, čo malo byť ozdobou bytu manželského páru. Moja svadobná kytica po svadbe nebola peknou ozdobou, pretože bola dosť poškodená.

Obdobie medzi ohláškami

Medzi ohláškami nebolo veľa času na prípravu svadby, pretože som ako svadobný dar od svojho zamestnávateľa JRD dostala deväťdenný zájazd do Nemecka, ktorý bol termínovaný práve v období ohlášok. Zahraničný týždenný zájazd sme absolvovali autobusom spolu s členmi nášho JRD. Cestou do Východného Nemecka sme v Čechách a Nemecku navštívili niekoľko miest.

Zájazd sa konal 18 rokov po II. svetovej vojne, a tak sme videli zbombardované Drážďany i Berlínsky múr a veľa pozostatkov po vojne, rumoviská vysokých budov po bombardovaní. V navštívených mestách boli aj dočasne zakonzervované, upravené a čiastočne odpratané rumoviská tak, aby nebránili

budovaniu miest. Nové moderné stavby v mestách napredovali rýchlym tempom, no dočasne zakonzervované ruiny žalostne pripomínali kruté obdobie bombardovania počas druhej svetovej vojny.

V Berlíne sme boli ubytovaní v hoteli neďaleko Berlínskej brány, ktorú sme videli z okien hotela i spreď hotela. Za bránou bol už iný kapitalistický svet Západného Nemecka. Videli sme aj Berlínsky múr, vysoký a pre smrteľníka ťažko zdolateľný. Upútala nás dlhá plavba loďou po jazerách, na ktorých nám počas plavby podali občerstvenie. Po skončení plavby nás už na opačnej strane Berlína v reštaurácii na brehu jazera čakala večera pozostávajúca z pečenej baraniny, ktorú som jedla po prvýkrát v živote.

Stravovanie v Nemecku, ešte vtedy na rozdiel od nás, bolo charakteristické podávaním naservírovaných rôznych druhov zeleninových šalátov, ktoré sa podávali ku každému jedlu. Strava počas celého zájazdu a vo všetkých mestách bola výborná, pestrá a vždy bola na čas zabezpečená. Iba muži si poťažkávali, že k pitiu dostávali vždy iba pivečko a už sa tešili na domáce veľké pivo.

Atrakciou pre nás bola účasť na výrobe pravého Mieschenského porcelánu. Všetky porcelánové výrobky, ktoré vo fabrike vyrobili, označovali erbom dvoch prekrížených mečov. V centre mesta sme sa dokonca ako pozorovatelia zúčastnili prvomájových osláv. Videli sme obrovskú prehliadku, na tú dobu už moderných raketových bojových vozidiel, vojenského arzenálu a rôznych alegorických vozov.

Zážitky zo zájazdu sme si zvečnili fotografovaním. Aj keď to nebola úplne svadobná cesta, ako by mala byť, páčilo sa nám blízko seba stráviť 9 dní. V hoteloch sme bývali každý v inej izbe. Nemali sme ešte po cirkevnom sobáši a navyše, boli sme pod drobnohľadom spolucestujúcich, takže spoločné ubytovanie neprichádzalo do úvahy.

V Berlíne sme zažili a videli napríklad prvýkrát v živote metro, a to v podzemí i nad úrovňou zeme, veľkú berlínsku zoologickú záhradu, v Drážďanoch rozsiahlu historickú budovu galérie a mnoho ďalších pamätihodností. Už vtedy sme si vo veľkých moderných obchodoch na námestí Karola Marxa pokúpili drobnosti, ktoré nám dlho tento výlet pripomínali. Dni zájazdu sa rýchlo minuli a my sme museli myslieť na prípravu svadby, ktorá pre nás nebola finančne jednoduchá.

Obdobie po svadbe

Steny nášho malého spoločného bytu zdobili zväčšené čiernobiely zarámované svadobné fotografie, ktoré viseli nad spoločnou manželskou posteľou. Vydajom som zmenila priezvisko z J. na I. Po svadbe, teda až po cirkevnom

sobáši, nastalo obdobie nášho spoločného manželského života. Dočasne sme bývali v prednej izbe sedliackeho domu našej babky Angely. Iba dva roky dozadu sa z nej vysťahovala početná rodina uja Jozefa, brata mojej matky Terézie. Tiesnili sa v nej so štyrmi malými deťmi. Po nepatrnej úprave nám izba poskytla dočasné pohodlie. Bývali sme v nej iba rok a pol.

V tom čase otcov zdravotný stav bol už ako-tak stabilizovaný, a otec bol natrvalo zamestnaný v miestnom JRD. Robil nočného vartáša a určitý čas pracoval aj pri murárskej čate družstva. Bola som prvá z jeho dcér, ktorá sa vydala. I to bola jedna pohnútkou k zmobilizovaniu svojich síl, s úmyslom pomôcť dcére do nového života. Keď ešte pred mojím vydajom videl, že som nemala vyhladky na bývanie, usiloval sa situáciu riešiť tak, ako sa dalo, vlastnými silami.

V zadnej časti sedliackeho domu bola už nevyužívaná veľká maštala a za ňou prázdne chlievy. Najskôr sa otec pustil do ich zbúrania, a potom aj do prestavby prázdnej maštale. Nik z rodiny nevedel, čo z toho bude a so svojím úmyslom sa s nikým neradil.

Otec mal priaznivé sklony k murárčine, ktorej sa priučil na JRD. Vedel sa zadaptovať na každú prácu, ktorú bolo potrebné vykonať. Vypomáhal pri stavbách domov iným rodinám a odvážne sa púšťal do murovania aj doma. Len čo sa z domu odsťahovala početná rodina môjho uja Jozefa, otec dlho neváhal a nadobudnuté murárske skúsenosti uplatnil pri rekonštrukcii môjho rodičovského domu. Vytvoril nám v ňom provizórny jednoizbový byt, v ktorom sme bývali 9 rokov.

V tom čase nebolo treba od MNV osobitné povolenie k rekonštrukcii starých budov. Potrebný stavebný materiál nakúpil zo zarobených peňazí v JRD. Ako prvý začal stavať základy pod prístavbou a zároveň pod ňou kopať pivničný priestor. Nepovedal nám, čo z toho bude. Prístavba sa začala rysovať už v roku 1961, a až vtedy sme vedeli, čo otec zamýšľal.

Maštala prebudoval na priestrannú izbu, ktorú prepojil s prístavbou nad pivnicou. Jej súčasťou bola kuchyňa s malou špajzkou, pred ňou predsieň s vchodom do kúpeľne a s východom na dvor. Jednoizbový byt bol ako stvorený pre začínajúcu rodinu. Do priebehu prestavby prišla moja svadba. Jej nedokončené priestory slúžili ako provizórna kuchyňa pri príprave jedál, varení a pečeni svadobnej hostiny, ako som už spomenula.

Krátko po svadbe prispel do dokončovania rekonštrukčných stavebných prác jednoizbového bytu aj môj manžel Karol. S veľkou chuťou sa pridal k otcovi v dokončovaní bytu. Bol zručný, inklinoval k drevárskym prácam, ktoré ho priťahovali. Urobil drevené dlážky v izbe aj v kuchyni. Keď sa byt stal obývatelným, po polroku bývania v prednej izbe rodného domu sme sa presťahovali do jeho zrekonštruovanej časti.

Provizórny nábytok do prestavaného zadného bytu sme si preniesli z pred-

nej izby rodného domu. Obývací priestor bol zároveň aj spálňou, ktorá bola vybavená stolom so štyrmi stoličkami, trojdielnou skriňou, ktorú som si kúpila z prvých výplat ešte za slobodna a peňažných doplatkov v JRD.

Kanapu na spanie nám dočasne požičali moji rodičia. Hoci bola úzka, slúžila nám ako manželská posteľ. Pre dvoch bola taká úzka, že sa bol problém na nej otočiť. Po čase sme si kúpili starý rozťahovací gauč s perinákom a zasklenou skrinkou na knihy.

Na vykurovanie obytnej miestnosti sme používali pilináky, teda vyššie kachle, ktoré sme na povale nabíjali pilinami. Obývacia a zároveň spálňová miestnosť sa za rok a pol zaplnila detskou postieľkou. Nie veľkú kuchyňu sme zariadili novým lacnejším kuchynským kútom, teda nábytkom, ktorý v tom čase bol v predajniach dostupný.

Varili sme na dvojplatičke a v zimnom období aj na pilinových kachliach. Menšími pilinovými kachľami sme mali vybavenú i kuchyňu. Piliny na vykurovanie sme si každoročne objednávali v drevárskom závode v okresnom meste. Po privezení na traktorovej vlečke sme ich v košoch vynášali na povalu, a potom celú zimu nimi nabíjali pilinákové vložky. Nabité pilinami sme ich z povale znášali na vykurovanie do bytu a dávali do konštrukcie pilinových kachiel. Bola to dosť namáhavá a nečistá práca, ale zato lacné kúrenie, na ktorom sme finančne ušetrili. Okrem pilín sme v niektorom roku do vložiek nabíjali aj ihličie, ktoré malo rovnako dobrú výhrevnosť ako piliny.

Naše deti

V manželstve sa nám narodili dve deti – dcéry. Staršia dcéra sa narodila v pôrodnici v T. Bola ešte svedkom nášho jednoizbového provizórneho bytu na starom dome. Do nášho novopostaveného domu nám pribudla druhá dcéra. Bývali s nami až do ich osamostatnenia a vydaja.

Staršia dcéra ešte zo starého domu navštevovala 4 roky materskú školu, potom novopostavenú základnú školu a po jej skončení vyštudovala gymnázium v T. Pracovať začala ako asistentka v Československom rozhlase v B. Ako 21-ročná sa vydala a s manželom bývali v T., v byte mojich svokrovcov. V manželstve sa im narodili dve deti, obe v T. Boli to moje prvé vnúčatka, z ktorých som mala veľkú radosť. Tešila som sa z každého ich malého pokroku a bola som hrdou babičkou, čo ma naplňovalo šťastím.

Po prvom dieťati staršia dcéra začala pracovať na ONV v T. ako administratívna pracovníčka. Po ôsmich rokoch bývania v nájomnom byte v T. si kúpili družstevný štvorizbový byt v B. Dcérin manžel pracoval ako vysokoškolský profesor v B. Tým, že sa presťahovali nemusel do práce dochádzať.

Mladšia dcéra vyštudovala Strednú pedagogickú školu v M. v odbore učiteľka materskej školy. Ako učiteľka dostala prácu v B. P., kde sa po čase spoznala s jej nastávajúcim manželom, za ktorého sa ako 21-ročná vydala.

Ich prvým bydliskom bol štvorizbový byt rodičov jej manžela. V manželstve sa im narodili dvaja synovia, moje ďalšie vnúčatka. V krátkom čase veľký byt vymenili za trojizbový v P. Svokrovcovi sa odsťahovali do P. B. V B. mali živnosť. Vlastnili tam väčší pozemok s domom, predajňou potravín a občerstvenia.

Stavba rodinného domu v roku 1967

So stavbou nového rodinného domu vo V. sme s manželom Karolom začali v roku 1967, čiže po 5 rokoch spoločného života v manželstve, kedy sme už mali staršiu dcéru. Stavať sme začali na pozemku ulice K. I., ktorá bola až do roku 1960 iba jednoradová.

Miestny národný výbor vo V. riešil situáciu v zmysle zákona MVSR o vyvlastňovaní nadrozmerných záhrad pri rodinných domoch, lebo bolo nutné vystavať v obci nové rodinné domy. Od pôvodných vlastníkov vykúpil humná i pozemky a prideliť ich žiadateľom, ktorí mali záujem o stavbu rodinných domov.

Situácia s pridelovaním pozemkov nebola jednoduchá. Bol to oveľa zložitejší a ťažší proces, ako by sa zdalo. Uchádzač o vyvlastnený stavebný pozemok sa vopred musel dohodnúť s pôvodným majiteľom vyvlastnených záhrad a doplatiť mu rozdiel, ktorý vyvlastnený utrpel. Nie vo všetkých prípadoch prebehla dohoda pre obe strany priaznivo. Väčšinou sa pridelovanie záhrad dialo v príbuzenskom pomere a v prípade cudzích osôb po vzájomnej dohode.

Pozemky boli vymerané v rovnakej výmere po 6 árov na stavebný pozemok. Keďže P. ulica s rodinnými domami bola pod hájom točivého charakteru, záhrady siahajúce do ulice K. I. boli v jeho zadnej časti širšie ako pozemok rodinného domu vpredu. Ulica bola už rovná, takže s vymeriavaním v nej problémy neboli.

Problém bol však s tým, že novo vymeraný šesť árový stavebný pozemok v zadnej časti susedil s dvomi záhradami, čiže s jej dvoma vlastníkmi, s ktorými sa bolo treba dohodnúť a finančne vyrovnáť. S jedným sa dohodnúť dalo, ale s druhým už nie.

Nie všetci vlastníci súhlasili s vyvlastňovaním. Až na náš prípad v ulici došlo k úspešnej vzájomnej dohode v obojstrannom vyrovnaní. S jedným susedom sme sa dohodli a vyrovnali, ale s druhým pre jeho neustále kladenie odporu nie. Okresný súd v T. teda rozhodol v náš prospech. Pôvodný vlastník sa však odvolal až na Krajský súd v B. Skončilo to v náš prospech, pretože pozemky boli MNV vyvlastnené v zmysle platného zákona.

Keď sme chceli mať prípad uzavretý a pokračovať v stavbe, bolo treba odporcom do stanoveného termínu súdne trovy poplatiť, čo stále odmietal. Peniazmi, ktoré sme mali rezervované na úhradu pozemku, sme zaplatili oba prehraté súdy odporcu, i keď oba rozsudky boli v náš prospech.

Domnievali sme sa, že bývalý vlastník pochopil situáciu, a že sa už prestane vyhrážať a mariť oplotenie pozemku. Ale pokoj od neho ešte dlhé roky nebol, a nebol ani po zásahu komisie verejného poriadku MNV, ani verejnej bezpečnosti z T. V našom prípade pridelenie záhradného stavebného pozemku na našej ulici bolo zo všetkých stavebníkov najzložitejšie a najdramatickejšie.

Stavať sme i napriek pretrvávajúcim ťažkostiam s bývalým majiteľom predsa len začali. Po vypracovaní a schválení projektu plánu domu, vybavenia stavebného povolenia a jeho schválenia sme započali zabezpečovať potrebný stavebný materiál. Do vápennej jamy sa tradičným spôsobom zahasilo kamenné vápno. Prvým materiálom bol navrecovaný cement, ktorý bol dočasne uskladnený pod úkolom starého rodinného domu.

Z kameňolomu v T. nám priviezli veľké kusy kameňa, ktorý bol so štrkom a cementom použitý do základov domu. Pod polovicou domu bol riešený pivničný suterén, ktorý bolo treba ručne vykopať, lopatami vyhádzať na niekoľko vlečiek traktora a zeminu z pozemku povytáčať.

Väčšia mechanizácia sa pri stavbe rodinných domov vtedy ešte nevyužívala. Po ručnom vykopení suterénu a v zabetónovaní jeho základov boli vystavené jeho bočné steny. Celá základná časť stavby bola zaizolovaná a betónovými prekladmi prekrytá.

Následne sme objednali a priviezli stavebné kvádre, potrebné množstvo tehál a piesku na murovanie. Začala sa realizovať nadzemná časť podlažia domu, jeho nosných stien, ktorá bola taktiež prikrytá betónovými panelmi a zafixovaná betónovým vekom. Stavba pokračovala výstavbou prvého poschodia, a tiež jeho zafixovaním. Nasledovala výstavba priečok medzi miestnosťami a zabetónovanie schodov zo suterénu až na druhé podlažie.

Neprijemný incident na stavebnom pozemkom

Celá stavba rodinného domu sa niesla v duchu nepokojných zásahov od nezmieriteľného bývalého vlastníka záhrady. Situácia sa zlepšila až vtedy, keď aj z druhej strany nášho domu postavil rodinný dom náš sused a spolu s ním sme s pôvodnými vlastníkmi riešili ohradenie pozemkov zo zadnej strany. Neústupní susedia viedli na pokračovanie zúrivy boj proti vyvlastneniu a ohradzovaniu plota pozemku.

Oplocovanie prebiehalo za nepríjemných podmienok, kvôli čomu bolo nevyhnutné privolať hliadku verejnej bezpečnosti, zástupcov stavebnej komisie MNV i súdneho exekútora Okresného súdu z T. Bývalá majiteľka bola v takom amoku, že sekerou chcela zabrániť ohradzovaniu pozemku.

V čase oplocovania som bola už v ôsmom mesiaci tehotenstva s druhým dieťaťom. Keď som prítomným vysvetľovala výsledok súdnych rozhodnutí v náš prospech, o ktorom samozrejme vedela aj bývalá vlastníčka, v zlosti chytila sekeru a rozbehla sa za mnou. Mala som čo robiť, aby som v mojom stave stihla dobehnúť do novopostaveného domu a zamknúť za sebou vchodové dvere. Iba niekoľko metrov ma delilo od sekery, ktorou mierila do môjho chrbta.

Až po tomto incidente zasahovali prítomní zástupcovia MNV, verejná bezpečnosť i manžel. Po nast'ahovaní sa do provizórneho domu si bývalý vlastník chodil vybíjať zlosť a preklínať už iba od zadnej časti ohrady, čo sme vyriešili plným plotom. Pre začiatok to bol veľmi nepríjemný a stresujúci zážitok, ktorý nám takmer odoberal radosť z výstavby.

Do nového domu sme sa nast'ahovali po jeho trojročnej výstavbe v roku 1971. Aj keď nám dom skolaudovali a následne sme sa do provizória nast'ahovali, nový dom ešte dlho vyžadoval dokončovanie detailov, dlažieb, obkladov, chodníkov, zariadenia nábytkom, kobercami a ďalšími prvkami.

Život v novom dome

Rodinný život s dvomi deťmi, zamestnaním, dennými starosťami, radosťami i s prekonávaním ťažkostí plynul ďalej. Karol bol starostlivým otcom a dobrým manželom. Denne dochádzal za prácou vlakom do B., kde pracoval v Telekomunikáciách B., ako spojový mechanik a slaboprúdar. Postupom času sme si náš dom dokončovali a modernizovali.

Každým rokom sme spoločne s našimi deťmi trávili dovolenky v slovenských destináciách i v zahraničí pri mori. Boli sme zdraví, dievčatá rástli, vyštudovali, zamestnali sa, povydávali sa a odsťahovali z rodného hniezda. Počas života mňa i manžela sprevádzalo niekoľko chorôb, ba i operácií, ktoré sme našťastie prekonali.

Po dovŕšení dôchodkového veku sme pomáhali dcéram preklenúť počiatky po osamostatnení. Pomáhali sme im v starostlivosti o ich deti, naše vnúčatka. V pokoji sme s manželom trávili spoločný život na dôchodku, zaoberali sa záhradkárčením, venovali sa spoločenskej činnosti v seniorskej organizácii JDS (Jednota dôchodcov Slovenska). Čiastočne sme si modernizovali interiér rodinného domu, povymieňali staré radiátory, dali nainštalovať vonkajšie okenné rolety, zmodernizovali sme kúpeľňu a zriadili sprchovací kút na poschodí domu.

V novom storočí roku, v roku 2002, nás postihlo veľké finančné nešťastie, kedy skrachovali neinvestičné banky, a teda aj BNV Invest. Prišli sme o celoživotné úspory, ktoré sa nám už nikdy nevrátili. Bol to úder pod pás, dlho sme sa z neho nevedeli spamätať. Napokon sme si museli šetriť z nízkych starobných dôchodkov, aby sme si čiastočne kryli náklady na vlastné pohreby a náhrobník.

Manžel sa skoro denne venoval bicyklovaniu, zdravo sa stravoval, zaoštarával palivové drevo na zimné prikurovanie do krbovej piecky, udržiaval dom i záhradu v prijateľnom stave. Lúštil krížovky, pozeral televíziu a čítal časopisy.

Ja som sa od roku 2014 venovala písaniu štyroch rodokmeňov svojich predkov, a aby som získala informácie, navštívila som asi 50 rodín, historické archívy a fary. Z najzaujímavejších rodinných postrehov som napísala knihu o rodine, ktorú mám aj s rodokmeňmi v počítači a na USB kľúči.

Rok 2010 bol pre nás veľmi ťažký, pretože manžela postihla prvá mozgová príhoda, v dôsledku ktorej bol hospitalizovaný na neurologickom oddelení nemocnice v T. Po dvojtýždňovom liečení bol bez citeľného i viditeľného postihu a následkom prepustený domov. Jeho aktivita v rodine sa opäť dostala do normálu každodenného života.

Po roku a pol, t. j. na sklonku roka 2012 tesne deň pred Silvestrom ho mozgová mŕtvica postihla po druhýkrát. Následná magnetická rezonancia v nemocnici dokumentovala nádor na centrálnom mozgu, v dôsledku ktorého bol operovaný v nemocnici na K. v B.

Po troch týždňoch liečby bol preložený do nemocnice v T. Tu sme sa stretli s neústretovosťou zdravotného personálu, čím manžel psychicky veľmi trpel. Po rodinnej porade sme ho na reverz zobrali do domáceho ošetrovania. Naše dcéry sa s veľkou ochotou zaujíмали a starali o otca. Obe ho chceli ošetrovať vo svojich bytoch.

Manžela sme opatrovali najskôr u jednej dcéry, potom u druhej, a napokon u mňa doma. Dcéry robili v jeho prospech, čo sa len dalo, lebo ho milovali. Skúsili aj ľudového liečiteľa a podávanie len ozdravujúcej výživy, avšak žiadna snaha už nepomáhala. Vo štvrtom mesiaci choroby sa jeho zdravotný stav začal natoľko zlepšovať, že chodil po byte a na toaletu s chodúľom. Naša nádej vzrástla, čo však netrvalo dlho.

Osudným sa stal deň jubilejného 50. výročia našej svadby, kedy sme u mladšej dcéry pripravovali oslavu. Ešte sám odišiel na toaletu, a keďže sa dlhšie nevracal, mladšia dcéra šla pozrieť, čo je s ním. Bol tam sediačky opretý o stenu a v bezvedomí. Nasledoval rýchly prevoz do nemocnice v D. S., kde bol hospitalizovaný dvakrát. Po tomto incidente sa mu zdravotný stav už len zhoršoval a my sme strácali nádej.

Posledných 6 týždňov bol v mojej starostlivosti doma. Úplne ochrnul, pre-

stal rozprávať a oči mal zatvorené až do svojho skonu. Bolo ho treba kŕmiť, prebaľovať, kúpať, holiť, ošetrovať veľké rany z preležania, prenášať do kúpeľne, povoziť na invalidnom vozíku po dvore.

V najťažšej chvíli pomohla aj Charita z T. Štádium jeho choroby sa dostávalo do konečnej fázy života, keď mu zmodreli končatiny, zaliel ho smrteľný pot, v dôsledku ktorého dostal prudký zápal pľúc. Zrýchlilo sa mu dýchanie, naposledy otvoril dokorán oči, ktoré mal posledných 6 týždňoch takmer stále zatvorené a začal sa dusiť. Aby sa mohol nadýchnuť, zdvihla som ho do náručia, to však už súviselo s jeho odchodom.

Dňa 10. augusta 2013 o 16.20 hod. tíško skonol. Úmrtie som oznámila našim dcéram, ktoré sa čo najskôr dostavili k jeho mŕtvemu telu. Telefonicky som požiadala súdneho lekára o obhliadku zosnulého a začala vybavovať potrebné formality pohrebu. V obci bol obľúbený, a preto sa na pohrebe, a aj na kare, zúčastnil veľký počet jeho priaznivcov, priateľov a rodiny.

Po smrti manžela celá domácnosť zostala na mne. Obe dcéry s rodinami bývali v B., čiže ďaleko odo mňa. Pomoc od nich som preto mohla žiadať iba v najnaliehavejších prípadoch. Bolo toho dost, záhrada, údržba exteriéru a interiéru domu a všetko, čo súviselo s povinnosťami okolo domu. Takto osirelej mi roky staroby pribúdali a fyzické sily ubúdali.

Za domom sme chovali sliepky, o ktoré sa bolo treba starať, čiže ich kŕmiť a ošetrovať. Manžel ešte pred svojou netušiacou chorobou nazhromaždil dostatok palivového dreva do krovej piecky, naoberkoval 10 vriec kukurice v klasoch, ktoré bolo treba omoržovať. Musela som sa naučiť moržovať kukuricu, na šrotovníku ju spolu so pšenicom zošrotovať a namiešať krmivo na denné kŕmenie. Po roku a pol a po skŕmení všetkého nazhromaždeného krmiva som sliepky zlikvidovala a urobila z nich mäsové balíčky na polievku aspoň na polročné obdobie.

Život však pokračoval ďalej a bolo ho treba žiť tak, ako sa osamelej vdove vo veľkom dome dalo. Ťažko mi bolo zvykať si na úplnú samotu a spoliehať sa na vlastné sily, ktorých v pokročilom veku značne ubúdalo. V núdzi som hľadala pomoc, kde sa dala. Vždy sa však našli ľudia, ktorí mi boli ochotní pomôcť.

Sociálne a hospodárske napredovanie JRD v 60. rokoch 20. storočia

Vrátim sa zase trochu do minulosti, v roku 1961 došlo k zlúčeniu JRD Rozvoj V. so susedným JRD S. N. V. I napriek zlúčeniu družstva sa mu podarilo nadviazať a napredovať v dosahovaní pozitívnych výsledkov hospodárenia i vzraste životnej úrovne jej členov. V pracovnej činnosti som naďalej pokračovala ako mzdová účtovníčka JRD.

V roku 1968 sme prežívali a pociťovali okupáciu vojskami Varšavskej zmluvy. Keď sme sa v ten deň ráno zobudili a pustili si rádio, nechceli sme veriť vlastným ušiam. Vysielanie v rozhlase bolo plné nepokoja a informácii o nočnom napadnutí Slovenska vojskami Varšavskej zmluvy. Televízia chvíľu vysielala a chvíľu nie, vysielanie bolo stále prerušované. Mohli sme sledovať zábery z príchodu množstva tankov na námestia v Prahe i v Bratislave. Všade vznikala chaos, ľudia sa zhromažďovali a protestovali proti ich príchodu.

Aj v našej obci dost často prešiel sovietsky tank a nákladné vojenské autá plné ozbrojených vojakov. V miestnom rozhlase obce opakovane vyzývali občanov, aby zachovali pokoj, zdržanlivosť a nepokúsili sa reagovať na ich príchod. Vojaci v nákladných autách boli ozbrojení, puškami pripravenými a namierenými na prípadný útok. Ich príchod bol vzácny najmä deťom, pretože po prvýkrát v živote videli vojenské tanky a autá s vojakmi.

Do obce každý deň prichádzalo niekoľko mimoriadnych správ, ktoré dokonale dezorientovali občanov. Roznášali ich po všetkých domoch bezplatne. Jedny boli opozičné, iné akože neopozičné, a tak nik nevedel, ktoré noviny sú pravdivé. Každý mal strach sa pridať na tú alebo onú stranu. Nik netušil, čo z okupácie vznikne.

Vojaci vo výslužbe v obci dostali povolávacie rozkazy nastúpiť na mimo-riadne manévry. Rodiny ich vypevádzali tak, ako by išli do vojny, teda s plačom najmä manželiek a detí.

Na miestnom národnom výbore zasadala krízový štáb, ktorý pripravoval nutné opatrenia v prípade rozpútania vojnového konfliktu. Všetci občania však držali palce Alexandrovi Dubčekovi, ktorý usiloval o socializmus s ľudskou tvárou, za čo sa dostal do nemilosti svojej strany.

Každý, kto mohol, sledoval doma na čiernobielej obrazovke politické vyjednávanie v Čiernej nad Tisou medzi Brežnevom a Dubčekom, ktorému boli vytýkané odklony od princípov socializmu a komunizmu. Nakoľko sa vyjednávania medzi oboma stranami nevyvíjali k spokojnosti predstaviteľov Brežnevej strany, Dubček bol odvedený do Moskvy, kde mu patrične vysvetlili, ktorým smerom sa uberať.

V každej obci, podniku, závode, inštitúcii zasadali stranické výbory, do ktorých boli zhora tlačené prísne opatrenia, ako zaujať stanovisko k okupácii, zachovať a naďalej udržať vedúcu úlohu strany. Následne nastala očista od prívržencov Dubčeka a jeho strany. Všetci, ktorí za jeho pôsobenia do strany vstúpili, boli z nej vylúčení. Aj keď napokon „kontrarevolúcia“ v roku 1968 bola potlačená, zanechala v sebe semienka, ktoré klíčili až do novembra 1989.

V obci i na družstve boli rôzne postoje občanov k nečakanému príchodu sovietskych, poľských, nemeckých a maďarských vojsk na Slovensko. Postoje v obci sa rozchádzali a vyhrcovali, až napokon sa situácia dostávala do starých koľají nadvlády KS (Komunistickej strany).

Po upokojení situácie boli po celom Slovensku rozmiestnené vojenské jednotky, ktoré mali zabrániť prípadnému pokusu o socializmus s ľudskou tvárou. I v našej obci bola umiestnená sovietska posádka vojakov s ich veliteľmi a s rodinami.

V roku 1969 sa tak v katastri obce začala výstavba vojenského areálu sovietskych vojsk na ich „dočasné“, dvadsaťročné umiestnenie v chotári obce. Vybudované kasárne zaberali plochu 20 ha ornej pôdy v lokalite parciel „Mačkaváre“ s cca 40 člennou posádkou sovietskych vojakov a ich veliteľov.

Osem rodín sovietskych veliteľov bolo ubytovaných v bytovke školského areálu, ktorá bola postavená a pripravená pre učiteľov základnej školy. Dve rodiny sovietskych vojenských veliteľov ubytovali v novom veľkom neobývanom rodinnom dome, ktorého príslušníci emigrovali na Západ. Dočasné ubytovanie sovietskej posádky v obci sa predĺžilo na 20 rokov.

A život išiel ďalej aj v mojej mladej rodine

V roku 1969 sme v rodine za pomoci pôžičiek, návratných i nenávratných, začali so stavbou rodinného domu. I keď sme ho v roku 1971 skolaudovali, bývanie v ňom bolo ešte dlho provízorne, ale pre moju rodinu to znamenalo presťahovanie sa do nového rodinného domu.

Nastali starosti s jeho skutočným dokončovaním, zariaďovaním a splatením pôžičiek. V roku 1972 sme si kúpili nové dvojtaktné auto Wartburg, ktoré bolo okrem Trabanta najlacnejšie na trhu. Pri jeho starostlivej údržbe mojím manželom nám dobre poslúžilo celých nasledujúcich 22 rokov. V obci to bolo jediné auto s dvojtaktom, začo sa nám od občanov dostalo viac ako dosť posmeškov. My sme s ním však boli spokojní.

V JRD som vo svojich pracovných, politických i spoločenských aktivitách pokračovala i naďalej. Bola som členkou SZŽ (Slovenského zväzu žien), ZČSSP (Zväzu Československo-sovietskeho priateľstva), ČK (Červeného kríža) a KSS (Komunistickej strany Slovenska). Od roku 1976 som zastávala pracovnú funkciu vedúcej kádrového a personálneho oddelenia JRD, k čomu sa viazalo členstvo v KSS.

V záujme môjho pracovného postupu i v záujme vyššieho mzdového ohodnotenia vykonávanej práce bola u mňa jediná cesta, a to vstup do členstva KSS. I keď som z náboženského hľadiska nebola úplne presvedčená o správnosti svojho vstupu do politickej strany, nepoznala som iné, vhodnejšie riešenie pre zlepšenie životnej úrovne svojej rodiny.

Zväčšujúce sa náklady na výstavbu nového rodinného domu, vybavenie jeho interiéru, exteriéru a nízky príjem môjho manžela ma k tomu prinútili.

Už pri vstupe som cítila, že členstvo v strane je mojou vtedajšou nutnosťou, ale nebola som s tým úplne stotožnená.

Na jeseň v roku 1978 som popri zamestnaní nastúpila štúdium na vysokú školu ekonomickú, Fakultu ekonomiky riadenia výrobných odvetví v B., ktoré som ukončila v roku 1983. Súčasne so štúdiom som zvládala svoju prácu, starostlivosť o rodinu, deti, spoločenskú i politickú angažovanosť. V rokoch 1985 až 1988 som popri zamestnaní absolvovala trojročné politické štúdium na VUML (Večerná univerzita Marxizmu-leninizmu) v T.

V spoločenskom živote obce som sa 12 rokov angažovala ako poslankyňa MNV (Miestny národný výbor) a členka rady MNV. Vykonávala som občianske sobáše, uvítanie detí do života, bola som tajomníčkou Komisie pre verejný poriadok a Sociálnej komisie MNV, a tiež členkou Komisie pre občianske záležitosti v obci.

V roku 1975 prišlo k delimitácii školského majetku, a následne jeho zlúčeniu s miestnym JRD. V tomto období došlo aj k ďalšiemu zlúčeniu JRD V. s JRD P. Delimitáciou do JRD pribudli aj Štátne majetky V., v-ské družstvo sa tak stalo veľkým družstvom s 1760 ha kvalitnej ornej pôdy s najvyššou bonitou.

Novodobým a pokrokovým zmysľajúcim iniciátorom moderného hospodárenia v poľnohospodárstve a predsedom JRD sa stal bývalý vedúci Školského poľnohospodárskeho majetku V., Ing. Ivo Š. Pod jeho odborným a koncepčným vedením družstvo nadobudlo nový charakter riadenia i hospodárenia. Do praxe vnášal pokrok doby, vyspelé prvky racionálneho riadenia a využívania vysokovýkonných strojov s adaptérmi.

Zlúčené družstvo prijalo v zmysle Stanov JRD nový Domáci poriadok a nový názov: JRD Sovietskej armády V. Názov vznikol podľa dočasne umiestnenej sovietskej jednotky v obci, ktorá bola počas celého pobytu aktívne nápomocná miestnemu JRD. Družstvu vypomáhala brigádami, dopravou, pohonnými hmotami, pomocou v oblasti opráv v mechanizácii i v ďalšej požadovanej pomoci. Neboli v obci na obtiaž, ale naopak.

V družstve nastalo súťaženie, v rámci ktorého sa zakladali brigády socialistickej práce (BSP), ktoré tvorili najmä mladí, šikovní a ambiciózni družstevníci. Vo svojich brigádach si kládli záväzky na dosahovanie vyšších výkonov, ktoré viedli k znižovaniu nákladov na výrobu, ku zvyšovaniu produktivity práce, ale aj k vyšším pracovným odmenám.

Na podporu dosiahnutia a splnenia náročných záväzkov sa družstevníci odborne, teoreticky i prakticky, vzdelávali v Poľnohospodárskej učňovskej škole vo V., kde nadobudli kvalifikáciu traktorista – mechanizátor s výučným listom. BSP boli postupne zakladané na všetkých výrobných úsekoch JRD, ktoré medzi sebou súperili v plnení záväzkov.

Okrem BSP bola v JRD založená aj prvá Komplexne racionalizačná brigáda

(KRB), ktorá bola zároveň aj prvou na Slovensku. Združovala odborníkov v oblasti pokrokovej mechanizácie a obsluhy vysokovýkonných strojov. Jej novátori sa zapájali do celoštátnych súťaží v obsluhu a výkonoch žatevných prác na kombajnoch, zberových prác cukrovej repy a kukurice, ale aj v orbe a sejbe.

Ocenenia mladým novátorom za dosiahnutie pozitívnych výsledkov a vytýčených cieľov v KRB sa dostavili v podobe získania štátnych, ministerských, krajských, mládežníckych, okresných vyznamenaní, ako bol „Rad práce“ pre kombajnistu Antona Z., medaila „Za zásluhy a rozvoj socialistického poľnohospodárstva“ kombajnistovi S. H., Oskárovi B., Štefanovi D. Mladí odborníci získali i viacero ďakovných ohodnotení a diplomov z najvyšších štátnych a straníckych orgánov. Ocenenie, ktorého sa im dostalo, zdvihlo ich sebavedomie a dodalo ďalšej chuti dosahovať tie najvyššie pracovné výsledky v ich odbore.

Nazeranie do kapitalistického sveta

V roku 1976 som sa spolu s kolegami JRD zúčastnila trojdňového zájazdu do Viedne v Rakúsku, čiže za oponu socialistického sveta. Bol to môj prvý styk s izolovanosťou dvoch proti sebe stojacich politických systémov. Na zájazd sme išli za účelom účasti na futbalovom zápase Spartak Trnava s Rapidom Viedeň, prehliadky mesta i pre pocit a styk s vonkajším svetom kapitalizmu. Nakoľko som bola organizátorkou a vedúcou zájazdu s politickou príslušnosťou, na vlastnej koži som zažila jeho dotyky.

S organizovaním trojdňového zájazdu do Rakúska bolo oveľa viac roboty ako s organizovaním zájazdu do socialistickej krajiny. Ako organizátorka som sa pri jeho vybavovaní stretla s neblahými priekmi na každom kroku.

Zájazd účastníkov musel najskôr schváliť domáci stranícky výbor KSS a potom predstavenstvo JRD. Najviac obáv mal predseda družstva, ktorý mal strach z emigrácie niektorého z členov zájazdu, pretože všetka zodpovednosť za návrat zájazdu v plnom počte ležala na jeho pleciah. Len horko-ťažko vydal súhlas na uskutočnenie zájazdu.

To najhoršie pred zájazdom nás ešte len čakalo. Keďže išlo o kapitalistickú krajinu, museli sme mať súhlas najmä od OV KSS (Okresný výbor KSS), ktorý mal celý rad zdržujúcich pripomienok, len aby zabrzdil alebo znemožnil cestu do Viedne.

Od lákavého zájazdu na Západ sme sa nedali odbiť a nástojčivo sme požadovali povolenie. Nakoniec sme ho predsa len dostali. To už boli dva dni pred odchodom. Posledný deň pred zájazdom prišiel za mnou do kancelárie JRD náčelník okresnej štátnej bezpečnosti a odviedol si ma do prázdnej vedľajšej miestnosti.

Tam mi dával prísne pokyny, ako sa máme vo Viedni správať, na čo musíme dávať pozor, s nikým cudzím sa nedať do rozhovoru, pozorovať ostatných, či nás niekto nesleduje, či nemá niekto úmysel vo Viedni zostať, či niekto neodovzdáva nejaké veci neznámym osobám.

Osobne mi uložil sledovať každého z účastníkov zájazdu, či sa nestretnú s nejakou osobou, či sa nedá do rozhovoru s cudzou osobou, či nám nepodhodia nejaké propagačné materiály, či sa niektorý od zájazdu neodpojí a nenavštívi príbuzných a pod. Bolo toho veru dosť. Keby som sa bola na zájazde zaoberala len s naloženými pokynmi náčelníka ŠTB, nemala by som z neho nič. Ale sľúbila som mu všetko, inak by nás neboli ani pustili. Nedodržala som nič z toho, čo mi povedal. Nemohla som mať pod drobnohľadom 45 ľudí.

Vo Viedni práve prebiehali predvianočné trhy. Hneď ako sme sa ubytovali v objednanom hoteli, vyrazili sme do ulíc mesta, ktoré bolo vyzdobené a všade vládla vianočná atmosféra. S pozornosťou a očakávaním sme sledovali odlišnosti kapitalistického sveta od nášho socialistického. Predvianočné trhy nás fascinovali svojou dekoráciou a množstvom rozmanitého tovaru, ktorý sme u nás len tak nevideli. Všetko nám bolo vzácné, a tak sme si to chceli užiť. Všade sme sa pohybovali peši, aby sme toho videli čo najviac. Futbalového zápasu na štadióne Rapidu Viedeň so Spartakom T. sme sa zúčastnili až v druhý večer nášho krátkeho trojdňového pobytu na Západe.

Najviac nás priťahovali ulice so súkromnými obchodíkmi krimplenových látok na šaty, u nás tak nedostupného tovaru, z ktorého sme si nakúpili viac, ako sme mohli cez hranice preniesť. Každý si kúpil to, na čo mal, a čo sa mu páčilo. Tešili sme sa, že sa doma vyparádime do novo ušitých šiat z krimplenu. Bola taká móda. Každá sme si kúpili aj na troje šiat, a potom na hraniciach sme sa triasli s malou dušičkou, aby nám ho colníci nezobrali. Pre prípad sme sa ešte pred príchodom na hranice poobaľovali krimplenom a na tele sme si ho prikryli zimným kabátom. Domnievali sme sa, že nás tento manéver možno zachráni pred colníkmi.

Vo Viedni nás najviac zaujali predvianočné trhy, ktoré sa konali v pestro vyzdobených stánkoch na širokom priestore ulice vyloženej zeleným kobercom siahajúcim až pred budovu parlamentu. Tolľú pestrosť jagavého farebného osvetlenia a bohatosť vianočných trhov sme ešte nevideli. Prístup sme mali aj do budovy parlamentu, kde v jeho prízemnej časti bola výstava ozdobených vianočných stromčekov, ktorú sme si nenechali ujsť.

Na konci chodby, kde bola výstava, sa nachádzala priestranná miestnosť s pohodlnými kreslami, do ktorých sme si mohli posadať, nasadiť si slúchadlá a v teplom prostredí počúvať reprodukovanosť vianočnú hudbu.

Boli sme poriadne uzímené, a tak nám dobre padlo posediť si v kreslách pri vianočných koledách. V tom som spozorovala, že nás niekto už dlhšie sleduje.

Všade, kde sme sa pohli, bol za nami. Snažil sa nám prihovárať, ale my sme nevedeli po nemecky, tak sme ho ignorovali. Pochytil nás strach, či nás náhodou niekto z domova nekontroluje. Ozlomkrky sme odtiaľ zmizli a stratili sa v dave návštevníkov vianočných trhov. Viac sme sa s ním už nestretli.

V posledný deň nášho pobytu vo Viedni sme mali stráviť prehliadkou zámku Schönbrunn a jeho záhrad a Gloriety. Do zámku sme mohli ísť len v sprievode s rakúskou sprievodkyňou, a preto sme ju viac ako dve hodiny čakali na vopred stanovenom mieste. Aké však bolo naše sklamanie, keď sprievodkyňa Schönbrunnom vôbec pre nás neprišla, ani sa nám neospravedlnila. Pravdepodobne sme pre ňu neboli vo Viedni dosť atraktívnymi turistami. Potom nám zástupkyňa cestovnej kancelárie prišla vrátiť a rozdať šilingy, ktorými sme už mali zaplatenú prehliadku zámku. Bolo to najväčšie sklamanie, s akým sme sa vo Viedni stretli.

Zvyšok času až do odchodu domov sme namiesto prehliadky strávili drobnými nákupmi v obchodíkoch juhoslovanských emigrantov. Nakoľko sme dostali prídely iba obmedzeného množstva šilingov, čo nebolo veľa, vypomohli sme si západonemeckou markou alebo americkými dolármi. Doma sme si ich potajomky zohnali a tajne prepašovali do Rakúska.

Návrat domov bol poriadne poznačený obavami, ako pochodíme na hraniciach, a ako prebehne colná prehliadka. Všetko, čo sa z nákupu dalo obliecť, sme si poobliekali a opásali sa aj krimplenovými látkami. Na hraničnom prechode sme museli všetci z autobusu vystúpiť. Colníci si náhodne vybrali niektorú z batožín a túto prezreli. Možno im nás bolo aj „ľúto“, aké pre nich bezvýznamné veci sme si to pokúpili, tak nás po prehliadke bez ujmy pustili do autobusu, ktorým sme uháňali domov.

Na druhý deň ráno, hneď po príchode, už aj prišiel za mnou náčelník štátnej bezpečnosti, ktorý ma zasypal otázkami o pohybe každého dňa vo Viedni. Samozrejme, že som mu podala pozitívne informácie, aké možno ani neočakával. Jeho príkazom som sa vo Viedni samozrejme nevenovala. Nás zaujímali iné veci. Došlo mi, že som vlastne medzi nami mala robiť špicľa. Pritom by bolo bývalo o čom informovať. Niektorí z členov zájazdu sa vo Viedni stretli so svojimi známymi, ba dokonca jeden navštívil svojho švagra v jeho byte a u neho aj prespal. Domov sme sa vrátili v plnej zostave, čo bolo naše šťastie. Odľahlo aj predsedovi družstva.

Emigrácia kolegyne na západ pred Nežnou revolúciou

V roku 1983 v letnom období emigrovala do zahraničia sekretárka JRD aj s rodinou. Najskôr odišli na dovolenku k moru do Juhoslávie, odtiaľ do Rakúska do zberného tábora emigrantov pri Viedni a po polroku do Kanady. Ich odchod

do emigrácie sa konal za dramatických podmienok. Prispôsobovanie sa v cudzom prostredí Rakúska alebo Kanady nemali ľahké. Najväčší problém im robila rečová bariéra. Takmer všetky pred nimi stojace problémy postupne prekonali k ich spokojnosti. Pomerne rýchlo zvládli aj angličtinu.

V osudný letný deň ich emigrácie, respektíve odchodu na dovolenku do Juhoslávie, som na JRD oslavovala svoju promóciu po ukončení päťročného vysokoškolského štúdia na VŠ ekonomickej FERVO. Oslavy sa zúčastnila aj kamarátka so svojím manželom. Pri reprodukovanej hudbe sme sa bavili až do polnočných hodín. V ten večer boli obaja ku mne nezvyčajne pozorní, a ja som ani netušila, že to bol zároveň ich rozlúčkový večer so mnou. Oni to už vedeli, a preto chceli so mnou zostať v tom najlepšom a najpríjemnejšom vzťahu.

Pred emigráciou mali doma už pobalené cenné veci, ktoré stihli dať do bezpečia, a tie najcennejšie si nabalili do kufrov a vzali so sebou do Juhoslávie. Po desaťdňovom pobyte v rekreačnej destinácii vyhodili smerovku na západ, do zberného tábora emigrantov pri Viedni. Tu sa po polročnom pobyte celej rodiny v exile rozhodovali, do ktorého štátu na západe alebo svetadielu sa vydajú na trvalý pobyt. V ponuke mali aj Austráliu, ale vybrali si Kanadu.

Keď sa obec (MNV) dozvedela o ich emigrácii, začalo sa veľké vyšetrovanie, ktoré skončilo súdom a vynesením rozsudku o ich trestnom čine opustenia republiky. Ich nečakaná emigrácia vzbudila v obci veľký rozruch. Nik nečakal, že by práve oni boli toho schopní. Spočiatku bol s nimi pomerne ťažký kontakt. Každý, kto mal snahu sa s nimi kontaktovať, bol sledovaný a stal sa podozrivým. Preto aj počiatkové dopisovanie muselo prebiehať tajne, napríklad cez známych v Rakúsku, alebo cez adresu ich rodičov, ktorí písomnú správu doručili pravému adresátovi. Takto to trvalo celých 6 rokov až do príchodu Nežnej revolúcie, ktorá otvorila bránu aj do západného sveta kapitalizmu.

Nedá mi súhlasiť s tými, ktorí odsudzujú a neúmerne kritizujú socializmus a nevidia alebo nechcú vidieť aj jeho nepochybné pozitíva. Každé zriadenie má svoje klady i zápory, vývoj, nik vopred nepozná jeho dôsledky. Preto aj socializmus má v tomto vývoji svoje opodstatnenie a nezmazateľné historické miesto.

Nákupy v Tuzexe za socializmu

Tuzex bol zahraničný obchod s predajom výberového, luxusného spotrebného tovaru, ktorý sa nachádzal v krajských mestách Československa. V predajniach Tuzexu sa platilo najskôr dolármi a západnou menou, neskôr tuzexovými poukážkami – bonami, na ktoré si ich kupujúci musel v banke vopred zameniť. Obyčajný človek sa k dolárom a západnej mene dostal len prostredníctvom svojich príbuzných na americkom kontinente alebo v západných krajinách. Tiež

si ich tajne kupoval od kšeftárov a priekupníkov (vexlákov) v uliciach miest, pod bránami neďaleko Tuzexov. Úradné obmedzenie v platení americkými dolármi a západnej meny v Tuzexoch vyvolávalo odpor v kruhu spotrebiteľov, čoho dôsledkom bolo tajné kšeftovanie.

Štát potreboval americké doláre a západnú tvrdú menu pre svoje zahraničné obchody. Potreboval ich aj na devízové prísľuby na cesty do západných krajín, k zahraničnej turistike do kapitalistických štátov. Turistom ich prideloval len na písomné požiadanie vždy iba v limitovanom množstve.

Kto si chcel na zájazdoch alebo rekreáciách devízami priliepiť, musel si ich tajne zohnať, ale aj tajne do zahraničia preniesť. Beda tomu, komu ich pri colných a devízových kontrolách na hranici našli. Mal z toho veľké neprijemnosti, ťahanice, vyšetrovania, výstrahy, pokarhania a pokuty. Takto pristihnutý pasažier bol obmedzený v ďalšom vycestovaní do západného sveta alebo mu bol zamietnutý devízový prísľub pre ďalšie zahraničné cesty či alebo turistiku.

Povojnové usporiadanie sveta, znárodnenie majetku a nástup nového politického režimu v Československu, znamenal aj nútenú izoláciu príbuzných žijúcich v západných kapitalistických štátoch a Amerike.

Príbuzné rodiny na západe „patrili“ do odlišného nežiaduceho politického systému, než aký bol nastolený v našej republike. V období päťdesiatych rokov 20. storočia nebolo jednoduché mať písomný styk s príbuznými z kapitalistického sveta, ani prijímať balíky z Ameriky, a zo západných európskych štátov. Takéto rodiny boli štátom sledované. I moja babka Angela bola jedna z nich, pretože mala brata Ludovíta v Amerike a udržiavala s ním písomný kontakt.

Každý list a balík zo Západu, a najmä z Ameriky bol cenzurovaný. Štát sa svojím vládny nariadením postaral napríklad o platenie vysokého cla za každý takýto, i keď sociálny, balík. Jeho obsahová hodnota bola častokrát nižšia ako samotné clo. Muselo to byť jasné aj colným úradom, pretože každý balík otvorili, preverili, prehádzali a stanovili neuvážene clo. Len tak ho vydali na doručenie adresátovi. Niekoľkokrát sa stalo, že sa pri colnej kontrole balíka nevrátil celý jeho pôvodný obsah. Babka Angela to zistila podľa poslaného zoznamu vecí od jej brata.

Za prvé balíky, ktoré z USA prichádzali po roku 1950, sa clo ešte platiť nemuselo. To nastalo až v novom politickom systéme Československa, kedy komunistická strana a vláda začala kopíť a nabaľovať podobné chyby svojej politiky.

Socialistický režim nepovažoval výpomoc tohto druhu zo Západu za humánnu činu, ale ako styk s nežiaducim režimom, s jeho príslušníkmi, ktorí z republiky emigrovali buď z nedostatku práce už po prvej svetovej vojne alebo z politických dôvodov z novo nastoleného režimu.

Po doručení balíkov s vysokým clom bolo zo strany adresáta potrebné vynaložiť značné úsilie na jeho zníženie. Boli to prosiace a ponižujúce písomné

žiadosti o zníženie alebo odpustenie colných poplatkov. V žiadosti museli byť opísané ťažké sociálne pomery, v ktorých sa rodina nachádzala, ale aj presvedčivé zdôvodnenie, že balíky slúžia na sociálnu výpomoc a nesleduje sa nimi žiadna západná propaganda. Iba po takejto nedôstojnej pokore štát znížil alebo rodine odpustil colné poplatky za prichádzajúce balíky z Ameriky.

Slávenie socialistických sviatkov Oslavy februárového víťazstva

Víťazný február ako socialistický sviatok sa od februára 1948, t. j. po páde kapitalizmu, oslavoval v mojom rodisku rovnako ako v iných obciach a mestách. Každé oslavy začínali nekonečne dlhým politickým referátom, ktorý vyzdvihoval dosahované úspechy socializmu, novátorské hnutia, aktivitu pracujúcich v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva a priemyslu.

V referáte sa nezabudlo zdôrazniť, že všetky odvetvia národného hospodárstva sa rozvíjajú podľa vzoru Sovietskeho zväzu a nerozborného priateľstva s ním. Osobitne bolo vyzdvihnuté poľnohospodárstvo, ktoré sa riadi podľa vzoru sovietskych kolchozov a sovchozov. Vyslovovalo sa presvedčenie, že všetky dosahované úspechy sa zakladajú na trvalom priateľstve so Sovietskym zväzom, ktorý nám je vzorom vo všetkých oblastiach politického, kultúrneho a spoločenského života. Obyčajne každý politický referát sa končil heslom: „So Sovietskym zväzom na večné časy a nikdy inak!“

Osláv sviatku som sa zúčastňovala spolu so všetkými pracovníkmi štátneho a školského majetku, družstevníkmi JRD i pracujúcimi, dochádzajúcimi za zamestnaním do okresného i krajského mesta.

Nechýbali ani školy všetkých stupňov od materskej, základnej, poľnohospodárskej učňovskej, inštitúcie, členovia KSS, štátni zamestnanci a pracujúca inteligencia. Žiaci základnej školy – pionieri i zväzáci na túto príležitosť nacvičili a predviedli kultúrny program zborových recitácií, revolučných básní, scénky, zborové piesne a ľudové tance.

Boli oblečení v predpísaných rovnošatách. Oslavy začínali hymnami, t. j. československou: „Kde domov můj“ a sovietskou: „Sojuz nerušimij“. Internacionálou sa oslavy končili, pričom pionieri zdravili svojím pozdravom, t. j. pravou rukou nad čelom a všetci prítomní stáli v pozore. Politické hymnické piesne sa vždy spievali za zvukov miestnej dychovej hudby.

Členovia strany mali na oslavách povinnú účasť. Neospravedlnená neúčasť sa trestala určitým stupňom stranického trestu alebo pokarhaním. Oslavy Víťazného februára sa v obci prestali konať hneď po Nežnej revolúcii. Pripomínala si ho už iba ľavicová strana.

Oslavy MDŽ

MDŽ bol medzinárodný sviatok úcty k ženám, matkám. Tak ako všetky politické oslavy, aj oslavy MDŽ sa začínali buď Piesňou práce, alebo inou politickou hymnickou piesňou. V politickom referáte socialistických osláv sa vyzdvihovala nezastupiteľná úloha materstva, česť a hold sa vzdával pracujúcim ženám, novátorkám ženského hnutia na všetkých stupňoch politického, verejného, spoločenského i kultúrneho života.

Na oslavách sa spomínali hrdinské sovietske ženy, ich priekopnícke činy ako vzory našim ženám. V každom politickom referáte sa zdôrazňovala vedúca úloha strany a zomknutosť so Sovietskym zväzom, čo bolo zárukou pokroku a napredovania k beztriednej komunistickej spoločnosti.

Na socialistické oslavy MDŽ bol miestnym národným výborom zabezpečený kultúrny program umelcov, folklórnych alebo speváckych skupín. Vystupovali aj deti z materskej školy, pionieri základnej školy a miestni zväzáci svojimi básničkami, scénkami, piesňami, ktorými sa prihovárali matkám, babičkám a pracujúcim ženám. Na oslavách bývali uctené a odmeňované matky s viacerými deťmi.

Po oficiálnej časti obecných osláv bývalo pre prítomné matky a ženy v domácnosti i zamestnané ženy pripravené pohostenie. Podávali sa obložené chlebíčky, malinovka, čaj, káva i pohárik vína a zákusok. Takýto štýl verejných obecných osláv pretrvával až do pádu komunizmu. Potom sa už v obci neoslavoval, i keď to bol sviatok medzinárodný. Nahradili ho oslavy Dňa matiek, ktoré sa niesli bez politického charakteru v uvoľnenej atmosfére. Konali sa už bez pionierov, bez iskričiek, bez zväzakov, pretože všetky ich organizácie sa rozpadli. Kultúrny program pre matky a babičky pripravila materská škola so svojimi deťmi a základná škola so svojimi žiakmi.

Od zriadenia základnej umeleckej školy vo V. s niekoľkými umeleckými odborníkmi sa na oslavách prezentujú najmä žiaci hudobného a dramatického odboru, ktorí s nacvičeným programom v súčasnosti obohacujú ráz osláv v obci a učia sa verejnemu vystupovaniu.

Socialistické oslavy MDŽ mali viacero podôb. Oslavovalo sa vlastným spôsobom na každom pracovisku s pôsobnosťou žien. Podnikové oslavy boli bohatšie na pohostenie, ba až bujaré a pompézne, kde ženy bývali odmenené vecnými darčekom, kyticou kvetov, najlepšie z nich bývali vyznamenávané čestným uznaním, diplomom, pochvalným listom a podobne.

Oslavy na pracoviskách ženám pripravoval Závodný výbor ROH (Revolučné odborové hnutie) v spolupráci s kolegami mužmi, ktorí s kolegynami posedeli v družnej debata, tancovačke so spevom a dobrou náladou.

Jednotné roľnícke družstvo v rámci osláv MDŽ odmeňovalo členky družstva týždennými leteckými zájazdmi do Sovietskeho zväzu. Počas trvania socializmu sa uvedených leteckých zájazdov zúčastnili takmer všetky zamestnané ženy v družstve. Členky družstva bývali odmeňované aj rekondičnými pobytmi a kúpeľným liečením.

Ako som spomínala, oslavy MDŽ nahradili oslavy Dňa matiek, ktoré sa slávia druhú májovú nedeľu. V neformálnom príhovore starostu obce, ktorý prednesie k matkám a babičkám, informuje o dianí a plnení volebného programu, s pripravovanými aktivitami pre deti a matky, občanov a o modernom budovaní obce.

Po príhovore nasleduje kultúrny program detí materskej školy, žiakov základnej školy a žiakov umeleckej školy obce. Po oficiálnej časti osláv býva podobné pohostenie, ako na oslavách MDŽ za socializmu. Podávajú sa obložené chlebíčky, zákusok, káva, čaj, víno a minerálka. Prítomné oslávenkyne zotrávajú v družnej debata v spoločnosti ostatných žien a matiek.

Oslavy sviatku pracujúcich – 1. máj

Oslavy sviatku práce začínali už s niekoľkodňovým predstihom výzdobou obce zástavami na verejných budovách, ako aj výzdobou okien všetkých verejných, stranických a hospodárskych budov. Oficiálne sa začínali už v predvečer ich konania a to prvomájovou veselicoou a posedením na nádvorí kaštieľa alebo kultúrneho domu, kde bolo nachystané prírodné sedenie pri stoloch. Do májového tanca a na počúvanie vyhrávala dychová kapela, neskôr iná hudobná skupina.

Na prvomájovom večeri sa každoročne schádzalo veľa občanov z obce, ktorí si v dobrej nálade pochutnávali na čerstvom srnčom alebo hovädzom guláši. Varenia gulášu sa zhostili miestni poľovníci, ktorí ho aj servirovali spolu s ďalším občerstvením. Veselica trvala do pol noci, pretože ráno na 1. mája si bolo treba privstať a spoločne sa dopraviť do okresného mesta T. na prvomájovú manifestáciu a oficiálne politické oslavy.

Na oslavy Prvého mája do okresného mesta T. sa účastníci dopravovali autobusmi ČSAD, ktorých náklady hradil MNV. Ešte doma, pred odchodom na manifestáciu do T., bolo účastníkom podané občerstvenie, ktoré pozostávalo z varených párkov, rožkov a minerálky alebo piva, aby občania neboli na manifestácii hladní.

Účastníkom osláv, ktorí sa obliekli do ľudových krojov, bola vyplácaná peňazná odmena 50 Kčs na osobu. Rovnako boli odmenení i nosiči transparentov

a vlajok. Všetci ostatní boli vybavení trepotalkami (mávatkami) a zástavkami. Pionieri a zväzáci do pochodu manifestácie nastupovali vo svojich pionierskych a zväzáckych rovnošatách.

Na manifestácii sa za vopred nacvičeného pochodu pionierov a zväzákov vyvolávali predpísané politické heslá, mávalo sa trepotalkami, a tak sa na hlavnej tribúne pozdravovala stranicka a okresná delegácia. Funkcionári JRD a MNV spolu s pracujúcimi v sprievode voľne kráčali, nepochodovali. Niesli zástavy a transparenty s politickými aktuálnymi heslami.

Každá politická, socialistická oslava začínala československou a sovietskou štátnou hymnou a končila Internacionálou. Po skončení osláv mali jeho účastníci v meste voľný program, v rámci ktorého sa postretali so známymi, podebatovali, vypili si kávičku alebo pivo. Deti si dopriali zmrzlinu alebo nanuk. V poobedňajších hodinách sa manifestujúci buď plní dojemov, dobrých alebo zlých, vracali domov. Nie každý sa rád zúčastňoval prvomájového sprievodu. V súčasnosti si Deň pracovného pokoja, 1. máj, vychutnáva každý po svojom. Buď so svojou rodinou oddychuje v prírode, na záhrade alebo pookreje na výlete, na športoviskách, v telocvičniach či na bicykli po cyklistických chodníkoch.

Oslavy 9. mája

Tak ako oslavy 1. mája, i socialistický sviatok 9. mája sa pripomínal výzdobou verejných, štátnych a hospodárskych budov a vyvesením štátnych zástav. Vyzdobené okná budov k 1. máju boli zároveň výzdobou osláv 9. mája. Sviatok sa slávil dňom pracovného pokoja, každý oddychoval tak, ako mu to najviac vyhovovalo. V tento sviatok sa nechodilo manifestovať do okresného mesta.

Zanietenejší členovia strany sa zúčastnili centrálnych osláv v okresnom alebo krajskom meste. Niektorí ich sledovali doma na televíznej obrazovke alebo počúvali reportáž z rádia. Osobitné politické oslavy sa v obci nekonali. Moja rodina si sviatok užívala v prírode v-ého parku alebo doma oddychom v záhradke i na dvore.

Oslavy SNP 29. augusta

Oslavy SNP sa v našej obci pripomínali vlajkovou výzdobou verejných a hospodárskych budov. Konkrétne politické oslavy ako také sa v obci nekonávali. Niektorí delegovaní stranícki funkcionári a predstavitelia MNV sa

zúčastňovali centrálnych osláv v okresnom meste T., kde sa kládli vence k pamätníku SNP. V rámci tohto sa stranícki funkcionári, ale aj radoví občania – členovia JRD zúčastňovali zájazdov po stopách SNP. Putovali najmä po stopách t-ej vojenskej posádky, ktorá mala odvahu sa dať odvetiť do bojov v SNP. Z našej obce sa povstania zúčastnil jeden občan.

Oslavy tohto sviatku sa v t-om okrese každoročne konali, a stále aj konajú, v amfiteátri bývalého povstaleckého vojenského územia v P. V období socializmu na ne chodievala aj delegácia z našej obce.

Po Nežnej revolúcii sa už výzdoby okien prestali robiť, ani sa neorganizujú zájazdy po stopách SNP. Deň 29. augusta, ako sviatok SNP, je dňom pracovného voľna, a každý si ho užíva vlastným programom.

Oslavy Veľkej októbrovej revolúcie

I keď udalosť nesie v názve mesiac október, oslavovala sa začiatkom novembra podľa sovietskeho kalendára. V politických referátoch bol zdôrazňovaný význam a prínos októbrovej revolúcie, ktorá začala v cárskom Rusku výstrelom z Auróry a revolučne pohla celou Európou.

Socialistické oslavy sviatku sa konávali aj v našej obci. Mávali podobný ráz a spád ako oslavy Februárového víťazstva pracujúceho ľudu. Začínali večerným ampliónovým sprievodom školských detí cez Hlavnú ulicu obce a pokračovali v sále jedálne Poľnohospodárskej školy pre pracujúci dorast (neskôr Poľnohospodárska učňovská škola) vo V. Školská jedáleň bola v obci najväčšou miestnosťou, ktorú pre dôstojné oslavy Októbrovej revolúcie dalo k dispozícii riaditeľstvo školy. Na oslavách účinkovali deti MŠ, pionieri a žiaci základnej školy, poľnohospodárskej školy, družstevníci, zväzáci, členovia KSS a ostatní občania obce.

Oslavy už klasicky začínali vystúpením dychovej hudby, ktorá odohrala štátne hymny a po nich dlhým politickým referátom, ktorý len málokto počúval. V každom politickom referáte sa vyzdvihovali úspechy a zomknutosť so Sovietskym zväzom a neodmysliteľná zomknutosť s KSC a KSS, ako aj význam VOSR pre zbavenie sa nadvlády buržoázie. Pokračoval kultúrny program detí MŠ, pionierov ZŠ a zväzákov z učňovskej školy. Oslavy opäť končili Internacionálou, ktorú hrala buď dychová hudba alebo sa púšťala z nahrávky.

Zúčastňovala som sa jednotlivých druhov obecných politických osláv predovšetkým kvôli kultúrnemu programu a možnosti postretat' sa s ľuďmi, jednoducho byť s nimi v kontakte, na čo som vo všedných i sviatočných dňoch príležitosť nemala.

Slávenie cirkevných sviatkov za socializmu

Voľnému sláveniu cirkevných sviatkov za socializmu odzvonilo už začiatkom 60. rokov 20. storočia. Cirkevné oslavy sa nesmeli konať na verejnom priestranstve obce, t. j. žiadne procesie cez dedinu pri vyzdobených poľných oltárikoch, ani okolo kostola. Aj slávnostné procesie s cirkevnými zástavami so Sviatosťou oltárnou nesenou kňazom pod baldachýnom, za zvukov dychovej hudby a spevu veriacich, sa mohli skromne odbavovať už len v priestoroch kostola, čím stratili na svojej majestátnosti. Mnoho veriacich bolo zákazom nemilo zaskočených, pretože slávnostný ráz cirkevných sviatkov bez procesií na vonkajšom priestranstve ich tak duševne nenapĺňal.

Na slávenie cirkevných sviatkov na verejnosti sa s úctou tešili všetci veriaci od detí až po najstaršiu generáciu občanov. Predovšetkým najväčšie cirkevné sviatky v roku, ako napríklad sviatky Veľkej noci mávali svoje čaro. Pri ich slávení sa do konca 40. rokov 20. storočia konávala procesia slávneho Zmŕtvychvstania Ježiša Krista putujúca cez celú hlavnú ulicu. Procesie sa zúčastňovali všetci veriaci, ktorí prišli do kostola. Cirkevné veľkonočné sviatky si v domácnostiach pripomínali aj členovia strany, ktorí ich považovali za sviatky jari. Bolo to obdobie pracovného voľna a v rodinách sa veľkonočné sviatky oslavovali podľa kresťanského alebo politického presvedčenia ich členov.

Podobný ráz procesií mali svätodušné sviatky Božieho tela a Božského srdca, na ktorých sa zúčastňovali takmer všetci veriaci, nie len z farského kostola, ale aj veriaci z filiálok v P. a S. N. V. Procesií sa zúčastňovali povedľa baldachýnu so Sviatosťou oltárnou prvoprijímajúce deti i o rok staršie deti v bielych dlhých šatách. Deti z košíčkov rozsypali kvetinové lupene pred Sviatosťou Oltárnou nesenou kňazom. Dievčatá v bielych šatách s košíčkami sprevádzali miništranti so zvoncami. Zvonili celou cestou sprievodu na oslavu Zmŕtvychvstania.

K tradičným cirkevným kresťanským oslavám patrila aj procesia k svätému Floriánovi, patrónovi hasičov. Oslavy začínali svätou omšou v kostole. Každoročne sa konali za prítomnosti celého hasičského zboru oblečeného v hasičských rovnošatách. Do sprievodu procesie, ktorý išiel cez celú obec k soche svätého Floriána, hasiči nastupovali zoradení v zástupe a na vyzdobených nosítkach niesli sochu svojho patróna. Sprevádzal ich kňaz s miništrantmi, modleníci a speváci, dychová hudba, cirkevné zástavy a nábožný spev prítomných veriacich.

K najkrajším sviatkom v roku patrili vianočné a novoročné sviatky, ktoré sa oslavovali v kostole pri slávnostne vyzdobených vianočných stromčekoch a betleheme. Rovnako sa slávil i v každej kresťanskej rodine. Oslavovali sa i v rodinách členov KSS, kedy sa v tom čase niečo roztopilo i v dušiach ateistov.

Keďže to boli dni pracovného voľna, oslavovali ich ako sviatky pokoja a mieru, a preto si nenechali ujsť krásnu atmosféru Vianoc aj s vianočným stromčekom a darčekmi pod ním.

V období uvoľnenia politického napätia, t. j. koncom 80. rokov 20. storočia, sa už veriacim tak nebránilo usporadúvať procesie na verejnom priestranstve obce. V slávení osláv všetkých kresťanských cirkevných sviatkov sa vo farnosti pokračuje už každoročne.

V spôsobe slávania cirkevných sviatkov v minulosti a súčasnosti je citelný i viditeľný rozdiel. Procesie v súčasnosti akoby už stratili svoj slávnostný ráz, sú bez dychovej hudby, veriaci kráčajú voľne, spievajú kresťanské piesne nesústredene, na procesiách už nebýva plnohodnotná disciplína, ako bola v minulosti, prvoprijímajúce deti v bielych šatách rozsypajú lupene kvetov voľne, nie nacvičene, cesta už nebýva vystlaná voňavými bylinami, poľnými kvetmi a poľnou trávou.

Taký obyčajný deň za socializmu

Deň ako deň, len málo sa líšil jeden od druhého, a predsa bol každý v niečom iný. Boli to nepatrné maličkosti, ktoré ich odlišovali. Prišli aj dni, ktoré rozvírili hladinu stereotypu. Ako prišli, tak aj odišli, niektoré po sebe zanechali pozitívne pozadie, iné zase negatívne.

Tak tomu bolo aj u mňa, matke dvoch detí, zamestnanej, študujúcej a spoločensky aktívnej. Bol to ranný kolotoč vstávania, obliekania, prípravy raňajok, balenia desiatych, vypravovania detí do školy a mňa do práce. Oveľa ľahšie to mal môj muž, ktorý vstával už v skorých ranných hodinách, aby stihol prvý ranný autobus a vlak do práce v B. A tak sa mu neušlo nič z ranných „tanečkov“.

Môj obyčajný deň začínal už na úsvite, čo znamenalo o pol šiestej ráno. Včasnosť vstávania závisela od množstva práce, ktoré bolo treba urobiť ešte pred nástupom do práce. Keďže som bola matka dvoch dcér a zároveň zamestnaná žena, ranný kolotoč prác ma poriadne vyzvítal. Znamenalo to aj načas priviesť deti do škôlky alebo do školy a ja aby som prišla včas do zamestnania.

Po pravidelnej hygiene, obliekaní do práce, úprave účesu a pleti, na čom som si vždy dala záležať, nasledoval budiček mojich detí, a potom pomoc pri ich obliekaní, česaní a rannej hygiene. Aby som ráno pokojnejšie všetko stihla, už večer som si nachystala oblečenie pre seba aj pre moje dve parádnice.

S mojím nachystaným oblečením to bolo v poriadku, ale raňajší problém nastal vtedy, keď malým princeznám nepasovalo to, čo som im už večer pripravila. Násilie som nepoužívala, chápala som svoje budúce slečny, a tak som rýchlo musela vymyslieť novú kombináciu oblečenia, ktorá pasovala nie len mne, ale páčila sa hlavne im.

Aj táto neplánovaná chvíľka ma ráno zdržala. Nasledovala príprava raňajok, ktoré najčastejšie pozostávali s maslového chlebíka so šunkou, kečupom a zeleninou alebo s džemom, praženička s chlebíkom, varené párky, vajíčka namätko s nadrobeným chlebíkom. Potom rýchlo odpratať zo stola a urobiť tri desiate – deťom do školy a mne do práce. Obyčajne to býval chlebík s paštétou alebo doma urobenou nátierkou, rohlík s maslom, salámou a zeleninou a vždy nejaké ovocie.

Z domu sme všetky tri museli odísť najneskôr o tri štvrté na sedem, pretože mne začínal pracovný deň už o siedmej. Deťom vyučovanie začalo až o ôsmej, ale dovtedy boli v družine, kde si skontrolovali úlohy a poprípade si ešte pozreli nejaké učivo na ten deň alebo sa len tak zvliali so spolužiakmi.

Obed mali deti v škole a ja na pracovisku. Kompletný obed sa u nás varil iba v sobotu a nedeľu, kedy sme boli všetci doma. Večere som robievala rýchle a prevažne suché na studeno. Sobotný obed sa od nedeľného značne odlišoval. V sobotu som varievala obyčajne zeleninové alebo strukovinové polievky, a to buď mliečne alebo zasmažené.

Druhým chodom bývali buď cestoviny s makom alebo orechmi, tvarohom alebo inou posýpkou. Často som robievala aj obľúbené palacinky s džemom a šľahačkou, ktoré deti milovali, ale aj lievance s lekvárom a posýpkou z granka, parené buchty s makom, orechmi alebo tvarohom.

Obľúbeným sobotným jedlom na obed bývala tiež kelová omáčka s fašírkami a zemiakmi alebo čevapčiči s horčicou, nakrájanou cibuľou a chlebom. Žiadaný bol aj paprikáš s haluškami, kapustnica s údeným kolenom, segedínsky guláš s knedľou. Sobotné obedové jedlá sa obmieňali podľa zásob v komore alebo podľa aktuálnej zeleniny v záhradke, a tiež podľa želania detí alebo manžela.

Večeriavalo sa aj podľa toho, čo zostalo z obeda. Pomerne často sme mávali suché večere s mastným, maslovým chlebíkom s cibuľou, chlebíkom s nátierkou alebo paštétou a zeleninou, uvarenými safaládkami, párkami, šunkou, syrom, opečeným chlebom a chrenom. Jedlá sa obmieňali.

Úplne inak vyzeral nedeľný obed. Takmer vždy sa varil mäsový vývar buď slepačí, kurací, hovädzí, bravčový alebo vývar zo špikových kostí. Každá nedeľná polievka sa varila so zeleninou zo záhradky, ako bola mrkva, petržlen, pór, zeler, cibuľka, kaleráb, kúsok kelu a vňate z petržlenu a zeleru. Polievkovou závarkou bývali väčšinou domáce slížiky, ktorých som si narobila po večeroch i nasušila do zásoby. Obľúbenou závarkou v polievke bývali aj pečienkové, krupicové halušky alebo z múky a vajca nastrúhané drobce. Polievka na tanieri sa vždy posýpala nasekanou čerstvou petržlenovou vňaťou zo záhradky, ktorej vôňa sa niesla celou miestnosťou.

Druhým jedlom po polievke najčastejšie bývali pečené kurčatá s ryžou,

opekanými alebo varenými zemiakmi s vňaťou a kmínom. V domácnosti prevládalo dusené hovädzie alebo bravčové mäso na šťave, s prílohou buď ryže alebo zemiakov. Občas sme robili hovädziu sviečkovú na smotane s knedľou. Menej už bývali rezne s majonézovým šalátom, čo sme považovali za ťažké jedlo.

V obľube bola vysmázaná kuracina s ryžou alebo pečené mäso s dusenou kapustou a knedľou. Pečená kačica alebo hus s lokšami sa podávali len na hody alebo na Vianoce. Považovali sme ich za najlepšie, ale aj najdrahšie jedlo, nie však najzdravšie. Ku každému jedlu sme pripravovali zeleninové šaláty, kyslú uhorku alebo vlastné kompóty.

K jedlám sa pila malinovka, pivo alebo sódočka. V nedeľu po obede sme si s manželom alebo návštevou mojich sestier vychutnávali kávičku so zákuskom, väčšinou ovocným, ako bola bublanina, jablčník, ovocná štrúdl'a alebo ovocný pohár so šľahačkou a pohárikom vína.

Večere sme zvlášť nevarili, a to ani v nedeľu. Jedlo sa to, čo bolo na obed, však už bez polievky. Občas sa podávalo pečené mäso na studeno s chlebom a uhorkou alebo narýchlo nejaké ľahké jedlo.

V období zabíjačiek to bývali pečené jaternice alebo tlačienka s cibuľkou, horčicou a chlebom. V období socializmu zabíjačky robievali len naši rodičia z oboch strán. My sme už zabíjačky nerobievali. Občas sme si však kúpili polovicu ošípanej a z nej sme si buď naporcovali primerané kusy mäsa do mrazničky alebo upečené mäso naložili do pohárov a zasterilizovali pre rýchle obedy alebo večere.

Robili sme i domáce klobásy, ktoré sme si dali zaúdiť alebo sme si ich naložili do pohárov a zasterilizovali. Iné domáce zabíjačkové výrobky sme z polovice ošípanej už nerobievali. Ku koncu éry socializmu sa už v našej domácnosti nekonalo ani toto spracovávanie mäsa.

Život sa postupne vyvíjal a modernizoval, socializmus sa dostal do vrcholnej fázy a s ním sme sa modernizovali aj my. Už v závere socializmu, teda v 80. rokoch, sme si na rozdiel od 60. a 70. rokov kupovali v predajniach s potravinami už všetky druhy mäsa, a to bez čakania v dlhých radoch.

V domácnosti sme zo zvyku ešte stále chovali sliepky buď brojlerové alebo nosnice na vajíčka. Kompenzovali sme si nimi prvotný nedostatok, a potom nám to už zostalo. Chov hydiny bola najmä manželova záľuba, a to až do jeho smrti v roku 2013.

Chov nosníc som praktizovala ešte rok a pol aj ja. Po skrínení všetkých zásob, ktoré manžel pred úmrtím nachystal som sliepky zlikvidovala na mäso. Rozštvrtené som ich nasáčkovala a uložila pre budúcu zásobu do mrazničky. Boli z nich výborné nedeľné slepačie polievky. Viac som už sliepky nechovala. Bola s nimi len starosť.

V 60. a 70. rokoch, v rozbiehajúcim sa socializme, kto náhodou doma nerobil zabíjačky, užil si problémov so zháňaním mäsa, najmä hovädzieho a teľacieho. Pred predajňou mäsa v obci stával už o štvrtej ráno dlhý rad žien, aby domáca pani zabezpečila mäsitý obed najmä na nedeľu. Keď prišla do mäsiarstva neskôr, nemala šancu si mäso na nedeľu vybrať a kúpiť, lebo sa jej neušlo.

Mäso sa v obmedzenom množstve predávalo v predajni obce aj v týždni, ale dopriali si ho tie rodiny, z ktorých si nakupujúci člen v dlhom rannom rade vystál poradie. Chladničky ešte všade neboli, preto mäso nebolo kde v chlade uskladňovať. Na krátky čas ho uskladňovali v hlbokých hlinených pivniciach na ľade alebo vo vedre studne spusteného na reťazi ku chladnej hladine vody.

Od začiatkových fáz socializmu, t. j. od roku 1959, som pracovala v mieste bydliska, v JRD. Zažila som a prešla množstvom vývojových zmien, ktoré sa v poľnohospodárskom družstve diali. Dopravným prostriedkom do práce mi bol dámsky bicykel, ktorým som sa prepravovala z jedného konca obce na druhý. Šetril mi drahocenný čas pre moje deti a aktivity. V 80. rokoch som občas na dopravu do zamestnania využívala aj naše prvé rodinné auto Wartburg.

Po raňajšom príchode do práce som si na vrátnici označila pracovný štítok a šla sa zapísať do knihy dochádzok. Pracovala som najskôr ako mzdová účtovníčka, potom vo funkcii vedúcej kádového a personálneho oddelenia.

Neskôr, po páde socializmu som pracovala vo funkcii referentky pre transformáciu pozemkov oprávnených osôb, pričom som vykonávala aj personálnu prácu. Vlastníkov pozemkov v intraviláne obce V. bolo hodne. Ich dediči sa k vlastníctvu prihlasovali z celého Slovenska. Denne hufne prichádzali s pôdnymi vložkami, listami vlastníctva, identifikáciou pôdy a notárskymi rozhodnutiami o dedičstve.

Kanceláriu som mala oblepenú katastrálnymi mapami V. a S. N. V. ešte z čias Márie Terézie, na ktorých som identifikovala každý transformovaný pozemok vlastníka. V katastrálnych mapách som sa vyzнала skoro ako v mojej záhradke doma.

Za socializmu v 70. a 80. rokoch minulého storočia som pracovala s evidenciou Brigád socialistickej práce (BSP), Komplexne racionalizačnej brigády (KRB), záväzkovou socialistickou činnosťou, vyhodnocovaním účinnosti brigád, ich prínosom pre JRD. Zaoberala som sa koordináciou komisií a spoločenských organizácií v JRD. Bola som predsedníčkou ZO SZŽ v JRD a plnila úlohy zakotvené v pláne činnosti spoločenskej organizácie.

V 70. rokoch som popri zamestnaní a výchove detí absolvovala päťročné vysokoškolské štúdium na vysokej škole ekonomickej, Fakulte ekonomiky riadenia výrobných odvetví v B., čo som už spomínala. Úspešne som ho ukončila v roku 1983 titulom inžinier. Štúdium bolo náročné už aj preto, že som ho absolvovala po sobotách, čím starostlivosť o deti a domácnosť naplno pripadla

môjmu ochotnému manželovi Karolovi. Nebyť jeho dobrej vôle, pochopenia a pomoci, nebola by som zvládla náročné štúdium popri zamestnaní.

V 80. rokoch som bola 13 rokov členkou Federálneho ústredného výboru Zväzu družstevných roľníkov a členkou ekonomickeo-sociálnej komisie UV ZDR v P. Znamenalo to 4 až 6 x do roka letieť do P. na plenárne zasadnutie a na zasadnutie komisie. Tu takisto zohral veľkú rolu môj manžel, keď ma v domácnosti a pri výchove detí naplno zastúpil. Z federálnej funkcie mi vyplývali povinnosti v Okresnej organizácii Zväzu družstevných roľníkov v T. i v jeho ekonomickeo-sociálnej komisii.

Vzhľadom na pracovnú, verejnú, politickú a spoločenskú aktivitu mi veru ani zďaleka nepostačoval pracovný čas na jej zvládnutie a obetovala som preto veľa svojho osobného voľna. Ešteže som mala doma trepezlivého a ochotného manžela, ktorý mi účinne pomáhal v domácnosti a v starostlivosti o deti.

Okrem svojej pracovnej činnosti som bola členkou predstavenstva JRD a jeho zapisovateľkou, čo znamenalo účasť na jeho zasadaniach, písanie zápisníc a písomné vyrozumenie o výsledkoch uznesenia v predmetnej veci, písanie pracovných posudkov a podobne.

V rámci JRD som viedla sociálnu komisiu a realizovala jej bohatý plán činnosti a schôdzok. Organizovala som slávnostné aktivity pre odchádzajúcich členov JRD do starobného dôchodku a pre jubilujúcich členov družstva. Pripravovala som pre nich ozdobné pozdravy s ďakovným listom. Náplňou sociálnej komisie bývalo tiež organizovanie poznávacích tuzemských i zahraničných zájazdov, výletov, rekondičných pobytov, kúpeľnej liečby a rekreácií pre členov JRD pracovne činných, ale aj dôchodcov.

Môj všedný pracovný deň mal končiť o štvrtej, ale vždy sa pretiahol aspoň o hodinu. Presný koniec pracovnej doby som dodržiavala najmä vtedy, keď moje dcéry chodili ešte do materskej školy a bolo ich treba načas vyzdvihnúť. Manžel celý život dochádzal a pracoval v B. Skoro ráno odchádzal a neskoro večer sa z nej vracal. Celý pracovný týždeň boli deti v mojej starostlivosti. Čas s nimi si manžel užil po sobotách, kedy som študovala alebo vykonávala dobrovoľnícku činnosť vo funkciách, komisiách, spoločenských organizáciách a v poslanectve MNV.

Cestou z práce som sa zvyčajne zastavila v predajni potravín doplniť denné zásoby do kuchyne. Pokiaľ boli deti malé, cestou domov som ich vyzdvihla buď zo škôlky alebo zo školy, a tak sme ovešané mierili k nášmu rodinnému domu, kde ma čakala druhá zmena a ich domáce úlohy.

S nákupmi často pomáhal manžel. Ten tovar, ktorý som nezohnala vo svojej obci alebo v okresnom meste, zohnal a priniesol manžel z B. Vyznal sa v tlačenicí nákupov, a neraz mi priniesol aj tovar, ktorý bol v našej obci alebo v okresnom meste nedostatkový.

V 60. rokoch sme boli ešte mladí a radi sme sa pekne a módne obliekali, najmä naše deti, malé parádnice. Snažila som sa obliekať tak, ako som na to mala, a ako sa mi to páčilo, aj keď nie vždy podľa módnych časopisov.

Bola som štíhlejšej postavy, a preto som rada nosila mini šaty, sukne, nohavice, k čomu som prispôbovala aj svoj zovňajšok, ako bol účes a úprava tváre. Keďže som mala úradnícke zamestnanie, snažila som sa obliekať v novodobom štýle. Vyžadovalo si to tak trochu aj moje povolanie. Nebol u mňa veľký rozdiel v obliekaní v pracovný deň alebo v nedeľu.

V povojnovom období sme mali šťastie, keď ešte v starom dome s nami žila babka Angela, ktorá mala v Amerike brata. Občas jej posielal balíky s už nosenými odevmi i americké doláre. Niečo z nich darovala mne a mojím sestram. Menili sme ich za tuzexové poukážky – bony a týmto spôsobom sme sa čiastočne dostali k nedostatkovému a módnemu tovaru. Nebolo toho veľa, ale keď netieklo, tak aspoň kvapkalo.

V Tuzexe sme nakupovali hlavne módne pulóvre, tenké pančuchy, nedostatkové látky na šaty, detské oblečenie, kozmetiku, ale aj alkohol, čokoládu a iný tovar, ktorý sme v našich predajniach nenašli.

Po príchode z práce a našich detí z družiny, kde sa po vyučovaní zdržovali, ma doma čakala príprava večere, pranie, žehlenie, upratovanie, pomoc dcéram s úlohami. Tak tomu bolo aj neskoršie, keď denne prichádzali zo stredných škôl v T. a v M. V tomto mi rád pomohol môj manžel Karol. Po práci nás čakala aj zeleninová záhradka, ktorú sme obrábali vo výmere 3 árov.

Každoročne na jeseň záhradku manžel pohnojil a porýľoval, na jar prekypril a prihnojil. V pripravenej pôde som si mohla vytýčiť a upraviť hrádky, zasieť a zasadiť určité druhy zeleniny, ktoré sa v našej kuchyni najviac používali. Boli to rajčiny, paprika, uhorky, cibuľa, mrkva, petržlen, zeler, pór, zemiaky, jahody, šalát, špenát, bôb, kaleráby, kapusta, kel. To všetko bolo treba polievať, pravidelne okopávať, ošetrovať pred škodcami a burinou, no a napokon zberať úrodu, čo bolo najzaujímavejšie.

V záhradke sme mali niekoľko ovocných stromov a pár koreňov viniča, ktoré bolo treba na jar strihať a postrekovať proti škodcom a chorobám, čo bola manželova robota.

Zeleninu som pestovala pre vlastný pohotovostný konzum na jar, v lete i na jeseň. Práca v záhradke ma bavila a naplňala. Manžel bol domáci kutil, opravil všetko, čo mu prišlo pod ruky. Na zimné mesiace sme sa zásobili z predajne zeleniny najmä mrkvou, zemiakmi, petržlenom a kapustou. Večerný čas sme trávil v pohode pri televízore, pri knihe a časopisoch, deti za zaoberali úlohami a učením.

Priebeh môjho obyčajného dňa sa menil v závislosti od rozličných faktorov, ktoré život prinášal. Boli nimi rôzne životné medzníky, politické udalosti,

dospievania detí, štúdium, rodinné udalosti, vykonávanie verejných a spoločenských funkcií, dobrovoľnícka činnosť a podobne.

Rozdiel priebehu obyčajného dňa závisel najmä od pribúdajúceho veku a meniaceho sa režimu. Iný bol v mladých rokoch, iný v strednom veku, a iný po zostarnutí. Rozdielny bol priebeh môjho dňa za socializmu, teda v aktívnom veku, a iný po páde komunizmu a mojom odchode do starobného dôchodku.

Každé obdobie malo svoje špecifiká. Na jedno špecifikum vo svojom živote však nikdy nezabudnem. A to je skutočnosť, že nikdy som v živote nemala dostatok peňazí, ktoré by som bola pre rodinu potrebovala.

Môj starobný dôchodok v súčasnosti nedosahuje ani len priemer dnešných starobných dôchodkov. Hodnotím to ako nespravodlivý životný defekt – a nezaslúženú núdzu v starobe. Pritom som v živote pre spoločnosť odvieďla a stále odvádzam tak veľa dobrovoľníckej činnosti.

Spomínam si ešte na svoje mladé roky prežité v socializme, keď som bola plná energie, borila sa v plnej sile dopredu, prekonávala jednu ťažkosť za druhou a pracovala i v dobrovoľníctve. Od svojej mladosti som mala v sebe zakotvenú vlastnosť pomáhať iným, ako to robil môj otec, spolupracovať pre úžitok ostatných, obetovať svoj osobný čas pre dobrú vec, prechovávať úctu k predchádzajúcej generácii, vážiť si starých ľudí, deliť sa s nimi s prebytkami a neuzatvárať sa do ulity svojho života. Myslím, že sa mi to v živote do istej miery podarilo plniť. Spoločenskou činnosťou a dobrovoľníctvom utrpela moja rodina, ale nedokázala som žiť bez pomoci druhým. Hlboko sa rodine ospravedlňujem, ale neľutujem. Zocelilo ich to, a mňa tiež.

Môj život sa značne zmenil po roku 1989. Keďže v predrevolučnom období som tri roky stážovala na OV KSS v T, Nežná revolúcia ma zastihla práve tam. Nemala som pred sebou víziu ľahkej budúcnosti.

Stranícke inštitúcie zanikali a pre ich zamestnancov nastali ťažké časy, čo znamenalo koniec zamestnania a hľadanie novej práce. Niektorí šikovní spolupracovníci odchádzali zo stránickej pôdy s vysokým odstupným a niektorým nedali nič. Ani mne sa nič neušlo, ale mala som šťastie, že v pôvodnom zamestnaní JRD odvolali predsedu a do jeho funkcie si členovia družstva žiadali bývalého mechanizátora, ktorý z družstva odišiel kvôli odvolanému predsedovi.

Nádejný budúci predseda JRD mal požiadavku, aby som sa vrátila i ja. Tak sa aj stalo. Po jeho zvolení som sa mohla vrátiť do svojej predchádzajúcej funkcie, teda do funkcie vedúcej personalistiky a referentky transformácie pozemkov.

Obdobie po Nežnej revolúcii však nebolo na JRD pre mňa ľahké. Bola som ako bývalá členka strany poznačená totalitným režimom, čo som v práci dostávala negatívne pociťovať takmer každý deň. Bola som síce z núdze stráničkou, nie však presvedčenou komunistkou.

V JRD sa vytvorili dva opozičné tábory, vzrastala nenávisť, nevrlosť a boj

o pracovné miesta. Pre vyspelé a prosperujúce družstvo nastali nepriaznivé, ťažké a zlé časy. Nový režim kapitalistickej spoločnosti vytlačil éru socializmu a s ním aj prosperitu jednotných roľníckych družstiev, čiže vybudovaného socialistického poľnohospodárstva.

Aby JRD ekonomicky prežilo, nastalo v ňom veľké prepúšťanie členov i zamestnancov. Každý prepustený člen či zamestnanec mal obavu o svoju budúcnosť. Každý si musel individuálne hľadať nové pracovné uplatnenie. Niektorí si ho našiel rýchlo, iní nie. Nastali ťažké časy – kto z koho. Na nikoho sa nebral ohľad, vládol vlčí zákon.

Denne bolo prepustených 10 až 20 družstevníkov, ktorým bolo poskytnuté trojmesačné odstupné. Okrem členov družstva sa JRD muselo zbavovať aj niektorých pracovných strojov, motorových vozidiel nákladnej autodopravy, budov, časti majetku, ktoré družstvo predalo, aby malo prostriedky na výplatu zostávajúcim družstevníkom. Chýbali peniaze na úhrady pracovných i mzdových nákladov, na vyplácanie nájomného za užívanie pozemkov, na reštitúcie majetku pôvodných vlastníkov a podobne.

Postupne nastávala likvidácia časti živočíšnej výroby, znížil sa odbyt jej produktov, zlikvidovala sa hydinárska farma nosníc i prosperujúca pridružená výroba, značne sa znížil technicko-administratívny aparát.

Z pôvodných vyše 200 družstevníkov v zostávajúcom torze JRD ostala pracovať sotva stovka. V pracovnej pozícii som zotrvala ešte 7 rokov, keď som v roku 1997 odišla do starobného dôchodku.

Znižovanie pracovných miest v družstve pokračovalo aj po mojom odchode až do jeho úplnej likvidácie. Členom družstva bol vyplatený majetkový podiel, ktorý sa skladal z troch zložiek: z odpracovaných rokov, sústredeného živého neživého majetku a vytvorenej hodnoty na sústredenej pôde vlastníkov.

Socializmus v mojom živote

Po II. svetovej vojne došlo v roku 1948 k politickému prevratu. Vlády sa ujala komunistická strana. Po víťaznom februári nastúpil na scénu dejín nový politický systém – socializmus, ktorý vystriedal kapitalizmus. Práve v tomto čase som nastupovala do prvého ročníka základnej ľudovej školy.

Vedno so socializmom som vyrastala, študovala, dospela, pracovala, založila si rodinu, vychovávala deti a v ňom aj zosarila. Dlhodobý politický režim trval celých 40 rokov, až do konca roku 1989, kedy v novembri došlo k Nežnej revolúcii. Zavládla demokracia, respektíve začala sa vytvárať kapitalistická spoločnosť.

Koľko neuveriteľnej biedy a trápenia obyčajného roľníka a robotníka bolo potrebné zmeniť, aby sa chudobný dedinský človek konečne prestal točiť a prešľapovať na jednom mieste. Bolo nanajvýš nutné zmeniť dovtedajší spôsob života, ktorý vo väčšej miere obyvateľstvo prežívalo v nedostatku, núdzi a v chudobe. Aby sa občan, roľník či robotník mohol kvalitatívne pohnúť dopredu, bolo nevyhnutné otvoriť brány k lepšiemu a hodnotnejšiemu životu.

Dnešný politický režim a mladá a mladšia generácia kvalitatívny prínos socializmu často nepripúšťa, nechce o ňom diskutovať ani polemizovať. Ťažko je takýmto zaniieteným ľuďom vysvetľovať, že brány pokroku otvoril práve tak zaznávaný a zatracovaný socializmus, i keď mal svoje chyby a nedostatky.

Aj keď socializmus prechádzal mnohými chybami, nedostatkami, zápormi, omylmi, krivdami, predsa si prerazil ťažkú cestu pokroku vpred. Napriek negatívnym javom, ktoré ho cestou sprevádzali, priniesol oveľa viac pozitívneho ako negatívneho. A na to treba klásť zreteľ.

Každé politické zriadenie vo svojom vývojovom štádiu, i počas celej existencie vôbec, robí chyby, borí sa nedostatkami, zápormi, ponaučeniami, ktorými sa obyčajne poučí až pri páde. Je to neustály zápas a kolobeh života, v ktorom je nespravodlivé to, že človek akosi rýchlo zabúda na pozitívne veci, ktoré predchádzajúci režim tak tvrdým úsilím priniesol. Sú to, a vždy budú, historické zákonitosti vývoja ľudskej spoločnosti.

V dnešnej dobe sa často popiera a zatracuje práve to, čo kliesnilo a prerážalo cestu novej dobe, čo sa v ťažkostiach mnohé roky rodilo, prekonalo, odtrpelo, až pokiaľ sa vytvorili podmienky a nadišiel čas pre nový spravodlivejší systém. Časom i súčasný politický systém bude prekonaný a istotne zovšednie zo všetkým, čo priniesol, a bude vytláčaný ďalším novým vyspelejším zriadením. Je to večný kolobeh dejín, ktorý treba študovať, analyzovať a chápať v súvislostiach danej etapy života, v ktorého určitej časti sa ocitá každý z nás.

Cieľom nastupujúceho politického zriadenia socializmu bolo vyrovnáť veľké rozdiely životnej úrovne ľudu, ktoré dlhé stáročia pretrvávali, zbedačovali najspodnejšiu vrstvu obyvateľstva. Jej cieľom bolo vytvoriť beztriednu spoločnosť, odstrániť nespravodlivé vykorisťovanie chudobných vrstiev, priniesť každému občanovi slušné podmienky pre živobytie, prácu, vzdelanie, kultúrny a spoločenský pokrok. To sa socializmu podarilo. Každý začiatok má svoj ťažký vývoj, svoje obete. Nikto ani dnes s istotou nevie, do čoho presne ide, a ktorý je ten správny krok, smer, do ktorého vykročil, a ako sa bude vyvíjať. To vždy ukáže budúcnosť.

Či je to dnes iné, ako bolo pri nástupe socializmu? Snáď iné iba v tom, že človek sa už nenachádza v biede, že sa naučil viesť dialógy a rokovať na bilaterálnej úrovni, riešiť konflikty mierovou cestou, že sa poučil tlmiť brutalitu

a nespravodlivé represálie prenasledovania. Ale vynárajú sa stále nové a nové aspekty riešenia novodobých, d'aleko zložitejších problémov spoločnosti, než ich mohol človek doteraz zažiť a poznať.

Či nie je i dnes veľa neopodstatnených rozhodnutí a nariadení vlády, parlamentu, ktoré znižujú životnú úroveň a zvyšujú napätie a neistotu? Či sa týmto nezotierajú už vytvorené hodnoty? Pravda je taká, že neuberá sa tam, kde je neúmerne, chytrácky alebo iným spôsobom nahromadené veľké bohatstvo, prepych, veľká kopa peňazí (bankový systém, európske spoločenstvo, nadpočetné úrady s množstvom administratívy)? Takmer vždy sa to dotýka najnižšej vrstvy obyvateľstva. Môže byť takýto politický systém spravodlivý?

Môj pohľad na pozitíva socializmu

Faktom a pravdou je, že prevažná väčšina obyvateľstva dediny sa nástupom socializmu rozlúčila s nekonečnou biedou, chudobou a utrpením. Rovnakého názoru pri zrode socializmu však neboli bývalí veľkí roľníci, gazdovia, ktorým sa podarilo bohatnúť vďaka svojim schopnostiam, umu, šťastiu, ale najmä v dôsledku dedenia od svojich bohatých predkov. Nie každý mal to šťastie byť od prírody obdarovaný pozitívnymi vlastnosťami a bohatým dedičstvom po predkoch, ktoré by tvorilo základ jeho majetku, bohatstva a úspechov.

Prostý človek, tvrdo skúšaný osudom, s nízkou tvorivou schopnosťou, sa nevedel vymotať zo svojej zaostalosti a biedy. Proste nedokázal sa z nej vymaniť, pokiaľ v spoločnosti na to nevznikli priaznivé podmienky.

Kto sa chudobného človeka kedy zastal, kto mu hmotne pomohol, kto ho naučil byť schopnejším? V kapitalizme nik, lebo inak by kapitalista nebol prosperoval tak, ako to dosiahol práve útlakom chudobných. Až nástup socializmu zmenil myslenie a život utrpeného, nevzdelaného človeka.

Nedá mi súhlasiť s tými, ktorí odsudzujú a neúmerne kritizujú socializmus a nevidia, lebo nechcú vidieť aj jeho nepochybné pozitíva. Každé zriadenie má svoje klady i zápory, svoj vývoj, nik vopred nepozná jeho dôsledky. A preto aj socializmus má v tomto vývoji svoje opodstatnenie a nevyhnutné historické miesto.

Nebývalý vzrast životnej úrovne zásluhou socializmu

Dediny práve nástupom socializmu konečne strácali svoju zaostalosť, veľmi nízku životnú úroveň v biednom bývaní a položení. Roľníci sa konečne začali zbavovať ťažkej práce na svojich úzkych poličkách bez možnosti využitia

mechanizácie a pokroku v poľnohospodárstve. Dost' ťažko mi je pochopiť menšinu ľudí, ktorí nechceli veriť pokroku a nechceli prijať novej forme hospodárenia na rozoraných brázdach veľkých lánov.

Dobre viem, a z vlastnej skúsenosti poznám, koľko driny bolo na súkromnom vlastníctve domáceho hospodárstva úzkych rolí. Tam nebolo ani možné použiť a využiť v tom čase dostupnú mechanizáciu, aká sa už v dost' značnej miere používala na lánoch veľkostatkov a grófskych panských honoch.

Vznikom roľníckych družstiev a rozoraním medzí pribudlo aj pôdy, práca bola pre všetkých, rodiny začali mať pravidelný príjem, prudko vzrastala životná úroveň. Doteraz som nepochopila, prečo zo strany chudoby bolo toľko ľútosti za starým nežičlivým kapitalistickým režimom a za nekonečnou drinou bez oddychu.

Vysvetľujem si to tým, že bývalí gazdovia boli hodne sebavedomí a hrdí na svojich bohatých predkov, a tým i na svoje bohaté gazdovstvo. Navyše, nechceli sa spreneveriť mnohoročným tradíciám svojich otcov a dedov. Sebavedomie u bývalých veľkých a stredných roľníkov, hrdých na svoju minulosť, bývalé veľké gazdovstvá, postavenie v spoločnosti pretrvávalo aj po vstupe do družstva. Ich postoje bolo dlho cítiť v každodennom živote.

Chudobní roľníci, robotníci, bezzemkovia, hoci v spoločnosti pre svoju chudobu nehrali hlavnú rolu, vždy boli iba druhoradí, nemali radi novoty najmä preto, lebo každá novota a akákoľvek zmechanizovaná práca im odoberala pracovné miesta, uberala na príjmoch a znižovala životnú úroveň rodiny. Už po prvej svetovej vojne nastupujúca mechanizácia prinášala úžitok a zvýšené zisky len veľkostatkárom, nie však chudobným roľníkom.

Socializmus prenikol do všetkých sfér spoločnosti

Socializmus postupne dospieval a dozrieval vo všetkých oblastiach života človeka. Priniesol životné istoty, na ktoré občania rýchlo privykali a nepripúšťali, že to môže byť niekedy aj inak. Bieda človeka a jeho ťažké životné utrpenie vytvorili podmienky pre posun dejín a dospeli k nástupu nového spoločenského zriadenia – socializmu.

Socializmus sa však nezbavil diktatúry jednej strany a jej ideológie, ktorá potláčala najmä náboženské slobody ale aj iné. Toto bola jedna z jeho najväčších chýb a spolu s ostatnými chybami preto postupne strácal pôdu pod nohami, až dospel k svojmu zániku.

Aj keď sa v súčasnosti na internetových stránkach stretám s veľmi skresleným, a v značnej miere nepravdivým až urážajúcim vysvetľovaním uplynulého politického systému, svedomie ma núti vydať živé svedectvo

o skutočnosti a vyvrátiť, či poopraviť mnohé napísané polopravdy alebo nepravdy. Mohol ich napísať len človek, ktorý má minimum znalostí o socializme, ktorý ho od samého začiatku neprežil, ktorý si jeho podstatu nikdy neprečítal alebo nepreštudoval. Preto je aj zarytým odporcom.

Sú to ľudia, ktorí v živote nezažili nedostatok, biedu, beznádej, nepoznali chudobu, hlad, strach. Možno sú to ľudia, ktorí ešte dnes žijú z podstaty socializmu a pokračujú na jeho základoch a výtobytkoch, a ani si to neuvedomujú. Pravdepodobne žijú v hojnosti, dostatku, voľnosti, ale nepoznajú boj o prežitie, nepoznajú hrdlačenie chudobných roľníkov na úzkych poličkách a nevedia nič o biednom domácom hospodárstve.

Človek neznalý minulosti nedokáže dostatočne a správne premýšľať o súvislostiach jej zrodu a nemá ani potuchy, prečo k socializmu došlo. Takýto človek by si mal ťažké obdobie chudoby preštudovať, zvážiť a porovnať klady a záporny socializmu, a to ešte skôr, než ho bude nespravodlivo len odsudzovať.

Kontrasty socializmu

Nechcem týmto obhajovať socializmus ako celok len v pozitívach. Viem, že priniesol aj radu negatívnych udalostí, hrubosti, ktoré som zažila i ja na vlastnej koži. Ale podstatu socializmu treba hľadať predovšetkým v sociálnej stránke človeka, v zmene jeho myslenia a konania, vo výraznom zlepšení a pozdvihnutí životnej úrovne, najmä v povojnovom období po II. svetovej vojne.

Kto nezažil ťažký život v detstve a v mladosti, ako som ho v čase striedania politického systému, a následne nástupu socializmu, industrializácie, združstevňovania vo svojej rodine prežila ja, ťažko pochopí nutný príchod nového zriadenia, hoci aj socializmu. Nejakto ho však nazvať museli. Dôležité bolo, aby riešil sociálnu otázku chudobného a utlačaného ľudu, aby vyrovnal proporcionalitu životnej úrovne v spoločnosti, čo sa v skutočnosti tomuto režimu aj podarilo.

Existuje množstvo faktorov, aspektov, hľadísk, zorných uhlov, ktorými je potrebné posudzovať socializmus ako nevyhnutnú spoločenskú sústavu. I keď priniesol aj veľa nespravodlivosti, zla, krívd, ale zaslúžil sa aj o veľa pozitívneho.

Myšlienka socializmu ako politického systému nebola zlá. Naopak, aspoň na dedinách, kde som celý život žila, môžem zo skúsenosti zodpovedne posúdiť a potvrdiť, že priniesla obyvateľom blahobyť, ktorý mnohé rodiny, a najmä tie chudobné, nepoznali, ani v neho nedúfali, lebo v predchádzajúcej kapitalistickej spoločnosti sa pre vykorisťovanie nedokázali k nemu dopracovať.

Bohatej a bohatejšej vrstve socializmus priniesol majetkovú ujmu i ujmu na spoločenskom postavení. Mnohí majetní boli zbavení celého majetku, cti, plánov

i predsavzatí. Vyvlastnení občania sa museli v nejednom prípade vysťahovať zo svojich vlastných domovov do vzdialených neznámych cudzích oblastí, a to bez adekvátnej náhrady, čo bolo kruté.

V mnohých prípadoch to bol nespravodlivý, necitlivý i brutálny prístup s neblahými až fatálnymi následkami. No k vyrovnaniu diametrálnych rozdielov medzi jednotlivými vrstvami obyvateľstva nejakým spôsobom dôjsť muselo. Ideálna cesta k spravodlivému, proporcionálne vyrovnanému životu vlastne nikdy neexistovala.

Napĺňanie ideí socializmu bolo predovšetkým v zodpovednosti a svedomí ľudí. Nie každý dokázal veci spravodlivo riešiť, posudzovať, predvídať správnosť konania a rozhodovania, klásť a prijímať tvrdé a nevhodné uznesenia, ktoré viac ublížili, ako napravili.

V každom politickom systéme boli obeť, vždy sa odohrávali omyly, tragédie, ktoré negatívne poznačili nejednu rodinu i jednotlivca. Adekvátnej náhrady v reštitúciách sa takto postihnutým čiastočne dostalo až po opätovnej zmene politického systému. Nie všetci sa jej dožili. Osoh z reštitúcií mali hlavne ich potomkovia – dediči.

Klady a záporny socializmu v mojom ponímaní

Pohromou socializmu bolo, že sa do vedenia strany a štátu dostali mnohí nesprávní ľudia, príliš revoluční, netaktní, bezohľadní, pomstychtiví, neskúsení bez profesionálnych skúseností, ale aj nerozhľadní, bez pocitu sociálneho cítenia a diferencovaného posudzovania, a často aj nevzdelaní. Veľkou chybou socializmu bola tiež izolovanosť od vonkajšieho pokrokového a moderného sveta a násilné potláčanie náboženských slobôd a presvedčenia.

Stranícki funkcionári trpeli velikáštvom a nenahraditeľnosťou, a to na všetkých stupňoch. Verili len politike diktatúry proletariátu a zásadám jej strany. Príliš ich nadnášal pocit, keď sa ich ľud bál a mal pred nimi umelo vytvorený veľký rešpekt, zmiešaný so strachom. V 80. rokoch minulého storočia v stranických radoch neustále prebiehali politické čistky, postihy, preverovanie kádrov, natláčanie straníckej marxistickej ideológie, ateizmu, prenasledovanie jednotlivcov s odlišným politickým zmysľaním a konaním. Toto všetko negatívne pôsobilo na obyvateľstvo.

Členovia mnohých rodín boli pre svoj svetonázor zbavovaní pracovných funkcií, ich deti sa pre protichodné zmysľanie nemohli dostať do škôl alebo boli z nich predčasne vyradené, a tak nemohli rozvíjať svoje vedomosti a schopnosti v prospech spoločnosti. Za stranícku neposlušnosť sa kládli stranícke tresty, odsúdenia, vznikali represálie, v 50. rokoch 20. storočia sa konali nespravodlivé popravy, a to vo vlastných straníckych radoch.

Paradoxom bolo, keď ešte v tom istom politickom režime, v ktorom komunistická strana odklonených občanov stíhala a trestala, následne ich rehabilitovala, a zase trestala tých prvých. Prostý človek bol z takejto politiky zmätený, unavený, bol na ňu alergický, lebo nevedel rozoznať, kedy robí dobre alebo zle, alebo nevedel predvídať, kedy mu čo uškodí.

Kladnou stránkou socializmu bol hospodársky a sociálny rozvoj. Socializmus odstránil vykorisťovanie človeka človekom, zbavil bohatých obrovských majetkov, ktoré prevyšovali potreby blahobytu. Bez konfiškácie a znárodnenia majetku bohatým by nebol býval možný proporcionálny vývoj životnej úrovne pre obyčajného človeka. Chybou však bolo, že sa to dialo veľmi rýchlo, brutálne, bez diametrálnych rozdielov a posudzovania jednotlivých, od seba odlišných, prípadov, veľakrát neuvážene, necitlivo až drasticky.

Každá zmena prináša svoje obete, bez ktorých by nebola možná. I moja rodina bola obeťou počiatočného nástupu socializmu a veľa si vytrpela. Vývojom však predsa len nový režim začal prinášať aj pozitívne zmeny, čo bolo cítiť v raste životnej úrovne v rodine i v dedine.

Socialistický štát bol v absolútnom područí komunistickej strany, jej ideológie a svetonázoru, čo bolo aj jedným z dôvodov jeho zániku. Do svojej politiky nepripustil žiadny odklon od vytýčených straníckych smerov, ani žiadny moderný prúd vyspelého západného štátu alebo pokrokového sveta vôbec.

Pozitívom socializmu bolo vytvorenie podmienok pre ekonomický rozvoj krajiny a citeľné zvýšenie životnej úrovne. Mohutný a prudký nástup industrializácie, združstevnenia a spoločného hospodárenia na veľkých celkoch pôdy prinášali pribúdajúce sociálne istoty a prácu pre všetkých. V období socializmu nastal rozmach priemyslu, poľnohospodárstva, investičnej výstavby, ako aj pokrok vo všetkých ostatných odvetviach národného hospodárstva.

Nežná revolúcia vystriedala socializmus

Rok 1989 znamenal politický prevrat tzv. Nežnou revolúciou, čo znamenalo definitívny koniec socializmu. Jeho zánik prišiel tak rýchlo, ako rýchlo prišiel aj jeho zrod. Udialo sa to nečakane, i keď k nemu v posledných rokoch citeľne a viditeľne spel.

Chybou socializmu bolo, že sa neskoro spamätal z izolovanosti a nutnosti prijať spoluprácu s pokrokovým svetom, i keď sa už mnoho pozitívnych prvkov pokročilej doby postupne aplikovalo. Svojím skostnatým, konzervatívnym postojom a ideológiou sa už nedokázal udržať pri moci, ani sa už nedokázal obhajovať na verejnej scéne.

Tlak nastupujúceho kapitalizmu a trhového mechanizmu zmietol socializmus ako domček z karát. Nastalo však obdobie tvrdého potláčania a znevažo-

vania výdobytkov tohto režimu v celej spoločnosti. V návale prichádzajúcich zmien sa razom zabudlo na všetko pozitívne, čo socializmus pre spoločnosť priniesol. Či to bolo správne, ukáže doba budúcich generácií.

Po Nežnej revolúcii v nových časoch nastupujúca generácia už nepoznala, ako sa socializmus rodil, a čo znamenalo bojovať proti biede, chudobe, útlaku, nedostatku a veľkej zaostalosti.

Smutné je, že ľudia v súčasnosti v nedostatočnej miere prejavujú záujem o skutočné poznanie socializmu v jeho kladoch i záporoch. Nepoznajú bývalú roztrieštenosť, či už poľnohospodárskej alebo priemyselnej výroby, vykorisťovanie, nechcu vedieť, čo prekliesnil a priniesol socializmus. Nevedia, čo je to ráno vstávať v chudobnej rodine, nemať si čo dať do úst a ísť do školy bez raňajok a bez desiaty. Veru mnohí, najmä mladí nevedia, čo je to zobudiť sa ráno v studenej izbe a do vonkajšieho mrazu si omotať z handier onuce, a detské nohy si obuť do tenkých a studených gumákov, či ísť skoro ráno najskôr do studeného kostola na omšu, a potom hneď do školy. Nevedia, čo je to mať celú zimu omrzliny na prstoch a päťach, ktoré sa potom dlho hoja a postupne si z nich odlupovať svrbiace chraštičky. Skutočne, bez nadsadenia som všetko toto v detstve zažila spolu so svojimi sestrami v našej chudobnej rodine.

Robotníci, ktorí mali šťastie sa zamestnať v okresnom meste, na železničiach alebo na majeroch veľkostatkárov, nepoznali až takú neúprosnú biedu, hlad a nedostatok. Nepoznali ju ani veľkí a strední roľníci, lebo netrpeli nedostatkom. Ja som ju v mojej chudobnej rodine na vlastnej koži zažila, a preto mi nedá súhlasiť s toľkým zatracovaním a odsudzovaním socializmu, ktorý našu rodinu, ale aj dedinu, vytiahol z biedy.

Nástup socialistického režimu považujem za nutnosť, potrebnú zmenu politického režimu, bez ktorej by sa nebola chudobná zaostalá dedina s množstvom úzkych políček premenila na rozvíjajúcu sa, prosperujúcu a modernú dedinu. Zásluhou socializmu zmizla nekonečná bieda prostého človeka. Život roľníka, i keď s odretými päťami, v spoločnom hospodárení konečne nadobudol zmysel, zmenilo sa jeho zatvrdilé myslenie. Mohol sa pohnúť z miesta, dosiahnuť dostatok vo vyššej životnej úrovni, vzdelanosti, kultúrnom i v spoločenskom živote.

Generácia, ktorá sa už narodila do vyspelej modernej spoločnosti, nemá záujem načúvať o minulej, v ťažkých podmienkach pretrepenej dobe. Nemá záujem o nej ani diskutovať, dozvedieť sa, respektíve uveriť, čo spôsobilo nevyhnutný obrat. Nepripúšťa zásluhy socializmu, nechce uveriť, že práve on posunul pokrok doby. Naopak, v médiách i na internetových stránkach ho odsudzuje a v spoločnosti bezhlavo naň útočí. Verí iba demagógii, že socializmus bolo len nutné zlo, ktoré treba vykoreniť a nič si z neho do budúcnosti nezobrať. To je klamná a nepodložená domnienka.

Či dnešná vyspelá spoločnosť kapitalistického zriadenia sa nerodila na základoch toho odsudzovaného socializmu? Aj keď v súčasnosti v televízii dávajú filmy z počiatkov budovania socializmu a ťažkého života pred ním, v kapitalizme, kto si to z mladej generácie pozrie, zamyslí sa a uverí, že to skutočne tak bolo? Ale bolo to tak a veľmi tvrdo sa dosahovali výdobytky, na ktorých dnes stavíme, ale už v inom spoločenskom zriadení.

Dnešní mladí a mladší ľudia, aj keď pri prepínaní televíznych kanálov vidia, že beží starý film o ťažkom živote a postavení najmä na dedine, nepozrú si ho, nevenujú mu chvíľku pozornosti. Hľadajú moderné žánre, akčné filmy, krváky, porno filmy atď. Taká je už doba. Nikomu sa nič nedá nanútiť, pokiaľ na to sám nepríde a nepochopí. Ľahšie je posudzovať, odsudzovať, živiť nenávisť a odpor, ale skutočnosť, ako sme sa dostali k vysokej životnej úrovni, si málokto dá vysvetliť a tomu aj uveriť.

Denne vidieť v uliciach mesta či dediny vandalizmus, vytrhané mladé nasadené dreviny, vylámané ploty, znehodnotenú novú železničnú podchody, pomalované nádražia a budovy divokými grafitmi, vylámané lavičky, znehodnotenú a rozbitú pomníky na cintorínoch, v parkoch, vykrádanie áut, bytov, predajní a dalo by sa ešte ďalej pokračovať. Prírodu devastujú veľké kopy odpadu v jarkoch ciest a potokov. Či si dnešná generácia takto predstavuje demokraciu a poriadok v kapitalizme? Je to dôsledok skutočnosti, že v mladom veku nezažila biedu, a že dnešná spoločnosť vybudovala aj na základoch socializmu.

Keď sa v dnešnej dobe potrebuje obyčajný človek dostať na odborné zdravotné vyšetrenie v ambulancii polikliniky, musí sa už v skorých ranných hodinách postaviť pred jej hlavný vchod. Už od piatej hodiny ráno si musí pacient aj v zime vystáť poradie na čašenkú, aby sa mu vôbec ošetrovanie ušlo. Časenie býva vydaných iba limitovaný počet a tí, ktorým sa neujde, aj keď čakali od piatej ráno, musia ísť domov.

Pacient si môže termín ošetrovania objednať, však za deväťeurový poplatok (čo už medzičasom neplatí – Z. P.). Potom musí čakať aj niekoľko týždňov, kedy sa v kalendári ambulancie objaví jeho objednaný termín. Teda nie ošetrovanie vtedy, keď ho pacient bezprostredne potrebuje, ale až keď podľa zápisu objednávky v ambulancii kalendári príde na neho rad. Je to veľký krok vzad.

Zavedeným zdravotným poriadkom trpí tak pacient v pracovnom pomere, ako aj pacient na starobnom dôchodku. Takýto poriadok socializmus nepoznal. Každý, kto do polikliniky ráno prišiel, bez ošetrovania alebo vyšetrenia z nej neodchádzal a lieky si v lekárni vyberal bez poplatkov.

Od roku 1993 sa republika rozdelila na dva štáty Čechov a Slovákov, a my sme sa v roku 2003 ocitli v samostatnej Slovenskej republike, kde opakovane vládne kapitál, však už v podobe trhového mechanizmu. Znova sa naša spoločnosť citeľne delí na vrstvu veľmi bohatých a tých ostatných, ktorí si rozhodne nemôžu dovoliť podobný luxus, prepych, prímorské dovolenky v drahých hoteloch alebo penziónoch.

Aj keď v našej republike už zďaleka nežijeme v biede, ale mnoho občanov žije bez zamestnania alebo v strachu zo straty zamestnania, neustáleho zdravovania energie, potravín, služieb, školstva, zvyšovania daní a iných atribútov dennej potreby.

Dôchodcom sa adekvátne nedostáva to, čo by si po celoživotnom úsilí zasľúžili. Mnohí z nich nedosahujú ani len hranicu 200 eur mesačne. Hrdíme sa členstvom v Európskej únii, ale tí, ktorí v biede a nedostatku kládli základy súčasnej životnej úrovne, musia žiť s neporovnateľne nižšími dôchodkami ako dôchodcovia iných štátov EÚ, a to i tých, ktorým dnes krachuje ekonomika.

Čo je súčasne v našej republike najsmutnejšie, že sa vo vládných kruhoch len ustrnutým spôsobom rieši problém starých a prestárlych dôchodcov, zanedbáva sa ich dôstojné dožitie, šetrí sa na nich. Seniori sa stávajú záťažou spoločnosti, neúmerne a neúnosne sa im finančne zvýšili služby v sociálnych zariadeniach, nemajú na ne, a preto musia z nich odchádzať. Ocitli sa na najspodnejšej priečke záujmu. Zo strany mladšej a mladej generácie sú vystavení posmechu, stávajú sa terčom vtipov a ťarchou spoločnosti, ktorá zabúda, že aj ona dospeje do štádia staroby. Nie je to dráma doby, v ktorej súčasne žijeme?

Čo nám socializmus dal

Pokúšam sa zanalyzovať klady i zápory socializmu v porovnaní s dnešným systémom. Čo nám socializmus dal a súčasný systém vzal. Dnešná spoločnosť neustále opakuje, že niet peňazí na to, či ono. Ale peňazí je dosť, ba až veľa, len nie tam, kde ich treba. Pribúdajú a hromadia sa na jednej spoločenskej kope vrstvy bohatcov, rýchlych zbohatlíkov (najmä z privatizácie), bankárov, miliónárov a pod. Tam sa štát neodváža siahať, lebo jeho prívrženci tvoria rovnako vrstvu solventných. Nepôjdu predsa sami proti sebe, a tak si to odnesie stále sa zväčšujúca najnižšia vrstva už chudobných ľudí, mladých ľudí a starých dôchodcov.

Dnes už súčasné súkromné spoločnosti, podniky, inštitúcie, družstvá starostlivosť o svojich bývalých zamestnancov ani nepoznajú. Vo väčšine

prípadov sa im už žiadnej osobitnej pozornosti alebo pomoci od bývalých zamestnávateľov nedostáva.

Roľnícke družstvá jedno za druhým kupujú bohatí domáci, ale aj zahraniční podnikatelia. V poľnohospodárstve sa všetky hodnoty vybudované socializmom potierajú, devastujú, nezodpovedne likvidujú, postupne premieňajú na iné súkromné spoločnosti, len nie na poľnohospodárske, pretože boli „socialistické“.

Opätovný nástup kapitalistickej spoločnosti zmenil takmer všetko, čo bolo spojené so socializmom, či to bolo dobré alebo zlé. Privatizáciou opäť umožnil a otvoril cestu pre boháčov, milionárov, zbohatlíkov. Sociálne istoty sa stávajú neistými, neustále sa menia, zdravotníctvo sa dostalo do takmer neriešiteľnej situácie, zatvárajú sa nemocnice, lekári utekajú do zahraničia za lepšími platmi, bezplatná kúpeľná liečba sa stala výsadou tých, ktorí na to majú. Stala sa draho spolatnenou aj pre strednú vrstvu.

Záujem vlády o prospešné, dobre zabezreté hospodárenie v JRD, už neexistuje. Tam, kde sa družstvá ešte udržali bez prídely potrebných štátnych dotácií, rapídne zaostávajú a postupne upadajú. Koľko pracovných miest sa stratilo aj v dôsledku ich likvidácie.

Poľnohospodárske a potravinárske produkty radšej dovážame zo zahraničia, i keď by sme si ich mohli ľahko vyrobiť doma, a tým pre armádu nezamestnaných vytvoriť veľa pracovných miest. Niekdajšia sláva a prosperita pokrokového JRD je nenávratne preč. Skutočnosť, že Československému vyspelému poľnohospodárstvu závidela celá Európa, už nesmie byť ani spomenutá.

Život po prevrate v roku 1989

Život po prevratnom roku 1989 hoci poriadne vystrašil, zneistil a znepokojil obyvateľov našej obce i rodiny, zdanlivo plynul ďalej. Znamenal však koniec socializmu. I tak pokračoval každodennou prácou v domácnosti i v zamestnaní. Každý očakával, čo sa bude diať, a čo nastávajúci režim prinesie pozitívneho alebo negatívneho. Samozrejme, každý očakával, že môže priniesť len niečo lepšie, než to, čo bolo doteraz.

Prichádzajúce zmeny tichej revolúcie a nastupujúceho režimu predsa len prenikali a čoskoro ich bolo cítiť v každodennom živote. Človek si len postupne uvedomoval, že nastáva striedanie režimov, na aké nebol zvyknutý štyridsať rokov, a tak sa im patrične začal prispôbovať. Postupne kopiače sa chyby v socialistickej spoločnosti, oklieštenej komunistickým režimom jednej strany, nedali na seba dlho čakať a razom sa nečakane zosypali.

Socializmus, aj keď bol vybudovaný do nebývalých rozmerov a dosahoval najvyššiu životnú úroveň, akú kedy obyvateľstvo Slovenska malo, sa neudržal.

I keď jeho zásluhy boli evidentné, ale reformy, ktoré z napredujúceho života vyplývali, boli potrebné. Bolo sa treba uberať modernými formami a metódami napredovania, zapojiť sa do širokej kooperácie a integrácie okolitého, na tú dobu vyspelého pokrokového diania a zbaviť sa nekonečnej izolovanosti od kapitalistického sveta, proste všetkého, čo brzdilo pokrok.

Politická situácia v štáte sa už niekoľko pár rokov pred pádom socializmu v roku 1989 spamätávala zo svojej izolovanosti, a čoraz viac uvoľňovala uzdu svojich prekonaných konzervatívnych zásad a metód. Postupne si už uvedomovala nutnosť zmien a reforiem svojho politického diania, pretože pokroková doba si to vyžadovala. Spamätávanie sa však dialo príliš dlho, pomaly, ťažkopádne a prišlo neskoro.

Ťažko bolo skostnatenému systému vzdávať sa svojich pozícií, postov, ktoré sa tak dlho budovali a izolovane pestovali. Ťažko bolo vzdávať sa marxisticko-leninskej ideológie, ktorú toľko rokov uplatňovali a jednostranne vkladali do vedomia svojich kádrov i do vlastného vedomia.

I keď socializmus v jeho podstate, ako taký pestoval správne myšlienky, zámery, perspektívy, priniesol vysokú životnú úroveň, ale predsa vo svojej vyzretej a rozvinutej podobe si už vyžadoval nové prístupy, formy napredovania a spoluprácu, a to vo všetkých oblastiach verejného i spoločenského života. Jeho prekonané a zastarané, už prežité uplatňovanie, aplikovanie i interpretovanie bolo jednostranne ustrnuté, osamelé a v nesúlade so svetovým trendom.

Vnímala som a s neistotou prežívala dramatický vývoj udalostí blížiaceho sa pádu komunistického zriadenia. Bolo ho cítiť na každom kroku, počuť v každodennom živote z médií, z dennej tlače, časopisov, medzi ľuďmi.

Komunistická strana sa húževnato držala svojho svetonázoru ideológie o neomylnosti, nezlomnosti, bola pevne presvedčená o správnosti svojho konania. Nepripúšťala žiadny odklon od svojho učenia, zámerov, stanov a záujmov, ktorých opraty chcela vo svojich rukách pevne držať donekonečna. KSS sa opierala o svojho ochrancu ľudových milícií, ktoré najmä v ostatnom čase poriadne prevetrávala, cvičila a vybavovala.

V poslednom období, keď už mnohým bolo jasné, že režim sa dlho neudrží, komunistická strana neustále, až do samého konca trápne preverovala svojich členov KSS a presviedčala o jedinej novej ceste ísť vpred. Až do konca svojej existencie robili stresujúce čistky vo svojich radoch. Snažiac sa za každú cenu tvrdo udržať moc vo svojich rukách ukladali stranícke tresty a výstrahy svojim členom, prísne sledovali ich oddanosť strane, oduševnene odsudzovali každodenné pamflety namierené proti komunistickej strane, ktorých bola denná tlač čoraz plnšia.

Verným spojencom KSS boli eštebáci a udavači, ktorí vehementne napomáhali pri tajnom sledovaní a udávaní členov strany. Bolo možné sa s nimi

stretnúť na každom kroku verejného, spoločenského i kultúrneho života. Človek v akejkol'vek funkcii si už nebol istý, či ho aj v jeho blízkosti a na každom kroku nesledujú. Začínali byť, a už aj boli terčom posmechu širokej verejnosti.

Ani pribúdajúce protestné demonštrácie veľkého davu ľudu na námestiach, ani štrnganie kľúčov, ani hromadné zapal'ovanie sviečok nič nanapovedali vládu nej straneckej generalite o tom, že ľud si žiada zmeniť prežitý režim a chce ísť v súlade s pokrokovým svetovým vývojom. Odpoveďou však bola sprcha vodných diel a slzotvorný plyn. Vtedy už každý vedel, že je koniec nadvlády jednej strany, že doterajší režim je prekonaný, a že vlna pokroku sa už nezastaví.

Čo sa dialo na okresnej straneckej pôde po páde komunizmu v roku 1989

Asi tri roky pred udalosťami novembra 1989 som nemala dobrý vzťah so svojím zamestnávateľom, nadriadeným JRD. Bol jedným z eštabákov, ktorý sa správal ako neomylný, neporaziteľný a jediný spravodlivý. Dokonca bol za svoje zásluhy aj povýšený a dupľovaný eštabák. Nik na družstve o tom nevedel, iba sa každý čudoval, kde berie toľko odvahy, sebavedomia a istoty, a kto ho tak chráni. Ublížoval ľuďom hrubým správaním, velikášstvom a povýšenectvom. Vyčítala som mu, ako nevhodne sa správa k členom JRD, i k nám administratívno-technickým pracovníkom. Prichádzala som s ním takmer denne do stále väčších konfliktov.

Keď sa situácia v družstve čoraz viac vyhrcovala a nebola nádej na zmenu jeho správania, vážne som pomýšľala na odchod z družstva. V tom čase som pracovala ako vedúca kádrového a personálneho oddelenia, z dôvodu ktorého som bola nútená vstúpiť do členstva straneckej strany. Boli to tri roky pred pádom komunizmu, keď ma zavolali na OV KSS v T., na dlhšiu politickú stáž. Nik v tom čase ani netušil, že by mohlo prísť k nejakým podstatným zmenám alebo nebudaj pádu komunizmu.

V roku 1987, po odchode z JRD na stáž OV KSS v T., som nastupovala do budovy bývalého ONV, kde v jednom z jeho krídel na troch poschodiach sídlil OV KSS. Štyri dni som stážovala na oddelení straneckej evidencie v T., a piaty deň som pracovala na JRD doma. Nakoľko represálie s bývalým predsedom JRD neprestávali ani počas výkonu stáže na OV KSS, tak si ma tam ponechali a prijali do trvalého pracovného pomeru. Bola sa poverená funkciou vedúcej oddelenia okresnej evidencie členstva KSS.

V tom období OV KSS malo už rozostavanú vlastnú, gigantickú a modernú budovu na troch poschodiach, ktorá obsahovala veľkú i malú aulu, administratívne kancelárie oddelenia rezortných tajomníkov, rozsiahly sekretariát vedúceho tajomníka, rokovacie miestnosti, oddelenia politickej výchovy i hospodárskej správy. V suteréne budovy bol vytvorený veľký priestor

pre činnosť ľudových milícií s potrebným vybavením a obranným arzenálom. Nachádzal sa v ňom aj tajný podzemný kryt.

Do budovy sme sa presťahovali ani nie pol roka pred Nežnou revolúciou. Bol to hotový palác so všetkými vymoženosťami modernej doby. Oddelenie evidencie malo svoj priestor na prízemí ľavého traktu budovy. Celá budova bola vybavená novým nábytkom so všetkým komfortom, ktorý si môže pracovník priať. Priestor budovy bol tak veľký a rozsiahly, že sa v ňom dalo zablúdiť.

Honosnú novostavbu v interiéri dokončovali ešte aj po našom presťahovaní z budovy ONV. Dokončievali sa ešte mozaikové plastiky a moderné aplikácie. Keď sme začali pociťovať čoraz väčší, narastajúci odpor obyvateľstva, vedeli sme, že sa v nej už dlho nezohrejeme. V rušných dňoch po Nežnej revolúcii sme dostali aj niekoľko zásahov do okien budovy, pred ktorými sa zhromažďovali stále väčšie skupinky mladých ľudí a skandovali proti politike KSS.

Občania mesta T. sa dožadovali nazrieť do útrob modernej straneckej budovy, čo im čelní predstavitelia okresného straneckého výboru (OV) s ťažkým srdcom umožnili. Vyhlásili „Deň otvorených dverí“. Až neuveriteľne veľa ľudí sa prešlo dlhými chodbami jednotlivých oddelení a sekretariátu. Pracovníci OV boli poverení návštevníkov po budove v skupinách sprevádzať. Bolo nepríjemné počúvať mnohé komentáre na prepych budovy. Ale museli sme tú horkosť vydržať a vypíť svoj kalich až do dna.

Rady neprajníkov a odporcov režimu narastali a bolo ich cítiť na každom kroku. Svoj dočasný odchod z JRD som videla ako menšie zlo a oslobodenie od nadriadeného, ktorý sa nevedel vpratať do vlastnej kože. Odišla som teda na stáž. Bolo mi jedno, kam odídem, len nech je to mimo jeho dosahu.

Napádanie predstaveného neprestávalo ani keď som stážovala na pôde OV KSS. Nevedeli si s ním rady ani na OV KSS, aj keď bol pod ich ochranou. Mojimi výčitkami na jeho správanie bola urazená jeho ješitnosť, a to som ešte nevedela, že bol dupľovaný eštabák.

Všimol si to i môj dočasný nadriadený OV KSS, ktorý si ho predvolal, rázne mu pohrozil a vytkol hrubé správanie voči mne ako k svojej stáži. Aby som s ním už v JRD nemusela prichádzať do styku, následne mi po stáži OV KSS ponúkol trvalý pracovný pomer. Neuvažovala som, kde sa to vlastne zamestnávam, hlavné pre mňa bolo, že musím ísť ďaleko od neho, pretože bol schopný psychicky ma zničiť. Vo funkcii vedúcej oddelenia evidencie som si rýchlo zvykla, pretože práca so štatistikou, evidenciou a rozbormi ma bavila.

Mala som tam pokoj a porozumenie a bolo mi tam zdanlivo dobre. Ale keď som sa rozhládla a jasnejšie videla postoj ľudí k strane a smer, kam režim speje, nebolo mi všetko jedno.

Na oddelení evidencie OV KSS som videla i počula mnohé protestné reakcie, reptanie a pochybnosti samotných straneckých funkcionárov zo základných organizácií, ktorí mi mesačne predkladali hlásenia o stave členstva

KSS a prinášali správy o poklese autority strany. Už zďaleka si nedržali taký rešpekt k strane ako ešte pred nedávnom. Okresní stranícki funkcionári však nechceli vidieť, ani počuť, kam strana smeruje, čo sa vonku deje a chystá. Proste, ani si nemohli dovoliť konať inak, i keď to určite videli, pretože mali nad sebou nadriadené stranícke orgány, ktoré ich všemožne tlačili a nedovoľovali žiadny odklon.

Negatívne správy boli signalizované zo všetkých strán. Nervozita stúpala aj na najvyšších straníckych postoch, odkiaľ neustále nariaďovali všetkým nižším stupňom straníckych organizácií previerky, čistky, aktivizovanie a podobne. Hore na ústredí strany si neuvedomovali, že tým ešte viac poburujú vlastných členov proti sebe, a že sa sotva dá niečo zachrániť.

Keď sa v tlači objavili rôzne protikomunistické pamflety a listy o uväznení Jána Čarnogurského, o exile Alexandra Dubčeka a jeho narastajúcej popularite v štáte i za hranicami, napätie v strane prudko narastalo. Denne zvolávali porady, stranícke schôdze, aktívny predsedov ZO KSS z obcí, mesta, tovární, závodov, z uličných organizácií a presviedčali o zomknutosti k strane i nemožnosti jej pádu, o jej udržaní za každú cenu.

Stalo sa. Prišiel 17. november 1989, a s ním už očakávaný pád komunizmu. Krvi by sa nebol dorezal pri pohľade na tváre vrchnosti straníckych funkcionárov, keď dorazila správa o Nežnej revolúcii v uliciach Prahy, a potom aj Bratislavy. Ešte stále sa nevzdávali a dúfali, že to nemôže byť pravda.

Zvolávali ľudové milície, predsedníctvo OV KSS, členské schôdze, semináre, mimoriadne zasadnutia v základných organizáciách, bránili sa zubami-nechtami. Ak sa nejaký zamestnanec na OV osmelil čo len spomenúť varovanie od základných organizácií pred pádom KS, už mu aj hrozili straníckym trestom a nasledovalo karhanie a vyčítanie. Nechápala som, ako mohli byť tak krátkozrakí a naivní, akoby si stáli na vlastnom tieni. Okresní politickí pracovníci však museli rešpektovať nadriadených straníckych predstaviteľov z ÚV KSS a žiadny odklon si dovoliť nesmeli.

V straníckych radoch začalo a nasledovalo obviňovanie z prekročenia straníckej disciplíny, nezodpovednosti, benevolentnosti brániť výdobytky strany. Na námestí v T. sa konali prvé protestné mítingy, vystúpenia novovzniknutého VPN (Verejnosť proti násiliu). Niektorí ľudia boli ešte dezorientovaní, a niektorí nadšení z pádu komunizmu. VPN-ky sa zakladali v každom podniku, závode, organizácii, v školách, v obciach, JRD, proste všade. Verejné mítingy na námestí boli na dennom poriadku. I nás, pracovníkov z okresného výboru, posielali na námestie sledovať situáciu.

Na družstve vo V. práve zhodili eštabáckeho predstaveného a zvolili nového. Bol ním bývalý vedúci mechanizačného strediska, ktorý pred časom z družstva

odišiel, tiež pre nehody s odstupujúcim predsedom. Pred svojím zvolením za nového predsedu JRD si dal jednu z podmienok, že do funkcie pôjde vtedy, keď sa tam vrátim i ja.

Nový predstavený JRD vyslal za mnou delegáciu novovytvorenej VPN-ky, ktorá ma mala presvedčiť o ich spolupráci a o návrate do JRD. Keď som videla ich rozhodnutie, ako chcu môj návrat do JRD, neváhala som, zapojila som sa do ich činnosti vo VPN, a zároveň som robila opatrenia na návrat. Vtedy sme už všetci politickí pracovníci na OV KSS mali doručené písomné výpovede a zotrávali sme vo výpovednej lehote. Padlo mi aj vhod sa naspäť do JRD vrátiť, najmä preto, že to bolo doma, a že tam už nepracoval môj odporca. Vo VPN som im pomáhala s písomnosťami, rozmnožovaním letákov, zúčastňovala som sa ich schôdzok.

Na chodbách OV KSS, v kanceláriách i v aule, bolo rušno ako v úli. Všade sa diskutovalo, polemizovalo, prečo sa to tak stalo, čo bude teraz, ako sa zachrániť, udržať. Vedúci tajomník OV KSS bol pre stratu dôvery straníckym predsedníctvom z funkcie odvolaný. Predsedníctvom OV bolo zároveň vytvorené nové dočasné okresné stranícke vedenie, ktoré zakrátko zvolalo mimoriadnu okresnú konferenciu KSS. Na konferencii sa zišli stovky delegátov zo všetkých základných organizácií KSS v okrese.

Po hodnotiacej správe dočasného nového vedúceho tajomníka strany sa rozvinula búrlivá a nekonečná diskusia delegátov, opäť plná výčitiek, obviňovania a poukazovania na okolnosti, ktoré stranu k pádu dovedli. Dočasne zvolený vedúci tajomník OV KSS sa v správe zameril na pretrvávajúce nedostatky v strane a príčinách, ktoré ju do tohto stavu dostali. Predkladal riešenia, ako sa v týchto vyhrotených časoch zachovať, aj keď sa strana očividne dostávala do záhuby.

Verdikt okresnej straníckej konferencie vyústil do potvrdenia Predsedníctva OV KSS odvolania vedúceho tajomníka OV KSS pre stratu dôvery, a prijatie do funkcie dočasného nového vedúceho tajomníka. Zároveň ho poverili dočasným vedením okresnej straníckej organizácie, i k jej konsolidácii v núdzových podmienkach.

Nový dočasný vedúci tajomník, ovplyvnený momentálnym búrlivým dianím na politickej scéne, bol už iného zmysľania ako jeho predchodca. Pripúšťal otvorenosť, demokraciu i kritiku medzi straníckymi politickými pracovníkmi okresného výboru, ale aj v základných organizáciách KSS. Na okresnej konferencii smelšie poukazoval na chyby a nedostatky, ktoré stranu zbavili svojho vedúceho postavenia.

Kritiky, obviňovania a sypania popola na hlavu bolo na konferencii viac než dost. Konferencia sa zaoberala prípravou požiadaviek budúcej existencie

strany v obmedzených podmienkach. Takmer každým dňom sa na námestí schádzali a organizovali opozičné mítingy s protikomunistickými heslami a transparentmi.

V každom podniku, závodoch, družstvách, inštitúciách vznikali opozičné občianske združenia, ako boli VPN-ky a sympatizovanie s novovznikajúcimi politickými stranami. Každý denník sa zaoberal pohnutou revolučnou dobou. Množili sa opozičné nápisy, letáky, bleskovky, pamflety, ktoré vyjadrovali, že treba skončiť s nadvládou jednej strany.

Z rozhodnutia okresnej VPN bola následne OV KSS oznámená konfiškácia stranického majetku vrátane celej jej novej budovy, ako aj termín vystaňovania do náhradných priestorov. Budova sa opäť hemžila množstvom straníkov, ktorí osobne i v húfoch chodili odovzdávať svoje stranické preukazy.

Na oddelení straníckej evidencie bolo rušno ako na Václaváku. Dvere sa takmer nezatvárali. Na stoloch sa kopili červené legitimácie ako huby po daždi, sotva ich pracovníčky stačili odobrať a evidovať. Okresný stranický administratívny aparát sa denne čoraz viac zužoval a politickí pracovníci si hľadali nové pracovné uplatnenie.

Za mnou čoraz častejšie chodili členovia VPN, ktoré sa vytvorilo v JRD, z ktorého som bola pre nezlučiteľné názory s predchádzajúcim predsedom vytlačená. Vedeli o mojich názoroch na súčasné dianie a presvedčení, a preto ma začlenili medzi seba, požiadali o spoluprácu a o návrat do družstva. Novozaložená VPN JRD už zbierala dôkazy o zistenej trestnej činnosti bývalého nadriadeného JRD. Získané dokumenty predložili okresnému vyšetrovateľovi prokuratúry v T.

Obvinený nadriadený sa vehementne bránil voči každému zistenému priestupku, z ktorého bol podozrivý. Fyzicky i slovné napádal členov VPN, ako aj funkcionárov JRD, u ktorých stratil dôveru. Na mimoriadne zvolanej členskej schôdzi JRD bol jeden bod rokovania, a to jeho odvolanie z funkcie. Väčšina členov JRD a jeho funkcionárov verejne hlasovala za odvolanie.

V dôsledku uznesenia mimoriadnej schôdze JRD sa začalo stupňovať negatívne napätie bývalého predsedu. Jeho konexie v bývalej funkcii predsedu boli značné takmer na všetkých postoch v T., a preto sa aj veci v jeho trestnej činnosti na prokuratúre v T. nehýbali.

Z dôvodu stagnovania a negovania trestnej činnosti sa VPN JRD rozhodla ísť do Bratislavy na Ventúrsku ulicu za pánom Fedorom Gálom a ústrednou redakciou VPN. Tam jej členovia vypovedali o problémoch s bývalým predsedom, ako aj o jeho trestnej činnosti. Do Bratislavy zobrali aj mňa.

Na štábe VPN v Bratislave sme vyrozprávali o problémoch s bývalým nadriadeným, o jeho priestupkoch a trestnej činnosti spáchaných na majetku JRD i o nekonaní okresných vyšetrovacích orgánov v T. Odporučili nám

obrátiť sa na Krajskú prokuratúru v Bratislave, ktorá sa nami v uvedenej veci zaoberala. Nahromadená trestná činnosť s dôkazmi bola predmetom rozsiahleho vyšetrovania a súdneho konania.

V nasledujúce ráno vyšiel v ústredných novinách VPN článok o našej účasti na ústredí, aj o rozhovore s Fedorom Gálom. Noviny sa pochopiteľne dostali aj na OV KSS. V článku z rozhovoru boli uverejnené aj naše mená, a to som ešte stále pracovala na OV KSS. Bola to opovážlivosť, na ktorej mi už nezáležalo.

Hneď ráno bola zvolaná gremiálna porada tajomníkov, vedúcich oddelení a politických pracovníkov OV KSS. Vedúci tajomník OV KSS bol už okresnou konferenciou z funkcie odvolaný a na rýchlo zvolanej porade prítomný nebol. Poradu hneď ráno zvolal stranický pomocník bývalého vedúceho tajomníka a jeho prívrženec, ktorý ju aj viedol.

Len čo sme si v zasadacej miestnosti posadali a otvorili diáre, už aj hrmavica začala. Predmetom porady na sekretariáte vedúceho tajomníka bol len jeden bod programu, týkajúci sa mojej účasti na ústredí VPN v Bratislave.

Po otvorení porady okamžite zaznelo moje meno, a bola som vyzvaná, aby som sa postavila a svoju účasť na Ventúrskej vysvetlila. Vopred som vedela, čo sa bude diať a nasledovať, a tak som sa odvážne, bez strachu postavila. Bola mi vytknutá moja odhalená opozičná činnosť a opovážlivosť spolupracovať s VPN. Moju účasť na ústrednej VPN v Bratislave pokladali za nehoráznosť. Nezabudli zdôrazniť, že takéto skryté, podvrátne a nepreverené živly pracovali na OV KSS. Mala som vysvetliť, ako si to všetko predstavujem, a čo ma k tomu viedlo. Či si uvedomujem, že za normálnych okolností by ma stihol ten najvyšší stranický trest.

Poriadne som nabrala dych a s odvahou a patrične som všetkým vysvetlila, čo ma k tomu viedlo. Bolo to predovšetkým doručenie a nechota riešiť šesť sťažností evidovaných na OV KSS, ktoré boli členmi JRD poslané vedúcemu tajomníkovi strany. Vypovedali o jeho velikášstve, nespratnosti až grobianstve, priestupkoch a hrubosti ešte vo funkcii nadriadeného JRD. V sťažnostiach bola opísaná jeho nespratnosť a hrubé zaobchádzanie s členmi i majetkom JRD.

V závere som pripomenula, že do dnešného času nebolo tých šesť evidovaných sťažností na OV KSS riešených. Všetko sa bývalému predsedovi JRD prehliadalo, lebo sa to pokladalo za správne a politicky podložené. Tým v JRD bujnelo jeho sebavedomie a opovážlivosť.

Vyslovila som presvedčenie, že podobných neriešených sťažností bolo u vedúceho tajomníka evidovaných i viac. A keďže sa na pôde OV KSS takýmto spôsobom riešili priestupky vyvolených stranických nespratníkov, a následne sa zmietali pod koberec, nečudujem sa, že komunistická strana takto dopadla.

Všetkým prítomným som vysvetlila a zdôraznila (bola plná zasadačka), že nepracujem na pôde OV KSS zo stranického presvedčenia, ale z núdze a úteku

pred bývalým šéfom, ktorého by nedokázala pokoriť ani stranícka disciplína, ak by vôbec aj na neho platila. Pôsobenie na OV KSS som považovala za vyhnanstvo, ku ktorému ma svojim správaním donútil bývalý predseda JRD.

Až neskôr som pochopila, prečo mu toto všetko trpeli a prehladali. Bol predseda eštebákom, a aj povýšeným eštebákom a evidovaným pod určitým názvom, čo bolo prísne tajné. A takí boli predsa pod ochranou OV KSS.

Aké bolo prekvapenie členov JRD, a aj členov strany v JRD, keď v dennej tlači vyšiel zoznam pod názvom „Rudá krávo“, a tam podľa dátumu narodenia zistili jeho totožnosť. Až vtedy všetci pochopili, prečo bol tak nesprátny a rozšafný, a pritom tak chránený a utajovaný.

Keď som skončila s výpoveďou a obhajobou na otázku pomocníka vedúceho tajomníka, ten následne vyzval prítomných k pripomienkam. Nikto nič nepovedal. Potom si vzal slovo novozvolený dočasný vedúci tajomník.

Jeho reč bola úplne iného charakteru, akú prítomní od neho očakávali. V plnej miere podporil moju demokratickú výpoveď a konanie, ako aj spoluprácu a účasť na štábe VPN v Bratislave. Prítomných upozornil, aby sa prebudili a sledovali čo sa deje. Zdôrazňoval, že demokracia sa už inak chápe, ako sme ju v straníckych radoch diktatúry proletariátu museli chápať my.

Na záver dodal, že to, čo sa deje na námestiach, je výsledok neriešenia mnohých páľčivých problémov KSS, ako aj môjho prípadu, ku ktorému sa nik nevyjadril, a tak už nik nepovedal ani slovo. Zasadnutie sa bez ďalšej pripomienky skončilo a rozišli sme sa do svojich kancelárií.

Ani nie o päť minút sa otvorili dvere do mojej kancelárie a vstúpili ku mne niektorí politickí pracovníci, ktorí mi prišli zagratulovať k mojej odvahe, ktorú som prejavila. Ešte dodali, že som prvá, ktorá si na straníckej pôde OV takto dovolila otvoriť ústa a povedať im to celkom polopate. Dodalo to odvahy aj ďalším spolupracovníkom, ktorí sa pomaly, ale isto prebúdzali a uvedomovali si svoj pád.

Z okresného výboru nasledovalo hromadné odchádzanie politických pracovníkov, pretože každý bol vo výpovednej lehote. Každý si musel pohľadať prácu sám, pretože voči OV už nik nebol ústretový. Prišiel čas aj môjho odchodu do JRD. Odchádzalo sa mi dobre, pretože som mala prácu istú. Polročné odstupné, tak ako ostatní zamestnanci OV, som však nedostala.

I keď som sa rada vracala do svojej rodnej obce, nebolo to také jednoduché. Vracala som sa predsa z OV KSS, teda poznačená komunizmom. Niekoľko ľudí sa na mňa pozeralo so zmiešanými pocitmi, a boli aj proti mne. S odstupom sa tak ku mne správali aj niektorí kolegovia. S nevôľou prijímali môj opätovný návrat na pôvodné miesto, ktoré už mali obsadené.

Na OV KSS v T. som zostala pracovať ešte do konca marca 1990. Pobalila som si veci a nadobro odišla. Po mne postupne odchádzali aj ostatní zamestnanci OV KSS, pretože honosná budova bola skonfiškovaná.

Čakala ma však už práca na personálnom oddelení JRD, ako aj práca na transformácii vlastníctva k pozemkom, podávanie žiadostí o obnovovanie dedičského konania k vlastníctvu, reštitúcie majetku, komasácia pozemkov a pod. Toto bolo náplňou mojej práce až do odchodu do starobného dôchodku v roku 1997.

Po prijatí nového pozemkového zákona v roku 1992 o privatizácii, reštitúciách majetku a transformácii pozemkov bolo v JRD potrebné usporiadať a spracovať hromadiacu sa kopu dokladov, ktorá denne prichádzala od prihlasujúcich sa vlastníkov k transformácii pôdneho majetku.

Predkladanými dokladmi boli: pôdne vložky, listy vlastníctva, identifikačné listy z pôdneho katastra, ďalej notárske alebo súdne rozhodnutia o dedičstve majetku, ktoré boli počítačovou formou spracované. Na ich základe bol všetkým oprávneným osobám vypočítaný vlastnícky podiel na pozemky. Oprávnených osôb z rôznych končín Slovenska i Česka, ba aj zahraničia bolo vyše 1300.

Za 40 rokov existencie jednotného roľníckeho družstva neboli vo väčšine prípadov poľnohospodárske pozemky predmetom notárskych konaní. Bolo preto nutné znovu zvolat' dedičské konanie po zomrelých vlastníkoch pôdy a nových vlastníkov zaevidovať ako oprávnené osoby.

Predmetom transformácie bolo i rozdelenie majetku družstva na členov JRD. Východiskovým materiálom slúžili knihy sústredného majetku živého aj neživého inventára, archivované od založenia JRD v roku 1952. Po predložení potrebných dokladov oprávňujúcich vlastníť pôdu a jej identifikáciu, boli vlastníci s majetkom v JRD zaevidovaní ako oprávnené osoby.

Vykonávala som výpočet majetkových podielov oprávneným osôb, ktoré sa skladali z troch zložiek: po prvé, z hodnoty pozemkov doložených listami vlastníctva a identifikáciou pôdy v užívaní roľníckeho družstva, po druhé, z hodnoty sústredného živého i neživého majetku v JRD, a po tretie, z hodnoty vytvorenej odpracovanými rokmi v JRD, to som už spomenula.

Na základe troch hodnôt boli vypočítané majetkové podiely a vystavené majetkové podielnícké listy a družstevné podielnícké listy členov JRD, ktoré tvorili základ imania družstevného majetku v nominálnej hodnote.

K zaevidovaným poľnohospodárskym pozemkom boli s členmi JRD a podielníkmi družstva uzavreté dohody o nájomnom za ich užívanie. Podľa bonity pôdy, jej výmery a záväznej doby ponechania pozemkov v družstve im bola za užívanie vypočítaná jednorazová výška ročnej odplaty, ktorá bola podľa zmluvnej dohody vyplácaná družstvom do 31. októbra nasledujúceho roku. V súčasnosti sa nájomné za pôdu vypláca podľa nových kritérií písomnej dohody do konca bežného roku.

JRD vo V. sa krátko po Nežnej revolúcii premenovalo na Roľnícke družstvo V. – S. N. V. Zo zlúčeného družstva sa oddelilo Roľnícke družstvo P. S. N. V., i keď o odlúčení uvažovala, dokonca oň aj požiadala, nestalo sa tak. Po zvážení náročných okolností v samostatnom hospodárení bolo preukázané, že už by neboli schopní samostatne pokračovať.

V zostávajúcom RD (roľníckom družstve) sa vytvorili dva protistojace tábory, ktoré sa diametrálne rozchádzali v názoroch na spoločné hospodárenie i na pracovné jestvovanie vedľa seba. Vzniknutá situácia vyvolávala neprijemné napätie, ktoré narúšalo pracovné i osobné vzťahy.

Po nástupe nového štátneho a politického vedenia na Slovensku došlo k rapidnému úpadku roľníckych družstiev, ako aj k postupnému rozkladu celého poľnohospodárstva. Štát prestal roľnícke družstvá podporovať dotáciami. Svoju pomoc sústredil na súkromne hospodáriacich roľníkov, ktorí v tom čase z JRD vystúpili, a dali sa na podnikanie v poľnohospodárstve.

V obci V. nebolo veľa tých, ktorí mali odvahu pustiť sa do súkromného gazdovania. Už samotná premena dediny svojou výstavbou nemala predpoklady vrátiť sa do súkromného gazdovania. Z humien rodinných pozemkov zmizli chlievy, stodoly, geple, stohy slamy a d'ateliny a premenili sa na zastavané stavebné pozemky.

V žiadnom rodinnom dome a na jeho pozemku už nezostal priestor na „súkromníčenie“. Z bývalých hospodárskych dvorov už dávno zmizli maštale, kuríny, stajne, sušiarne, hospodárske náradie, hnojiská. Priestory sa premenili na zeleninové, okrasné a oddychové záhradky.

Dať priestor na opätovné súkromné hospodárenie na pôde bola cesta späť. Takým vyspelým poľnohospodárskym družstvám, aké boli vybudované na Slovensku, závidela celá Európa. Dnes mnoho produktov, ktoré sme si vedeli doma vypestovať a dorobiť, dovážame zo zahraničia a naši občania stratili zamestnanie. Znížil sa dopyt a odbyt poľnohospodárskych výrobkov, a tak družstvo muselo svoju členskú i zamestnaneckú základňu redukovať.

Veľa ľudí – družstevníkov z roľníckeho družstva dostávalo výpoveď a odchádzalo do iných odvetví národného hospodárstva alebo si zakladali súkromné podniky. Mnohí z nich sa boli nútení zaevidovať v okresnom meste na úrade práce, pretože adekvátnu prácu tak skoro nenašli. Od tohto obdobia, už viac ako dve desaťročia, mnoho občanov zápasí s nezamestnanosťou a situácia sa stále nezlepšuje.

Vysoké školy rok čo rok chrlia svojich absolventov bez sledovania, koľko z nich je vhodných akurát tak na úradu práce, zúfalo čakajúcich na pracovnú príležitosť v odbore, ktorý vyštudovali. Keďže nenachádzajú pracovné príležitosti doma, odchádzajú za uplatnením do zahraničia.

Po odchode do starobného dôchodku sa môj život rapídne zmenil. Odišla som doň podstatne o necelé tri roky skôr ako môj manžel. Bolo to obdobie, keď už boli deti doštudované a nastupovali do zamestnania. V mieste bydliska, ani v jeho okolí, nenašli vhodné pracovné miesta zodpovedajúce ich kvalifikácii, a preto sa za pracovným umiestnením poobzerali v krajskom meste. Staršia dcéra odišla pracovať ako administratívna sila do rozhlasu v B. a mladšia ako učiteľka materskej školy v P. Časom si v okolí zamestnania ponachádzali životných partnerov, povydávali sa a vyleteli z rodného hniezda. V rodinnom dome sme s manželom zostali sami.

Až do odchodu do starobného dôchodku môjho manžela som prakticky bývala celé dni v dome sama. Bolo to otupné obdobie samoty. Začala som sa viac zaoberať ručnými prácami, ako boli vyšívanie, pletenie, háčkovanie, ale aj intenzívnejšou prácou na záhradke a okolo domu.

Po roku na dôchodku, keďže som mala vysokoškolské ekonomické vzdelanie na Strednej potravinársko-poľnohospodárskej škole vo V., pozvali ma učiť ekonomické predmety. Ponúknutá profesia stredoškolského učiteľa sa mi páčila, tak som to prijala.

Výučba žiakov mi problémy nerobila, bola som však prekvapená, čo všetko si v súčasnej dobe žiaci voči svojmu pedagógovi dovoľujú. Keďže som nebola zvyknutá na uvoľnené správanie a na tzv. „demokraciu žiakov“, bola som z náročného vyučovania a správania žiakov poriadne unavená, a ďalší školský rok som už v učení nepokračovala.

O rok nato už nastúpil do dôchodku aj manžel, a tak sme začali život na dôchodku tráviť spoločne. Bolo to však opäť okolo rodinného domu, domáce kulinárstvo jedného i druhého. Tešili sme sa na víkendové dni, kedy nás z B. navštevovali naše deti s rodinami. Pri odchode sme ich nabalili domácimi produktmi z vlastnej zeleninovej záhradky. Inokedy sme ich s manželom zase navštívili my. Týždne bez detí bývali dlhé, ale museli sme si zvyknúť, pretože ani jedna z dcér nemala záujem vrátiť sa do svojho rodiska. Obe bývali najskôr v nájomných, a potom vo vlastných bytoch.

Náš veľký rodinný dom ostal natrvalo bez nich. Ťažko som to prežívala, ale musela som si na realitu života zvyknúť. Chýbala mi komunikácia s členmi rodiny. Manžel, i keď bol starostlivý, pracovitý a dobrosrdečný, bol takmer po celý život málo komunikatívny. Na starosť sa ešte viac oddával samotárstvu.

Vo väčšej miere sa venoval svojim kulinárskym aktivitám doma, bicyklovaniu, oberkovaniu produktov po poliach, chovu nosníc a zdravej racionálnej výžive, v ktorej bol príkladom. I napriek zdravému štýlu života ho v 70. roku života postihla mozgová príhoda a za rok a pol druhá, ktorá mu bola osudná a ukončila jeho život, o čom som sa už zmienila.

V dôchodkovom veku sa snažím žiť hodnotne, aj keď v samote vo veľkom rodinnom dome. Deti tiež zostarli, vnuci dospeli, svoje návštevy do rodiska pomerne obmedzili, majú svoje aktivity, školy, zamestnanie, koníčky. A tak sa nútím a snažím prispôsobovať danej realite života.

Kondíciu si udržujem aktívnym pohybom v záhradke, bicyklovaním, občas i hrou stolného tenisu. Snažím sa zdravo stravovať, dbať o svoje duševné i telesné zdravie, neustále sa vzdelávať, pomáhať iným a žiť bez stresu.

Venujem sa dobrovoľníckej činnosti, aktívne pracujem pre zlepšenie, skultúrnenie a skvalitnenie jesene života seniorov v našej obci a organizovaných seniorov v Okresnej organizácii Jednoty dôchodcov Slovenska v T., kde som členkou predsedníctva.

V rámci okresu sa po celý rok podieľam na bohatých aktivitách organizovaných pre dôchodcov. Výsledky úsilia vidím priamo na realizovaných dôchodcovských okresných aktivitách, ktorých sa zúčastňuje 400 – 500 seniorov z celého okresu. Dôchodcovia s veľkým zanietením súťažia napríklad na športovom dni vo vybraných športových disciplínach. Zúčastňujú sa nenáročných pochodov na turistickom zraze organizovanom v horskom prostredí Karpát, na okresných plesoch seniorov, prehliadkach speváckych a folklórnych súborov, spoločných zájazdoch, výletoch. Venujú sa aj ďalším dôchodcovským aktivitám, vyplývajúcim z plánu činnosti OO JDS (Okresnej organizácie Jednoty dôchodcov Slovenska).

Odmenou mi bývajú usmiate a spokojné tváre dôchodcov, ich dobrá nálada, radosť z účasti na podujatiach. Pozoruhodné je to, že nehľadia na svoj vyšší vek, ako sa s odvahou púšťajú do zápolenia športového alebo turistického, ako sa vedú zabaviť pri speve a v speváckych súboroch, súťažiť vo varení gulášu, veseliť pri spoločných grilovačkách, pri hromadnej účasti na Mariánskych púťach, na výletoch, kúpaliskách, v bazénoch rekondičných pobytov, na rekreáciách a podobne.

Obzerajúc sa za uplynulým životom bilancujem, čo som mohla a nemohla zmeniť, čo ovplyvnilo skutočnosť, že som celý svoj život prežila v rodnej obci, v ktorej som sa narodila. Celý svoj mladý i stredný vek som túžila dosiahnuť viac, zakotviť vo väčšom meste a širšie realizovať svoje schopnosti. Ale zostala mi len moja rodná obec.

Faktorov, ktoré to ovplyvnili, bolo v mojom živote nespočetne veľa, dobrých i zlých, užitočných i nevydarených, boli to vzostupy a pády, ktoré som mohla i nemohla ovplyvniť. To, že som celý život zostala v rodnej obci, spôsobila moja nerozhodnosť v mladom veku. Ešte v období stredoškolského štúdia som do života vykročila zrejme tou nesprávnou nohou. Príležitosť som síce mala, ale pri výbere strednej školy som ju nevyužila. Voľba dvojročného účtovníckeho

štúdia, namiesto štvorročného ekonomického s maturitou ovplyvnila celý môj život. Mala som na viac. V mladosti mi chýbal poradca „kadiaľ ísť“. Ale nakoniec som to všetko zvládla aj na dedine!

Ďakujem za možnosť vypovedať svoj príbeh. Snáď sa mi podarilo aspoň trochu prispieť k obrazu života v každodennosti za éry socializmu a dnes.

K o n i e c

Obrazová príloha

Babka Angela s dedkom, mama Terézia a jej dvaja bratia

Babka Angela vľavo, mama Terézia vpravo

My tri sestry – Viera, Jana, Helena, rok 1954

Sväté prijímanie v roku 1953, otec, mama, ja a moje dve sestry

Žiačky Základnej školy pri nácviku spartakiády, rok 1956

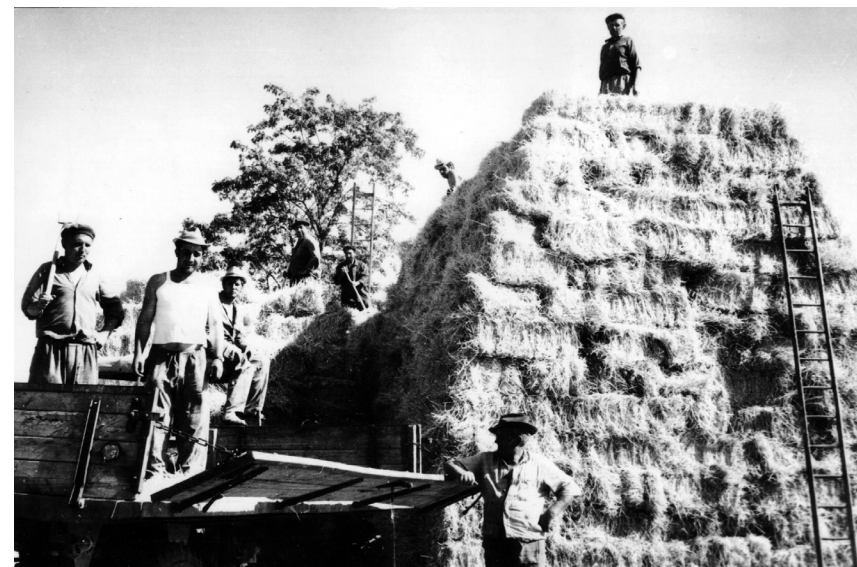

Žiaci základnej školy s pionierskymi šatkami, 9. ročník, rok 1958

Moji rodičia Jozef a Terézia – 25. výročie sobáša, rok 1964

Žatva – mlatba – vršenie stohu slamy

Prvá zakladajúca členská schôdza družstva, rok 1952

Odovzdávanie dožinkového venca predsedovi JRD vo V., rok 1967

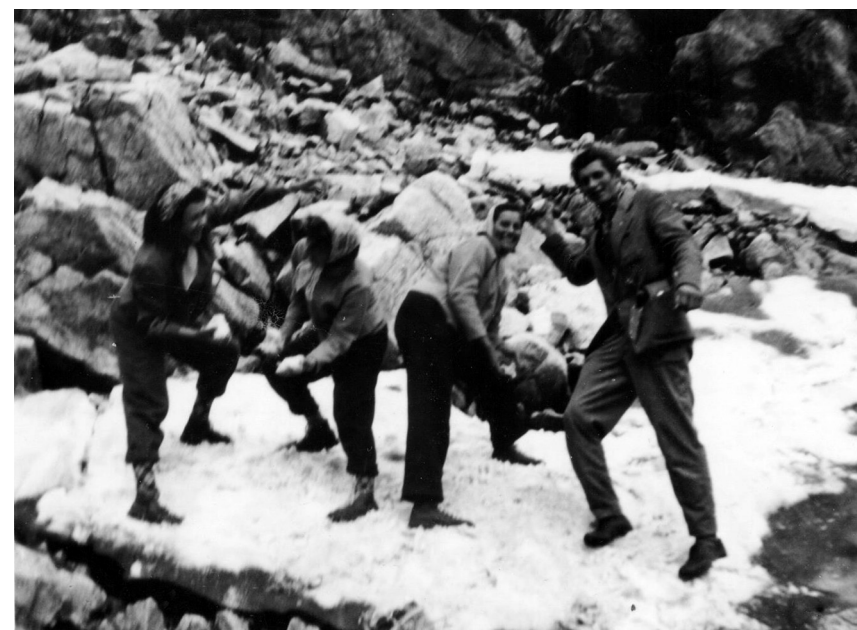
Kuchárky počas družstevného oldomáša

Prvá socialistická bytovka vo V., 60. roky 20. storočia

Obec V., 60. roky 20. storočia

Gul'ovačka v Tatrách – Rysy v auguste 1960

Zájazd do NDR medzi ohláškami, rok 1963, Lipsko, NDR

Stavba nášho domu, rok 1970

Rekreácia na Balatone, Maďarsko, rok 1965

Prvé prijímanie mojej staršej dcéry, rok 1973

Prvomájový sprievod v T.

Aktív jubilantov a pracujúcich, odchádzajúcich do dôchodku – odmeňovanie

Prvý predseda JRD J. K. – uprostred

Oslavy MDŽ v kultúrnom dome vo V. okolo roku 1975

Slovenský zväz žien – predsedníčka E. Litvajová a ja – prvá sprava

